

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

VAJNÁGI MÁRTA

Császárválasztások a 18. századi birodalmi nyomtatványokban

Történelemtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Székely Gábor egyetemi tanár

Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Doktori Program

Programvezető: Dr. Poór János egyetemi tanár

A bizottság tagjai

Elnök: Dr. Székely György akadémikus

Opponens: Dr. G. Etényi Nóra PhD

Opponens: Dr. Kovács Zoltán PhD

Titkár: Dr. Szijártó István PhD

Tag: Dr. Barta János MTA doktora

Póttag: Dr. Bak Borbála PhD

Póttag: Dr. Molnár Antal PhD

Témavezető: Dr. Poór János egyetemi tanár, MTA doktora

Budapest, 2010

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	4
2. A 18. századi császárválasztások forrásai és szakirodalma.....	8
2.1. Források.....	8
2.2. Szakirodalom.....	12
3. A császárválasztások nyomtatott forrásai.....	17
3.1. A választási és koronázási diáriumok.....	18
3.2. Választási és koronázási leírások, beszámolók.....	25
3.3. Ünnepi versek, prédikációk, diadaléptmények.....	29
3.4. Újságok.....	31
3.5. <i>Reichspublizistik, Reichsgeschichte</i>	35
3.6. Politikai publicisztika.....	38
4. <i>Reichsverfassung</i> , császárválasztás és nyilvánosság.....	43
4.1. A <i>Reichsverfassung</i> mint történeti alkotmány.....	44
4.2. Szimbólumok és rituálék.....	48
4.3. A császárválasztás rituáléja.....	50
4.4. Kérdőjelek és magyarázatok.....	55
5. A császári méltóság és a császárság megítélése a 18. század második felében.....	58
5.1. Bécs és Berlin. Vélemények a birodalomról és a császári címről.....	59
5.1.1. II. Frigyes a birodalomról és a császárról.....	61
5.1.2. Pergen emlékirata.....	64
5.1.3. II. József.....	65
5.2. A politikai publicisztika a császári hatalomról.....	68
5.2.1. A császári hatalom tartalma és jelentősége.....	68
5.2.2. Egyáltalán, kell-e császár?	75
6. A Habsburgok és a császári cím a 18. századi politikai publicisztikában.....	99
6.1. <i>Res gestae</i>	100
6.1.1. Dicsőséges és barátságos dinasztia.....	101
6.1.2. Dicsőséges és barátságos uralkodók.....	108
6.2. A birodalom haszna.....	115
6.2.1. A császári tekintély fenntartása.....	115
6.2.2. „A német birodalmi jogar tüzes szerelmesei”.....	118
6.2.3. A birodalom védőbástya.....	120

6.2.4. Az alkotmány, a jólét és a német szabadság biztosítói.....	122
6.2.5. A szokás hatalma.....	125
6.2.6. Nagyobb rossz elkerülése.....	127
6.3. Az Ausztriai-ház haszna.....	129
6.3.1. A dinasztia felemelkedése és virágzása.....	129
6.3.2. Európa első méltóságának birtokosa.....	133
6.3.3. A legkiválóbb nép ura.....	135
6.3.4. A császári jogkörök előnyei.....	136
7. Az 1745-ös császárválasztás.....	139
7.1. Diplomáciai erőfeszítések.....	139
7.1.1. Második esély.....	140
7.1.2. Brit szubvenciók.....	142
7.1.3. Khevenhüller Drezdában és Hannoverben.....	144
7.2. Propaganda pro és kontra.....	159
7.2.1. Mária Terézia választófejedelemsége.....	160
7.2.2 A jelölt.....	165
7.2.3. Habsburgot a császári trónra!/?	171
7.2.4. Állampolgárság és a „francia vonal”.....	180
7.2.5. Ferenc tekintélye.....	184
7.2.6. „ <i>Hominem iustum, bonum et utilem eligere</i> ”.....	185
7.2.7. Szabadulás a francia ösellenség markából.....	190
8. Zárszó.....	195
9. Rövidítések.....	197
10. Bibliográfia.....	198

1. BEVEZETÉS

„Nyájás Olvasó!

*Felvirradt hát végre a régen várt, örömmel és boldogsággal teli nap, amelyen a megözvegyült
Németországot egy új úrral ismét összeházasították.”¹*

Germania tizenhétszer ment férjhez a kora újkor nagyjából háromszáz esztendeje alatt, tizenhétszer virradt fel tehát az örömteli nap, amelyen új urával az oltár elé járulhatott. Néha előfordult, hogy egyszerre két férje is volt (apa és fiú vagy két fivér), és egyszer az is megesett, hogy a hitves még a tizenkettőt sem töltötte be, de minderre csak a keserű özvegyesség elkerülése végett volt szükség. Germania hűséges típus volt: a tizenhétből tizenötször az Ausztriai-ház tagjainak adta a kezét. Hűsége mögött azonban engedelmessége húzódott meg, hiszen hitveseit nem maga szemelte ki, a választás felelősségének terhére a Szent Római Birodalom oszlopai, vagyis a választófejedelmek viselték. Germania mindenkori hitvese nem volt akárci, hiszen a Szent Római Birodalom császára a kora újkori Európa első embere volt. Király volt a királyok között, őt tekintették a kereszténység világi fejének és legfőbb oltalmazójának. Személye a birodalom számára is fontos volt, mivel tőle várták, hogy a birodalomban jólétet, nyugalmat és békét teremtsen, megvédje a birodalmat a külső ellenségtől, és a birodalom legkisebb tagjai tőle remélhettek oltalmat a nagyok hatalmaskodásával szemben. Mivel egy jó császárnak valamennyi szerepben helyt kellett állnia, a választófejedelmeknek felelősségteljesen kellett dönteniük, a világraszóló frigyet – vagyis a császárválasztást – pedig minden alkalommal élénk figyelem kísérte.

Disszertációmban a császárválasztásokat mint a Szent Római Birodalom alkotmányos életének legfontosabb eseményeit vizsgálom a 18. századi nyomtatott források, elsősorban pedig a politikai publicisztika tükrében. A címben megjelölt forráscsoport, a birodalmi nyomtatványok, ehhez képest egy tágabb kategória, ám a szűkítésre mindenképpen szükség

¹ „Geneigter Leser! Nun ist endlich der lang gewünschte Vergnügen- und Freudenvolle Tag einmahl erschienen, an welchem das verwittibte Teutschland mit einem Oberhaupt wieder vermählet worden.“ Glückliche getroffene Römische Kayser-Wahl, 1745, [1].

volt. A forrásgyűjtés során ugyanis igen változatos műfajú nyomtatványanyagot sikerült összeszedni, ám ezeknek rendszerezésére és a disszertáció szerkezetének pontos kidolgozására már a cím leadása után került sor. Fontosnak tartom továbbá már most jelezni, hogy a disszertáció elsősorban a szöveges nyomtatványok elemzésére épül, nem gyűjtöttem kifejezetten a képi forrásokat. Bár császárválasztásokkal kapcsolatos metszetekről is esik majd szó, ezek közül csak az elemzett nyomtatványokhoz kapcsolódókra térek ki.

A 18. századi császárválasztások témájával I. Ferenc (1745–1765) megválasztása kapcsán kezdtem foglalkozni, amikor az Országos Széchényi Könyvtárban számos olyan röpiratra bukkantam, amely Ferenc császárrá választása mellett, vagy ellen érvelt. Mivel a 18. század hat választásából csupán egy, II. József (1765–1790) volt olyan, ahol az előző császár életében választották meg utódját, feltételeztem, hogy a többi, nem „automatikusan” trónra lépő császár esetében is zajlott hasonló választási „kampány” és születtek vitairatok, amelyek a lehetséges jelöltekkel foglalkoztak. Ezen feltevés jegyében láttam hozzá a császárválasztások alkalmával megjelent nyomtatott források felkutatásához. Már a forrásgyűjtés alatt világossá vált azonban, hogy az 1745-ös választás egyedülálló volt a nyilvánosság előtt zajló röpiratháború tekintetében, és hogy a fellelt nyomtatványok nem alkalmasak arra, hogy az egyes választásokhoz kapcsolódó „választási propagandát” tanulmányozzam. Az összegyűjtött nyomtatványok elolvasása után azonban új problémák kezdtek körvonalazódni, amelyek a császárválasztások idején megjelent politikai publicisztika segítségével jól megragadhatóak voltak.

Bár elsősorban a politikai publicisztika körébe tartozó nyomtatványok érdekeltek és a disszertáció gerincét is ezek jelentik majd, a forrásgyűjtés alatt nagyon változatos műfajú nyomtatott forrásokat sikerült találni. Minden egyes forrástípus bemutatása és elemzése önálló tanulmány vagy akár értekezés tárgya is lehetne, így ebben a dolgozatban nincs lehetőség mindegyik részletekbe menő ismertetésére. Arra azonban van, hogy a rendelkezésre álló anyag alapján a császárválasztásokhoz kapcsolódó nyomtatott forrásokat műfaj szerint megkíséreljem rendszerezni, az egyes műfajokat pedig röviden jellemezni. Ennek annál is inkább szükségét érzem, mert a szakirodalomban egyelőre nem találkoztam olyan munkával, amely ezt a feladatot elvégezte volna.

A pamfletok tanulmányozásának egyik legnagyobb tanulsága az volt, hogy a császárválasztások a 18. században sokkal többet jelentettek annál, hogy új uralkodója lett a Német-római Birodalomnak. Ezek a választások voltak ugyanis azok a ritka alkalmak, amelyeken az ősi választási és koronázási rituálé eljátszásával és egyben a birodalmi alkotmány megerősítésével a császár, a választófejedelmek és a frankfurti polgárok

demonstrálni tudták a birodalom többi tagja és a külföld felé, hogy a birodalom igenis létezik. Nagy szükség volt erre abban a században, amelyben egyre többekben merült fel az a gondolat, hogy a birodalom egy önmagát túlélte, anakronisztikus képződmény Európa közepén. A császárválasztások révén császár és birodalom sorsa szorosan összefonódott: amíg volt választás, amíg a résztvevők hajlandók voltak ezeken az alkalmakon újból és újból hitet tenni a birodalom alkotmánya mellett, a birodalom létezett.

Tagadhatatlan volt azonban az is, hogy a császári korona már korántsem volt olyan kíváncsú ékszer, mint a korábbi évszázadokban, és ezt elsősorban a 18. század második felének forrásai támasztották alá. Legjobban II. József egyik emlékirata szemléltette, hogy mennyire nehéz volt császárként a birodalom hasznára uralkodni miközben a választási kapituláció sok területen korlátozta a császárt, a birodalmat pedig tagjainak ezer különböző érdeke feszítette. A politikai publicisztikában is népszerű téma volt a császári korona értékének, vagyis annak a vizsgálata, hogy vajon miért éri meg bárkinek is megszerezni a császári koronát.

Ez a gondolat átvezet a következő nagyobb, a politikai publicisztika – és a disszertáció – által is vizsgált témakörhöz, vagyis a Habsburgok és a császári korona több évszázados összekapcsolódásához. Az Ausztriai-ház tagjai ugyanis a 15. század közepétől kezdve mindvégig törekedtek a császári cím megszerzésére, és erőfeszítéseiket – egy alkalomtól, az 1742-es választástól eltekintve – siker koronázta. A szerzőket is foglalkoztatta a kérdés, hogy vajon miért éri meg a Habsburgoknak a korona megtartása, és mivel az írók „természetesen” igazi német patrióták is voltak, az is érdekelte őket, vajon hasznára vált / válik-e a birodalomnak az Ausztriai-ház tagjainak hosszú távú uralkodása.

A fent említett témák egyben a disszertáció fejezeteinek témáit is jelentik. A bevezető és a császárválasztások historiográfiájának rövid áttekintése után tehát először rendszerezni fogom a császárválasztásokra vonatkozó 18. századi nyomtatott forrásokat. Ezek után a birodalom alkotmányát mutatom be, illetve azt, milyen lehetőségek kínáltak a kora újkorban az alkotmány megjelenítésére a szélesebb nyilvánosság számára. Ebben külön helyet kap a császárválasztás alkotmánynak megfelelő lebonyolítása, illetve kitérek azokra a röpiratokra, amelyek a császárválasztás apropóján foglalkoztak a *Reichsverfassung*-gal, annak egyes részkérdéseivel. A következő fejezetben a császári korona értékét vizsgálom meg egyrészt 18. századi uralkodóktól és államférfiaktól fennmaradt források, másrészt a császári hatalom mibenlétével és jelentőségével foglalkozó röpiratok segítségével. Ebben az egységben kap helyet két egymással vitázó, névtelenül megjelent röpirat ismertetése, amelyek a Német-római Birodalom és a császár létének szükségessége ellen, illetve mellett érveltek.

Ezek után térek rá annak vizsgálatára, milyen visszhangja volt a politikai publicisztikában annak, hogy a 18. században a Habsburgok már bő 300 éve ültek a birodalom trónján. A pamfletek alapján mutatom be, milyen képet közvetítettek a választások alkalmával a Habsburg-dinasztiáról és egyes Habsburg császárokról, majd felvázolom azt az érvrendszert, amellyel a Habsburgok és a császári korona évszázados összefonódását a szerzők indokolták, és amely alapján az együttműködést a jövőre nézve is hasznosnak és fenntartandónak mutatták be. A dolgozat utolsó fejezete Lotaringiai Ferenc 1745-ös császárrá választásával foglalkozik. Ezt egyrészt az indokolja, hogy ezen választás kapcsán tudtam legrészletesebben megvizsgálni, milyen erőfeszítésekkel sikerült bécsi udvarnak a Habsburgok egyik császárelőltjének megválasztását elősegíteni. Az első, rövidebb alfejezet a diplomáciai előkészületeket, ezek közül főként is Johann Joseph Khevenhüller (1706–1776) választófejedelmi követ drezdai és hannoveri tárgyalásait ismerteti. A második rész pedig az 1745-ös nyomtatványok segítségével mutatja be a császárválasztások történetében egyedülálló „választási kampányt”.

2. A 18. SZÁZADI CSÁSZÁRVÁLASZTÁSOK FORRÁSAI ÉS SZAKIRODALMA

2.1. Források

A császárválasztások tanulmányozásához – legyen szó 16. vagy 18. századi választásról – a legalapvetőbb forrásbázist a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* őrzi. Egyrészt a Birodalmi Udvari Kancellária (*Reichshofkanzlei*) választási és koronázási aktái (*Wahl- und Krönungsakten*) között találhatók meg I. Miksától (1493–1519) II. Ferencig (1792–1806) a császárválasztások hivatalos anyagai: jegyzőkönyvek a választási tárgyalásokról, feljegyzések a választási és koronázási előkészületekről stb. A választások anyaga az idő előrehaladtával egyre bővült: míg I. Miksa és V. Károly (1519–1556) választási iratai egy dobozban elférnek, addig a 18. századi anyagok uralkodónként több tucat dobozra is rúghatnak. Utóbbiaknak jelentős részét teszik ki a cseh (Habsburg) választófejedelmi követségek által vezetett naplók (*Wahlgesandtschaftsdiarium*), amelyek azon túl, hogy a tárgyalások napi, tárgyalótermen belüli és kívüli menetébe engednek betekintést, értékes mellékleteket is tartalmaznak. Ezek alatt nem csak az egyes választófejedelmi követségek által a választófejedelmi kollégiumhoz benyújtott iratokat, levelezéseket kell érteni, hanem a Frankfurtban megjelent napilapokat és a közkezen forgó, a választással és egyéb aktuális eseményekkel foglalkozó röpiratokat is. A követségi diariumok a 18. században minden választás anyagában megtalálhatók, vannak azonban esetlegesen előforduló dokumentumok. Ilyenek például a követségek tagjainak levelei, esetleg egy-egy naplószerű beszámoló a frankfurti eseményekről vagy egy részletes kimutatás a választóvárosba delegált követség és kíséretének tervezett kiadásairól.

Szintén rendelkezik választási és koronázási akták részleggel a HHStA Mainzi Főkancellári Levéltár (*Mainzer Erzkanzlerarchiv*) állaga. Mivel a mainzi érsek a birodalom főkancellárjaként és a birodalom második embereként felelős volt a császárválasztások leveznyléséért, anyagai között részben a fenti választási és koronázási iratokat találhatjuk meg. Ezek kiegészülnek további anyagokkal, amelyek elsősorban a mainzi főkancellárnak a többi választóval folytatott levelezését jelenti.

A császárválasztások előkészítésének java része azonban nem Frankfurtban zajlott, a diplomáciai gépezet már hosszú hónapokkal a választások előtt mozgásba lendült. Ez igaz volt abban az esetben is, ha a választás idején még élt a császár, és „csak” a halálakor majd automatikusan helyébe lépő római király megválasztását és megkoronázását kellett

megalapozni. A választófejedelmi udvarokkal folytatott tárgyalások anyagának kisebb része található meg a már említett választási és koronázási aktákban, éppen ezért érdekes adalékokkal szolgálhatnak a korszak diplomáciai levelezésének nagy részét őrző *Staatenabteilungen* anyagai. Ezekben a Habsburgok diplomatáinak küldött követutasítások (*Weisungen*) találhatók meg, illetve a másik nagyobb egységet a diplomatáktól érkezett jelentések (*Berichte*) teszik ki.

Mivel disszertációm a császárválasztásokat a nyomtatott források alapján veszi górcső alá, a fenti állagokon túl – tekintve, hogy ezekben időnként eléggé esetlegesen fordulnak elő a nyomtatványok – a HHStA nyomtatványgyűjteményét, a *Deduktionen* állagot volt érdemes átvizsgálni.

A császárválasztási nyomtatványok felkutatásának első lépése az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárának és Törzsgyűjteményének átvizsgálása volt. Az OSZK kötetei között – talán kissé meglepő módon – viszonylag gazdag nyomtatványanyag található az 1745-ös császárválasztással kapcsolatban. Vaskos kolligátumba összefűzve mintegy két tucat német, francia és latin nyelvű, 1745-ből származó röpirat van, amelyek valamilyen módon mind kapcsolódnak I. Ferenc megválasztásához: egy részük a toscanai nagyherceg megválasztása mellett, vagy ellen érvel, több foglalkozik a császárválasztás kapcsán felmerülő alkotmányjogi kérdésekkel (pl. lehet-e Mária Terézia [1740–1780] választófejedelem?), és vannak darabok, amelyek az osztrák örökösödési háború (1740–1748) történéseibe ágyazva, a francia „ősellenség” gáztetteinek részletes ecsetelése mellett foglalkoznak a császárválasztás ügyével. Az OSZK állományában található továbbá néhány Ferenc megválasztását ünneplő vers és prédikáció is. A többi választáshoz azonban szinte alig akad egy-egy röpirat, így ezeknek a begyűjtéséhez bécsi kutatásokra volt szükség.

Bécsben három kutatóhelyről sikerült a császárválasztási nyomtatványokat megszerezni. Fentebb már említettem a HHStA-t, ahol a cseh választófejedelmi követség naplóinak mellékleteiből lehetett kimazsolázni a nyomtatványokat, illetve a *Deduktionen* nevű nyomtatványtárból. Igazi kincsesbányának azonban mégsem a levéltár, hanem a bécsi Városháza könyvtárának (*Wienbibliothek im Rathaus*) nyomtatványgyűjteménye bizonyult. Itt nagy számban sikerült digitalizálni vagy átírni I. Ferenc, II. József és II. Lipót (1790–1792) megválasztásához kapcsolódó nyomtatványokat, VI. és VII. Károlyéhoz (1742–1745) csak kevesebb példányt tudtam fellelni. A harmadik kutatóhely az *Österreichische Nationalbibliothek* volt, ahonnan kisebb mennyiségben kerültek elő az előző két helyen meg nem található nyomtatványok.

A fellelt és elemzett nyomtatványanyag eloszlása meglehetősen egyenetlen: a legbősegebb és leginkább sokrétű anyag I. Ferenc császárválasztása kapcsán állt össze. Szintén jól használhatóak a VII. Károly és II. Lipót választására vonatkozó nyomtatványok. A többihez viszonyítva kevés nyomtatvány gyűlt össze VI. Károly (1711–1740) és II. József választása kapcsán. II. Ferenc esete kissé kakukktójás a többiekhez képest: mivel az előző választás óta alig másfél év telt el, mintha nem lett volna lehetőségük a szerzőknek, hogy újból előállítsák a szokásos nyomtatványmennyiséget, esetenként a Lipót választása kapcsán megjelent leírások láttak újra napvilágot. Az okok között szerepelhet talán az is, hogy a közhangulat a franciaországi események miatt nem volt annyira kedvező a hatalmas ünneplés számára.

A felhasznált források többségét tehát budapesti és bécsi kutatóhelyekről sikerült összegyűjteni. Manapság azonban nem kerülhető meg az Interneten található digitális gyűjtemények használata. A felhasznált császárválasztási nyomtatványoknak csak egy töredéke található meg ilyen digitális formában, ezek közül alig egy-kettő származik tehát internetes digitális gyűjteményből. Rengeteg hasznos 18. századi kötetet lehetett letölteni azonban, amelyek a Német-római Birodalom alkotmányával és akkor éppen aktuálisnak számító történetével foglalkoznak. Szintén nagy segítséget jelentett, hogy például az ÖNB digitális könyvtárának köszönhetően a 18. században folyamatosan megjelenő *Wienerisches Diarium* című újság számait el lehetett olvasni.

A forrásanyag összegyűjtésének lezárásakor tudomásul kellett venni, hogy nyilvánvalóan nem lehetett minden egyes 18. században megjelent, a császárválasztás kérdésével foglalkozó nyomtatványt megszerezni. Egyes nyomtatványokról csak a 18. századi birodalomtörténeti munkák tesznek említést, vagy utoljára éppen egy 19. századi disszertáció írója fért hozzá. Azonban szintén az Internetnek, pontosabban az Interneten működő on-line katalógusoknak köszönhetően – amelyek között olyanok is vannak, amelyek segítségével egyszerre több nagy németországi könyvtár állományában is lehet keresni – elmondható, hogy a legfontosabb, a korban legismertebb nyomtatványokat sikerült megtalálni és beépíteni a disszertációba.

Dolgozatom természetesen támaszkodik kiadott forrásokra is. A Német-római Birodalom alkotmánytörténetével kapcsolatos forráskiadás már a 20. század elején megindult, és természetesen nem korlátozódott a birodalmi alaptörvények (*Aranybull*a, vesztfáliai béke stb.) kiadásaira. Az első jelentősebb forrásgyűjteményt Karl Zeumer jelentette meg 1907-ben, majd 1913-ban (ZEUMER, 1913). A kötet két részből áll: az első a középkorból, azaz I. Ottó és III. Frigyes (1440/1452–1493) uralkodása közötti időszakból közöl forrásokat, a második rész

pedig az I. Miksa trónra lépésétől a birodalom felbomlásáig terjedő bő háromszáz évből. Mivel ez volt az első ilyen jellegű jelentősebb forráskiadvány, viszonylag sok forrásból tartalmaz hosszabb-rövidebb részleteket. Zeumer-féle kötetre támaszkodva, ám több ott nem közölt forrást beépítve válogatta össze Hans Hubert Hofmann a *Quellen zum Verfassungsorganismus des Heiligen Römischen Reichs Deutscher Nation, 1495–1815* című kötetének forrásanyagát (*Quellen zum Verfassungsorganismus*, 1976). Ez a szemelvénygyűjtemény az *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte der Neuzeit* című forráskiadvány-sorozatban jelent meg, amelynek egyéb köteteiben is találhatunk hasznos forrásokat, mint például az V. Károly korát bemutatóban, vagy akár a kora újkori politikai testamentumokat felvonultató darabban. A szöveggyűjtemény-sorozatok közül még egyet emelnék ki, a stuttgarti Reclam Kiadó által megjelentetett *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung* című sorozatot, amelynek 3–6. kötete tartalmaz a kora újkorra vonatkozó forrásokat. Áttekinthetősége és rendszerezettsége miatt is alapvető forrás a birodalmi alkotmánytörténet megismeréséhez Christian August Beck államjogi tankönyve, amelyből a későbbi II. József császár tanulta a birodalom állam- és jogrendszerének alapjait (*Recht und Verfassung*, 1964).

A 18. századi császárválasztásokról több résztvevő vagy szemtanú beszámolóját is ismerjük. Irodalmi értéke és helyenként szemléletesen ironikus stílusa miatt Goethe *Költészet és valóság* című önéletírásának (GOETHE, 1811) II. József megválasztásáról és koronázásáról szóló részlete talán a legismertebb (illetve Magyarországon nyilván azért is ez, mert ez jelent meg magyar fordításban). Az 1790-es választásról a szász választófejedelemi követséggel Frankfurtba érkező svájci gárda felcserének útinapló formájában megírt beszámolója olvasható (*Wahl und Krönung Leopolds II*, 1790). Érdekes adalékokat tartalmaz az írást szennvedélyesen művelő II. Frigyes porosz király (1740–1786) által franciául írt *Histoire de mon temps*. Élete eseményeinek lelkes megörökítésében Frigyesre hasonlított Johann Joseph Khevenhüller-Metsch, Mária Terézia főudvarmestere, aki tagja volt mind az 1741-es, mind az 1745-ös cseh választófejedelemi követségnek. Hét kötetben kiadott naplóját (*Tagebuch Khevenhüllers*) éppen az első követség időszaka után kezdte vezetni, így arról nem nem találunk feljegyzéseket. A második útnak is inkább az előkészítését ismerhetjük meg az 1745-ös naplóbejegyzésekből, a választási tárgyalásokról készített kimerítő jelentései azonban kárpótolnak itteni szükségességéért. Végül, de nem utolsósorban itt kell megemlékezni VII. Károly császár saját császárválasztásáról készített beszámolójáról (*Tagebuch Karl's VII*). Bár nem szentelt néhány oldalnál többet a jeles eseménynek az osztrák örökösödési háborúról

szóló feljegyzésein belül, mindenképp érdekes sorok, hiszen a császárválasztást alanyként átélő személy beszámolójáról van szó.

2.2. Szakirodalom

A 18. századi császárválasztások történetének kutatása még abban az időszakban megindult, amikor a Német-római Birodalom története mostohagyermeké volt a német történetírásnak. A 19. században uralkodó poroszközpontú, nacionalista történetírói szemléletben ugyanis a Szent Római Birodalom történetének nagy része – lényegében a középkori dicső Hohenstauf-időszaktól 1806-ig – a folyamatos hanyatlás történetének számított. A hangsúly a császári hatalom gyengeségén, a birodalom széttagoztságán, a 19. században – talán kissé anakronisztikusan – elvárt nemzeti öntudat hiányán volt. Ez a megítélés ugyanakkor kiválóan támogatta azt az álláspontot, amely szerint Poroszország hivatott a birodalom által megvalósítani nem tudott német egység létrehozására. Az első munkák a császárválasztásról ebben a szellemi légkörben születtek (pl. BENDICT, 1858).

Az 1700-as évek császárválasztásainak többségéről született legalább egy disszertáció-szintű feldolgozás. VI. Károly 1711-es császárválasztásának történetét Karl Ziekursch írta meg (ZIEKURSCH, 1902). Ez a választás azért volt kissé rendhagyó, mert ebben a választási folyamatban vehetett először részt a cseh választófejedelmi követség, ekkor élhetett először választójogával a hannoveri választófejedeleme, ugyanakkor a spanyol örökösödési háborúban (1701–1713/1714) francia (vagyis Habsburg-ellenes) oldalon álló II. Miksa Emánuel bajor (1679–1708 és 1716–1726) és József Kelemen kölni (1688–1723) választókat kizárták a választófejedelmi kollégiumból. Az ő választófejedelmi politikájukat ebben az időszakban August Rosenlehner tanulmányozta (ROSENLEHNER, 1899).

A Wittelsbach-dinasztiából származó Károly Albert (választófejedeleme: 1726–1745) császárrá választása már jóval izgalmasabb volt. Történetét alaposan és olvasmányosan írta meg 1877-ben Karl Theodor Heigel (HEIGEL, 1877), aki munkájával szemléletesen mutatta be, hogyan befolyásolta a választás végkimenetét az osztrák örökösödési háború, hogyan vesztette el lépésről lépésre minden választófejedeleme támogatását a Habsburgok jelöltje, és szerezte meg ezzel párhuzamosan a jelentős francia támogatást élvező bajor választó. Heigel kötetét nehéz lenne túlszárnyalni, de részleteiben ki lehet egészíteni. Ezt tette meg részben Lora Schmücker, aki doktori disszertációjában a választás során felmerülő alkotmányjogi problémákat elemezte (SCHMÜCKER, 1951).

I. Ferenc megválasztásáról eddig két, nem túl terjedelmes doktori disszertáció született, illetve írnak az eseményről minden Ferenc-életrajzban, az osztrák örökösödési háborút (ARNETH, 1863; BROWNING, 1993; POÓR, 2006) vagy az 1740-es évek birodalomtörténetét feldolgozó kötetek is (ARETIN, 1995). A két disszertáció közül kronológiailag az első Erich Fromm 1883-ból (FROMM, 1883), amely a *Die Kaiserwahl Franz I. Ein Beitrag zur deutschen Reichsgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts* címet viseli. Fromm – a Habsburgokkal szemben negatívan elfogult – disszertációja felveti a választás kapcsán a röpiratok jelentőségét, sokat fel is használ közülük, ám a szövegeket kevéssé elemzi. Munkájában nem különül el élesen a források és szakirodalom használata. Fromm írásának egyik hiányosságára, vagyis arra, hogy a munka a császárválasztás levéltári anyagainak ismerete nélkül készült, egy bő hatvan évvel később keletkezett disszertáció szerzője, Joseph Posch mutatott rá (POSCH, 1949). Posch saját bevallása szerint arra vállalkozott, hogy a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* anyagait felhasználva doktori disszertációt írjon az eseményről. A disszertáció kétségtelen érdeme, hogy – ahogy bevezetőjében szerepel – korábbi hasonló témájú disszertációktól eltérően levéltári forrásokat használ, ám a munkának nagyjából egyharmada foglalkozik Ferenc megválasztásával, az első kétharmada inkább VII. Károly rosszemlékű uralkodásáról és az osztrák örökösödési háború menetéről szól.

A következő három császárválasztás közül csupán II. Lipóتهhoz sikerült egy disszertációt fellelni, amely 1943-ban készült Bonnban (BECKER, 1943). Sem II. Józseféről, sem II. Ferencéről nem sikerült önálló munkát találni, de természetesen ezek a választások is előjönnek egy-egy tanulmányban vagy könyvfejezetben. Részletes elemzés csak az 1749–1754 között felmerülő és végül zátonyra futó birodalmi választási tervetről (*Imperial Election Plan*) született (BROWNING, 1967; HORN, 1927; WILLIAMS, 1962; KOVÁCS, 2002). A legkimerítőbben Reed Browning által ismertetett diplomáciai „hadművelet” során Newcastle herceg próbálta megnyerni a választókat annak a hadműveletnek, hogy az akkor még csak 10 éves József főherceget válasszák meg római királynak, azaz jövőbeli császárnak. A század második felében lezajlott választásokkal szembeni viszonylagos érdektelenség oka talán az lehet, hogy ezeknek végkimenetele nem volt annyira izgalmas, mint például az 1740-es évek választásaié. Az 1764-es választás esetében például nyilván nagyobb izgalomra adott volna okot, ha a nagy ellenfél, II. Frigyes nem biztosítja szavazatát már a hubertusburgi békében József számára. II. Lipót és II. Ferenc esetében pedig az játszhatott közre, hogy a francia forradalmi háborúk fenyegetésének árnyékában a birodalomnak inkább a gyors és zökkenőmentes választás, a birodalom egységének demonstrálása állhatott érdekében. A külső

fenyegetettség mellett az sem elhanyagolható, hogy a 18. század végére a császári korona értéke jelentősen devalválódott, így a szóba jöhető német fejedelmeket kevésbé vonzotta a császári cím megszerzése.

Miután az 1950–1960-as évek történetírása újra felfedezte magának a birodalmat, sorra születtek azok a munkák, amelyek egyre több pozitív szempontból mutatták be a birodalmat. A széttagoltság elismerése mellett egyre több figyelmet kaptak a birodalmat összetartó tényezők: az alkotmány, a császár, az összbirodalmi intézmények, mint például a birodalmi gyűlés (pl. SCHINDLING, 1991; AULINGER, 1997), a birodalmi kerületek (DOTZAUER, 1998), a legfelső birodalmi bíróságok. A birodalom megítélése tehát jelentősen megváltozott, sőt egyesek a szövetségi állam mintájaként, az Európai Unió előzményeként igyekeztek beállítani. A sorra születő összefoglaló munkákban a császárválasztás mint a birodalmi alkotmány egyik legelevenebb eleme, minden kötetben helyet kapott. A birodalomról szóló számos összefoglaló munka szerzői közül kiemelendő Carl Otmar Freyherr von Aretin, akinek a birodalom 1776–1806 közötti időszakáról szóló kötete (ARETIN, 1976), valamint az 1993–2000 között napvilágot látott, a birodalom történetét az 1648–1806 közötti időszakban feldolgozó négykötetes monográfiája a mai napig megkerülhetetlen alapműveknek számítanak a Német-római Birodalom kora újkori történetét illetően.

A birodalom történetét feldolgozó munkák mellett az alkotmány- és jogtörténeti összefoglalások is fontosak a császárválasztások történetének tanulmányozásához. Ezek közül említést érdemel Heinz Duchhardt 1991-ben megjelent *Deutsche Verfassungsgeschichte*je (DUCHHARDT, 1991), amely viszonylag rövid, jó szerkezetű és olvasmányosan megírt összefoglalása a kora újkori birodalmi alkotmánytörténetnek. A korábbi jog- és alkotmánytörténetek közül Hermann Conrad (CONRAD, 1954) és Fritz Hartung (HARTUNG, 1954) kötetei a mai napig haszonnal forgathatók. Szintén a jogtörténeti munkákat kell elővennünk a 17–18. században virágzó *Reichspublizistik* tanulmányozásához, amelyről a legrészletesebb ismertetést Michael Stolleis írta meg (STOLLEIS, 1988), de Rudolf Hökénak az 1990-es évek végén megjelent tanulmánya is jól használható a *Reichspublizistik* császárpárti és császárellenes ágainak vizsgálatához (HOKE, 1999).

A 20. század második felében számos olyan kutatócsoport vagy egyetemi műhely jött létre, amely a birodalmi alkotmány egy-egy szeletének kutatására szerveződött. Az egyik legelső a bonni székhelyű *Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte* volt, amelynek legismertebb projektje az vesztfáliai béke iratanyagának publikálása. Az *Acta Pacis Westphalicae* kötetei 1962 óta jelennek meg, idáig 28 látott napvilágot, és a kutatócsoport

további 31 kötet elkészítését vette tervbe.² A jelenlegi kutatások egy másik központja Mainz. Itt működik az *Institut für Europäische Geschichte*, amelynek kiadványsorozatában, a *Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte*-ben számos kötet jelent meg a birodalom alkotmánytörténetéhez kapcsolódóan az 1960-as évektől kezdődően (pl. DUCHHARDT, 1977). Érthető módon szintén a mainzi intézetnél indultak meg a birodalmi főkancellárok tevékenységére irányuló és egyháztörténeti kutatások (*Der Mainzer Kurfürst*, 1997). Meg kell említeni továbbá a Münsteri Egyetemet, amely úttörő munkát végzett a birodalmi alkotmány és a nyilvánosság kapcsolatának, az alkotmány szimbólumrendszerének tanulmányozásában.

A birodalom történetét tárgyaló hosszabb-rövidebb monográfiák és tanulmánykötetek megjelenésének újabb lökést adott a 2006-os esztendő, vagyis a birodalom felbomlásának kétszázadik évfordulója. Egyrészt megjelentek nagyon színvonalas népszerűsítő összefoglalások, mint Barbara Stollberg-Rilinger kötete a C. H. Beck Wissen-sorozatban (STOLLBERG-RILINGER, 2006), vagy Peter Claus Hartmanné a Reclam Kiadó Universal Bibliothek sorozatában (HARTMANN, 2005). A reprezentatívabb kiadványok közül való Klaus Herbers – Helmut Neuhaus szerzőpáros által írt, a középkori és kora újkori birodalom történetét egyaránt feldolgozó, számos képpel illusztrált kötet (HERBERS–NEUHAUS, 2005). Az évforduló kapcsán Magdeburg és Berlin közösen rendezett monumentális ikerkiállítást a birodalom történetéről. Magdeburg vállalta a középkori, Berlin pedig a kora újkori történelem bemutatását, a testvérkiállításokhoz pedig konferenciát is szerveztek. A kiállítások anyaga és a konferencián elhangzott előadások öt gyönyörű, színes illusztrációkkal teli kötetben jelent meg (*Heiliges Römisches Reich*, 2006). A kora újkorra vonatkozó tanulmányok már jól mutatják a birodalom kora újkori történetének egyik új kutatási irányát: az alkotmány és a nyilvánosság kapcsolatát. Ez a szempont megjelenik a szintén 2006-os *Die Kaisermacher* című tanulmánykötetben (*Die Kaisermacher*, 2006), amely az egykori választóváros, Frankfurt évfordulós kiállításához és konferenciájához kapcsolódott. A kötetben szereplő írások sokszínűen mutatják be a császárválasztások eseményeit, kellékeit és hangulatát.

A császárválasztások történetéhez elengedhetetlen a választói testület tanulmányozása. Főleg az 1990-es évektől jelentek meg olyan monográfiák és tanulmányok, amelyek a például a választófejedelmi kollégium (GOTTHARD, 1998; ERKENS, 2002; GOTTHARD, 2006; BEGERT, 2010) vagy egy-egy választófejedelemség történetét dolgozták fel (PELIZAEUS, 2000; BEGERT,

² A megjelent kötetekről és a munkálatokkal kapcsolatos tervekről a projekt honlapján lehet bővebben olvasni: Arbeitsstelle Westfälischer Frieden von 1648 (URL: <http://www.pax-westphalica.de/> utolsó elérés: 2010. 08. 03.)

2003). Szintén haszonnal forgathatók az egyes választófejedelmek életével (BERTRAM, 2003; HARTMANN, 1985), választói politikájával foglalkozó kötetek (pl. ROSENLEHNER, 1899; DUCHHARDT, 1969; BLISCH, 2005).

Említettük már, hogy a birodalommal kapcsolatos kutatások egyik új irányzata a birodalmi alkotmány és a nyilvánosság kapcsolatának, az alkotmány megjelenési formáinak, szimbólumainak vizsgálata. Ide sorolható a választási és koronázási diáriumok elemzése (DÖLEMEYER, 2006; DÖLEMEYER, 2008), Kelemen Ágost kölni választófejedeleme (1723–1761) reprezentációjának bemutatása (MIERSCH, 2007), a birodalom szimbolikus megjelenési formáinak elemzése (MÜLLER, 1997), stb. A birodalmi alkotmányos élet szimbólumrendszerét, rituáléit legbehatóbban eddig a már említett Barbara Stollberg-Rilinger tanulmányozta, akinek számos vonatkozó munkájából csak a 2008-as monográfiáját emelem ki (STOLLBERG-RILINGER, 2008). A *Des Kaisers alte Kleider* című kötet (amely cím a mesében szereplő császár új és egyben láthatatlan ruháival szemben a valós császárok régi ruháinak nagyon is látható és mindenki számára érthető üzenetet hordozó jellegét hangsúlyozza) szemléletesen mutatja be, hogyan épült fel és működött a birodalmi szimbólumrendszer, hogyan érvényesültek a szimbólumok és rituálék olyan alkotmányjogi jelentőségű eseményeken, mint például egy birodalmi gyűlés vagy császárválasztás.

3. A CSÁSZÁRVÁLASZTÁSOK NYOMTATOTT FORRÁSAI

A császárválasztásokra vonatkozó 18. századi nyomtatott forrásanyag rendkívül bőséges és sokszínű. A jeles esemény kapcsán Frankfurt am Maintól kezdve Bécsig mindenféle jelentek meg pamfletek, választási és koronázási leírások, ünneplő versek stb., a sajtótermékek is tudósítottak a választás és a koronázás lezajlásáról. A császárválasztás és a hozzá kapcsolódó kérdések azonban a választások közötti időszakokban is népszerűek voltak elsősorban a német állampolgárral foglalkozó jogászok, történészek körében. A szöveges források mellett természetesen számos metszet is napvilágot látott, amelyek a választás vagy a koronázás egy-egy jelenetét, az éppen trónra lépő uralkodót, a koronázási jelvényeket stb. ábrázolták. A nyomtatott források nemcsak műfajukat, hanem terjedelmüket tekintve is igen változatosak, megtalálhatók közöttük az egy-két oldalas ünneplő versek, a pár tíz oldal terjedelmű vitairatok és a több száz oldalas diáriumok vagy komoly jogi értekezések. Ezért is szükség volt arra, hogy szűkítsem azoknak a forrásoknak a körét, amelyeket a disszertációban alaposabban elemzek. A dolgozat legnagyobb részt a politikai publicisztikára fog támaszkodni, olyan pamfletekre és vitairatokra, amelyek többsége a császárválasztások idején, név nélkül jelent meg, és amelyeknek tartalma nem korlátozódott a választás és koronázás menetének leírására, hanem valamilyen kapcsolódó aktuális kérdést is kifejtettek bennük. A forrásgyűjtés során azonban ennél jóval nagyobb mennyiségű nyomtatványanyagot sikerült feltérképezni, amelynek egyes részei további (részben már zajló) kutatások tárgyát képezhetik. Éppen ezért indokoltnak tűnik, hogy egy fejezet erejéig a fellelt forrásokat rendszerezem és röviden bemutassam.

Mielőtt az egyes forrástípusokra rátérnék, szükségesnek tartok néhány előzetes megjegyzést a források általános bemutatásával kapcsolatban. A forrásokat csak műfaj szerint csoportosítottam, mivel más fajta rendszerezésre nem igazán nyílt lehetőség. A nyomtatványok bibliográfiai adatai rendkívül hiányosan szerepelnek a kiadványokon, így a szerzőkre, kiadási helyekre vonatkozóan nem lehetett messzemenő következtetéseket levonni. A kiadási helyekről legfeljebb annyit lehet biztosan állítani, hogy a választóvárosban, Frankfurtban – helyzeti előnyéből fakadóan – jelentős mennyiségű nyomtatvány jelent meg a császárválasztás kapcsán. Bécsből elsősorban a koronázás után keletkezett, a császárok visszatérését ünneplő írások maradtak fenn. Gyakori volt továbbá, hogy az esemény összbirodalmi jellegét hangsúlyozandó nyomtatási helyként a „német hazát” adták meg a kiadás helyének – ilyenkor a szerző legtöbbször egy „Patrióta” volt. Egyetlen kiadvány volt,

amely a kiadás helyéül a „Föld bolygót” adta meg, ami azért volt indokolt, mert egy marslakó utazását ismertette.

A nyomtatványok kapcsán nem foglalkozom külön az olvasóközönség behatárolásával. Egy-egy forráscsoportnál, ahol viszonylag jól megragadható, utalok arra, kiknek készült az adott forrástípus, de mélyebb elemzésre nincs lehetőség. Korábbi monográfiák, amelyek a lent bemutatandókhoz hasonló forráscsoportokra épültek, vázolták ennek a kutatási iránynak a nehézségeit. A publikumot illetően különösen Manfred Schortnak a hétéves háború időszakáról szóló *Politik und Propaganda* című kötetében található megállapításait gondolom alkalmazhatónak a császárválasztási nyomtatványok vonatkozásában is.³ Schort az említett kötetben kifejtette, hogy nehéz az olvasóközönség feltérképezése, hiszen az alfabetizáció mértéke igen eltérő volt régióként, ráadásul az is nehezen megállapítható, hogy hányan tudtak olvasni és írni, illetve csak egyiket, vagy másikat. Azt, hogy egy nyomtatvány hány olvasóhoz jutott el, befolyásolta a megjelenési példányszám, az egyes területek könyvterjesztési rendszere, a kiadványok terjedelme és persze az ára. Az olvasószámot azért sem lehet pontosan meghatározni, mivel a korban gyakran olvasták fel a megjelent nyomtatványokat, a hallgatóságot visszamenőleg megállapítani pedig valóban lehetetlen.

A forrásanyagot tehát áttekintően nem vizsgálom a szerzők, a kiadási helyek és az olvasóközönség szempontjából. Ha valahol ezekre vonatkozóan bármilyen következtetés levonható volt, azt az adott forráscsoportnál beépítettem. Most pedig tekintsük végig, milyen jelentősebb típusokba sorolhatjuk be a császárválasztások 18. századi nyomtatott forrásait!

3.1. A választási és koronázási diáriumok

A császárválasztások és -koronázások forrásainak kétségtelenül leggyönyörűbb darabjai a választási és koronázási diáriumok, amelyek kifejezetten 18. századi forrástípusnak számítanak. Előzményeiknek a 16. század második felétől kezdődően „*Wahl- und Krönungshandlungen*” címen megjelenő brosrák tekinthetők. Rendszeresen 1711-től jelentették meg őket, a legelső pedig nem is az aktuális választáshoz kapcsolódott, hanem I. Lipót (1658–1705) 1658-as megválasztásának anyagát tartalmazta. A díszes kötésű, vaskos, albumszerű diáriumok elkészítésére a Frankfurtban, a mainzi érsek mint birodalmi főkancellár irányítása alatt működő *Bücherkommission* adott ki privilégiumot. A *Bücherkommission* által kiadott privilégium azt jelentette, hogy az adott kiadványt csak a kiváltságolt kiadó állíthatta

³ SCHORT, 29–40.

elő, ami a diáriumok esetében jelentős megtiszteltetés volt, hiszen a készítők hozzáfértek a császárválasztásokkal kapcsolatos tárgyalások hivatalos anyagához. A diáriumok nem a szélesebb olvasóközönség számára készültek, az átlagembereket kevésbé kötötték le a választás hivatalos iratai, ráadásul a terjedelmes, metszetekkel illusztrált kötetek nyilván megfizethetetlenek lettek volna a számukra. A célközönség inkább a jogértő, államügyek és a történelem iránt érdeklődő értelmiség volt.

Annak ellenére, hogy viszonylag szűk kör számára készültek, a diáriumok iránt volt érdeklődés, amit az is jól mutat, hogy Johann David Jung, aki VII. Károly választási és koronázási diáriumainak elkészítésére is kapott privilégiumot, 1741-ben „előfizetési akciót” hirdetett a választási és koronázási diáriumokra.⁴ A köteteket 1742 januárjának végéig lehetett megrendelni Jung frankfurti nyomdájában. Az előfizetőknek a határidőig 4 guldent kellett befizetni átvételi elismervény ellenében, és végül 5 gulden 30 krajcárért juthattak hozzá a diáriumokhoz. A megrendelőknek a kiadó ingyenes házhoz szállítást is ígért. Az előrendelésről szóló hirdetés részletes előzetes tartalomjegyzéket közölt a kötetekről. Az elsőt, vagyis a választási diáriumban tervezték kiadni az interregnum idején szokásos intézkedések egy példányát, a választásra szóló meghívót, a cseh választófejedelmi szavazattal kapcsolatos iratokat, a választásra érkező követségek bevonulásáról szóló leírásokat, a bevonulásokon megjelenő személyek listáját, a választás biztosításának céljával kiadott városi magisztrátusi pátenseket, az ilyenkor szokásos árszabályozást, a választófejedelmi tárgyalások jegyzőkönyvét, az új választási kapitulációt és a választás alkalmával elhangzott hálaadó prédikációt. Ebbe a kötetbe a választófejedelmekről és a Rómerben levő választói tanácssteremről ígértek metszeteket, ábrákat. A másodikként megjelenő koronázási diáriumban a koronázási előkészületekhez, a koronázási szertartáshoz és a Rómer előtti ünnepséghez kapcsolódó iratokat és metszeteket jelentették meg. A koronázási diáriumba a választásihoz képest jóval több metszetet terveztek be, hiszen a koronázás sokkal több látványossággal kecsegtetett, mint a választási eljárás. A kiadó a köteteket 150 ív terjedelműre és minden addiginál nagyobbra, díszesebbre, mesteribben és bőségesebben illusztráltra tervezte, és azt is ígérte, hogy diáriumokat csak új papírra, új betűkkel és a lehető legtisztább nyomással fogják elkészíteni. Megnézve az elkészült diáriumokat, elmondható, hogy Johann David Jung tartotta a szavát, és gyönyörű diáriumokkal örvendeztette meg az előfizetőit.⁵ A diárium egyébként ki is bővült a

⁴ *Nachricht von einer Praenumeration*, 1741.

⁵ *Diarium*, 1742. A diárium teljes terjedelmében megtekinthető és letölthető a Borders honlapjáról (URL-t lásd a bibliográfiában).

tervezetthez képest, ugyanis a VII. Károly koronázásakor a császárné megkoronázása is jelentős hangsúlyt kapott, így a diáriumban is sok helyet biztosítottak a császárnéi koronázás ismertetésére.

A választási és koronázási diáriumokat eddig egy német jogtörténész, Barbara Dölemeyer kutatta, aki egyik 2006-os tanulmányában áttekintő módon mutatta be a választási és koronázási diáriumot mint önálló forrástípust. Ebben az írásában a diáriumoknak több funkcióját sorolta fel: egyrészt természetesen részletes és reprezentatív beszámolók voltak a választásokról és koronázásokról, másrészt pedig fontos birodalmi jogforrások. Mivel a hivatalos anyagok alapján készültek és számos iratot is közzétettek, fel lehetett őket használni például rangviták vagy egyéb jogi természetű nézeteltérések eldöntéséhez. A diáriumokat referenciakötetként is lehetett használni, hiszen a császárválasztás és -koronázás birodalmi jogilag szabályozott menetét tartalmazták, így ha kételyek merültek fel akár a legapróbb részletekkel kapcsolatban is, a diáriumok megbízható válaszokkal szolgáltak. Hasonlóképpen haszonnal forgathatták ezeket a protokolláris kérdésekben érintett személyek is, akiknek a ceremóniák, események és ünnepek megszervezéséhez nyújtottak segítséget a diáriumok. Ebből a szempontból VII. Károly koronázási diáriuma azért is fontos volt, mert külön rész foglalkozott a császárnékoronázás leírásával. Mivel a császárné megkoronázására nem minden alkalommal került sor, az 1742-es kötet alapvető munkául szolgálhatott később is az esetleges császárnékoronázásokhoz. A diáriumokat ezeken kívül kiválóan fel lehetett használni oktatási célokra is, ahogy az ifjú Goethét is a korábbi koronázási diáriumok alapján készítette fel apja II. József 1764-es választására és koronázására.⁶

A diáriumok kiválóan szolgálták a császári propaganda céljait is, különösen VII. Károly esetében, akinek koronázási diáriumában helyet kaptak a császárnékoronázás anyagai, ami Dölemeyer szerint szintén propagandacélt szolgált. VII. Károly felesége ugyanis Habsburg Mária Amália (1701–1756), I. József császár (1705–1711) lánya, Mária Terézia unokatestvére volt, így elképzelhető, hogy a Habsburg főhercegnő megkoronázásával, az esemény propagálásával a császári utódlást akarta támogatni.⁷ Az kétségtelenül igaz, hogy Mária Amália megkoronázása szokatlanul nagy hangsúlyt kapott, ami nemcsak a diáriumban mutatkozik meg, mivel egy-egy választási és koronázási leírás is foglalkozott a császárnékoronázással,⁸ sőt a korabeli frankfurti sajtóorgánumok is figyelemmel kísérték az eseményeket (lásd az újságokról szóló fejezetet).

⁶ GOETHE, 1811, 159.

⁷ DÖLEMEYER, 2006, 147.

⁸ *Beschreibung Derer hohen Begebenheiten*, 1742, 17–20.

Minden diárium egy egészoldalas metszettel kezdődött, amelyen az éppen megválasztott uralkodó volt látható (1764-ben II. József mellett az éppen regnáló I. Ferenc portréja is helyet kapott). Mivel ezekkel a képekkel indultak a kötetek, egyfajta uralkodási *ars poeticának* is tekinthetjük őket. A VII. Károlyról készült metszetről sugárzik, hogy a császár minden díszben, pompában igyekezett felülmúlni elődeit (és lehetőleg az utódait is). A háború közepén megválasztott császár páncélban ül a trónon kezeiben a birodalmi jogart és a birodalmi almát tartva. Fejére Germania, azaz a Német-római Birodalmat szimbolizáló nőalak helyezi a koronát. A képen a császárt mitológiai nőalakok veszik körbe. Jobb oldalon a császár mellett először a győzelem istennője, Victoria látható fegyverzetben, babérkoszorúval és győzelmi pálmával. A következő nőalakot *fascessel* a kezében ábrázolták, ami a császári hivatalt és hatalmat jelképezte.⁹ A Hatalom megszemélyesítője kézen fogva érkezik a kezében egy felgöngyölt iratot tartó Bölcsességgel, ami azt fejezi ki, hogy a császári hivatallal járó hatalmat Károly okosan és megfontoltan fogja alkalmazni. A kép előterében a Bölcsesség lábánál ábrázolt tárgyakkal, földgömbbel, látcsóval, alaprajzzal, könyvvvel, kottával, maszkkal, palettával és ecsetekkel a tudományokat (földrajz, építészet stb.) és a művészeteket (zene, színház, festészet) jelenítették meg, amivel VII. Károly mecénási szerepét lehetett hangsúlyozni. A bal oldalon levő, császárhoz közelebbi nőalak Iustitia volt, akit mérleggel és karddal ábrázoltak és a császár igazságosságát volt hivatott jelképezni. A mellette térdelő, a császárnak tükröt tartó alakot Dölemeyer Apollónnal azonosította,¹⁰ ami az olyan attribútumok alapján, mint a nyílvevő, a kígyó, a babérkoszorú elfogadható, bár a képet közelebből megnézve a metszet készítője meglehetősen nőies arcvonásokkal és domborulatokkal ábrázolta a költészet, a jóslás és a művészetek istenét.

1. ábra
VII. Károly diáriumának bevezető
metszete (1742)

⁹ Dölemeyer tanulmányában a *fascessel* ábrázolt nőalakot az Erővel azonosítja. A *fascies* nevű vörös szíjjal összekötött vesszőnyaláb azonban az ókori Rómában a hivatal és a hatalom jelképe volt, és azt fejezte ki, hogy a *magistratusoknak* hatalmában volt testi fenytést, egy időben pedig halálbüntetést is kiszabni (*Római történeti kézikönyv*, 2001, 221.). Ezért pontosabbnak tűnik a képen szereplő nőalakot inkább a Hatalom megtestesítőjének tekinteni.

¹⁰ DOLEMEYER, 2006, 149.

A diáriumok elején szereplő metszetek közül II. Lipótéra érdemes még egy pillantást vetni. A korábbi diáriumokban ugyanis a császárok fejére általában isteni kezek felülről helyezték rá a koronát. Mint láthattuk VII. Károly Germaniától kapta a koronát, II. József fejére pedig a kitüntetések és babérkoszorút tartó Victoria és a bekötött szemű, mérleget és kardot tartó Iustitia helyezte rá.¹¹ II. Lipót feje fölött azonban csak egy angyal tart egy

babérkoszorút, a császári koronát pedig egy trónjához járuló, egyszerű ruhát viselő asszony nyújtja át neki. Lipótnak kissé meg is kell hajolnia, hogy át tudja venni az ékszer. Ez a változás utalhat egyfajta megváltozott szemléletre, amely szerint a császári hatalom forrása nem egy felsőbb istenség (pl. Germania), hanem inkább a nép, az uralkodás pedig inkább egy kötelezettségekkel járó feladat és nem isteni kiváltság. Ehhez a fordulathoz jól illik a klasszicista stílusú metszet jobb oldalán a hatalmas ablakból látható felkelő nap, amely egy új korszak hajnalát jelentheti. Lipót megválasztását valóban nagy lelkesedés kísérte, mivel toscanai tevékenységéről legendák keringtek, és ezért II. József sok tekintetben

2. ábra
II. Lipót diáriumának bevezető metszete (1791)

kellemetlen emlékü uralkodása után pozitív változásokat reméltek Lipóttól,

illetve bizakodtak abban, hogy a franciaországi eseményekre megfelelő válaszokat tud adni.

¹¹ *Diarium*, 1767.

II. Lipót diáriumában egy másik metszet azt is jól mutatta, hogy a köteteket fel lehetett használni akár a császári család propagálására. Az 1791-es választási diáriumba ugyanis egyedülálló módon egy színes kép is bekerült az egyik választófejedelemről, míg a korábbiakban legfeljebb színes betűkkel lehetett találkozni, de a metszetek fekete-fehérben készültek.¹² A színes kép éppen ezért kuriózumnak számított, és nyilvánvalóan kiemelte a rajta szereplő személyt a többi választó közül. Talán nem véletlen, hogy a színes ábrázoláson éppen a kölni választófejedelem integet sapkájával egy sárga ló hátáról, hiszen a kölni érsek ekkor Habsburg Miksa Ferenc, Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc legkisebb gyermeke, II. Lipót öccse volt.

3. ábra
Miksa József kölni
választófejedelem II. Lipót
diáriumában

Bár címe szerint nem diárium, mégis ebbe a csoportba kívánczik a *Protocolla*,¹³ amely egy közel négyszáz oldalas dokumentumgyűjtemény. Kiadási dátumát nem ismerjük, de feltételezhetően nem sokkal I. Ferenc megválasztása után keletkezett. Az első 190 oldal azoknak a tárgyalásoknak a jegyzőkönyveit tartalmazza, amelyeket a választófejedelmek küldöttei folytattak le 1745. augusztus 8-a és október 12-e között. A német nyelvű feljegyzések napokra és választókra lebontva ismertetik a Ferenc megválasztásával és megkoronázásával kapcsolatos megbeszéléseket, minden nap elején feltüntetve a tanácskozás dátumát, helyszínét (a mainzi választó szállása vagy a Römer), valamint a jelenlevő választók, illetve küldöttek neveit. A könyv második része, újabb 180 oldal, a fenti tárgyalásokhoz tartozó 98 dokumentumot vonultatja fel. Tartalmazza többek között a választásra küldött követeknek kiadott meghatalmazásokat, a Römerben folytatott tárgyalások ülésrendjét, az esemény kapcsán leteendő eskük (pl. városi tanács tagjai a rend biztosítására) szövegét, a koronázási ceremónia részletes leírását, még a koronázáson lovaggá ütött személyek névsorát is. A *Protocollát* tehát azért kellett itt megemlíteni, mert lényegében hasonló szerkezetű és tartalmú, mint a választási diáriumok, bár kivitelezésének díszessége messze elmarad azokétól.

A diáriumoknál szeretnék röviden kitérni a választással kapcsolatos adminisztráció során keletkezett, nyomtatásban megjelent hivatalos dokumentumokra (pl. az eskütelekre összehívó hirdetményekre stb.). Ezeket azért illesztettem bele ebbe a fejezetbe, mert legteljesebb

¹² *Diarium*, 1791, számozatlan oldalon a 286. és 287. oldalak között.

¹³ *Protocolla*, 1745.

formában a választási és koronázási diáriumokban találhatók meg, de sok esetben csatoltak ezekből egy-egy példányt a cseh választófejedelmi követségi diáriumokhoz is. A császárválasztások előkészítése és lebonyolítása rengeteg adminisztratív teendővel járt. Ez nemcsak a választófejedelmi tanácskozásokon dolgozó jegyzőket látta el munkával, hanem a frankfurti városi vezetést is. A magisztrátus feladata volt a bevonulások, nyilvános eskütetelek helyszíneinek biztosítása, a városi rend fenntartása a választás és a koronázás alatt, a városba érkező magas rangú követségek fogadása stb. A városi vezetés a határozatait kihirdette, és nyomtatott formában is terjesztette városszerte. Szintén közreadták – és utólag a helyi újságokban is lehozták – a választás során elmondandó esküszövegeket. Ezeket mind megtalálhatjuk a diáriumokban, csakúgy, mint a városi árszabásokat,¹⁴ amelyek a választás idejére szabályozták például a kiadó szobák árát vagy az istállók bérleti díját. Ezek a rendelkezések önállóan is megjelentek nyomtatásban csakúgy, mint a császári választási kapitulációk, amelyeknek szövegét szintén közölték a diáriumokban.

A diáriumokban a portrékon, a választási és koronázási jelenetekről készült metszetek mellett gyakran alaprajzokat is közöltek például arról, hogyan rendezték be a Rómer egyes termeit a koronázás utáni ünnepélyes étkezéshez, vagy a választófejedelmi követségek tanácskozási terméről. Míg utóbbiak legtöbbször sematikus ábraként jelentek meg a diáriumokban, napvilágot láttak nagyméretű (nagyjából két A/3-as), igényes kivitelezésű metszetekkel illusztrált nyomtatványok is. Ilyen plakát-szerű nyomtatvány fennmaradt 1741-ből¹⁵ és 1745-ből¹⁶ is. Valószínűleg a két választás közelsége miatt ugyanaz a Wolfgang Albrecht és Henricus Ostertag névvel fémjelzett metszet szerepel az 1741-es és az 1745-ös változaton is. Utóbbin csak a legszükségesebb változtatásokat végezték el, vagyis a jelenlévőkhöz és a követségek létszámához igazították a figurákat. Az alakokat azonban nem minden esetben cserélték le, a jobb oldalon levő titkárok ábrázolása például teljesen egyforma a két képen, leszámítva a 27. számút, aki a cseh követség titkára, így az 1741-es metszetről a cseh választói szavazat felfüggesztése miatt hiányzik. Természetesen a metszet alatti, a résztvevők neveit tartalmazó felsorolást is az 1745-ös állapotnak megfelelően aktualizálták.

¹⁴ Például *Tax-Ordnung*, 1745.

¹⁵ *Ausführliche Abzeichnung*, [1741].

¹⁶ *Ordnung des Sitzes*, [1745].

3.2. Választási és koronázási leírások, beszámolók

Minden császárválasztásról született hosszabb-rövidebb leírások. Bár a legtöbb ilyen kiadvány a választásról és a koronázásról is beszámolt, voltak olyanok is, amelyek csak a koronázást ismertették. Ez olyan szempontból érthető, hogy a koronázás és a hozzá kapcsolódó további ceremóniák, ünnepségek jóval látványosabbak és érdekesebbek voltak a nagyközönség számára, mint a Rómer és a Szent Bertalan-templom csukott ajtajai mögött lezajló választási eljárás. A leírások, főleg a választási részre vonatkozók nem mindig voltak élményszerű beszámolók, a választási és koronázási procedúrát inkább a birodalmi jog alapján ismertették. A választás folyamatának bemutatását általában az előző császár halálánál indítottak, majd különböző terjedelemben kitértek az interregnumra és a birodalmi vikáriusokra is. Részletesen ismertették a választófejedelmi kollégium összehívásának módját, a választáson való megjelenés és a követség küldésének szabályait, a frankfurtiakra háruló választási előkészületeket, végül a szavazatok leadásának rendjét. Mivel a szerzők legtöbbször természetesen az *Aranybulla* alapján ismertették a választást, a leírások nagyon hasonlóak, elsősorban a részletességükben van különbség. A koronázási leírások esetében már más a helyzet, hiszen a szertartások jóval nyilvánosabbak voltak, így a szemtanúknak is több lehetőségük volt arra, hogy a látottakat elmeséljék. Bár a legtöbb koronázási leírás tartalmazta az erre vonatkozó szabályok és a koronázási ékszerek leírását, ezekbe könnyebben lehetett beépíteni az aktuális koronázási élményeket.

A választási és koronázási beszámolók tehát sok tekintetben hasonlítottak egymásra, ezért csak néhány érdekesebb darabot emelnék ki közülük. Az egyik a *Wahl und Crönung*, egy 1746-ban Erfurtban szerző nélkül megjelent 68 oldalas nyomtatvány,¹⁷ amely I. Ferenc császárválasztása kapcsán ismertette a választási és koronázási eljárást. A nyomtatvány különlegessége, hogy párbeszédes formában kezd a beszámolót, ami nem volt jellemző a választási és koronázási leírásokra. A röpiratban Erasmus és George beszélgetnek egymással miközben a lipcsei vásárra indulnak. A nyomtatvány „főszereplője” Erasmus, aki az érdeklődő George kérdéseire ad kimerítő válaszokat. A Lipcsén keresztül Drezdába tartó Erasmus esetében a névválasztás beszédes, nyilvánvaló utalás Rotterdami Erasmusra (1466–1536), aki 1516-ban a későbbi V. Károly császárnak ajánlotta a *keresztény fejedelem neveltetése* című királytükért. Ezt a feltevést az is alátámasztja, hogy a szöveg szerint George azért éppen Erasmustól kért felvilágosítást a császárválasztásról, mert tudta, hogy Erasmus

¹⁷ A nyomtatványt részletesen elemzi VAJNÁGI, 2004.

gyakran volt „vezetője” magas rangú ifjaknak.¹⁸ George személyét már nem lehet ilyen biztonsággal megfejtetni, de nem elképzelhetetlen, hogy a név esetleg II. György angol királyra és hannoveri választófejedelemre (1727–1760) utalhatott, aki angolul írhatta a nevét George formában, és mivel Hannover volt a választófejedelmi kollégium „legifjabb tagja”, talán a hannoveri választófejedelemnek volt szüksége arra, hogy részletesebben is megismerkedjen a választás menetével. A dialógus az első húsz oldal után azonban Erasmus monológiájába fordul át, aki tankönyvszerű rendezettséggel elemezte a császárválasztást és -koronázást. Meg is kérte George-ot, hogy ne nagyon kérdezzen közbe, ha lehet, mert az érthetőség kedvéért jobban szeretné megszakítás nélkül folytatni.¹⁹ George innentől kezdve passzív szerepbe kényszerül, és a röpirat végéig csak elvétve szólal meg, akkor is csak annak ad hangot, mennyire lenyűgözik őt a hallottak, milyen érdekesek és a jövőre nézve hasznosak az elhangzó információk.

A *Wahl und Crönung* másik érdekessége a szöveghez tartozó metszet, amelyen az a jelenet látható, amikor a koronázás után a választófejedelmek (vagy helyetteseik, az örökös

4. ábra
Ünnepség a Rómer előtt (1745)

kötelezettségeiket, bár legtöbbjükét elég nehéz azonosítani. Egyértelműen csak kettő ismerhető fel: egyrészt a kép alsó részén középen levő szász választó és birodalmi főmarsall,

teljesítik főhivatali kötelezettségeiket. A választási és koronázási leírásokhoz viszonylag ritkán tartozott kép, és ha igen, akkor is gyakoribb volt, hogy az újonnan megválasztott császárt ábrázolták császári ornátusban. A *Wahl und Crönung*hoz mellékelt metszeten a császárt a Rómer erkélyén látjuk, ahogy a városháza előtti ünnepeket figyeli. A városháza többi ablakában levő alakok valószínűleg az egyházi választófejedelmek, akiknek nem voltak a főhivatalukhoz társuló olyan kötelezettségeik, amelyeket a Rómer előtti

ünnepeken kellett volna teljesíteniük. A téren éppen a világi főhivatalnokok teljesítik

¹⁸ „... Sie haben ja junge Herren von hohen Stande geführt...” *Wahl und Crönung*, 1746, 4.

¹⁹ „Welches sich ihnen alles (...) deutlicher machen wird, wobey ich mir aber zum Voraus bedingen muß, daß ich bey dieser Erzählung des Wahlgeschäftes ohne Unterbrechen fortfahren kan.” *Wahl und Crönung*, 1746, 21.

aki lovon ülve egy hatalmas zabrakásba ugrat bele, másfelől pedig a pfalzi választó, birodalmi főkincstartó, aki lova hátáról szór pénzt a nép közé. A kép bal sarkában, a tálat tartó alak talán lehet a brandenburgi örgróf, birodalmi főkamrás, akinek egy tálban vizet és egy tiszta törölközőt kellett vinnie ilyenkor a császárnak. A főtédfogót nem lehet egyértelműen felfedezni a képen, feladatára – egy szelet sült ökrhúst vinni a császárnak – viszont utal a kép bal szélén levő sütőde, amelyben egy méretes ökör forog a nyárson. A birodalmi főpohárnok viszont teljesen hiányzik, akinek az első korty italt kellett volna vinnie a császári asztalhoz. Csupán a kétfejű sast formázó szökőkút látható a képen, amelynek egyik csőréből fehér-, a másíkból pedig vörösbor spriccelt a hagyomány szerint, és amelyből a főpohárnok megtöltötte a császárnak viendő kupát. A metszet készítője egyébként feltehetően sosem látta a koronázási ünnepséget, de még az is kétséges, hogy járt valaha Frankfurtban. A képet ugyanis más – akár korabeli – ábrázolásokkal összevetve látható, hogy a Rómer előtti tér valójában jóval tágasabb volt, mint ezen a metszeten. Feltűnően hibás a képen a Rómer ábrázolása, amelynek jellegzetességeit, a hármastagolást és a lefelé lépcsőzetes tetőszerkezetet az alkotó egyáltalán nem ábrázolta. A metszet nehezen értelmezhető része a Rómer bal szélső ablakába felfutó, drapériával borított palló, bár ebben az apróságban a szöveg írója is félrevezehette a metszet készítőjét. A koronázási leírásban szerepel ugyanis, hogy a megkoronázott császár egy „hídon” (*Brücke*) tér vissza a koronázási templomból a Rómerbe, és szintén ebben szerepel, hogy a palló a magasba emelkedik, és a császár erről jut be az épületbe. Egyéb ábrázolások és leírások alapján kiderül azonban, hogy ezt a hidat úgy kell elképzelni, mint egy fából ácsolt, nem különösebben magas műutat, amelyen a császár visszavonul a Rómerhez. A műút azonban a Rómer előtt véget ért, a császár pedig a városháza díszes *Kaisertreppén* jutott fel az első emeletre, és nem pedig egy, az ablak szintjéig emelkedő, alkalmilag felszerelt pallón.

Az 1790-es választás kapcsán kiadott *Kaiserliche Krönungs Ceremonien*²⁰ című nyomtatvány egyrészt aprócska méretével hívja fel magára a figyelmet a koronázási leírások sorában. Ez a kiadvány ugyanis lényegében egy körülbelül 5×10 centiméter nagyságú zsebkönyv volt, amelyet bárki könnyedén magával vihetett bárhová. Az is egyedülálló, hogy a szélesebb olvasóközönség számára megjelent leírások közül valószínűleg egyetlen más sem tartalmazott annyi metszetet, mint ez. A címlapon ugyan az szerepel, hogy 12 metszet illusztrálja a könyvecskét, ám a 12 csak akkor jön ki, ha a címlapot és a munka végére illesztett díszítőelemet is beleszámoljuk. Magáról a császárválasztásról összesen tíz kép

²⁰ *Kaiserliche Krönungs Ceremonien*, [1790].

készült: (1) a választófejedelmek ünnepélyes menete a választásra; (2) a választófejedelmek választanak; (3) II. Lipótot császárrá koronázzák; (4) az új császár átvonulása a templomból a Rómerhez; (5) a vonulás útját jelző drapériát ingyen odaadják a népnek; (6) a szász választófejedelem főhivatala teljesítése közben; (7) a brandenburgi őrgróf főhivatala teljesítése közben; (8) a pfalzi választófejedelem amint pénzt szór a nép közé; (9) ingyen bort kap a nép; (10) a császár a koronázási banketten. Ezek a metszetek nem különösebben igényes kivitelezésűek, és inkább miniatűrök, hiszen az amúgy is kis méretű könyvecskében pusztán fél oldalakat foglalnak el. Bár a leírás sem túl terjedelmes és az illusztrációk sem magas színvonalúak, ez a kis koronázási zsebkönyv, amely valószínűleg sokak számára volt elérhető, mindenképpen kuriózumnak számít a választási és koronázási leírások sorában.

Címe alapján talán a „választási *science fiction*” kategóriába lehetne sorolni az 1791-ben megjelent *Reise eines Marsbewohners*²¹ című nagyjából 300 oldalas kötetet. Az alaptörténet szerint egy marslakó látogat el Németországba éppen II. Lipót császárválasztása idején, és az írás az ő földi élményeit örökíti meg fivére számára. A marslakót egy vidéki, ám igen művelt gazda fogadta be és kalauzolta földi tartózkodása idején. Érdekes, hogy a Marsról érkező vendég – a szöveg alapján – nem keltett szokatlan feltűnést, egyszerűen úgy tekintettek rá, mint egy külföldi, egzotikus országból érkező utazóra – mintha csak Montesquieu perzsái szerettek volna Németföldre látogatni. Nem esik szó arról sem, hogy az idegen zöld lett volna, hogy több orra, füle, szeme lett volna a „kelleténél”, ránézésre tehát semmiben sem különbözhetett egy átlagos földlakótól. A gazda ugyan meglepődik, amikor vendége közli, hogy a Marsról érkezett, de azt a magyarázatot könnyen elfogadja, amely szerint egy földlakó nemrég járt a Marson, és tőle tanulták meg a nyelvet, illetve annak a hajónak az elkészítését, amellyel a két bolygó között lehet közlekedni.²²

A marslakó kalandjairól szóló könyvecske azért nem tekinthető klasszikus választási és koronázási leírásnak, mert nem ez a központi témája, hanem csak egy – igaz, folyamatosan visszatérő – szála a történetnek. A koronázás inkább csak egy olyan esemény, amelyet a címben megemlítve felkeltheti az olvasók figyelmét. A marslakót lényegében minden érdekelt, ami a Földön történik, így az írás a császárválasztás mellett foglalkozott a felvilágosodással, egyházzal és vallással kapcsolatos kérdésekkel, a halálról való gondolkodással, a német állam jellegzetességeivel is. A szerző nyilván nem véletlenül választotta központi alakjául a földi ügyekben természetesen járatlan marslakót, és a szöveg

²¹ *Reise eines Marsbewohners*, 1791.

²² A nyomtatványhoz gyakran csatolták is ennek a fiktív utazásnak a 82 oldalas leírását *Reise eines Erdbewohners auf dem Mars* címmel.

gyakran párbeszédese formája is tudatos választás lehetett. Ily módon ugyanis könnyen lehetősége nyílt arra, hogy a felvetett témákkal kapcsolatban kérdéseket tegyen fel, és azokra akár saját válaszait megfogalmazza. Egy marslakóban például joggal merülhet fel a kérdés, hogy a Német-római Birodalom miért nem örökletes monarchia, amit közérthető, nem tudományos stílusban lehetett elmagyarázni neki – és a kevésbé tanult, érdeklődő olvasónak. A szereplők megválasztása ugyanakkor egyfajta mentség is a szerző ismereteinek esetleges pontatlanságaira. Feltűnően hiányzik a szövegből a birodalmi alaptörvényekre való hivatkozás, az *Aranybulla* is alig szerepel a szövegben, míg más választási és koronázási leírásokban ez utóbbi szinte elmaradhatatlan kellék volt.

Bár valóban nemcsak a császárválasztás körül forgott a történet, ez a nyomtatvány is részletesen, a jogtudomány szempontjából ugyan kissé felületesen ismertette a választás és a koronázás menetét. Bemutatta Frankfurtot, elmesélte a német alkotmány vonatkozó részeit, és szó szerint idézte például a választófejedelmi követségek esküjét. A könyv vége felé hosszabb rész foglalkozott II. Lipóttal, a szerző – a Frankfurtba látogató marslakó és vendéglátója szájába adva a szavakat – felettebb lelkesen írt Lipót addigi tevékenységéről, és arról is, hogy személyében egy igazán felvilágosult, igazságos és nagyszerű uralkodója lett a birodalomnak. A marslakó a távolból figyelte a kellemes őszi időben a frankfurtiak eskütételét a választás után, illetve II. Lipót kivonulását a választóvárosból. Pár napig még elidőzött a Földön, majd elégedetten borult búcsúzóul az őt földi útján végigkísérő gazda nyakába.

3.3. Ünnepi versek, prédikációk, diadaléptmények

Mivel a birodalom jólétének zálogaként tekintettek rá, az új császár trónra lépését mindig nagy öröm kísérte. Számos ünneplő vers jelent meg a birodalom minden táján, sőt a birodalom határain túl is, ezt jól mutatja például a Firenzében megjelent, olasz nyelven íródott *Applausi*, illetve a holland nyelvű *Lof-Bayzun*.²³ Az ünneplő versek gratuláltak az új császárnak trónra lépése alkalmából, kiváló tulajdonságait hangsúlyozták, és megelőlegezték számára a hosszú és dicsőséges uralkodást. Az 1745-ös választásról több olyan vers is fennmaradt, amely a számmisztikát is bevonva próbálta igazolni, hogy ennél az évnél tökéletesebb nem is lehetett volna császárválasztásra, és hogy minden jel arra mutat, I. Ferenc szerencsés uralkodásnak néz elébe. Az *Allerunterthänigst* rövidítéssel jelölt ünneplő vershez például rövid magyarázat társult, amely szerint a 100 soros versben a verssorok kezdőbetűit összeolvasva egy újabb rövidke verset kapunk. Ebből kiemelték a római számoknak

²³ *Applausi*, 1745 és *Lof-Bayzun*, [1745].

megfelelő betűket (C, D, I, L, M, V, W = VV), és ezekből különböző számításokkal vezették le Lotaringiai Ferenc születésének, eljegyzésének és trónra lépésének évszámát. A dolgozatban később részletesen bemutatandó *Pantheon Gloriae Austriacae* utolsó oldalán egy latin nyelvű verset olvashatunk I. Ferenc megválasztása kapcsán, amelyre szintén alkalmazható egyfajta számmisztika. Az ábécé betűihez a-tól z-ig hozzárendeltek egy-egy értéket 1-től 500-ig, majd összeadták a sorokban szereplő betűk értékét, és minden egyes sor „végeredménye” 1745 lett. A verset, amely azt próbálta bizonyítani, hogy az 1745-ös esztendő kifejezetten szerencsés a császárválasztásra, a *Wienerisches Diarium* 1745. szeptember 22-i számának mellékletében is lehozták.²⁴

Az örömmel nemcsak verses formában adtak hangot, de birodalom-szerke uni napi prédikációk hangzottak el. A frankfurtiak egy része bekerülhetett a választási és koronázási diáriumokba is, de minden nagyobb városban adtak ki a választás és koronázás alkalmából elhangzott ünnepi prédikációkat. A hálaadás azonban nem korlátozódott a birodalomra, Magyarországról is marad fenn ilyen nyomtatvány. Sopronban például egy jezsuita szerzetes adatta ki azt az „Istennek hála adó dicsíretet”, amely 1745 karácsonyán Lövő mezővárosban hangzott el Lotaringiai Ferenc császárrá választása kapcsán. Hasonlóképpen megjelentek nyomtatásban (nemcsak a diáriumokban) a császárválasztás alkalmából elmondott ünnepi beszédek is.

Az ünnepi hangulatot nemcsak a versek és prédikációk jelezték. A császárválasztások alkalmával díszbe borultak városok is, elsősorban természetesen Frankfurt és Bécs. Frankfurtban gyakran rendeztek tűzijátékot a választási időszakban, és kivételes látványosságnak számítottak a választófejedelmi követcségek díszkivilágítással ellátott rezidenciái is. Goethe kifejezetten dicsérte 1764-ben Esterházy Miklós, a cseh választófejedelmi követ frankfurti szállását, amely szerinte az összes többi kivilágított „tündérpalotát” felülmúlta.²⁵ Bécsben általában a császárok Frankfurtról való visszatérését ünnepelték meg. A Ghelen nyomdában volt szokás megjelentetni a *Wienerische Beleuchtungen* címmel, akár több száz oldalas kiadványokat, amelyek a bécsi utcák díszkivilágításainak leírását tartalmazták olyan ünnepi alkalmakkor, mint például egy főherceg(nő) születése vagy a császárkoronázás. Szintén Bécsben volt szokás különböző diadalépitményeket felállítani (diadalkapuk, diadaltemplomok, diadalállványok), amelyek a megkoronázott császár dicsőségét hirdették. Ezek ideiglenes építmények voltak, amelyekről részletes leírásokat közöltek, hogy az utókor legalább elképzelhesse ezeket a nagyméretű,

²⁴ *Wienerisches Diarium* (76), 1745, [11. számozatlan oldal]

²⁵ GOETHE, 1811, 184.

kivilágított látványosságokat. Mivel a diadaléptímenyekre Lotaringiai Ferenc megválasztása kapcsán még visszatérek, ezekről a nyomtatványokról abban a fejezetben írok részletesebben.

3.4. Újságok

A birodalom belpolitikai életének legjelesebb eseményéről természetesen beszámoltak a 18. században már elterjedt napi- és hetilapok, amelyek minden nagyobb városban megtalálhatóak voltak. Arra azonban jelen dolgozat keretei között nem lehetne vállalkozni, hogy az egész birodalmi sajtót áttekintsük, ami akár önálló disszertáció témája is lehetne. A terjedelmi korlátokon túl vannak továbbiak is, amelyek miatt itt csak betekintést lehet adni néhány 18. századi újság császárválasztással kapcsolatos híradásaiba. Egy átfogó elemzéshez ugyanis, mégha csak a birodalmi városok sajtóját szeretnénk végigböngészni, akkor is legalább 50 várossal kellene számolni, és hozzájuk kellene venni további olyan nagyvárosokat, amelyek nem voltak birodalmi városok, de például választófejedelmi székhelyként jelentős sajtóval rendelkezettek, mint például München, Berlin, Mainz, Drezda stb. Igen sok város anyagát kellene tehát áttekinteni, ráadásul a kutatások során szerzett tapasztalat is azt mutatja, hogy ezeknek a sajtótermékeknek a fellelhetősége nagyon esetleges.

Ezt a bizonytalanságot jól illusztrálja, ahogy a dolgozathoz felhasznált újságokat sikerült összegyűjteni. A legtöbb újságot a levéltári kutatások során tudtam megtalálni a cseh választófejedelmi követség diáriumainak mellékleteiben. Ezek a csatolmányok elsősorban a két legjelentősebb frankfurti napilap, a német nyelvű *Frankfurtische Berichte* és a francia nyelvű *L'avant coureur* példányaiból kerültek ki. Egy példány került elő a szintén Frankfurtban megjelentetett *Dienstagige Extraordinaire*-nek, illetve bekerült a mellékletek közé a nürnbergi *Auszug der neueste Weltgeschichte* című újság néhány darabja is. Sajnos ezeket az újságokat sem lehet átfogóan elemezni, ugyanis változó szorgalommal gyűjtötték és őrizték meg a példányokat az egyes választások alkalmával. Érdekes módon a leggazdagabb anyag 1742-ből maradt fenn (erről a választásról a cseh követséget kizárták), a követségi diáriumokba betették a *Frankfurtische Berichte* 1742. január–márciusi számainak nagy részét, illetve a *L'avant coureur* néhány példányát is csatolták. 1745-ből már jóval kisebb számban maradtak fenn a követségi diáriumokban ezekből az újságokból, a következő választásokon pedig a követek már egyáltalán nem csatolták a helyi sajtó darabjait a diáriumhoz.

A kutatás során felmerült, hogy esetleg a választóváros sajtóján kívül egy-egy jelentősebb város újságjait is érdemes lenne tanulmányozni, összehasonlítani, hogyan tudósítottak a jeles

eseményről ott, ahol a helyszín közvetlenül nem volt érintett a választásban. Ennek vizsgálatára egy kézenfekvő lehetőség adódott, a Bécsben 1703-tól megjelenő *Wienerisches Diarium* (illetve 1780-tól *Wiener Zeitung*) tudósításainak tanulmányozása. Annak, hogy erre az egy orgánumra korlátoztam a vizsgálódást, praktikus okai voltak. Egyrészt feltételezhető volt, hogy a császárvárosban figyelemmel kísérik a császárválasztás eseményeit, másrészt az újság számai elég jól hozzáférhetők az *Österreichische Nationalbibliothek* ANNO nevű digitális folyóirat-gyűjteményének segítségével. Az összes császárválasztás anyagát itt sem lehetett átnézni, mivel az 1711–1712-es és az 1792-es évek anyagai nincsenek feltöltve. Az 1742-es, 1745-ös, 1764-es és 1790-es választásokra vonatkozó tudósítások azonban megtalálhatók.

Az alábbiakban az említett frankfurti és bécsi folyóiratok segítségével szeretnék egy rövid vázlatot adni a császárválasztással kapcsolatos újsághírekről. A frankfurti újságok közül a francia nyelvű *L'avant coureur*ből és a német nyelvű *Frankfurtische Bericht*ből sikerült több példányt megtalálni. Előbbi mindig két lapból, vagyis négy darab kéthasábos oldalból állt. Utóbbi is általában ugyanilyen terjedelmű volt, de ezt szükség esetén a kétszeresére kibővítették. Mivel mindkét újságot François Varrentrapp kiadója jelentette meg, előfordult, hogy a francia újság lényegében rövidített kiadása volt a németnek. Az, hogy a két orgánum párhuzamosan működött, abból is látszik, hogy ugyanazokon a napokon jelentek meg, vagyis minden héten hétfőn, kedden, pénteken és szombaton. A szerkezetük is lényegében megegyezett. Alapvetően országok és városok szerint csoportosítva közölték a híreket, illetve voltak néha olyan témák, például a császárválasztás és -koronázás, Savoya milánói örökösödési joga, amelyet kiemelten tárgyaltak. A szerkezet tekintetében a *Wienerisches Diarium* is sokáig nagyon hasonlított ezekre abban, hogy országonként, régióinként, azon belül városonként csoportosítva közölte a tudósításokat. Ezek után következtek a bécsi hírek, majd az állandó halálozási és hirdetési rovat, végül a kiegészítések és függelék. Az újság 1780-as névváltásakor a szerkezet annyiban módosult, hogy „helyet cseréltek” a belföldi (lényegében bécsi) és a külföldi hírek. A németországi tudósítások utóbbiak között szerepeltek.

Valamennyi újság közös vonása, hogy referáló jellegű tudósításokat jelentettek meg nemcsak a császárválasztásról, hanem általában a leközölt eseményekről. A cikkek szerzői egyszerűen leírták a történeteket, de nem kommentálták őket. A tudósításokban eseményeket, helyeket, dátumokat, időpontokat, neveket, vagyis száraz tényeket soroltak fel. Ugyanilyen tényközlő módszerrel ismertették a választási bevonulásokat is: a bevonulók sorrendjét, öltöztetét, kocsijaik díszítését stb. A koronázási ceremóniákról szóló leírásokat legfeljebb egy-

egy ima, esküszöveg vagy beszéd törte meg, ám ezeket is többnyire idézetként illesztették bele a szövegbe, látszólag úgy, ahogy elhangzottak, ami a leírások hitelességét biztosította az olvasók előtt. Szintén bekerültek, elsősorban a frankfurti újságok hasábjaira a városi tanács határozatai, az eskütételen való részvételre felszólító kiáltványai. Az is megesett, hogy röpiratok vagy nyomtatványok teljes szövegét hozták le egy-egy újságban, ám véleménynyilvánításnak ezek csak annyiban tekinthetők, amennyiben a közölt szövegek állást foglaltak valami mellett. 1745-ben például a *L'avant coureur* három részletben, francia fordításban közölte Pollmann-nak, az első brandenburgi választófejedelmi követnek azt az augusztus 6-ára datált emlékeztetőjét (*Pro Memoria*), amelyben a cseh választói szavazat reaktiválása ellen tiltakozott.²⁶ Pollmann tiltakozó iratát egyébként német nyelven, nagyjából ugyanebben az időszakban (1745. augusztus közepe) a frankfurti Heinrich Ludwig Brönnern nyomdája is kiadta.²⁷ A pártatlanság jegyében a *L'avant coureur* Pollmann írásának utolsó részével párhuzamosan elkezdte megjelentetni (ezt is több részletben) azt a névtelenül publikált nyomtatványt,²⁸ amely a brandenburgi követ emlékeztetőjére reagált, és amely szintén önálló röpirat formájában is megjelent német nyelven.²⁹ A *Wienerisches Diarium* 1745-ben a cseh szavazat kapcsán szeptember 18-i számában³⁰ a *Triumph des Böhmischen Chur-Rechts* című röpiratot közölte le.³¹ Egyfajta véleménynyilvánításnak tekinthető még az is, hogy a *Wienerisches Diarium* viszonylag szűkszavúan tudósított az 1742-es választásról és koronázásról. Ez természetesen nem annyira az újságírók, hanem a császári udvar véleményét tükrözte, ahol nemcsak annak nem örültek, hogy nem Lotaringiai Ferencet választották meg, de a cseh szavazat felfüggesztése miatt is sértve érezték magukat.

Ami szembetűnő különbség a frankfurti és a bécsi lapok között, az a császárválasztásról szóló tudósítások terjedelme. Mivel frankfurti újságokat főleg az 1742-es választásról sikerült megtalálni, még látványosabb ez a különbség. A frankfurti lapoknak lényegében teljesen mindegy volt, kit választanak császárrá, hiszen a ceremóniák, ünnepségek és egyéb látványosságok ott zajlottak, az emberek az új császár dinasztájától függetlenül kíváncsiak voltak az ezekről szóló beszámolókra. A császárválasztás tehát jó üzlet volt a frankfurti újságok kiadóinak, minél többször tudósíthattak róluk, annál többször lehetett magasabb példányszámban eladni a lapot. Az 1742. évi *Frankfurtische Berichte* jól példázza ezt: a lap

²⁶ *L'avant-coureur* (130), 1745., [1–2.]; *L'avant-coureur* (131), 1745, [1.]; *L'avant-coureur* (132), 1745, [1–2]. Mivel az újságok oldalai nincsenek számozva, az oldalszámokat szögletes zárójelben adom meg.

²⁷ *Chur-Brandenburgisches Pro Memoria*, 1745.

²⁸ *L'avant-coureur* (132), 1745, [3–4]. A 4. oldal végén az újság ígéri, hogy következő számában folytatja a válasz közlését, ám ahhoz a számhoz már nem jutottam hozzá.

²⁹ *Patriotisches Gedencken*, 1745.

³⁰ *Wienerisches Diarium* (75), 1745, [9–12.]

³¹ *Triumph des Böhmischen Chur-Rechts*, 1745.

legálább március 10-ig³² mintegy folytatásos regényként közölte le a VII. Károly megkoronázásáról írott beszámolót. Az újság címlapján így az eseménytől számított nagyjából másfél hónapig szerepelhetett az, hogy a császári koronázás részletei olvashatók benne, ami nyilván segítette az eladást. Átlalában 2-3 hasábnyi szöveget közöltek le egy számban, egyszer-kétszer fordult elő 6-7 hasábos „fejezet”. A leírások természetesen igen aprólékosak voltak, a római király bevonulását két számba sikerült beleszorítani, de külön egységet képeztek a koronázási ceremónia során elhangzott imák is. Abban, hogy ilyen sokáig sikerült elhúzni a választásról való tudósítást 1742-ben, több tényező is szerepet játszott. Egyrészt különösen díszes kísérettel vonult be a Frankfurtba Kelemen Ágost kölni érsek (aki a koronázási szertartást is végezte) és Belle-Isle marsall is, akiknek a bevonulását természetesen több lapszámban lehetett megjelentetni. Másrészt a háborús események alakulása miatt a császárné megkoronázását – amihez VII. Károly különösen ragaszkodott – csak egy hónappal a császári koronázás után, március 8-án lehetett megtartani. Ráadásul Károly igen nagy gondot fordított arra, hogy minden addiginál nagyobb legyen a felhajtás és a luxus, amivel nyilván rengeteg mesélnivalót adott a szerzők „kezébe”. A koronázási beszámoló mellett az újság rövid hírekben számolt be a további frankfurti eseményekről és látványosságokról, bálokról, gálákról, audienciákról, díszkivilágításokról. A császárnékoronázás ügyének állásáról – tervezett időpontok, halasztások – szintén gyakran jelentek meg tudósítások.

Az 1742-es visszafogottság után a Habsburgoknak már kellemesebb végeredménnyel záruló 1745-ös, 1764-es és 1790-es választásokról a *Wienerisches Diarium* (1790-ben *Wiener Zeitung*) is bővebben tudósított. A választófejedelmi kollégium összehívásától kezdve nyomon követte az eseményeket, és általában néhány soros bekezdésben adott hírt a választófejedelmi követségek tagjainak Frankfurtba érkezéséről, a Rómerben megtartott választófejedelmi tanácskozásokról, majd a követek és választók távozásáról. Hosszabb beszámolók is érkeztek a frankfurti tudósítótól a bevonulásokról, a választásokról és a koronázási ceremóniákról, ám ezeknek terjedelme jóval elmaradt a frankfurti lapokban közölt szövegektől. Bár a *Wiener Zeitung* II. Lipót császárválasztásáról is lelkiismeretesen beszámolt, feltűnő, hogy a külföldi hírek között sokkal nagyobb hangsúllyal szerepelnek a franciaországi híradások.

³² Március 10-ről származik az utolsó darab, amelyet a *Frankfurtische Berichte* 1742-es számai közül megtaláltam.

3.5. *Reichspublizistik, Reichsgeschichte*

A magyar történetírásban kevésbé ismert és használt fogalom a *Reichspublizistik*, amelynek jelentésére röviden célszerű kitérni. A fogalmat ugyanis még a német történészek is hajlamosak voltak sokáig pontatlanul használni olyannyira, hogy Rudolf Hoke még 1999-ben is szükségét érezte, hogy egy tanulmányának elején röviden tisztázza ennek jelentését.³³ A *Reichspublizistikot* nem lenne megfelelő a *Reichstag* (birodalmi gyűlés) vagy a *Reichsstand* (birodalmi rend) mintájára birodalmi publicisztikának fordítani, ugyanis ez azt sugallná, hogy a fogalom a birodalom területén zajló valamennyi publicisztikai tevékenységet felöleli, holott a jelentés ennél jóval szűkebb. A *Reichspublizistik* lényegében egy jogi szakág volt, amely a Német-római Birodalom közjogával, alkotmányával foglalkozott, vagyis tartalmilag a birodalomra mint államra irányuló jogi munkákat takarta. Ennek nyomán esetleg lehetne birodalom-publicisztikának fordítani, mivel azonban lényegében egy önálló tudományágról van szó, és a magyar fordítások esetlennnek tűnnek, szerencsésebbnek tartom megmaradni a német változatnál. Hasonló megfontolásokból a *Reichsgeschichte* műfaját sem fogom birodalomtörténetnek fordítani, hanem németül használok, bár ebben az esetben a magyar fordítás helytállóbb lehetne. A 18. században nagyon népszerűek voltak az olyan munkák, amelyeknek címében előfordult a *Reichsgeschichte* vagy a *Geschichte des Reichs* kifejezés, illetve egyéb módon utaltak arra, hogy a német állam történetéről lesz szó. Ezek a kötetek sokszor a kortárs eseményeket (is) elemezték, és hangsúlyos volt bennük a német állam, a német alkotmány fejlődése, az éppen aktuális alkotmányjogi kérdések – például a császárválasztások – kifejtése. A *Reichspublizistik* és a *Reichsgeschichte* szoros összefonódását a mindkettőre jellemző jogászai megközelítés mellett az is mutatja, hogy néha nehéz eldönteni, hogy egy-egy munka vajon melyik kategóriába tartozhat, illetve gyakori volt, hogy egyes tudósok mindkét műfajban alkottak. Éppen ezért a *Reichspublizistikra* és a *Reichsgeschichtére* érdemes ugyanabban a fejezetben kitérni. Bár sem a *Reichspublizistik*, sem a *Reichsgeschichte* nem foglalkozott kifejezetten a császárválasztásokkal, értékes források, hiszen előbbi a birodalmi alkotmány és a császárnak az alkotmányban betöltött szerepének vizsgálata során megkerülhetetlenül érintette a választás kérdését, utóbbiak pedig nyilván nem mellőzhetők a birodalom szempontjából különösen fontosnak tartott választásokat.

³³ HOKE, 1999, 119–120.

Az önálló birodalmi állam- és jogtudomány kialakulása a 16–17. század fordulóján indult meg, és ennek nyomán a 17. század elején jött létre a *Reichspublizistik*. A folyamatot jelentősen befolyásolták a 16. század eleje óta létező felekezeti konfliktusok, amelyek a birodalomban alkotmányos konfliktust is előidéztek a császár és a rendek között. A jogtudományban meghatározó probléma lett a császár és a rendek viszonyának értelmezése a birodalmi alkotmány keretein belül. A vitában elfoglalt álláspontjuk alapján jogászok két csoportra bomlottak, és kialakult a *Reichspublizistik* császárpárti és császárellenes irányzata. A császárpárti irányzat első képviselőjének Gottfried Antonius (1571–1618), a gießeni lutheránus tartományi egyetem jogásza tekinthető, aki a 16–17. század fordulóján a császári hatalom abszolút jellegét hangsúlyozta. A császári, vagyis a monarchikus hatalom mellett kiálló irányvonalnak sokáig alapműve volt a Dietrich Theodor Reinkingk (1590–1664) által írt *Tractatus de regimine seculari et ecclesiastico*. Az első alkalommal 1619-ben Gießenben megjelent munkában Reinkingk az egyeduralkodót tekintette szuverénnek, ami a Német-római Birodalom vonatkozásában a császár rendekkel szembeni elsőbbségét jelentette.

A császárellenes *Reichspublizistik* fellegvára Marburgból került át Jénába, ahol a német államjogtudomány megalapítójaként számon tartott Dominicus Arumaeus (1579 k.–1637) is tanított. A császárellenes álláspont képviselői szerint a császár alá van rendelve az államnak, a felségjogokat csak mint az állam képviselője gyakorolhatja a választási kapitulációk biztosítottak keretek között. A marburgi és jénai iskola jelentősége abban is rejlett, hogy lényegében itt dolgozták ki a *Reichspublizistik* önálló módszertanát, amiben a már említett Arumaeus mellett Johannes Limnaeus (1592–1665) játszott úttörő szerepet. A *Reichspublizistik* jogásza nem a hagyományos jogtudományi módszereket követték, a birodalom államjogát nem a római jogból vezették le, hanem az olyan német jogforrásokból, mint az *Aranybulla*, a *Reichsabschiedok*, a birodalmi törvények vagy a választási kapitulációk. Ezek mellett felhasználták a korban legismertebb szuverenitáselméleteket, vagyis – kissé leegyszerűsítve – Jean Bodin (1529–1596) fejedelmi szuverenitásról, illetve Johannes Althusius (1563–1638) államszuverenitásról szóló elméletét. A császárellenes *Reichspublizistik* képviselői között feltétlenül utalni kell a Habsburgokat mint császári dinasztiát leghevesebben támadó Hippolithus a Lapidéra, azaz Bogislaw Philipp von Chemnitzre (1605–1678), illetve Severinus de Monzambanóra, alias Samuel von Pufendorfra (1632–1694), akiknek munkái, amelyekben a birodalmi rendek jogait hangsúlyozták a császáréval szemben és erősen bíralták a császári dinasztiát, a 18. században is igen ismertek voltak.

A 18. századra már elültek azok a látványos viták, amelyek a császárellenes és a császárpárti *Reichspublizistik*ot a 17. században megkülönböztették, de a birodalom alkotmányának tudományos elemzése továbbra is virágzott. A korszak jogászai közül ki kell emelni Johann Jacob Mosert (1701–1785), aki a tübingeni egyetemen eltöltött tanulóévei alatt jobbra autodidakta módon ásta bele magát a birodalmi alkotmány ügyeibe. Életműve szinte áttekinthetetlenül gazdag: 1737–1754 között írta meg *Teutsches Staatsrecht* című, 50 kötetes munkáját, amelyet bő tíz évvel később a *Neues Teutsches Staatsrecht* követett 20 kötetben (1766–1775), majd néhány évvel később az európai nemzetközi jogot vizsgáló, tízkötetes *Versuch des neuesten Europäischen Völker-Rechts in Friedens- und Kriegszeiten* következett 1777–1780 között. Ezeket felül Moser kommentárokkal ellátva kiadta VII. Károly, I. Ferenc és II. József választási kapitulációit,³⁴ elemezte a birodalmi kerületi alkotmányokat,³⁵ foglalkozott a birodalmi lovagsággal is. A *Reichsgeschichte* műfajában is készült kötete, 1755-ben megírta a német állam történetét I. Ferenc addigi uralkodása alatt, illetve neki tulajdonítanak egy VII. Károly uralkodásáról szóló könyvet is. Mosernek legidősebb fiában, Friedrich Karl Moserben (1723–1798) is sikerült elültetnie a jogtudomány iránti érdeklődést. Az ifjabb Moser is termékeny szerző volt (bár apját nehéz lett volna felülmúlnia), és elsősorban névtelenül megjelent, kora eseményeiről kritikus véleményt megfogalmazó politikai publicisztikai tevékenysége volt jelentős. Az idősebb Moserrel volt egyidős Heinrich Christian von Senckenberg (1704–1768), aki a *Reichspublizistik* gießeni vonaláról érkezett. I. Ferenc megkoronázása után Senckenberget kinevezték a tanácsosnak a Birodalmi Udvari Tanácsba, ezzel ő lett az első (és egyetlen) Frankfurt am Main-i jogász, akit ebbe a birodalmi szerybe meghívtak. Senckenberg több államjogi értekezést is írt, illetve jelentős munkát végzett a német jogtörténeti források összegyűjtésében. A kevésbé ismert államjogi iratokból 1745–1751 között állított össze négy kötetre valót, 1747-ben pedig a II. Konrád császár kora óta született *Reichsabschiedok* gyűjteményét adta ki. Jogi munkássága révén is ismert volt a „*Reichspublizistik* orákulumának” is nevezett göttingai Johann Sebastian Pütter (1725–1807), akinek háromkötetes *Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des teutschen Reichs* című munkája sokáig alapműnek számított a jogi egyetemeken.

A *Reichsgeschichte* műfajába tartozó kötetek a 18. században gyakran kortárs történelmet írtak meg. Az 1745-ös választás idején különösen sok ilyen típusú munka született, ami főleg annak volt köszönhető, hogy az előtte levő néhány év igen eseménydús és alkotmányjogi szempontból is kivételesen telt el. A korszakra vonatkozóan alapvető

34

35 *Von der Teutschen Crays-Verfassung*. Frankfurt – Leipzig, 1773.

Johann Daniel von Olenschlager (1711–1778) Frankfurt am Mainban 1746-ban megjelent *Geschichte des Interregni nach Absterben Kayser Karls des VI.* című négykötetes munkája. Olenschlager később is sokat foglalkozott a birodalom jogtörténetével, gyűjtötte a német jogtörténeti forrásokat, és 1766-ban egy *Aranybulla*-értelmezést is kiadott. Olenschlagernek az 1740–1742-es interregnumról szóló munkájával egy évben jelent meg a szerző megnevezése nélkül a *Europäische Staats und Teutsche Reichs-Historie* című kötet Jénában, amely I. Ferenc akkor még igencsak kezdeti szakaszában levő uralkodását mutatta be. Ez a munka azért is érdekes, mert megemlékezik – igaz, nem túl terjedelmesen – a Ferenc megválasztása körüli röpirat-háborúról.

A VII. Károly halálától I. Ferenc megválasztásáig tartó interregnumról egy – kivételes módon – francia nyelvű történeti feldolgozás jelent meg 1745-ben *Mémoires de la reine de Hongrie*³⁶ címmel. A kötet előszavát a szerző C. A. B. monogrammal írta alá, a könyvtári katalógusok többsége pedig Conrad Adam Barthként oldja fel a rövidítést, de *Bücherkommission* aktái alapján úgy tűnik, hogy ez csak egy írói álnév volt, a valódi szerző pedig Christian August Beck (szintén C. A. B.), II. József későbbi államjogi tanára volt. A frankfurti *Bücherkommission*hoz ugyanis a kötet megjelenése után panasz érkezett egy orosz diplomatától, aki szerint a 87. oldalon a szerző – közelebből meg nem határozott – valótlanúságot állított.³⁷ A *Bücherkommission*, miután felfüggesztette az 512 példányban megjelent kötet terjesztését, megkereste a kiadót, és felszólította, hogy fedje fel a szerző kilétét. A kiadó válaszában meglepettségének adott hangot az orosz követ kifogásai kapcsán, mondván, hogy a szerzővel, akinek valódi neve Christian August Beck, már többször is dolgoztak együtt, és Becket az államjogban és a közügyekben való jártassága miatt a megbízható szerzők között tartották számon. Az ügy végkimenetele nem derült ki az aktákból, de mivel a kötet több könyvtárban is fellelhető, valószínűleg sikerült elsimítani a dolgot.

3.6. Politikai publicisztika

Mivel ma már a publicisztika szóhoz többféle jelentéstartalom is társul, célszerűnek tűnik itt jelezni, hogy a publicisztikát a disszertációban a véleményközlő műfajok összefoglaló nevéként használom. Ebbe a kategóriába sorolom azokat a hosszabb-rövidebb röpiratokat, pamfleteket, vitairatokat, amelyek a császárválasztások alkalmával jelentek meg, és vagy magával a választással foglalkoztak (pl. egy császárlélt megválasztása mellett vagy

³⁶ *Mémoires de la reine de Hongrie*, 1745.

³⁷ Az ügyre vonatkozóan lást HHStA, RHR, BK, Kart. 8., 1746–1750, 1–9.

ellen érveltek), vagy pedig ahhoz szorosan kapcsolódó alkotmányjogi kérdéseket vizsgáltak (pl. választófejedelmek, a római király „intézménye” stb.). Külön vettem azonban a publicisztikától a korabeli újságokat, mert azok, mint láthattuk, pusztán referáltak az eseményekről, de az írók nem reflektáltak a történetekre. A politikai publicisztikához tartozó nyomtatványok igen sokszínűek, már csak azért is, mert gyakran találkozhatunk az egyes írásokban műfaji keveredéssel: egy-két pamflet tartalmaz például Mária Teréziát dicsőítő verseket, koronázási leírásokban pedig gyakran találhatóak utalások az éppen megválasztott császárra.

A disszertáció forrásainak összegyűjtésekor elsődlegesen a császárválasztások idején keletkezett nyomtatványokat kerestem, azaz a választások és a rájuk következő év anyagára koncentráltam. A választás utáni év anyagának átnézésére azért volt szükség, mert az év második felében lezajló eseményeknek még a következő évben is lehetett visszhangja. VII. Károly esete természetesen pont fordítva működött: az 1742. január–február folyamán lezajlott választáshoz és koronázáshoz kapcsolódó nyomtatványok jó része még 1741-ben jelent meg. A keresési szisztéma miatt az összegyűjtött forrásanyag egyenetlen, hiszen főként az 1711–1712-es, 1741–1742-es, 1745–1746-os, 1764-es, 1790–1791-es és 1792-es évekből származó nyomtatványokat gyűjtöttem. Felhasználtam továbbá röpiratokat 1751–1752-ből, mivel ekkor elég komolyan felmerült a későbbi II. József római királlyá történő megválasztása, és a „majdnem-választás” idején is jelentek meg a császárválasztáshoz kapcsolódó, a dolgozatban vizsgált témakörökkel foglalkozó nyomtatványok. Beemeltem továbbá két röpiratot 1787-ből és 1788-ból, mivel abban a kérdésben foglaltak állást, hogy egyáltalán szüksége van-e Németországnak császárra. II. Ferenc megválasztása, bár a dolgozat időkörébe beleesik, lényegében hangsúlytalan marad, az 1792-es forrásanyag ugyanis nagyon gyér. Természetesen ünneplő versek, hálaadó prédikációk ez alkalommal is jelentek meg és Ferenc koronázási diáriumát is kiadták. Érdekes módon azonban a császárválasztással, a birodalmi alkotmánnyal foglalkozó írások elmaradtak, sőt a koronázási leírások esetében előfordult, hogy az 1790-es munkák kissé kibővített változatát jelentették meg. A jelenség mögött valószínűleg az húzódhatott meg, hogy II. Lipót nagyon rövid ideig volt császár, lényegében alig másfél évig, és a szerzők nem tudták ilyen rövid idő után újratermelni a megszokott nyomtatványmennyiséget. Másfél év alatt annyit nem változtak a dolgok a birodalomban, hogy a politikai publicisztikában különösebb újdonságot lehetett volna az olvasóközönség elé tárni. A publicisztika körébe sorolható nyomtatványok megoszlása azért is egyenetlen, mert más volt a politikai légkör az egyes választások időszakában. Véleménynyilvánító írások jelentek meg 1741–1742-ben – ekkor kis számban –

és az 1750-es évek eleji, végül meg nem valósuló választás kapcsán is, de főleg 1745-ben és 1790-ben szaporodott meg a pamfletek száma. A kutatás során kiderült, hogy a legváltozatosabb és a legjobban elemezhető publicisztikai anyag az 1745-ös választás alatt keletkezett, éppen ezért I. Ferenc császárválasztása a dolgozat második felében önálló fejezetet kapott.

Az összegyűjtött publicisztikai írások döntő többsége név nélkül jelent meg, a szerzők személyére csak egy-két esetben sikerült rábukkanni, például az 1788-as *Teutschland muß einen Kaiser haben* című vitairat esetében. Bár előfordult, hogy Interneten elérhető változatok a feltöltő könyvtár adatai alapján megadtak szerzőt, ám ezek az adatok többször megkérdőjelezhetők. Jó példa erre az 1745-ből származó *Rechtsbegründete Wahl-fähigkeit...* című nyomtatvány, amely címében Germanus Sincerust nevezi meg szerzőként.³⁸ A röpirat egy Internetre feltöltött változatánál a szolgáltató Johann Christian Lüniget (1662–1740) tünteti fel szerzőként,³⁹ aki használta ugyan a Germanus Sincerus írói álnevet, de nem lehet a nevezett írás szerzője, hiszen a megjelenés évében már öt éve halott volt.

Ha a pamfletek és vitairatok szerzőinek kilétét nem is lehet felderíteni, szinte biztosnak tűnik, hogy alapvető jogi és történelmi műveltséggel rendelkeztek. Ez nemcsak abból látható, hogy szövegeikben magabiztosan használják a *Reichspublizistik*ban megszokott jogi szaknyelvet, hanem szerzők által „hivatkozott szakirodalomból” is. Érdemes röviden – és a teljesség igénye nélkül – áttekinteni, kikre és mely munkákra hivatkoztak a publicisztikai szerzők. A hivatkozott irodalomból elsőként a birodalmi alaptörvényeket érdemes megemlíteni, hiszen az *Aranybullát* és a császári választási kapitulációkat szinte minden szerző megemlíti, de a többi alaptörvény (augsburgi vallásbéke, vesztfáliai béke stb.) szintén elő-előkerül. Elsősorban a történelmi példákkal való alátámasztásoknál hivatkoznak a pamfletek írói ókori, de inkább középkori történeti munkákra.

Mivel a császárválasztás alapvetően birodalmi ügy volt viszonylag kevés külföldi szerzőre találunk hivatkozást. Egyedül Montesquieu (1689–1755) és 1748-ban megjelent *A törvények szelleméről* című munkája jelent kivételt, amelyből az egyik pamflet még mottót is választott,⁴⁰ illetve van olyan írás, amelynek egyes levezetései egyértelműen Montesquieu-re vezethetők vissza.⁴¹ A birodalmon kívüli szerzők közül elvétve bukkan fel Jean Bodin és

³⁸ GERMANUS SINCERUS, 1745.

³⁹ URL: http://books.google.hu/books?id=NY3PMAAACAAJ&dq=Wahl-f%C3%A4higkeit+L%C3%BCnig&hl=hu&ei=fDmNTJh3y5OMB7Dl8G&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CCgQ6AEwAA (utolsó elérés: 2010. szeptember 12.)

⁴⁰ *Untersuchung*, 1752, 1.

⁴¹ *Teutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, ahol Soden az alkotmányok és az éghajlat összefüggéseit vezeti le, erről részletesebben lásd a dolgozat „Egyáltalán, kell-e császár?” című fejezetét.

Thomas Hobbes (1588–1679) neve. A röpiratok írói sokkal többet merítettek a német szerzők munkáiból, közülük is elsősorban az előző fejezetben bemutatott *Reichspublizistikon* belül alkotó jogászokra támaszkodtak. A legtöbbet idézett szerzők a 17. századiak közül Samuel von Pufendorf és Hippolithus a Lapide voltak, a 18. századból pedig Johann Jacob Mosert emlegették leggyakrabban. A göttingai Johann Stephan Pütterrel és a *Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des teutschen Reiches* című munkájával is találkozhatunk a röpiratok oldalain, illetve a Georgia Augustán dolgozó kollégái közül a nemzetközi joggal foglalkozó Johann Jacob Schmauβennel (1690–1757). A *Reichspublizistik* szerzői közül említés szintjén jelent meg a már említett, császárpárti Dietrich Theodor Reinkingk, a jénai és a helmstädti egyetemen tanító Georg Adam Struve (1619–1692), a hamburgi illetőségű Matthäus Schlüter (1648–1719), a Pacificus a Lapide álnéven író Philipp Andreas Oldenburger (?–1678), a hallei egyetem egyik első rendes professzora, Heinrich Bodinus (1652–1720), vagy az I. Frigyes Ágost szász választófejedelem (1694–1733) szolgálatában álló Johann Jacob Mascov (1689–1761). Christian Thomasiusra (1655–1728) a Habsburgok iránti negatív elfogultsága miatt utalt az egyik szerző. Egy-egy írás megemlített kevésbé ismert jogászokat is, akiknek a munkásságát nem jegyzi a jogtörténet, és akiknek életrajzi adatait sem sikerült egyelőre megtalálni. Ilyen, valószínűleg „másodvonalbeli” szerzők lehetnek például Schütz, Fürstner és Stamler.

A pamfletek szerzői azonban nemcsak a jogászok munkáiból tájékozódtak. A hivatkozott szerzők között találjuk Philip Wilhelm von Hornickot (1640–1714), a kiváló osztrák közigazdász és kameralista tudóst, akit az egyik röpirat az 1708-ban megjelent, az Ausztriai-ház kiváltságainak eredetével foglalkozó *Historische Anzeig von den eigentliche Ursachen der Privilegierungen des Hochlöblichsten Ertz-Hauses Oesterreich* című munkája kapcsán említett meg. Hornicknak egyébként nem ez az írása hozta meg a szakmai hírnevet, hanem az 1684-ben megjelent *Oesterreich Uber alles wann es nur will* című munkája, amely a 18. századi osztrák kameralisták egyik alapműve volt, és amelyben Hornick azt fejtette ki, hogyan lehetne megfelelő gazdasági fejlesztésekkel az osztrák örökös tartományokat az európai államok élére juttatni. Szintén a közigazdaság területén alkotott jelentőset August Friedrich Wilhelm Crome (1753–1833), a gießeni egyetem kameralizmus professzora, akinek *Productenkarte von Europa* című munkája 1782-es első megjelenésétől kezdve számos kiadást mért. Ennek a munkának a mintájára javasolta később elemzendő vitáirátában Friedrich Julius Heinrich von Soden (1754–1831), hogy lehetne egy boldogság-térképet készíteni Németországról, amelyből – véleménye szerint – azonnal kiláglana, hogy a

legboldogabbak és leginkább virágzóak a svábföldi, frankföldi és Rajna menti kisállamok.⁴² Bár Crome elsősorban közgazdasági szerző volt, belekóstolt a jog világába is. Lelkes híve volt ugyanis II. Lipótnak, akiknek választási kapitulációját állítólag a német nemzet *Magna Chartájának* nevezte,⁴³ és amelyet egyébként ki is adott 1794-ben. Crome 1795–1797-ben Lipót toscanai kormányzatának történetét is megírta *Die Staatsverwaltung von Toskana unter der Regierung seiner königlichen Hoheit Leopold II.* címmel. A „nem-jogász” csoporton belül meg kell említeni még a svájci születésű Johann Georg Zimmermant (1728–1795), aki 1768-tól III. György angol király (1760–1820) hannoveri udvarában volt udvari orvos, és aki 1758-ban megjelent *Von dem Nationalstolze* című munkája kapcsán került be az egyik röpirat hivatkozásaiba.⁴⁴ Érdemes megemlíteni, hogy a felhasznált szakirodalmi tételek között megjelennek már a folyóiratok, ezek közül is konkrétan a holsteini Altonában megjelenő *Politisches Journal*ra,⁴⁵ valamint a göttingai Christoph Meiners (1747–1810) és Ludvig Timotheus Spittler (1752–1810) szerkesztésében készült *Göttingisches Historisches Magazin*ra találtam utalást.

⁴² *Teutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 25.

⁴³ DÖLEMEYER, 2006, 145.

⁴⁴ *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.

⁴⁵ Teljes nevén *Politisches Journal nebst Anzeige von gelehrten und anderen Sachen*. A folyóirat Altonában, a mai Hamburg egyik városrészében jelent meg 1781–1840 között. A főszerkesztő kezdetben Gottlob Benedikt von Schirach (1743–1804) volt, akitől a szerkesztést később fia, Wilhelm Benedict von Schirach (1779–1866) vette át.

4. REICHsverfassung, CSÁSZÁRVÁLASZTÁS ÉS NYILVÁNOSSÁG

Reichsverfassung, deutsche Freiheit, nexus imperii – három kifejezés, amelyek mind a Német-római Birodalom sajátos alkotmányára utaltak a kora újkorban. Arra az alkotmányra, amely a birodalom létrejöttétől kezdve a birodalom bukásának utolsó percéig létezett és formálódott, amely a kora újkorban összefogta a birodalom tagjait (*Reichsmitglied*), a mintegy háromszáz birodalmi rendet (*Reichsstände*) és nem birodalmi rendi jogállású birodalmi alattvalót (*Reichsuntertan*). A birodalmi alkotmány léte azért is fontos, mert a *Reichsverfassung* volt az alapja annak a német területen létező identitásnak, amely kapcsolatot jelentett a német haza, a *deutsches Vaterland* valamennyi lakója között függetlenül attól, hogy valaki a császárvárosban, választófejedelemségben, birodalmi városban vagy éppen egy eldugott, politikai jogokkal sem rendelkező tartománygrófságban élt. Mivel a kora újkor a nemzetállamok kialakulásának korával is szokás azonosítani, Németországot, amely a térképen – a területén megtalálható több száz szuverén állam(ocská) miatt – mindig számos színben pompázik, gyakran éri az a „vád”, hogy nem alakult nemzetállammá, és éppen ezért a németeknek nem volt lehetőségük semmilyen német identitás kialakítására, pusztán helyi szinten alakult ki az államhoz való kötődés. Aki Poroszországban élt, porosz volt, aki Bajorországban élt, bajor volt, aki Szászországban, az pedig szász, stb. A megállapítás abban az értelemben kétségtelenül igaz, hogy a birodalom a kora újkor évszázadai alatt nem alakult át például egy Franciaországhoz hasonló nemzetállammá, ugyanakkor a német identitást mégsem lehet elvitatni tőle.⁴⁶ A 18. századi birodalomra vonatkozó publicisztika bővelkedik olyan kifejezésekben, amelyek egyértelműen alátámasztják, hogy létezett egy közös német identitás, amelyet tartalma miatt nem indokolatlan birodalmi identitásnak is nevezni. A birodalmi jelző jelen esetben területi leszűkítést jelent: ahogy a Franciaországban lakók francia identitással rendelkeznek, úgy a Német-római Birodalom lakói birodalmi (vagy német) identitással. Ennek a közösség tudatnak a létrejöttére utalnak az olyan kifejezések, mint a *deutsches (teutsches) Vaterland*, *Reichsverfassung*, *deutscher Patriot*, *deutsche Freiheit*. Ezekkel a kifejezésekkel a császárválasztási nyomtatványokban is lépten-nyomon találkozhatunk, és nemcsak a nacionalista ideológia kialakulásának szempontjából fontos 1790-es években, hanem már az 1740-es évek politikai publicisztikájában is. A birodalmi alkotmány szerepe tehát igen jelentős az egységes németországi birodalmi identitás kialakulásában és fennmaradásában.

⁴⁶ WANDRUSZKA, 1993, 161.

4.1. A *Reichsverfassung* mint történeti alkotmány

Nehezen megragadható azonban a *Reichsverfassung* mibenléte, ami elsősorban abból fakad, hogy egy ún. történeti alkotmányról⁴⁷ van szó. A mai fogalmaink szerinti, ún. kartális alkotmányok ugyanis csak a 18. század végén jelentek meg, az elsők az Egyesült Államokban (1787), Lengyelországban (1791. május), majd Franciaországban (1791. szeptember). A történeti alkotmányok egyik legfontosabb jellegzetessége pedig éppen az, hogy nem egy becikkelyezett alaptörvényt takarnak, hanem sok esetben az adott ország valamennyi törvényét és bizonyos nemzetközi szerződéseit (jobbára békeszerződéseket) foglalják magukban. Mivel ez minden államban hatalmas jogi korpuszt jelentene, több országban – így a birodalomban is – megkülönböztették ezek között az alaptörvények, vagyis a *leges fundamentales* körét. Ezek olyan törvények és állami szerződések voltak, amelyeknek az állam berendezkedése és működése, a hatalomgyakorlás szempontjából kitüntetett szereppel bírtak. A Német-római Birodalom esetében az alkotmányt egyrészt a birodalmi alaptörvények (*Reichsgrundgesetze*) alkották, vagyis a középkorban és a kora újkorban keletkezett, a birodalom berendezkedése szempontjából különleges szereppel bíró törvények és (béke) szerződések, másrészt pedig az ún. birodalmi hagyomány (*Reichsherkommen*), amely alapvetően a jogi gyakorlatból származott.

A birodalmi alaptörvények körét viszonylag jól be lehet határolni, bár ahány szerző, annyiféle felsorolást fogunk találni, legyen szó akár kora újkori, akár napjainkban alkotó személyekről. A listán szereplő tételek száma azonban véges, így össze lehet állítani azon törvények és szerződések együttesét, amelyek a birodalmi alkotmányban szerepelnek. Kivétel nélkül minden felsorolás első alaptörvénye az 1356-os német *Aranybulla* (*Goldene Bulle, Aurea Bulla*). A IV. Károly (1346–1378) nevéhez kötött dokumentum több szempontból is fontos a birodalom alkotmányos életének szempontjából. A királyválasztási szokásjogi szabályok rögzítésének egyrészt gyakorlati haszna volt, vagyis megszületett az uralkodó trónra kerülésének részletekbe menő, a későbbiekben kötelezően követendő szabályozása, menetrendje. Másrészt az is fontos volt, hogy a Szent Római Birodalom uralkodójának kiválasztásában a választófejedelmek szavát tette döntővé. A választófejedelmek által választott római (német) király ugyanis minden uralkodói jogkört megkapott, a középkorban

⁴⁷ A történeti és kartális alkotmányokat a jogi szakirodalom íratlan és írott alkotmányként is meg szokta különböztetni. Ezt a megkülönböztetést a két alkotmánytípust összehasonlító Salamon László – véleményem szerint jogosan – elveti, mert mint hangsúlyozza, nem arról van szó, hogy a kartális alkotmányok ne lennének írásba foglalva és a „szájhagyomány útján” maradnának fenn, hanem arról, hogy ezek esetében nem egy darab, tudatosan megalkotott alaptörvényről van szó. A történeti alkotmány elemei ugyanúgy kodifikált törvények és nemzetközi szerződések, tehát ez az alkotmány is teljes mértékben írott. A történeti és kartális alkotmányok jellemzőinek összevetéséről részletesen lásd SALAMON, 2007.

szokásos pápai koronázásnak pedig csupán annyi volt a tétje, hogy a megválasztott személy a titulátúrájába a császári vagy a királyi méltóságot veheti-e fel. Természetesen a középkorban és a kora újkorban ez nem volt egy elhanyagolható részletkérdés, de a birodalom uralkodójának kiválasztása szempontjából a pápai koronázás másodlagos lett, jóváhagyó jellegű. Az *Aranybulla* további fontos rendelkezései közé tartozik a választófejedelmek körének meghatározása, privilégiumaik rögzítése, az interregnumok idejére a hatalomgyakorlás módjának megszabása (birodalmi vikáriusok kijelölése). Szintén állandó eleme a birodalmi alaptörvényeknek az 1495-ös birodalmi örök béke (*Ewiger Landfrieden*), amely a worms-i birodalmi gyűlésnek a birodalmi belháborúk tiltására vonatkozó határozatát tartalmazza, és a béke megszegőit birodalmi átokkal sújtja. Az 1555-ös augsburgi vallásbéke (*Augsburger Religionsfrieden*) a birodalomban bevett felekezetek, a katolikusok és ágostai hitvallásúak egyenjogúságának deklarálása és jogaik meghatározása miatt került be a birodalmi alaptörvények körébe. Kronológiai rendben haladva tovább a vesztfáliai béke (1648), annak is az Osnabrückben megkötött része következik a sorban. A vesztfáliai béke megítélése egyáltalán nem egyértelmű, egyetértés csupán abban mutatkozik, hogy a birodalom utolsó 150 évének legmeghatározóbb dokumentuma volt. Elsősorban a kortársak voltak azok, akik nagyra becsülték, kitaróan védelmezték, hiszen a vesztfáliai béke adta meg a birodalmi városi kollégiumnak az egyenrangúságot a birodalmi gyűlés másik két kamarájával, ez emelte be a reformátusokat az augsburgi vallásbéke kedvezményeibe, valamint az 1648-as béke garantálta a birodalom rendjeinek az önálló szövetségi és külpolitika lehetőségét. Később a történetírásban pedig éppen utóbbi kettő miatt kárhoztatták, vagy legalábbis írtak róla mérsékeltebb lelkesedéssel, mert úgy látták, hogy a birodalom 18. századi agóniájának, végül felbomlásának pont ezek a rendelkezések hintették el a magját azzal, hogy lehetőséget adtak a katolikus-protestáns szembenállás folyamatos kiélezésére és fenntartására politikai síkon, illetve megnyitották az utat – elsősorban a jelentősebb német államok előtt –, hogy saját érdekeik mentén, a birodalom szempontjait figyelmen kívül hagyva folytassák külpolitikájukat. Az utolsó alaptörvény a birodalom berendezkedését alapjaiban átrendező 1803-as *Reichsdeputationshauptschluss* volt. Ennek nyomán viharos sebességgel indult el a birodalom területén az egyházi birtokok és fejedelemségek szekularizációja, illetve a mediatizáció, amelynek során számos világi fejedelemséget és birodalmi várost fosztottak meg korábbi jogállásától. A határozat a választófejedelmi kollégium összetételét is megkeverte, ám végül a birodalom hamarabb felbomlott, mint ahogy az új felállású, immár tízfős testület feladatát kaphatott volna.

A fentiekén túl három olyan dokumentum szerepel még minden alaptörvény-felsorolásban, amelyek a birodalom fennállása során folyamatosan változtak, és mindig a legaktuálisabb volt közülük érvényben. Ezek közé tartozott a két birodalmi legfelső bíróság, a rendi befolyás alatt működő Birodalmi Kamarai Bíróság (*Reichskammergericht*), illetve a császár legfelsőbb bírói hatalmát megtestesítő Birodalmi Udvari Tanács (*Reihshofrat*) rendtartása. A harmadik a császári választási kapituláció volt, amelyet V. Károly megválasztása óta (1519) minden császárnak el kellett fogadnia, így az alkotmány ezen eleme minden császárválasztás után megújult. A választási kapitulációt többnyire a császári hatalom korlátozásáról szóló szerződésként szokás definiálni, meg kell azonban említeni, hogy ezek a szerződések sokkal inkább diktátumoknak tekinthetők, mivel az azokban megfogalmazott választási feltételek csak a császár számára írtak elő kötelezettségeket, a szöveget hivatalosan megalkotó választófejedelmek számára csak jogaik garantálása szerepelt bennük. Bár a 18. század elejétől a Habsburgok is részt vettek ennek kidolgozásában,⁴⁸ ez mit sem változtatott azon, hogy csak a császár vállalt benne a hatalmát korlátozó feltételeket. Mivel a választási kapituláció volt a birodalmi alkotmány legaktuálisabb eleme, mindig kitüntetett figyelmet élvezett, a 18. században is számos kommentárnak és jogi értekezésnek volt tárgya.

Végül röviden emliteném meg azokat a dokumentumokat, amelyeket többször, de nem minden esetben megtalálunk a birodalmi alaptörvények sorában. Itt is kronológiai rendben haladva elsőként az 1447-es *Német konkordátumokat* (*Concordata Germanica*) kell megemlíteni, amelyben V. Miklós pápa (1447–1455) és III. Frigyes német király a birodalom területén érvényes pápai előjogokat, az egyházi és püspöki szabadságokat rendezte. Szintén nem szerepel minden esetben az 1521-es birodalmi matrikula (*Reichsmatrikel*), amely lényegében a birodalmi rendi jogállású személyek és testületek listáját tartalmazza, illetve ezek pénzügyi és katonai kötelezettségét a birodalmi hadsereg irányában. Az 1654-es, utolsó birodalmi végzés (*Jüngster Reichsabschied*) azért szokott szerepelni a listán, mert az 1663-ban megnyitott birodalmi gyűlés állandósulása miatt technikai értelemben az utolsó birodalmi végzés volt.⁴⁹ A 17. század utolsó harmadában, a XIV. Lajos (1643–1715)

⁴⁸ Miután a Habsburgok 1526-ban megszerezték a cseh trónt, választófejedelmek voltak, feladatuk azonban pusztán a római király megválasztásában való részvétellel, egészen konkrétan a szavazat leadására korlátozódott. A középkorban ugyanis a cseh királyok nem kívántak aktív választói politikát folytatni, vagyis részt venni a választófejedelmi gyűléseken, a választásokat megelőző tárgyalásokon stb., így kialakult az a szokás, hogy a cseh választó csak a választási aktusban vesz részt. Bár 1526-os trónra lépésük után a Habsburgok folyamatosan próbálták „visszaverkedni” magukat a többi választófejedelmi feladatba, a többi választó a szokásra hivatkozva elutasította ezt. Az igyekezet csak 1708-ban hozta meg gyümölcsét, amikor – az újonnan megjelenő braunschweig-lüneburgi protestáns választófejedelem ellensúlyozására – reintegrálták a cseh választófejedelmet.

⁴⁹ A birodalmi végzés (*Reichsabschied*) egy adott birodalmi gyűlésen hozott, a császár által jóváhagyott, a gyűlés végén kihirdetett rendelkezések összességét jelenti. A *Reichsabschied*-ban történő közzététel volt, ami a birodalmi gyűlés határozatait törvényerőre emelte. Ahogy a német elnevezésben az *Abschied* kifejezés is utal rá,

Franciaországgal állandósuló katonai konfliktusok tették szükségessé, hogy megszűlessen a birodalmi hadialkotmány (*Reichskriegsverfassung*, 1681), amely a korábban említett birodalmi matrikulához képest megemelte a birodalmi rendek katonaállítási kötelezettségét, ezzel pedig lényegében a birodalmi hadsereg létszámát. Az utolsó nem állandó elem az ún. rijswijki klauzula, vagyis az 1697-es rijswijki békeszerződés 4. cikkelye, amely – XIV. Lajos kívánságára – rögzítette, hogy a Franciaországtól visszanyert területeken kötelezően meg kell tartani a katolikus vallást. A rijswijki klauzula 1734-ig maradt érvényben.

Egy másik fontos vonása a történeti alkotmányoknak, hogy összetételük rendkívül rugalmas, az idő előrehaladtával folyamatosan alakul: egyes elemei elavulhatnak és kikophatnak, módosulhatnak, mások pedig a történeti fejlődés egy későbbi pontján jönnek létre és kerülnek be az alaptörvények közé.⁵⁰ Ez a rugalmasság a Német-római Birodalom alkotmányára is igaz volt, amit az alaptörvények fenti felsorolása is igazol. Jól megfigyelhető a folyamatos bővülés, bár a 18. századra kiforrt látszik a rendszer, és már nem nagyon kerülnek be újabb törvények. A rijswijki klauzula esete pedig az elemek kikopására szolgálhat példaként. Az alaptörvények módosulását legszembetűnőbben a legfelsőbb bíróságok rendtartásai és a választási kapitulációk illusztrálják, de ennek kapcsán gondolhatunk a harmincéves háború (1618–1648) idején a bajoroknak átadott választófejedelemségre (1623/1628), a vesztfáliai békében Pfalz számára kreált nyolcadik és 1692/1708-ban Braunschweig–Lüneburg számára létrehozott kilencedik választói méltóságra. Bár a választófejedelmi méltóságokkal kapcsolatos változásokra ritkán utalnak így, de lényegében ezek az *Aranybulla* előírásainak módosítását jelentették.

A történeti alkotmányok igen jelentős mértékben támaszkodnak a szokásjogra. A birodalom esetében ez egyrészt a birodalmi hagyomány (*Reichsherkommen*, *Reichsobservanz*) érvényesülésében ragadható meg. A hagyomány vagy szokásjog azt jelentette, hogy a joggyakorlás során hasonló esetekben, hasonló körülmények között azonos módon jártak el, ami jelenthette egy eljárás ismétlődését vagy éppen elmaradását. Alkotmánytörténeti vonatkozásban az előbbire lehet példa a császári választási kapitulációk megjelenése. 1519 előtt is előfordult ugyan, hogy a választófejedelmek valamilyen szerződést csikartak ki királyjelölttől megválasztása fejében, de ez nem volt kötelező kelléke a választásoknak. Semmilyen törvény nem is kötelezte a császárokat a kapituláció kiadására, ám 1519 után

ez a birodalmi gyűlés végén jött létre, és ennek tematikus egységei voltak a birodalmi törvények (*Reichsgesetz*). Mivel az birodalmi gyűlés 1663-tól 1806-ig feloszlás nélkül ülésezett, ebben az időszakban nem születtek már *Reichsabschiedok*, ami azt jelentette, hogy a törvények formálisan megmaradtak birodalmi határozat formájában, de természetesen ez nem vont le abból, hogy törvényi erővel bírtanak.

⁵⁰ Ez természetesen nem jelenti, hogy az alkotmány tartalmát időről időre bárhol felülvizsgálták volna. Ennek következtében elavult elemek is sokáig részei lehettek az alkotmányoknak.

szokássá vált, beépült a rendszerbe, végül a császárrá válás elmaradhatatlan eleme lett. Hasonlóan bizonyítja a szokásjog erejét a pápai császárkoronázás németországi koronázással történő átalakulása. Bár I. Miksa 1508-as deklarációja megalapozta ezt a váltást, de nem tette szükségserűvé, hiszen a németországi koronázás révén hivatalosan „csak” a választott császári méltóságot lehetett elnyerni, a „sima” császári méltósághoz továbbra is pápai koronázásra lett volna szükség. Utoljára V. Károly viselhette jogszerűen a választott jelző nélküli császári méltóságot, a későbbi császárok éltek a Miksa-féle deklaráció lehetőségével, és eltekintettek a pápai koronázás szokásától. A császárválasztások kapcsán nemcsak ezekben a részletekben figyelhető meg a szokásjog befolyása, hiszen maga az *Aranybulla*, a királyválasztási alaptörvény sem IV. Károly innovációja volt, hanem a 14. század közepére kialakult szokásjog kodifikációja.

A történeti alkotmányok jellemzői közül utoljára azt emelném ki, hogy stabilitásuk leginkább a társadalom tartós elfogadásának köszönhető. Sokszor olvasható, hogy a 18. századra milyen anakronisztikussá vált a birodalom, hogy lényegében túlélte önmagát. Ennek oka viszont véleményem szerint részben az alkotmány tartós elfogadásában, annak időről időre történő ismételt megújításában keresendő. Hiszen – mint alább látni fogjuk – a császárválasztás és -koronázás a 18. században már nem volt más, mint a birodalmi alkotmány rituális megerősítése.

4.2. Szimbólumok és rituálék

A birodalmi alkotmány kutatásában az elmúlt bő másfél évtized hozott újdonságot a nyilvánosság szempontjának beemelésével. Az egyes császárok, választófejedelmek reprezentációjának kutatása mellett megkezdődött annak a birodalmi szimbólumrendszernek a feltérképezése, amelynek révén a birodalom élő volt a kortársak számára. Úttörő jellegű ebben a vonatkozásban Barbara Stollberg-Rilinger munkássága, aki egy, a kultúrszociológiából kölcsönzött alaptételből kiindulva vizsgálta a birodalmi alkotmány szimbolikus megjelenési formáit, rituáléit. Az említett alaptétel az volt, hogy minden intézményes rendnek szüksége van egy saját szimbólum- és rituálérendszerre, és ily módon általánosan elfogadott fikciókon alapszik.⁵¹ A Német-római Birodalom is megkreatálta (*Herstellung*) és időről időre bemutatta (*Darstellung*) a maga szimbólumait és rituáléit.

⁵¹ STOLLBERG-RILINGER, 2008, 9.

5. ábra
Quaternionenadler, 1510

Az ábrázoláson a szárnyakon a címereket négyes csoportokba rendezték: a két szárny legfelső, vízszintes négyes csoportjai a választófejedelmek címereit tartalmazzák, bal oldalon az egyháziakét (kiegészítve a pápai címerrel), jobb oldalon pedig a világiakét. A tollakon függőlegesen pedig a birodalmi rendek egy részét rendezték rang szerinti csoportokba. Az egyik tollon például négy birodalmi város reprezentálja a többit, négy hercegség a további hercegségeket stb. Természetesen a kora újkorban presztíziskérdés volt, ki „képviselheti” a többieket a kétfejű sas szárnyain, így ahány *Quaternionenadler*, annyi féle csoportosítással találkozhatunk attól függően, hogy a művészt mely birodalmi rendek tudták leginkább meggyőzni címerük feltüntetéséről.

Elsősorban a 16–17. században voltak népszerűek azok az ábrázolások, amelyek a császár és a választófejedelmek együttese révén jelenítették meg a birodalmat. Az ilyen típusú ábrázolások általában U-alakú elrendezésben mutatták a császárt és a birodalom oszlopainak vagy a birodalom fáklýáinak tartott választókat. Az ilyen típusú képek egyrészt azt a korabeli felfogást tükrözték, amely szerint a császári hatalom a király és a birodalom (*König und Reich*) kettősén alapszik. Másrészt mivel legtöbbször a császárt teljes ornátusban, minden szükséges felségjelvénnel együtt, a választófejedelmek fölél magasodó trónon ábrázolták, a császárt felségének és hatalmának teljességében jelenítették meg.

Azt, hogy a birodalom, a birodalmi alkotmány a kortársak számára – természetesen elsősorban a tehetősebb és műveltebb régekre kell gondolni – sokszor a mindennapok részét képezte, jól mutatják az olyan használati tárgyak, amelyeknek kialakítása vagy díszítése a birodalmat jelenítette meg. Népszerűek voltak az olyan üvegkorsók, poharak, amelyekre például az éppen regnáló császárt és a választófejedelmeket festették rá, vagy amelyeket a fentihez hasonló *Quaternionenadler*rel díszítettek. Találkozhatunk azonban olyan órával is,

A birodalom szimbolikus megjelenítési formái közül a legimpozánsabbak azok a *Quaternionenadler*ek, amelyek a kétfejű birodalmi sas szárnyain elhelyezett címerek révén illusztrálják, hogyan épül fel a birodalom a sok száz birodalmi rendből. Az itt látható, 1510-ben készült

ábrázoláson a szárnyakon a címereket négyes csoportokba rendezték: a két

amelynek alakja a birodalmi sast formázza, és az óraszerkezetet a mütollakkal borított sas hasának helyére építették be.

A szimbólumok mellett fontosak voltak azok a ceremóniák vagy rituálék, amelyek a birodalom fennállását illusztrálták. Ezekből is sokféle volt, olyan eseményekre kell gondolni, mint például a birodalmi gyűlések megnyitási ünnepségei (és közben ne feledjünk, hogy a császárból és a birodalmi rendekből álló gyűlés maga is kifejezte a birodalmat), bevonulások, hűbéradományozások, lovaggá ütések stb. Minden ceremóniának megvolt a maga ősi szabályozása, és az egyik legfontosabb jellemzőjük sokáig a személyes jelenlét volt. A birodalmi rendek birodalommal való kapcsolatát például sokáig a hűbérek személyes átvétele erősítette meg, amelynek ceremóniája során a megadományozott személyesen vette át a császártól a hűbért, így az ünnepségen való személyes részvétellel a megadományozott hivatalosan is elismerte maga felett az új császárt. A 18. századra a rituáléknak éppen a személyes jelenlét része kezdett terhezzé válni elsősorban a választófejedelmek számára, akik közül többen egyre kevesebb hajlandóságot éreztek arra, hogy középkori külsőségek között, nyilvánosan ismerjenek el maguk felett egy uralkodót – még ha ez az uralkodó magasabb rangot is viselt, mint ők.

4.3. A császárválasztás rituáléja

A császárválasztás, amelyet a 18. század végén már egyre többen tekintettek egy középkori színjátéknak, a birodalom legfontosabb rituáléja volt. A kétségtelenül középkori elemekből felépülő rituálé eljátszásával a résztvevők, elsősorban a császár és a választófejedelmek időről időre megerősítették a birodalom és a külföld irányában a birodalmi alkotmány elfogadását és ezzel a birodalom létét. Jelentősége miatt – és mivel a dolgot is ezt az eseményt vizsgálja – célszerű röviden összefoglalni, hogyan zajlott le egy császárválasztás az alkotmánynak megfelelően.

A császárválasztási rituálé két fő részből állt: a választásból és a koronázásból. A választást az *Aranybulla* előírásainak megfelelően a választófejedelmek végezték a birodalmi választóvárosban, Frankfurtban. A választók római (német) királyt választottak, akit a középkorban Aachenben (a koronázóvárosban) királlyá is koronáztak. A császári koronát Rómában a pápa helyezte a megválasztott király fejére, és csak a római koronázás után viselhette a császári címet. Ez a gyakorlat 1508-ban változott meg, amikor I. Miksa császár Tridentben nyilatkozatot adott ki, amelyben felvette a „választott római császári” címet. Ettől kezdve a császári cím elnyeréséhez elég volt a németországi, az egyházi választófejedelmek

egyike által celebrált koronázás, a hivatalos titulusba pedig beemelték a „választott” jelzőt, így különböztetve meg azokat a császárokat, akiket nem a pápa koronázott meg. Utoljára V. Károly kereste fel a pápát a császári koronáért, bár őt nem Rómában, hanem végül Bolognában koronázták „rendes” császárrá.

Az *Aranybulla* a választás feladatát hét választófejedelemre ruházta, három egyházi fejedelemre (Mainz, Trier és Köln érseke), és három világra (cseh király, szász herceg, brandenburgi örgróf, rajna-pfalzi palotagróf). A választófejedelmi kollégium összetétele a kora újkor folyamán többször változott. Először 1623-ban, amikor II. Ferdinánd császár (1619–1637) megfosztotta választói méltóságától V. Frigyes (1610–1623) pfalzi fejedelmet, mivel 1620-ban elfogadta a cseh rendek felkérését a cseh királyi trón betöltésére – amely trónra Ferdinándot már évekkel korábban megválasztották. A császár a választófejedelemséget minden ahhoz kapcsolódó jogosítvánnyal együtt I. Miksa bajor hercegre (1597–1651) ruházta, aki egyébként Frigyeshez hasonlóan a Wittelsbach-dinasztia tagja volt. Miksa 1623-ban névre szólóan kapta meg a választói méltóságot, utódai számára 1628-tól vált örökölhetővé. Miután a császári dinasztia megbocsátotta V. Frigyes téli királyságát, a vesztfáliai békében – a bajorok választófejedelmi méltóságának fenntartása mellett – létrehoztak egy új választói méltóságot Pfalz számára. Így a testület létszáma nyolcra emelkedett. A következő bővülés több lépcsőben zajlott le 1692-ben és 1708-ban. I. Lipót császár a pfalzi örökösödési háborúban (1688–1697) nyújtott segítségéért cserébe adományozott választófejedelmi méltóságot Ernő Ágost braunschweig-lüneburgi hercegnek (1679–1714, választófejedelem: 1692–1714), ám az alkotmány császári részről történő önkényes módosítása mind a választófejedelmek, mind a birodalmi rendek részéről heves ellenállásba ütközött. Az informálisan – és a rövidség kedvéért – hannoverinek nevezett választófejedelem beemelését a választófejedelmi kollégiumba csak 1708-ban hagyták jóvá. 1777-ben már nem emelkedett, hanem csökkent a testület létszáma, amikor III. Miksa Józseffel (1745–1777) kihalt a Wittelsbachok bajor ága, és az országot a pfalzi ág, név szerint IV. Károly Tivadar (1742–1777/1799 /1777-től pfalzi és bajor választó) örökölte, és a két méltóság egy, pfalzi-bajor választófejedelemségben olvadt össze. Az utolsó átalakítást a választói kollégiumon az 1803-as *Reichsdeputationshauptschluss* hajtotta végre. Teljesen felszámolták a kölni és a trieri választói méltóságot, a mainzti pedig az újonnan megalakult Regensburg–Aschaffenburg Fejedelemségre ruházták át. Új tagokat vettek be a grémiumba: a Salzburgi Nagyhercegséget, a Württembergi Hercegséget, a Badeni Örgrófságot és Hessen–Kassel Tartománygrófságot, így a testület létszáma tízre emelkedett. A változtatással a

kollégiumban a protestáns fejedelmek kerültek túlsúlyba, ám a birodalom 1806-os felbomlása miatt nem tudjuk meg, hozott volna-e ez bármilyen változást a császárválasztások lezajlásába.

A választófejedelmi kollégium változásai nemcsak azért érdekesek szempontunkból, mert a birodalmi alkotmány módosítását jelentették, hanem azért is, mert számos elhúzódo, elsősorban rangvitát generáltak, amelyek a birodalom alkotmányos életéhez kapcsolódtak. A bajorok és pfalziak például – hiába a családi kapocs – a 18. század közepéig nem tudtak megegyezni arról, hogy az 1623-ban Bajorországnak átadott, korábban a pfalziakhoz tartozó birodalmi főtekefogói hivatalt és birodalmi vikáriusi tisztelet ki viselje Pfalz 1648-as „restaurálása” után. 1777-ig maradt rendezetlen Hannover főhivatalának kérdése, amikor végül a korábban a pfalzi választófejedelem által viselt főkincstartói méltóságot kapta meg. Most, hogy megismerkedtünk a résztvevőkkel, nézzük meg, hogyan zajlott le maga a császárválasztásnak nevezett rituálé!

A választási eljárást a mainzi érseknek mint birodalmi főkancellárnak kellett kezdeményeznie a császár halálhírének megérkezése után egy hónapon belül. Az *Aranybulla* előírta, hogy ha a mainzi érsek hanyagnak mutatkozna a kötelessége teljesítésében, akkor a trieri érseknek kell a választók összehívásáról gondoskodni, de ha ő is késlekedne, akkor a választófejedelmeknek a birodalom iránt érzett szeretetük miatt maguktól kell összejönniük. A választógyűlést három hónapon belülre kellett összehívni Frankfurt am Mainba. A választófejedelmek legfeljebb 200 lovasból álló kísérettel kelhettek útra a választóvárosba, de a kétszázból legfeljebb ötvenen lehettek fegyveresek. A választók és kíséretük útjának biztonságáról azoknak a birodalmi rendeknek kellett gondoskodniuk, akiknek a területén átvonultak. Miután a választók vagy szabályos meghatalmazással ellátott, 2-4 tagú követségeik megérkeztek Frankfurtba, a mainzi érsek ünnepélyes bevonulása után hivatalosan is megkezdődtek a választási tárgyalások a frankfurti városháza, a Römer erre kijelölt választófejedelmi termében (*Kurfürstensaal*). A tárgyalásokon a mainzi érsek vagy első küldöttje elnökölt, az elhangzottakról pedig a követségi titkárok készítettek feljegyzéseket. A kora újkorban a megbeszélések kulcskérdése a választási kapituláció megfogalmazása volt. A szöveg mindig az előző kapitulációkra épült, számos pont ugyanaz maradt, de természetesen idővel egyre több szempontból korlátozták a császári hatalmat. A tárgyalásokon részletekbe menően kidolgozták továbbá a választás és a koronázás lebonyolítását: kik vehetnek részt, hol foglalhatnak helyet az egyes helyszíneken, stb. Amikor mindezekről sikerült megállapodni, kitűzték a választás napját. Mivel a választófejedelmeknek szabadon, minden befolyástól mentesen kellett leadniuk a szavazatukat, a választás napjára minden külföldit, vagyis olyan személyt, aki nem volt frankfurti polgár vagy valamelyik követség tagja, kitessékeltek a

városból. A városkaput bezárták, a kulcsot pedig a Szent Bertalan-templomba, a választás helyszínére vitték. A reggeli órákban a választók a díszes választófejedelmi ornátust magukra öltve, ünnepélyes menettel vonultak a templomba. Itt meghallgattak egy misét, így kérték Isten segítségét a helyes döntés meghozatalában. Mielőtt maga a választás megkezdődött volna, a választófejedelmek rangsorrendben megesküdtek arra, hogy szabadon és minden befolyástól mentesen fogják leadni a szavazatukat arra, akit a legalkalmasabbnak tartanak. Az eskütétel után elvonultak a választás színhelyére, vagyis a Szent Bertalan-templom választási kápolnájába (*Wahlkapelle*). A kápolnába csak a választók mehettek be, a szász herceg, birodalmi marsall pedig belülről bezárta az ajtót mindaddig, amíg az új király személyéről megszületett a döntés. Az *Aranybulla* egyébként előírta, hogy amennyiben a választók az eskü letételétől számított harminc napon belül nem jutnak megállapodásra, akkor egészen addig kenyéren és vízen éljenek, amíg a királyt meg nem választják. Magára a választási aktusra tehát itt, a kápolnában került sor. Az eseményt ismét a mainzi érsek vezényelte le. A szavazatokat szóban kellett leadni, a következő sorrendben: Trier, Köln, Csehország, Bajorország, Pfalz, Szászország, Brandenburg, Hannover, végül a testület elnökeként Mainz. A választás csak akkor volt érvényes, ha egy jelölt legalább a szavazatok felét megszerezte, vagyis a 18. században minimum öt szavazatra volt szükség ahhoz, hogy valakit királlyá válasszanak. A döntés megszületése után a választófejedelmek kijöttek a kápolnából, és a kint várakozó jegyzők rögzítették az eredményt, amelyet kisvártatva díszsörtűz mellett hirdettek ki a templom előtt várakozó tömegnek. Az ünnepélyes kihirdetés előtt a megválasztott római királynak, ha jelen volt, meg kellett esküdnie a választási kapitulációra, ha nem volt jelen, akkor megbízottjának kellett ígéretet tennie arra, hogy ura még a koronázás előtt leteszi a szükséges esküt. Utóbbi esetben egyébként általában a római királlyá megválasztott személy Frankfurtba való bevonulása után került sor erre.

Az eredményes választás után megkezdődtek a koronázás előkészületei. Hamarosan megérkeztek Frankfurtba a koronázási jelvények és egyéb kellékek, amelyeket a választások között Aachenben, az eredeti koronázóvárosban és Nürnbergben őriztek. Aachenből érkezett a birodalmi jogar, a birodalmi alma és a birodalmi korona, amelyet Nagy Károly koronájaként tartottak számon. Nagy Károly ereklyéi közül még egy hosszú kardot és egy gyűrűt hoztak a koronázásra. Aachenben őrizték továbbá a koronázási palástot, a stólat, a dalmatikát, Szent Mauritius kardját és még néhány további koronázási tárgyat. Nürnberg városa Nagy Károly szablyáját, Szent István ereklyéit és egy régi evangéliumot küldött Frankfurtba a koronázásokra. Aachen és Nürnberg megbízottai reverzális ellenében adták át Frankfurtban a koronázási jelvényeket és tárgyakat. Ezeket a Szent Bertalan-templomba vitték, amelyet

közben elkezdtek feldíszíteni a koronázáshoz. A vendégek számára a frankfurti céhek adományaiból karzatokat emeltek.

A választási kapitulációra felesküdtött római király megkoronázására néhány héttel a megválasztása után került sor. A koronázás reggelén a választók és a római király ünnepélyes külsőségek között vonultak el a koronázási templomig. A koronázási szertartást a három egyházi választófejedelem közül mindig az végezte, akinek az egyházkerületében a koronázásra sor került. A koronázóváros eredetileg a kölni érsekhez tartozó Aachen volt, a ceremónia csak a 16. század második felében került át a mainzi érsekhez tartozó Frankfurtba. Ezen szabály alól csak VII. Károly koronázása jelentett kivételt, amikor a rokoni kapcsolatra való tekintettel, Kelemen Ágost kölni érsek helyezte a koronát bátyja fejére. A koronázási szertartás is egy misével kezdődött, majd a mainzi érsek közreműködésével a leendő császár letette a császári esküt. A ceremónia során a királyt felövezték a karddal és a sekrestyébe elvonulva magára öltötte a császári ornátust. Végül megkoronázták, és átadták neki a birodalmi jelvényeket. A szertartás végén az újdonsült császár lovaggá ütötte azokat a személyeket, akikről a választófejedelmek a tárgyalásaik során megállapodtak.

Az ünnepi események nem éreik véget a koronázással. A császár a frankfurti magisztrátus tagjai által tartott baldachin alatt a Römerhez vonult. A Szent Bertalan-templomtól a Römerig egy magasított műút vezetett, amelyet birodalmi színekben, vagyis feketében, pirosban és sárgában pompázó drapériával borítottak. A császár a Römerhez érve leszállt a lováról, majd az épület díszes császárlépcsőjén (*Kaisertreppe*) az emeleti ablakba ment, és onnan nézte végig a császárválasztások leglátványosabb ünnepségét, vagyis ahogy a világi választófejedelmek főhivatalaikat teljesítették. A 18. századra szokássá vált, hogy az alább részletezendő feladatokat nem a választófejedelmek végezték, hanem átruházták őket helyetteseikre, az örökös hivatalnokokra. Először a szász választó, vagyis a birodalmi főmarsall léptetett a Römer előtt felhalmozott zabrakáshoz, amelyből egy ezüsből készült mérővel mérített, így gondoskodva szimbolikusan a császári istállókról. A birodalom főkamarása, a brandenburgi választó egy törülközőt és egy tálban tiszta vizet vitt a császárnak. A birodalmi főétekfogó, amely hivatalt a 18. század nagy részében a bajor választófejedelem töltötte be, vitte a császárnak az első falat ételt, vagyis egy szeletet a Römer előtti téren felállított alkalmi sütőben készülő ökör húsból. A térre a koronázás napján egy kétfejű sast formázó szökőkút is került, amelynek egyik csőréből fehér-, másikból vörösbor spriccelt. A borból a birodalmi főpohárnokmesteri hivatalt viselő cseh király – illetve helyettese – vitt egy kupával a birodalom új fejének. Ezután következett az összesereglett frankfurtiak számára a nap fénypontja, amikor a pfalzi választófejedelem, birodalmi

főkinccstartó több erszényi pénzt szórt szét közöttük. A jelenet végeztével a választófejedelmek is bementek a Rómerbe, ahol megkezdődött a bőséges koronázási lakoma. A választók azonban nemcsak az éhség miatt tértek be a Rómerbe, biztonságosabb is volt a városháza falai között, mivel a főhivatalok teljesítése után a Rómer környékén lényegében elszabadult a pokol, hiszen a zabot, a bort és az ökröt, a műutat fedő drapériával együtt közprédává bocsátották. Az emberek pedig egymás hegyén-hátán próbáltak szerezni maguknak egy keveset a nevezetes nap kellékeiből.

A koronázás után a császár még néhány napot általában Frankfurtban töltött. Ebben az időben bálók, ünnepi kocsiversenyek és egyéb szórakozások követték egymást. A választófejedelmi követtségek rezidenciái minden este pompázatos díszkivilágítást a kaptak, amelyben a frankfurtiak gyönyörködhetek. Az ünnepségsorozat utolsó eseménye a frankfurtiak eskütétele volt, amelynek során a városiak szimbolikusan az egész birodalom nevében hűséget esküdtek az új császárnak.

4.4. Kérdőjelek és magyarázatok

Jelen dolgozat alkotmány és nyilvánosság kapcsolatát nem annyira a szimbólumok és rituálék szempontjából vizsgálja, hanem a császárválasztások idején nyomtatásban megjelent források, azok közül is elsősorban a politikai publicisztika tükrében. Az összegyűjtött nyomtatványokban azonban kiválóan megfigyelhető, hogyan építették fel és jelenítették meg a szerzők a birodalmat a maguk eszközeivel. Mivel a császárválasztások egyben a birodalom fennállását, a berendezkedés elfogadását is demonstrálták, így a legtöbb pamflet is beleszötte valamilyen mélységig az alkotmányt a szövegébe. A nyomtatványok szövegszinten végezték el a birodalom szimbolikus felépítését és megjelenítését, elsősorban a birodalmi alkotmányhoz és ezen belül is a császárválasztáshoz kapcsolódó állandó szófordulatok és toposzok gyakori használata révén.

Éppen azért, mert a császárválasztások a birodalom alkotmányának megerősítését is jelentették, remek alkalmat kínáltak egyrészt az alkotmány felépítésének és működésének ismertetésére, másrészt a császárválasztáshoz kapcsolódó alkotmányjogi kérdések felvetésére. Mint a választási és koronázási beszámolók kapcsán volt már róla szó, a leírások igen gyakran tartalmazták a császárválasztás szabályozását. A választás kapcsán olyan témákat is érintettek – különböző mélységben –, mint például az interregnumok idején tevékenykedő vikáriusok vagy a császári jogkörök, sőt nem egyszer a birodalom mibenlétét is próbálták meghatározni. Jelent meg azonban olyan nyomtatvány is, amely az esedékes császárválasztást használta fel

apropóul a birodalom berendezkedésének vázolására, és az aktuális vitás kérdések megvilágítására. Az 1745-ös *Altes und Neues* című írás például kifejezetten részletesen elemzi a birodalmi alkotmányt, a birodalmi gyűlés felépítéséről még egy táblázatot is közöl, amelyben felsorolja a birodalmi kollégiumokban helyet foglaló birodalmi rendeket a választófejedelmektől kezdve a birodalmi városi kollégium két táblájának tagjaiig.⁵²

Megjelentek továbbá olyan röpiratok is, amelyek szerzői az alkotmány egy-egy császárválasztáshoz kapcsolódó szeletéről fejtették ki megítélésüket. Ezek már a címükben is egy-egy kérdést tettek fel, vagy egy-egy kérdés kifejtését, megvilágítását (*Erörterung, Erläuterung*) ígérték az olvasóknak. Arról például, hogy a megválasztott római király gyakorolhatja-e a császári jogköröket a császári koronázás előtt 1745-ben is jelent meg egy rövid eszmefuttatás, amely miután behatóan vizsgálta a császárkoronázások történetét és jelentőségét, arra a következtetésre jutott – egyébként helyesen –, hogy a római király már a választás után is gyakorolhatja uralkodói jogait (természetesen csak miután megesküdött a választási kapitulációra).⁵³ Bár a római királyról az alkotmányt bemutató nyomtatványok többsége megemlékezett, a téma főleg akkor került napirendre, amikor II. József megválasztását tervezték. József megválasztása ugyanis kivételes volt a 18. századi császárválasztások történetében abból a szempontból, hogy ő volt az egyetlen, akit még elődje életében választottak római királlyá. Ez először az 1750-es évek elején merült fel, és már ebben az időszakban is jelentek meg a császár-, illetve királyválasztás témájával foglalkozó nyomtatványok. Az 1751-es *Unvorgreifliches Bedanken* például kifejezetten arról értekezett történeti munkákat és a *Reichspublizistikot* segítségül hívva, hogy mi a törvényes módja a római király megválasztásának, ha az előző császár még életben van. Bár József megválasztása ekkor megghiúsult, 1764-ben már nem, de még akkor is római királlyá lehetett „csak” megválasztani. Így az ebben az évben megjelent *Die Churfürstentage* című írás is azzal a „típusú” választással foglalkozott, amikor még van regnáló császár.

Mivel a 18. századi császárválasztásokat szinte mindig hosszabb-rövidebb interregnum előzte meg, több nyomtatvány is foglalkozott a birodalmi vikáriusokkal. Egy részük szintén a választási szabályok ismertetésének részeként tárgyalta a kérdést,⁵⁴ de önálló írásokat is szenteltek a vikáriátus intézményének. Az *Erläuterungen Einiger Strittigkeiten* című írás például végigveszi a birodalmi helytartói intézmény alakulásának történetét egészen az

⁵² *Altes und Neues*, 1745, 60–62.

⁵³ *Entscheidung der Frage*, 1745.

⁵⁴ Például a *Gründliche, doch ganz kurtz*, 1741, 30–32.; *Wahl und Crönung*, 1746, 5–11.

Aranybulla előtti időig visszamenően, és foglalkozik a birodalmi vikáriusok jogkörével is.⁵⁵ A *Discours von Interregnis* című nyomtatvány pedig részletesen kitér a bajor és a pfálzi vikáriusok közötti nézeteltérés eredetére és a rendezési kísérletekre.⁵⁶

A „birodalom oszlopai”, vagyis a választófejedelmek kulcsszereplői voltak a választásoknak, hiszen lényegében rajtuk múlt, ki kerül a császári trónra, továbbá a koronázási ceremóniában és a ahhoz kapcsolódó ünnepeken is számos feladatot kellett elvégezniük. A „magas választófejedelem urak” – ahogy a korban szokás volt utalni rájuk – felelősségteljes kötelességeit természetesen a választási és koronázási leírások egytől egyig ismertették, és többször kerültek elő a politikai publicisztikában mint lehetséges császársjelöltek. Az imént említett *Die Churfürstentage* című nyomtatvány a választófejedelmi gyűlések történetével is foglalkozott, egy 1745-ös röpirat pedig azt firtatta, vajon saját jogon, vagy megbízásos alapon gyakorolják-e a választójogot. Szintén ebből az évből származik az a pamflet, amely azt bizonygatta, hogy az Ausztriai-háznak kijárna egy önálló választófejedelmi cím.⁵⁷ 1741-ben és 1745-ben különösen népszerű téma volt a cseh választófejedelmi szavazat sorsa, hogy vajon a birodalmi alkotmány lehetővé teszi-e, hogy egy nő, Mária Terézia gyakorolja a cseh választó jogait. Mivel ezzel a témával igen sokat foglalkoztak a publicisztikában az 1745-ös választási időszakban, a Lotaringiai Ferenc megválasztását elemző fejezetben hosszabban visszatérek rá.

⁵⁵ *Erläuterungen Einiger Strittigkeiten*, 1745.

⁵⁶ *Discours von Interregnis*, 1744.

⁵⁷ *Beweiß*, 1745.

5. A CSÁSZÁRI MÉLTÓSÁG ÉS A CSÁSZÁRSÁG MEGÍTÉLÉSE A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A birodalmi béke és a jólét záloga, a birodalom összekötő kapcsa, a birodalom tagjainak védelmezője, a kereszténység legfőbb világi oltalmazója. Többek között ezek a toposzok társultak a német-római császár címéhez a kora újkorban. A császári korona olyan ékszer volt, amelyért 1519-ben I. Ferenc francia (1515–1547) és VIII. Henrik angol király (1509–1547) is harcba szállt, amelyet 1658-ban XIV. Lajos is megpróbált megszerezni,⁵⁸ és amely megtartásának érdekében a Habsburgok majdnem minden áldozatra készek voltak. Ugyanez az ékszer volt az, amelytől 1806-ban II. Ferenc úgy vált meg Napóleon (1804–1814/15) felszólítására, hogy még csak kísérletet sem tett a megtartására. Sőt, a lemondással a francia császár által szabott határidőt sem várta meg.

A német-római császári cím megítélése jelentősen megváltozott 18. század végére, és ez a változás a század közepétől érhető tetten. A szakirodalom is az osztrák örökösödési háború idejére teszi a töréspontot, amelynek során a császári korona a nagyhatalmak közötti alkudozás tárgyává alacsonyodott.⁵⁹ Bár korábban sem volt szokatlan, hogy a választófejedelmi szavazatokat megvásárolják a jelölt számára, a választás kufárkodássá válását jól mutatja, ahogy II. Frigyes kezelte szavazatát az 1740-es években: mindig annak a félnek ajánlotta fel, akitől több hasznot remélhetett. A császári korona devalválódása érdekes módon sokkal inkább a korszak uralkodóinak írásaiban figyelhető meg, bár a folyamatot nyilván nem csak a „tűz közelében” lehetett érzékelni. A politikai irodalomban viszonylag sokáig, 1787-ig kellett várni, amíg egy pamflet oldalain a császári hatalmat érzécsalódásnak nevezték. A röpirat azonban unikumnak számított, hiába titulálta haszontalan kimérának a császári címet, hiába vetette fel azt a provokatív gondolatot, hogy a császári méltóságot hagyni kéne elenyészni, az évszázadokig építgetett császárképet nem tudta lerombolni.

A császári cím megítélésére azért is érdemes külön figyelmet fordítani, mert az erről szóló gondolatok szorosan összefonódtak magának a birodalomnak a megítélésével. Ezt mutatja többek között a későbbiekben elemzendő két röpirat is, amelyek a címük szerint azzal foglalkoznak, szüksége van-e Németországnak császárra, valójában azonban a császári cím szükségességével együtt a birodalom, a *nexus imperii* létjogosultságát is firtatják. Császár és birodalom – jelen esetben hangsúlyozottan nem a császár és a rendek dualizmusát értem a

⁵⁸ Erről a kísérletről bővebben lásd GIE, 1916.

⁵⁹ SCHINDLING–ZIEGLER, 1990. 26.

kifejezésen – azért is váltak elválaszthatatlanná a 18. század végére, mert ekkorra már csak a császárválasztások jelentették azokat az alkalmakat, amelyek során a birodalom létét még demonstrálni lehetett a külvilág számára. A Német-római Birodalom létének szükségességét a 18. században egyre többen kérdőjelezték meg, de amíg császárválasztás volt, addig a birodalom élt – még ha egyre kevésbé virult is.

Mit ér a császári korona és a birodalom? Megéri-e a Német-római Birodalom és Európa első emberévé válni? Miben áll a császári hatalom és mennyiben lehet élni a jogosítványokkal? Az alábbiakban azt szeretném bemutatni, milyen válaszok születtek ezekre a kérdésekre a 18. század második felében. A fejezet első részében három uralkodó (VII. Károly, II. Frigyes és II. József), valamint egy osztrák államminiszter (Johann Anton Pergen) meglátásait ismerhetjük meg a császári koronát és a birodalom sorsát illetően. Majd a második egység azt vázolja fel, milyen gondolatok fogalmazódtak meg a császári hatalom értékével kapcsolatban az 1780–1790-es évek fordulóján keletkezett politikai publicisztikában. Ezen belül is külön hangsúlyt kap két egymással polemizáló röpirat, amelyek vitájának tárgya: kell-e Németországnak császár?

5.1. Bécs és Berlin. Vélemények a birodalomról és a császári címről

Talán VII. Károly volt az utolsó, aki császári méltóság megszerzésével azt érezte, hogy a világ legértékesebb címét kapta meg. Az osztrák örökösödési háború időszakáról szóló francia nyelvű emlékiratában⁶⁰ a császárrá koronázásáról mint élete csúcspontjáról emlékezett meg. Meghatódottan írta le a koronázás napját, ahogy a városi magisztrátus tagjai által tartott baldachin alatt a frankfurti dómhoz vonult, miközben mindkét oldalról a tömeg éljenzése és tapsa kísérte. Rendkívüli módon élvezte az ősi ceremóniát, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy mindenki úgy vélte, *„koronázás még nem volt ragyogóbb és pompázatosabb, mint az enyém, a luxus és a mindenféle dologban való bővelkedés felülmúlta a képzeletet”*.⁶¹ Károly úgy érezte, a koronázással az emberi nagyság legfelső fokára érkezett, ám a nagyság pillanataiban is igyekezett emlékeztetni magát arra, hogy voltaképpen a Mindenhatónak tartozik hálával, és császárként is csak az ő törekény teremtménye. A nap végén, miután „a

⁶⁰ Az örökösödési háborúval és az 1742-es császárválasztással sokat foglalkozó Karl Theodor Heigel az írást VII. Károly naplójaként (*Tagebuch Kaiser Karl's VII.*) jelentette meg. A szöveg azonban az emlékirat műfaji sajátosságait viseli magán, ráadásul a szerző is a *Mémoires sur la conduite, que j'ai tenu depuis la mort d'empereur Charles VI., et tout ce, qui s'est passé à cet égard* címet adta neki.

⁶¹ „...couronnement n'a été plus brillant ni plus magnifique que le mien, le luxe et l'abondance en toute chose aiant surpassé l'imagination.” *Tagebuch Kaiser Karl's VII.*, 51. A különleges fényűzést illetően Károly valószínűleg nem túlozott, mivel az 1764-es választás kapcsán Goethe is megemlíti emlékirataiban, hogy „szakértői” vélekedés szerint sem tudták felülmúlni VII. Károly megkoronázásának fényét. GOETHE, 1982, 161.

választófejedelmek és a miniszterek a szállásomra kísérték és még egyszer köszönetet mondtam nekik, búcsút vettem tőlük, igazán megelégedve a világ első méltóságának megszerzése miatt”.⁶² Egyedül azon sajnálkozott, hogy este nem sétálhatott Frankfurt utcáin, és nem láthatta a választófejedelmi követek szállásának káprázatos díszkivilágítását, mivel erős fájdalommal járó betegsége miatt igencsak kimerült az eseménydús nap során. Késérőségét növelte, hogy hamarosan megkapta a hírt: míg őt a világ első méltóságába emelték, az ellenséges osztrák csapatok megszállták országának fővárosát, Münchent.

VII. Károly tehát élete legfelelősebb eseményeként tartotta számon a császárkoronázást. Goethe sokadkézből származó információi szerint az 1745-ös koronázás már kevésbé volt komoly és patetikus: „Idősebb emberek, akik látták I. Ferenc koronázását, beszélték, hogy a szépséges szép Mária Terézia a Römer melletti Frauenstein ház egyik erkélyablakából nézte az ünnepséget. Mikor hitvese abban a furcsa maskarában tért vissza a székesegyházból, s mintegy Nagy Károly szellemként jelent meg előtte, az uralkodó tréfásan fölemelte mind a két kezét, és odamutatta a császárnénak az országalmát, a jogart meg az ősi kesztyűt, mire Mária Terézia szűnni nem akaró kacagásban tört ki, ezzel óriási öröme, épülésére szolgálva az egybegyűlt bámszokó tömegnek...”⁶³ Lotaringiai Ferencen legalább jól mutattak a császári ornátus darabjai, ám 1764-ben fia, a későbbi II. József „úgy hurcolta magán Nagy Károly óriási ruhadarabjait és klenódiumait, mint egy álruhát, elannyira, hogy ő maga sem állta meg mosolygás nélkül, ha néha atyjára pillantott”.⁶⁴ A birodalmat illetően kifejező, ahogy II. Józsefre a császári öltözék egyetlen darabja sem akar illeni: a vékony fiatalember fejétől ereszszerűen állt el a jól kibélelt korona, hiába vettek be a dalmatikából, még mindig bő volt. A komikus epizódok természetesen nem jelentették azt, hogy a császár, a választás vagy a koronázás elvesztette volna jelentőségét. A színjátékot minden egyes alkalommal végigjátszották teljes komolysággal, minden szükséges részletével.

A ceremónia jelenetei is nagyon beszédesek a császári cím értékének elemzésékor, de még ezeknél is érdekesebbek azok a momentumok, amelyek abba engednek betekinteni, hogy egy-egy császár vagy választófejedelem mennyire tartotta értékesnek a császári titulust. Az előbb olvashattuk, hogy VII. Károly a világ első méltóságának tartotta a császári címet, viselését pedig különleges megtiszteltetésnek. Bár a trónon őt követő I. Ferenc – és az ügy szolgálatában a Habsburg diplomáciai gépezet – rengeteget küzdött a császári cím

⁶² „Les électeurs et ministres m'accompagnèrent dans mon appartement, ou après leurs avoir repeté mes remerciemens je pris cogné d'eux, bien content de l'acquisition de la premiere dignité du monde...” Tagebuch Kaiser Karl's VII., 52.

⁶³ GOETHE, 1982, 178–179.

⁶⁴ GOETHE, 1982, 180.

megszerzéséért, választása után inkább a megnyugvás volt az uralkodó hangulat az eufória helyett. Annak megítélése szempontjából pedig, hogy Ferenc számára mennyire volt értékes a császári korona, sokat mondó az az eset, amikor Ferenc maga adott megbízást annak véleményezésére, vajon van-e bármilyen haszna a császári koronának az Ausztriai-ház számára.⁶⁵

5.1.1. II. Frigyes a birodalomról és a császárról

II. Frigyes porosz királyt a kortársak egy része sokkal alkalmasabbnak tartotta a császári korona viselésére, mint akár VII. Károlyt, akár I. Ferencet. Abban, hogy ő mégsem jelöltette magát egyszer sem császárnak, azon túl, hogy nem volt szokás protestáns fejedelmet császárrá választani,⁶⁶ saját megfontolásai is szerepet játszottak. Frigyesnek két olyan politikai testamentuma is fennmaradt, az egyik 1752-ből, a másik 1768-ból, amelyben a Német-római Birodalom és a császár helyzetét is elemzi.

Frigyes már az 1752-es politikai végrendeletében is felvetette a kérdést: *Vajon az ősrégi, különös birodalmi alkotmány továbbra is megmarad, vagy talán változásokat lehet előrelátni?*⁶⁷ Az osztrákokkal vívott két nagy háború között még úgy gondolta, hogy a birodalmi alkotmány egyelőre megmarad, de a birodalmon belül hatalmi átrendeződésekre számított. Véleménye szerint a birodalom kisebb és gyengébb tagjai, közöttük jó néhány birodalmi város, a nagyobb birodalmi rendek, elsősorban a választófejedelemségek agresszív terjeszkedési politikájának fognak áldozatul esni. A bekebelezések révén meg fog növekedni a választók és a jelentősebb hercegi családok hatalma, ami miatt Frigyes szerint Bécsben már évek óta komolyan aggódnak, mivel hosszú távon a folyamat az amúgy sem túl szilárd alapokon álló császári hatalom további hanyatlásához fog vezetni. Ez azonban nem jelenti, hogy a közeljövőben a Habsburgoknak a császári cím újbóli elvesztésével kellene szembenézniük – írja Frigyes –, mivel a birodalomban nincsen még egy olyan nagyhatalmú dinasztia, mint az övék, amely fegyverrel is képes lenne trónigényének nyomatékot adni. *„Láttuk a legutóbbi császárt a bajor házból hajótörést szenvedni, mert túl gyenge volt ahhoz, hogy Magyarország királynőjének ellenálljon, és ma egyetlen választófejedelem sem tud az*

⁶⁵ STOLLBERG-RILINGER, 2006, 100.

⁶⁶ A protestáns vallás és a császári cím kapcsolatát részletes elemzését lásd DUCHHARDT, 1979.

⁶⁷ „*Wird sich die veraltete, wunderliche Reichsverfassung erhalten, oder läßt sich eine Änderung voraussehen?*” II. Frigyes politikai végrendelete, 1752, 111.

*ifjú József főherceggel szemben jelöltként fellépni.*⁶⁸ Természetesen az osztrák örökösödési háború történetéből tudjuk, Frigyesre nem lett volna igaz, hogy katonailag nem jelentett ellenfelet Ausztriának, a császári cím megszerzése azonban egyáltalán nem tartozott ambíciói közé: „*Node – vethetnék közbe egyesek –, muszáj a császárnak katolikusnak lennie? Miért nem gondolsz arra, hogy a saját házádnak megszerezd ezt a méltóságot? Azt felelem: Egy törvény sem zárja ki a protestánsokat a császári trónról, de ettől eltekintve, nem tanácsolnám Önnek, hogy erre a legmagasabb méltóságra kacsingasson. Egy porosz királynak sokkal inkább arra kell figyelnie, hogy egy országot uraljon, semmint hogy egy üres titulussal ékesítse magát. Arra legyen gondja, hogy az államot a nagyság csúcsára emelje, amelynek ideálját megrajzoltam Önnek. Röviden, Ön csak akkor áldozhat a hiúságnak, ha hatalmát tartósan biztosította.*”⁶⁹ Frigyes tehát Poroszország nagyfőnökében gondolkodott, a császári koronát pedig egy szép ékszernek tartotta, amelynek megszerzéséért csak akkor érdemes harcba szállni, ha már tényleg semmi elintézni való nem maradt Poroszországban.

Ha Frigyes már 1752-ben sem érzete vonzónak a császári címet, valószínűleg még kevésbé gondolta annak 1768-ban. Míg imént idézett politikai végrendeletében még mérsékelt kritikával szólt a birodalomról, 1768-ban már jóval erősebben fogalmazott. „*A Szent Birodalomról fogok beszélni Önnek, amely se nem római, se nem szent, az apró államok eme káoszáról, amelyek túlságosan gyöngék ahhoz, hogy önállóan cselekedjenek, és mindig bele vannak vonva valamilyen nagy szövetségbe.*”⁷⁰ Amikor Frigyes azzal „vádolja” a birodalmat, hogy „se nem római, se nem szent”, nehéz lenne elfelejteni Voltaire (1694–1778) 1756-os *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* című, először 1756-ban publikált munkáját, amelynek LXX. fejezetében a következőket írja: „*Ez a korpusz, amelyet úgy hívnak és amely úgy nevezeti magát, hogy Szent Római Birodalom, egyetlen szempontból sem szent, sem római, sem birodalom.*”⁷¹ Miután Frigyes Voltaire nyomdokain haladva elvitatta a szent és a

⁶⁸ „*Wir sahen den letzten Kaiser aus dem Haus Bayern Schiffbruch erleiden, weil er zu schwach war um der Macht der Königin von Ungarn Widerstand zu leisten, und heute kann kein Kurfürst dem jungen Erzhzog Joseph gegenüber als Bewerber um die Kaiserkrone auftreten.*” *Zeitalter des Absolutismus*, 112.

⁶⁹ „*Aber – wird man einwenden – muß ein Kaiser katholisch sein? Warum denkst du denn nicht daran, deinem Hause diese Würde zu erwirben? Ich antworte: Kein Gesetz schließt die Protestanten von dem Kaiserthron aus, aber abgesehen davon, würde ich Euch nicht raten, nach dieser höchsten Würde zu trachten. Ein König von Preußen muß mehr darauf sinnen, eine Provinz zu erobern, als sich mit einem leeren Titel zu schmücken. Eure erste Sorge sei, den Staat zu dem Gipfel der Größe zu führen, dessen Idealbild ich Euch gezeichnet habe. Kurz, erst dann dürft ihr der Eitelkeit opfern, wenn Ihr, Eure Macht dauerhaft begründet habt.*” II. Frigyes politikai végrendelete, 1752, 112.

⁷⁰ „*Vous parlerai-je du Saint-Empire romain, qui n'est ni romain, ni saint, de ce chaos de petits États, trop faibles pour agir par eux-mêmes et toujours englobés dans la masse de quelque grande alliance.*” II. Frigyes politikai testamentuma, 1768, 200–201.

⁷¹ „*Ce corps qui s'appelait et qui s'appelle encore le saint empire romain n'était en aucune manière ni saint, ni romain, ni empire.*” VOLTAIRE, 1756, http://www.voltaire-integral.com/Html/11/11IESS_72.html#170, utolsó elérés: 2010. 08. 04.

római jelzőket a birodalomtól, helyzetjelentést adott a belső erőviszonyokról, az államokat bevételeik és hadseregük létszáma alapján megítélve. A három nagyhatalmú egyházi választófejedelemtől úgy vélte, a császári oldalt erősítik, és fekvése miatt Bajorországot is ide sorolta. Meglátása szerint a Poroszország és Ausztria között fekvő Szászországot inkább a választófejedelme által viselt lengyel királyi cím teszi tényezővé, a 4 300 000 *écu* évi jövedelemmel rendelkező államnak ugyanis 40 milliós adóssága van. Bár szükség esetén 30 000 embert hadba tud hívni, ezek a katonák Frigyes szerint nem sokra használhatók. A 3 600 000 *écut* jövedelmező Hannover esetében is hangsúlyozza, hogy az egyébként törekény hercegségnek azért sikerül jelentős szerepet betöltenie a német politikában, mert ura egyben Anglia királya is. A pfalzi választófejedeleme viszont rangjához képest egyáltalán nem tűnik erős fejedelemnek, mivel nagyon kiszolgáltatott Franciaországnak. Évi 3 000 000 *écus* jövedelme és 12 000 fős milíciája pedig aligha elég ahhoz, szükség esetén megvédi magát. A belső erőviszonyok alakulásában további német középállamok játszanak szerepet, mint Braunschweig, Württemberg, Gotha, Hessen, valamint a Bambergi és Würzburgi Püspökség, amelyek háború esetén csak jelentős segélyezés mellett foghatók hadra. Végül Frigyes megállapítja, hogy a birodalomban valójában két nagyhatalom van: Ausztria és Brandenburg, „*az ő egyensúlyuk tartja fenn ennek a fejedeleme-köztársaságnak a privilégiumait, birtokait és szabadságát...*”⁷²

Frigyes a birodalom bízrr és elavult (*bizarre et surannée*) kormányzatát továbbvizsgálva megállapítja, hogy a vesztfáliai béke óta a császári hatalom folyamatosan csökkent. Az akkori helyzetben elképzelhetetlennek tartja, hogy egy császár olyan határozottan és hatásosan lépjen fel például egy „renitens” választófejedelemmel szemben, mint tette annak idején V. Károly Szász Móriccal (választófejedeleme: 1547–1553) szemben, vagy éppen II. Ferdinánd a cseh királyságot elfogadó V. Frigyes pfalzi választóval szemben, sőt épp az ellenkezője igaz, a választók a császár elmozdításán gondolkodhatnak.⁷³ Míg Frigyes 1752-ben úgy vélte, hogy a belső hatalmi változások mellett a birodalom fenntartható lesz, 1768-ban már a birodalom felbomlását prognosztizálta: „*.... végül fel fog bomlani ez a fejedeleme-köztársaság és különálló kormányzatokat alkot majd, amelyekről előre nem tudok leírást adni Önnek.*”⁷⁴

⁷² „*Leurs équilibre maintient les privilèges, les possessions et la liberté de cette république de princes...*” II. Frigyes politikai testamentuma, 1768, 201.

⁷³ II. Frigyes politikai testamentuma, 1768, 228.

⁷⁴ „*....à la fin cette république de princes viendra à se dissoudre et composera des gouvernements séparés dont il ne m'est point [possible] de vous faire la description d'avance.*” II. Frigyes politikai testamentuma, 1768, 229.

5.1.2. Pergen emlékirata

A Frigyes által csak diagnosztizált problémákat II. József testközelből tapasztalhatta meg. József azonban a tettek embere volt, és valóban szerette volna a legtöbbek által üresnek titulált császári címet tartalommal megtölteni, a birodalom agonizáló államtestét új életre keltetni. 1766 novemberében ezért egy 21 pontból álló kérdőívet adott át megválaszolásra három politikusnak, amelyben a birodalom esetleges reformjára és a császári pozíció megerősítésének lehetőségeire vonatkozó kérdések voltak. A három megkérdezett pedig Rudolph Joseph Collaredo (1706–1788) birodalmi alkancellár, Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg (1711–1794) államkancellár és Johann Anton Pergen (1725–1814) osztrák államminiszter volt. A birodalmi ügyekben igen jártas Pergen a megválaszolt kérdőív mellé önszorgalomból egy memorandumot is csatolt, amelyben a császári korona értékéről és az Ausztriai-ház számára jelentett hasznáról értekezett hat egymásra épülő kérdést kifejtve: (1) van-e, és ha igen, mi a haszna a császári koronának általában; (2) miért felbecsülhetetlen érték a korona a Habsburgok számára; (3) van-e lehetősége a császárnak nagy dolgokat véghezvinni a birodalomban; (4) milyen előnyei származnak a dinasztíának a koronából; (5) mikor káros a korona birtoklása; (6) milyen eszközei vannak a császárnak arra, hogy saját és dinasztíája tekintélyét növelje?⁷⁵

Pergen a császári koronát a legelőkelőbb ékszernek tartotta, amely minden birodalmi rendnek, akinek megadatik a szerencse, hogy viselhesse, jelentős tekintélyt és hatalmat biztosít. Ez a tekintély és hatalom a birodalmon belül abból származik, hogy a birodalomban ő lesz a legfőbb bíró, és a császár a feje (*Oberhaupt*) egy olyan államnak, amelynek számos külföldi koronát is viselő tagja van. A birodalmon kívül pedig a császár a kereszténység első feje (nyilván világi értelemben), így további jelentős uralkodók felett is áll.

Az emlékirat szerint az Ausztriai-ház számára a korona különös jelentőséggel bír, mondhatni, nélkülözhetetlen, mivel ennek köszönheti felemelkedését és virágzását, ez tekintélyének és hatalmának legszilárdabb támasza.⁷⁶ A császári korona biztosította a dinasztia számára azokat a jogokat és privilégiumokat, amelyek a többi német uralkodócsalád és birodalmi rend fölé emelik. Mivel a császári cím nélkül Ausztria nem élvezhetné ezeket – az emlékiratban közelebbről meg nem határozott – előjogokat, a korona megtartása kvázi létszükséglet számára. A birodalmon belüli hasznokhoz Pergen szerint külpolitikai előnyök is társulnak, mivel a jelentős pozíció inkább a barátok számát növeli, az ellenségeket pedig

⁷⁵ Pergen emlékirata, 1766, 121.

⁷⁶ Pergen emlékirata, 1766, 123.

csökkenti. Szintén a koronának köszönhetik a Habsburg császárok, hogy a Portával szembeni fegyveres összecsapások idején számíthattak a birodalom által megszavazott töröksegélyekre.

Pergen nem tartotta lehetetlennek, hogy egy császár, és egészen konkrétan II. József jelentős cselekedeteket vigyen véghez a birodalomban. Kiemelte I. Miksát, akit a birodalmi béke kinyilvánításáért és a kerületi beosztás kialakításáért dicsért. Saját korára térve úgy vélte, a birodalom igazságszolgáltatása, adományozási szokásai, pénzkibocsátása mind változásra szorulnak, és a választási kapituláció és a választófejedelmi kollégium egy nem régi beadványa meg is teremti a császár számára a beavatkozásra. II. Józsefre amúgy is igazságszeretete és a haza jólétén való munkálkodása miatt figyeltek fel, és így Józsefnek sikerült utat törnie a nagy tettek véghezvitelére. A memorandum ötödik pontjára ugorva, Pergen azt is kifejtette, ahogy a császárnak megvan a lehetősége jócselekedetek véghezvitelére, ugyanúgy el is veszítheti a bizalmat. A császári hatalmat abban az esetben tartotta károsnak, ha a császár uralkodása során lebecsülné a birodalmi rendeket, a birodalom jólétét érintő ügyeket hanyagul vagy közömbösen kezelné, nyilvánosan beavatkozna a birodalmi rendek jogaiba, és házi hatalmát (*Hausmacht*) arra használná, hogy a vele egyet nem értő rendekkel szemben – akár kül-, akár belpolitikai ügyekben – kényszerítőleg lépjen fel. A császárnak azért is kell óvakodnia az efféle lépésektől, mert a birodalomban uralkodó megosztottság (*Partheygeist*) miatt egy ilyen helyzetben a császárpárti katolikus rendek esetleg külföldi hatalmaknál keresnének vigaszt, ami megalapozná az Ausztriai-ház hatalmának megdöntését. Pergen szerint Poroszország élne is a lehetőséggel és minden lehetségeset elkövetne, hogy a főhercegi házat hatalmától megfossza.

5.1.3. II. József

II. József azonban nem osztotta Pergen lelkesedését a császári hivatallal szemben. Körülbelül egy évvel a fent említett kérdőív körbeküldése után József öccse, a Toscanában uralkodó Lipót számára készített egy emlékiratot, amelyben először a Habsburg Birodalomról, majd az európai államrendszerről adott átfogó elemzést. József birodalommal kapcsolatos pesszimizmusa inkább a II. Frigyes politikai testamentumaiban olvasottakkal rokon, ám míg Frigyes csak „kívülről” tett megállapításokat a császári hatalmat és a birodalom jövőjét illetően, II. Józsefet mint a birodalom fennállásáért és jólétért hivatalból felelős (és egyébként is türelmetlen) személyt gyötörte a tehetetlenség.

„Forduljunk most a birodalomhoz! Jóllehet már két éve annak feje vagyok, mégis lehetetlen volna számomra, hogy a rendszerét részleteiben kifejtsem Önnek. Csupán a könyvekben létezik, és még Montesquieu-ről sem feltételezem, hogy el tudná magyarázni, amit pillanatnyilag a különböző fejedelmeken és rendeken megfigyelhetünk”⁷⁷ – kezdte emlékiratának a Német-római Birodalomról szóló részét a császár. Bár ő nem nevezte üres titulushoz a császári címet, konstatació, hogy a birodalmi rendek névleg ugyan elismerik maguk felett a császárt, ám a császári autoritást csak tetszésüknek és érdeküknek megfelelően ismerik el. A császári hatalom erejével kapcsolatos kételyeinek adott hangot akkor is, amikor arról írt, hogy a választási kapituláció annyira megkötötte a császár kezét, hogy lényegében semmit sem tehet a köz javának előmozdítására. Ennek a megváltoztatásához arra lenne szükség szerinte, hogy a birodalomban valamilyen belső harmónia jöjjön létre. Az adott körülmények között azonban kizártnak tartotta, hogy egy császár bármilyen nagy tettet hajtson végre a birodalom, a közös érdekében.

Egyik legnagyobb problémának – Frigyeshez hasonlóan – a birodalomban létező, egymással szöges ellentétben álló ezernyi érdeket látta. Mint írta, minden kisebb-nagyobb közösségnek, sőt akár egyéneknek is megvan a birodalmon belüli saját érdeke, amely mentén politizál. Ennek rendelnék alá mindent, fittyet hányva a közös szempontjára. A belső acsarkodásból pedig elsősorban a külföldi hatalmak húznak hasznot, amelyeknek a birodalom megosztottságának fenntartása az érdekük, nem pedig az erős és egységes német „állam”. A birodalmon belüli államoknak – elsősorban a választófejedelmeknek és a katolikus fejedelmeknek – a saját érdek mentén való politizálás mellett felröptette, hogy belső alkotmányuk, kormányzatuk sem megfelelő. Miközben hiúságaik és léhaságaik finanszírozása miatt kiürítik kasszájukat, tönkreteszik alattvalóikat is, végül pedig egy olyan hatalom karjaiba (és egyben markába) vetik magukat, amely segítséget ígér nekik. Nem kíméli József a protestáns államokat (*Corpus der Protestanten*) sem, amelyek szerinte még a katolikusoknál is elvakultabban próbálják érvényesíteni egyéni érdekeiket. A protestánsoknak ráadásul megvan az az előnyük, hogy a katolikusokhoz képest képzetebbek, felkészültebbek és jobban szervezettek, és akár a Regensburgban ülésező birodalmi gyűlésben, akár a Birodalmi Kamarai Bíróságban könnyebben érvényesülnek.

⁷⁷ „Wenden wir uns dem Reiche zu. Obgleich ich seit mehr als zwei Jahren dessen Oberhaupt bin, wäre es mir dennoch unmöglich, Ihnen sein System im einzelnen zu entwickeln. Es existiert nur in den Büchern, und ich würde selbst Montesquieu nicht zutrauen darzulegen, was augenblicklich durch die verschiedenen Fürsten und Stände beobachtet wird.” II. József emlékirata, 1767/1768, 131.

A protestáns államok „politikai kultúráját” elemezve József több olyan fontos jelenségre is rámutatott, amely a 18. század második felének birodalmát feszítette. Egyrészt a fentiekből jól látszik, milyen jelentős volt a felekezeti megosztottság. A vesztfáliai béke által a birodalmi intézményekben előírt felekezeti paritás nyomán a 17. század végére kifomálódott a *Corpus Catholicorum* és a *Corpus Evangelicorum*, amely két formálisan létre nem hozott érdekérvényesítő szerv volt. Alapvetően a birodalmi gyűlésben volt szerepük, ahol a vesztfáliai béke előírásának megfelelően a vallási kérdésekben nem a szokásos többségi elv alapján kellett dönteni, hanem a felekezetek megegyezése alapján. Az előírást az indokolta, hogy a 17. század közepén még a katolikus rendek tették ki a birodalmi gyűlés többségét, így könnyűszerrel megakadályozhattak volna a protestánsok számára kedvező törvényeket. A katolikus többségből természetesen az is következett, hogy inkább a protestánsoknak volt szükségük önszerveződésre, az ő *Corpusuk* fejlődött viszonylag hamar hatékony érdekképviselői testületté, míg a katolikus többség a katolikus császár támogatását maga mögött tudva nem érezte szükségét a tagok politikájának összehangolására. Az ebből fakadó különbségek szépen köszönnek vissza József emlékiratában, amikor az energikus protestáns rendekről és arról ír, hogy mennyivel tanultabbak, szervezettebbek és következképp eredményesebbek katolikus társaiknál. Szintén világossá válik József soraiból, hogy ennek a protestáns dominanciának az volt az ára, hogy a protestáns rendek Brandenburg és Hannover, a két legjelentősebb protestáns állam kiszolgálóivá váltak, és lényegében nem rendelkeztek önálló politikai akarattal: „*Ezzel megkovácsolták a láncokat, és az egyes tagok Poroszország királyának és a hannoveri minisztérium ötleteinek és érdekeinek rabszolgáivá tették magukat*”.⁷⁸ Nemcsak a vallási kérdésekben szavaztak együtt a két „nagy hatalom” szája ízének megfelelően, hanem tisztán politikai kérdésekben is, és József ezen megállapítása egy újabb működési zavarra hívja fel a figyelmet a birodalmon belül. Ez pedig az volt, hogy a 18. század második felében mind többször változtatták az akár tisztán politikai kérdéseket is felekezeti ügygé. Ez elsősorban Poroszországnak érte meg, és II. Frigyes tényleg tőklýre is fejlesztette a politikai ügyek vallási köntösbe bújtatását. Bár Frigyes a saját szempontjából jól járt, a taktika lényegében működésképtelenné, vagy legalábbis nehezen működővé tette a birodalmi gyűlést. Ez a politika hosszú távon károsnak bizonyult, mert végül a birodalmi rendek abban az időszakban is képtelenek voltak megegyezésre jutni, amikor egységes fellépésre lett volna szükség a francia csapatok ellen.

⁷⁸ „*Dadurch haben sie die Ketten geschmiedet, und die Einzelnen haben sich zu Sklaven aller Einfälle oder Interessen des Königs von Preußen und des Ministeriums von Hannover gemacht.*” II. József emlékirata, 1767/1768, 134.

József úgy látta, hogy trónra lépésekor „*egy gyenge oszlopokkal alátámasztott, röviddel az összeomlás előtt álló hatalmas épület*”⁷⁹ kormányzását vette át, és ez a – Pufendorf nyomán – szabálytalan testnek nevezett birodalom pusztán a csodának köszönheti, hogy még fennáll. Akármennyire rozoga is volt azonban az épület, József volt az ura. Önmagát nem meghazudtolva fel is vetette a kérdést, vajon „*mit tehet a buzgalommal telt császár hazája jólétéért ebben a pillanatban és amíg a birodalom és Európa általános kilátásai ismét kedvezőbben alakulnak*”.⁸⁰ Becsületességgel és igazságossággal bizalmat és figyelmet vívhat ki cselekedeteinek, megőrizheti a császári tekintélyből azt a keveset, ami még megmaradt belőle, elkerülheti a látszatát is, hogy a császári hatalmat ki akarja terjeszteni, és megpróbálhatja orvosolni a legégetőbb problémákat. Felveti, hogy megfelelő időben azért majd meg kell tenni a szükséges lépéseket a császári hatalom megerősítésére. Ezt elsősorban egy jó és állandó választási kapituláció megfogalmazásával lehetne szerinté elérni, amely legalább azt a hatalmat visszaadja a császárnak, amellyel a törvényeket és a rendet megtarthatja, a gyengéket a hatalmasok elnyomásától megvédheti. A jelenlegi helyzetben azonban – jegyzi meg több helyen is keserűen – nincs lehetőség a dolgok megváltoztatására, így nincs mit tenni, mint őrizgetni ezt a birodalomnak nevezett furcsa „anarchiát” (*eine Art von Anarchie*), és várni, hátha eljön az ideje a cselekvésnek.

Az emlékirat fényében József nem becsülte le a császári korona értékét, de nagyon reálisan látta császári hatalmának korlátait. Tisztában volt azzal is, hogy a császári tekintély maradékát legfeljebb megóvni képes mindaddig, amíg nem sikerül a csak saját érdekeit követő, a közjával mit sem törődő, minden politikai ügyből vallási kérdést kovácsoló fejedelmek hozzáállásán változtatni.

5.2. A politikai publicisztika a császári hatalomról

5.2.1. A császári hatalom tartalma és jelentősége

A császárválasztások alkalmával számos nyomtatvány élt azzal a lehetőséggel, hogy röviden vázolja a Német-római Birodalom állami berendezkedését. Az alkotmányból kiindulva ugyanis szemléletesen le lehetett vezetni, hogy a választás nem pusztán formalitás, hanem a birodalom jóléte múlik rajta. Egy disszonáns hangot leszámítva (lásd következő

⁷⁹ „...dieses weite Gebäude, das durch so schwache Pfeiler gestürzt wird, kurz vor dem Einsturz vorgefunden.” II. József emlékirata, 1767/1768, 135.

⁸⁰ „... was ein von Eifer erfüllter Kaiser im gegenwärtigen Augenblick und bis sich die Aussichten im Reich und Europa allgemein wieder günstiger gestalten, für das Wohl seines Vaterlandes tun kann...” II. József emlékirata, 1767/1768, 135.

fejezet) egyetértés mutatkozott abban a 18. századi politikai publicisztikában, hogy császárra szükség van.⁸¹ A háborús időkben zajló választások idején az új császártól várták a béke megteremtését, a birodalom megvédelmezését az ellenségtől – a 18. században elsősorban a franciáktól. Egyes szerzők a császár létének szükségességét a birodalom sajátos felépítéséből vezették le, feladatát pedig ennek a különleges rendnek a fenntartásában és biztosításában látták. Annak hangoztatásával pedig, hogy a birodalom jóléte a császárválasztás kimenetelén, a császárrá választott személy alkalmasságán múlik, mindig igazolni lehetett a császárválasztás jelentőségét.

Azt meghatározni, hogy ki minősült alkalmasnak, nem volt olyan egyszerű. Írásos szabályozás szintjén ugyanis csak az *Aranybullának* az az egy félmondata létezett, amely három követelményt támasztott a jelölttel szemben: legyen igazságos, jó és hasznos. A választófejedelmek a gyakorlatban a szükségzavú és nehezen megragadható irányelv mellett is mindig egyezsége tudtak jutni – ha a döntés meghozatala nem is volt minden esetben zökkenőmentes –, bár természetesen szavazatukat saját érdekeik is befolyásolták. Az olvasókat is nyilván foglalkoztatta, vajon milyen érvek szólnak egy jelölt megválasztása mellett, nekik azonban kevésnek bizonyulhatott az *Aranybulla* által megkövetelt három tulajdonság. A röpiratok szerzői viszont nyilván nem írhatták le, hogy végső soron a választók saját aktuálpolitikai megfontolásaik alapján döntenek, hiszen ez csorbította volna a választási aktus tekintélyét. Éppen ezért egyes szerzők arra vállalkoztak, hogy a választási gyakorlatból próbáljanak levezetni elvontnak tűnő elveket. Mivel a császári címre pályázókkal szembeni követelmények a Lotaringiai Ferenc megválasztásakor kibontakozó röpiratháború legfőbb témáját jelentették, ezt a kérdést rövidebben érintem, az egyes tulajdonságokkal kapcsolatos vitákat is ott fogom részletesen bemutatni.

A választhatóság témakörét legkomplexebb módon a *Schon wieder ein Kaiser...?* tárgyalta, amelynek szerzője szerint egy jelölt választhatóságát a birodalmi törvények és a birodalmi szokásjog, a birodalmi érdekek, illetve a választófejedelmek választási politikája határozza meg. A törvények és a szokásjog alapján magától értetődő volt, hogy a pályázó feleljen meg az *Aranybulla* előírásainak. Mivel a száli törvények tiltották, nőt nem lehetett jelölni a császári méltóságra. A fejtegetés szerint a választhatósághoz hozzátartozik, hogy a

⁸¹ „Das Wohl und Wehe des Heil. Römischen teutschen Reichs dependiret wohl ohne Zweifel vornemlich mit von einer jedesmahligen glücklichen oder unglücklichen Wahl eines Römischen Königs Kayzers.“ *Germania Triumphans*, 1745, 1.; „Es ist und bleibe eine theure und ewige Wahrheit: Teutschland ohne ein gemeinsames Oberhaupt würde das unglücklichste Reich in der Welt seyn, und es ist nur in dem Verhältnis glücklich und mächtig, je genauer Oberhaupt und Glieder mit einander harmoniren.“ Ezeket a sorokat az *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790 választotta mottójául. A szöveg eredetileg az 1766-ban megjelent *Was ist gut kayszerlich, und nicht gut kayszerlich?* című kötet zárómondata volt.

jelölt német legyen, vagy egy külföldi dinasztia német ágából származzon, rezidenciája a birodalom területén belül legyen, és beszélje az igazgatás nyelvét, vagyis a németet és a latint. A nyelvismeretre vonatkozó követelményt ezen a nyomtatványon kívül csak egy említette meg, amely az *Aranybulla* utolsó fejezete alapján tekintette elvárásnak a német, az itáliai és a vend nyelv ismeretét. Az életkorral kapcsolatban inkább praktikus szempontnak tartották, hogy a jelölt legyen nagykorú, hiszen a császári kiskorúsága idején a birodalmi vikáriusok gondoskodtak a birodalom kormányzásáról.

A *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője szokásjogi előírásként sorolta fel, hogy a jelölt keresztény vallású legyen, az pedig szerinte a birodalom érdeke kívánta meg, hogy ezen belül a katolikusok közül kerüljön ki, de ne legyen egyházi személy. Úgy vélte, hogy az egyházi választók a legkisebb választófejedelemségek birtokosaiként nem rendelkeznének elegendő jövedelemmel a császári korona méltó viseléséhez, ráadásul a világi többségű választói testület sem akarna a három érsek közül választani. Arról nem esik szó az írásban, de az egyháziak mellőzésében nyilván az is szerepet játszott, hogy bajosan lehetett volna összeegyeztetni a kereszténység világi fejének méltóságát az érsekek által viselt egyházi hivatallal. Az, hogy a császárnak katolikusnak kell lennie, minden esetben szerepel a kritériumok között, mint ahogy az is, hogy ez egy praktikus szükséglet. A protestáns fejedelmek, bár semmilyen törvény nem tiltotta megválasztásukat, több okból is kizorultak a császári címre eséllyel pályázók közül. Feltételezték róluk, hogy protestáns vallásuk miatt nem esküdhetnének fel a választási kapitulációra, amelyben a császárok kötelezettséget vállaltak a katolikus egyház és a pápa megvédelmezésére. Abban is kételkedtek, hogy ha ígéretet is tennének a birodalmi katolikus egyház védelmezésére, be is tartanák-e a szavukat. Ezen kétségek miatt pedig a katolikus többségű választófejedelmi kollégiumban egy protestáns fejedelem nem számíthatott túl sok támogató szavazatra.⁸²

Abban is viszonylagos egyetértés mutatkozott, hogy a jelöltnak jelentős magánhatalommal kell rendelkeznie, hogy méltóképpen viselhesse a koronát. Erre azért volt szükség, mert a császár a birodalmon belül nem rendelkezett olyan erőforrásokkal (bevételek, hadsereg), amelyek önmagukban lehetővé tették volna ezt. A megfelelő hatalom mint elvárás több tényezőt is magában foglalt. Elsősorban az 1740-es évek politikai publicisztikájában tartozott hozzá a megfelelő katonai erő, amellyel a császár képes a birodalmat megvédeni. A békeévekben lezajlott császárválasztásokkor hatalmon leginkább a tekintélyt és a jelentős

⁸² A protestánsok választhatóságának kérdéséhez *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 77–82.; *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 28–29.

anyagi háttérrel érték, amelyek a császári méltóság megfelelő reprezentálására és a birodalmi ügyek vitelének finanszírozásához kellettek.

Egy 1790-ből származó röpirat, az *Ueber die Lage und Bedürfnisse* behatóan is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy szüksége van-e Németországnak hatalmas császárra, és óvva intett attól, hogy nagy hatalommal rendelkező fejedelmet válasszanak meg. Javaslatára szerint inkább egy közepes hatalmú jelöltet kellene a trónra emelni. A nyomtatvány, amely egyébként Károly Tivadar bajor–pfálzi választó mint közepes hatalmú fejedelem császárrá választását szorgalmazta, úgy vélte, hogy a birodalomnak a 18. század végén már nincs szüksége nagyhatalmú császárokra. Korábban, amikor vallási megosztottság uralkodott, a birodalom tagjai egymás ellen küzdöttek és kívülről is ellenség fenyegetett, akkor természetesen kellett, hogy egy-egy erőskezü, hatalmas császár teremtsen rendet. Azokban az időkben a nagyhatalmú császárok megválasztását a birodalom haszna és pusztá fennmaradása is megkövetelte. A szerző szerint ezek az idők azonban már elmúltak,⁸³ azóta pedig az erős császári hatalom csupán az uralkodói önkény érvényesülését segítette elő, amire kiváló bizonyítékot látott V. Károly és II. Ferdinánd uralkodásában. Szerencsére – folytatódik a pamflet – a császári önkény ellen létrejöttek az olyan korlátok, mint a Birodalmi Kamarai Bíróság vagy a választási kapitulációk, amelyek megkötik az uralkodó kezét. A szerző reálisnak tartotta azonban a veszélyt, hogy egy hatalmas császár, aki nem akarja magát ezeken a korlátokon belül tartani, arra fog törekedni, hogy a birodalom alkotmányát megváltoztassa, és a császári koronát saját – akár háborús – ambícióinak szolgálatába állítsa. Mivel a hatalom egyik legfontosabb forrásának a birtokolt területeket tartotta, azt hangoztatta, nem volna szabad olyan császárt választani, akinek családja jelentős birodalmon kívüli birtokokkal rendelkezik, mert akkor a császár óhatatlanul is háttérbe fogja szorítani a birodalom érdekeit saját országainak érdekeivel szemben. Egy közepes hatalmú fejedelem azonban, akinek

⁸³ A propaganda céllal készülő írásoknak nyilván nem kell felelni, ha helyenként csúsztatásokat tartalmaznak. Érdemes azonban megjegyezni, milyen mély szakadék húzódik II. Frigyes vagy II. József (igaz, másfél évtizeddel korábbi) birodalomra vonatkozó helyzetértékelése és az *Ueber die Lage und Bedürfnisse* oldalain olvasható változat között. Míg a két uralkodónál arról olvashattunk, hogy a birodalom fejedelmei saját érdekeik mentén politizálnak, nem pedig egy összbirodalmi érdek jegyében, a pamflet szerint már nincsenek egymással vetélkedő birodalmi tagok. A megosztó felekezeti ellentétéről gyakorlatilag szó sem esik, pedig II. Frigyes és II. József is meghatározónak tartotta ezeket. Az pedig kifejezetten meglepő, hogy a röpirat szerzője alkalmasnak tartotta a birodalmi hadsereget arra, hogy szükség esetén megvédje a birodalmat. A pamflet egyértelműen propagandisztikus célja miatt az is érthető, hogy amikor a szerző a Wittelsbachok erényeit ecseteli, azt írja, hogy ez a dinasztia mindig hűséges választófejedelmeket adott a birodalomnak, kimutatta patriotizmusát, a haza iránti szeretetét, sosem tett semmit a birodalom alkotmányával szemben, sosem próbált más birodalmi rendek kárára terjeszkedni, stb. (*Ueber die Lage und Bedürfnisse*, 1790, 42–43.) Egy osztrákpárti szerző azért valószínűleg rákérdezett volna V. Frigyes pfálzi, II. Miksa Emánuel bajor, József Kelemen kölni választófejedelem esetére, vagy akár VII. Károly Albert császári trónhoz vezető útjára.

nincsenek ilyen jellegű külföldi érdekeltségei, jobban össze tudja egyeztetni a birodalom ügyeit a sajátjaival.

A birodalomnak tehát császárra volt szüksége a fennmaradáshoz. Most, hogy láttuk, milyen fejedelmet „keresett magának” a birodalom, nézzük meg, mit tudott „felajánlani cserébe”, vagyis miért érthette meg a sikeres jelöltnek a császári korona megszerzése. Ha egyáltalán megérte. A császári jogkörök tartalmára azért is érdemes bővebben kitérni, mert majd a Habsburgok esetében is sokszor elhangzik, azért érdekeltek a korona megtartásában, mert gyakorolhatják a császári előjogokat.

A császári cím értékének vizsgálatára létezik egy viszonylag objektív módszer, a császári jogkörök áttekintése. Azért csak viszonylag objektív, mert a császári jogköröket egyetlen dokumentum sem sorolta fel tételesen, így a lista összeállításához a birodalmi alaptörvényeket, azok közül is elsősorban a választási kapitulációkat kellene tüzetesen tanulmányozni. Szerencsére a 18. századi *Reichspublizistik* szerzői már elvégezték a munkát, főleg Johann Jacob Mosernek köszönhetünk sokat a választási kapitulációk elemzése terén. A *Reichspublizistik* eredményeiről azonban mintha megfeledeztek volna – ha nem is teljesen – a történetírók a birodalom felbomlása után, vagy legalábbis a gyenge császári hatalom képének súlykolása során kevésbé támaszkodtak a korabeli jogtudósok megállapításaira. A 20. század második felétől persze többen felhívták a figyelmet arra, hogy a császár a 18. század végén számos olyan jogosítványt birtokolt a birodalmi alkotmány alapján, amelyek révén az abban elfoglalt pozíciója sokkal jelentősebb volt, mint ahogy az a történeti köztudatban rögzült.

Természetesen a jogtudósok között sem alakult ki tökéletes egyetértés a császári jogkörökhöz kapcsolódó kérdésekben, főleg nem azok csoportosítását illetően. A császári jogköröket ugyanis három kategóriába szokták besorolni az alapján, hogy a császár mennyire volt önálló azok gyakorlása során. Azokat a jogköröket, amelyeknek gyakorlásában a császárt senki sem korlátozta, *iura caesarea reservatának* nevezték. A *iura caesarea reservata limitata* csoportjába azok a jogok tartoztak, amelyek esetében a császár a választófejedelmek együttműködéséhez vagy jóváhagyásához volt kötve. Végül a *iura comitalia* körébe sorolták azokat a jogköröket, amelyeket a császár valamennyi birodalmi renddel együtt gyakorolhatott (lényegében a birodalmi gyűlés hatáskörébe tartozó jogokról volt szó). A legtöbb klasszikus felségjog a második vagy harmadik csoportba tartozott. A *Reichspublizistik* jogászai sokat vitatkoztak arról, hogy a birodalmi rendek közreműködése mennyire jelentős, hogy vajon társuralkodónak tekinthetők-e a császár mellett, és természetesen a császári jogkörök klasszifikációja is eltérő volt az egyes szerzőknél. Ebbe a vitába olyan jogtudósok kapcsolódtak be, mint Johann Jacob Moser, Johann Stephan Pütter vagy Christian Gottlob

Biener (1748–1828). A jogászok eltérő álláspontjait most nem fogom ismertetni,⁸⁴ mivel a források, amelyekkel dolgoztam és amelyek egyébként sokat merítettek a *Reichspublizistik*ből, nem tükrözték vissza a császári jogkörökkel kapcsolatos eltérő nézeteket. A végeredményt illetően azonban mind a hivatásos jogászok, mind a publicisták lényegében ugyanarra jutottak: a Szent Római Birodalom császára egy korlátozott hatalommal bíró egyeduralkodó, mivel elsősorban a választási kapitulációk megkötik a kezét felségjogainak gyakorlásában, így számos kérdésben együtt kell működnie a birodalmi rendekkel (vagy azok egy csoportjával), ugyanakkor a császári rezervátumok révén befolyásos pozíciót foglal el a birodalmi alkotmányban.

A császári hatalmat sokszor azért tekintették jelentéktelennek, mert a törvényhozás nem tartozott *iura caesarea reservata* közé. Igaz ugyan, hogy a törvényhozás összességében a *iura comitalia*, tehát a birodalmi rendekkel közösen gyakorolt jog volt, ám néhány előjog kulcspozíciót biztosított a császárnak. Ő volt a törvényhozás (vagyis a birodalmi gyűlés) elnöke, és a császári proposíciós előjog révén nála volt a törvénykezdeményezés joga, és ugyan a Birodalmi Udvari Tanácsnak is volt joga törvényt kezdeményezni, de ez is a császár irányítása alatt álló szerv volt. Lényegében tehát a császár volt az, aki a törvényhozás elé kerülő ügyeket és azok tárgyalási sorrendjét megszabta. Hiába fogadott el továbbá a birodalmi gyűlés egy határozatot, császári jóváhagyás és kihirdetés nélkül nem lépett hatályba. Ily módon a császárnak igen erős vétőjoga volt, amellyel meggátolhatta bizonyos törvények életbe lépését. Szintén fontos volt a császári ratifikációs jogkör, ami azt jelentette, hogy a különböző szerződések is csak a császár beleegyezésével nyerték el az érvényességet. Igaz volt ez a külföldi hatalmakkal kötött szerződésekre ugyanúgy, mint a birodalmon belüli, elsősorban a főnemeseket érintő családi szerződésekre, örökösödési megállapodásokra stb. Jogában állt a császárnak, hogy szükséghelyzetben önállóan is meghozzon olyan döntéseket, amelyek normál esetben a rendek közreműködését igényelték volna (ezt egyébként a *Reichspublizistik*ban többen vitatták).

Szintén fontos jogokkal rendelkezett a császár az igazságszolgáltatás és a jogügyek terén. Legfelső bírói hatalmát a Birodalmi Udvari Tanácson keresztül gyakorolta, amelynek ő volt az elnöke. Ennek a szervnek jelentett ugyan némi konkurenciát a másik legfelső birodalmi ítélőszék, a Birodalmi Kamarai Bíróság, ám mivel az udvari tanács a császár nevében ítélkezett, határozatainak könnyebb volt érvényt szerezni. Az is a császári legfelsőbb bíróság mellett szólt, hogy ügyrendje jóval kevésbé volt körülményes, mint a kamarai

⁸⁴ A 18. századi *Reichspublizistik*ban létező különböző álláspontokról lásd BUSCHMANN, 1993, 44–49.

bíróságé, így sokkal gyorsabban dolgozott. A császárnak egyébként joga volt a Birodalmi Kamarai Bíróságba egy ülnököt delegálni, ő jelölte a kamarabírókat, illetve ha jónak látta, vizitációt rendelhetett el a szervnél (amit II. József meg is tett, bár a kamarai bíróság részéről erős ellenállásba ütközött). Egy 1790-es pamflet beszámolt arról is, hogy a 18. század végén sokszor nehéz volt érvényt szerezni a császár ítéleteinek, mert a nagyhatalmú birodalmi tagok, akik gyakran védelmükbe vették a hozzájuk forduló gyengéket, egyre hatékonyabban akadályozták a császári akarat végrehajtását. Az igazságszolgáltatás kapcsán kell megemlíteni, hogy császári előjog volt a birodalmi átok kimondása és felfüggesztése is, amit ugyan meg kellett előznie a birodalmi rendekkel való egyeztetésnek, de a császári kihirdetés és visszavonás szerzett érvényt az ítéletnek.

A császárnak a birodalom legfőbb hűbéruraként is voltak bizonyos jogosítványai, így például az adományozás terén. Önállóan azonban csak a birodalmi lovagoktól visszaháramlott és a kisebb hűbérbirtokok eladományozásáról dönthetett. A nagyobb birtokok adományozásával kapcsolatban már legalább a választófejedelmek véleményét ki kellett kérnie. „Természetesen” az, hogy mi számított kisebb és nagyobb hűbérnak, sehol sem volt egyértelműen szabályozva. Legfelső hűbérúrként elvileg a birodalom nagyhatalmú tagjai felett is rendelkezett, akiknek ünnepélyes külsőségek között kellett átvenniük minden trónra lépő császártól a hűbérüket. Ezekből a ceremóniális kötelezettségekből azonban a 18. század végére a jelentősebb fejedelmek igyekeztek a lehető legtöbbet lefaragni.

A császár volt hagyományosan a kereszténység és a birodalmi egyház első számú védelmezője. Mint ilyet megillette a jog, hogy a trónra lépése után először megüresedő egyházi javadalom betöltéséről rendelkezzen (*ius primariorum precum*), és hogy kenyérleveleket adományozzon, vagyis kötelezhetett egyházi közösségeket (pl. egy apátságot), hogy gondoskodjanak egy meghatározott világi személy eltartásáról annak élete végéig. II. József egyébként megpróbálkozott a 18. századra már feledésbe merült kenyérlevél-adományozás gyakorlatának felélesztésével, de talán mondanunk sem kell, hogy az érintettek heves ellenállásába ütközött. A császárnak joga volt továbbá az apátsági választásokra megbízottak küldeni, a német érdekek védelmére bíborost kinevezni, akivel kapcsolatban azonban felmerült a kérdés, hogy vajon kinevezése Németországban vagy Rómában érvényes. A birodalmi egyház védelmezőjeként megtehetette, hogy a birodalmi jognak vagy a *Német konkordátumokkal* ellentétes pápai bullákat vagy egyházi jogi határozatokat felfüggeszti a birodalom területén. A császárnak mint a kereszténység védelmezőjének természetesen a protestáns vallású alattvalókról is gondoskodnia kellett, de ebben az esetben a gondoskodás nyilván nem mehetett túl azon, hogy biztosította a protestáns

alattvalók jogait, vagyis az evangélikusok és reformátusok szabad vallásgyakorlatát és egyéb jogait, illetve a felekezeti paritást a birodalmi szervekben.⁸⁵

A fenti előjogok mellett azonban tagadhatatlanul volt egy nagy hátránya is a koronának, amit több szerző is úgy fogalmazott meg, hogy a császári hivatalhoz nem társult „fizikai hatalom”. Ezen lényegében azt értették, hogy nem létezett egy olyan birtokegyüttes, amely a mindenkori császár rendelkezésére állt volna, és amely kitermelte volna számára a birodalmi ügyintézés finanszírozásához szükséges jövedelmeket, vagy jelentős katonai potenciált biztosított volna. A császári koronát viselni tehát gazdasági szempontból egyáltalán nem érte meg, hiszen a császár saját kincstárából kényszerült fizetni például a birodalmi hivatalok apparátusát, az állandó birodalmi gyűlésen tartózkodó főmegbízottját és a császári címmel járó reprezentáció minden költségét. Hiába voltak a középkorban jelentős császári birtokok, már a kora újkor elejére elenyésztek, és a 18. század végén is esélytelen volt azok visszaszerzése. A nyomtatványok szerzői ugyan több rendkívüli császári jövedelmet sorolnak fel, például a *Römermonat*ot, a császárválasztás kapcsán fizetett egyszeri ajándékokat, az eskük megváltásáért fizetett összegeket, a zsidók adóit, a birodalmi lovagi birtokok visszaháramlását stb., de az is nyilvánvaló volt, hogy ezek többnyire alacsony összegű alkalmi jövedelmek voltak, ráadásul az is nagyon esetleges volt, hogy a befizetendő összegekből ténylegesen mennyi ékeztet is meg a kincstárba.

5.2.2. Egyáltalán, kell-e császár?

1787-ben terjedelmes, 112 oldalas, anonim röpirat jelent meg felettébb provokatív címmel: *Warum soll Deutschland einen Kayser haben? Free thoughts and bold truths*. A cím önmagában is érdekes, hiszen a német nyelvű főcím mellé egy angol nyelvű alcím társul, ami szokatlan párosítás a korszakban. Bár a német nyelvű röpiratokban is hemzsegek az idegen szavak, ezek sokkal inkább latin vagy francia szavak németesített változatai. Az idegen nyelvű idézetek is többnyire latinul vagy franciául vannak a szövegbe illesztve. Az angol alcím, jelentése szerint „szabad gondolatok és szembetűnő igazságok”, két okból is figyelmet érdemel. Egyrészt azért, mert 1755-ben Philip Stanhope (1694–1773),⁸⁶ Chesterfield negyedik earlje jelentetett meg egy írást *Free Thoughts, and Bold Truths: or, a Politico-Tritical Essay upon the Present Situation of Affairs* címen, amely a *Gentleman's Magazine* 1778-as évre szóló száma⁸⁷ szerint kiváló utánpótlása Jonathan Swift *A Tritical Essay upon the Faculties of*

⁸⁵ A császár egyházi előjogairól lásd *Unpartheyische*, 1790, 21–28.

⁸⁶ Lord Chesterfield whig beállítottságú volt, de sokat kritizálta II. György politikáját. Lord Broadbottom (Nagyfenék lord) néven több írást is publikált egy korabeli újság hasábjain

⁸⁷ *Gentleman's Magazine*, 1778, 479.

Mind című, 1709–1711 között keletkezett satirikus írásának. Chesterfield pamfletjén a német röpirat alcíme főcímként szerepel, és jelentéséből, illetve az alcímben szereplő *tritical* jelzőből – amely a közhelyszerű ostobaságot jelentő *trite* és a kritikait jelentő *critical* szavak összevonásából jött létre – sejthető, hogy szintén egy satirikus hangvételű munkáról lehetett szó. Bár egyéb utalás nem található a német röpiratban Chesterfield 1755-ös írására, a német szerzőnek a 17–18. századi angol, német és francia nyelvű politikai irodalomban való jártassága miatt elképzelhető, hogy olvasta az angol politikus írását, és talán nem véletlenül választotta alcímnek. A másik ok, amely miatt érdekes az alcím az, hogy jelentése tükrözi a szerző hozzáállását is a témához: az olvasónak nem kell feltétlenül magasröptű értekezésre számítania, sokkal inkább egy „kibic” szabad eszmefuttatására.

A *Warum soll Deutschland...?* szerzőjének személyére nem derült fény, a szakirodalomban csak az a megállapítás szerepel, hogy szerzője nyilvánvalóan braunschweig-wolfenbütteli lehetett.⁸⁸ Ezt az állítást alátámasztani látszik, hogy – kritikától sem mentes – szimpátiával ír a szerző a wolfenbütteli fejedelemről,⁸⁹ ugyanakkor több olyan megjegyzése is van, amely alapján feltételezhető, hogy mégsem Braunschweig-Wolfenbüttelből származott. Amikor például egy Gotthold Ephraim Lessinggel (1729–1781) közös itáliai útjáról tesz említést, a történet felvezetésében azt állítja, éppen átutazóban volt Wolfenbüttelben, amikor megszakította utazását az általa nagyra tartott férfiú kedvéért. Az itáliai út sem segít a szerző személyének felderítésében: a szerző – állítása szerint – Lessinggel Rómába, Tivoliba és Frescatába látogatott el, és az itáliai ég alatt közeli barátságba kerültek. Logikusnak tűnne megkeresni Lessing útítársát, hogy a szerzőt is meglegljük. A Lessing-életrajzok csak egy itáliai utazásról tesznek említést 1775-ben, amikor Lipót braunschweigi herceget (1752–1785) kísérte el itáliai körútjára: Milánóba, Velencébe, Genovába, Firenzébe, Torinóba, Rómába, Nápolyba és Korzikára. Ebből természetesen egyáltalán nem következik, hogy esetleg Lipót herceg lenne a szerző (már csak azért sem, mert Lipót katonaként szerzett érdemeket, nem politikai szerzőként, ráadásul a pamflet megjelenésekor már nem élt). Bár elképzelhető, hogy a szerző a tágabb kíséret tagja volt, de az is, hogy a szerző csak kitalálta a történetet. A braunschweig-wolfenbütteli származásnak végképp ellentmond, amikor a Birodalmi Kamarai Bíróság működésének elégtelenségének ecsetelése során a szerző a következőképpen utal magára: „*Szándékom az, ismételtem, hogy megállapítsam a szempontot, amelyből [a dolgokat] véleményezni kell; a dolgokat azonban, amelyeket meg kell ítélni, meghagyom olyan*

⁸⁸ STIEVERMANN, 224.

⁸⁹ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 68–69.

embereknek, akik a dolgok belső állapotára jobb rálátással rendelkezhetnek, mint én, egy külföldi és távollevő.”⁹⁰

Bár a szerző nevét nem tudjuk meg, abban egyetérthetünk a vele vitázó röpirat írójával, hogy széles műveltséggel rendelkezhetett. Egyrészt ismerte a kortárs német szellemi élet jelentős alakjait, hiszen Németország kulturális felvirágzását olyan személyek alkotói munkásságához kötötte,⁹¹ mint például a már említett Lessing, vagy a költő Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), a szintén költő Christoph Martin Wieland (1733–1813) vagy a filozófus Moses Mendelssohn (1729–1786). Otthonosan mozgott a *Reichspublizistik* körében is, hivatkozott többek között Pufendorfra, Moserre, Pütterre, vagy Senckenbergre. Másrészt ismerte a meghatározó angol és francia államelméleti szerzők munkásságát is. Úgy véli például, hogy a Thomas Hobbes által megfogalmazott „*bellum omnium contra omnes*” elv érvényesül az államok közötti kereskedelemben.⁹² Montesquieu *A törvények szelleméről* című munkáját idézi az angol alkotmánnyal kapcsolatban: „... ezt a szép rendszert az erdőben találták”.⁹³ A francia szerzőknek nemcsak az államelméleti munkásságát ismerte. Németországgal kapcsolatban például Montesquieu másik ismert munkája, a *Perzsa levelek* című levélregény alapján így ironizál: „Ha valaki az ismert Montesquieu módján egy perzsával íratna Németország alkotmányáról, akkor feltehetően azt mesélné iszpaháni barátjának, hogy Németországnak két feje van, amelyek próbálják egymás közt az egyensúlyt megtartani, amelyek közül az egyik az ausztriai államokat uralja, a másik pedig a porosz [területeket], és mindkettő több katonát tart lábon, mint Thamas Kulikan,”⁹⁴ amikor Delhiig nyomult előre.”⁹⁵ II. Frigyes 1768-as politikai testamentuma kapcsán már esett szó arról, hogy legkorábban Voltaire volt az, aki a Szent Római Birodalom kifejezésből „csak” a szent, a római és a birodalom részt vitatta. A *Warum soll Deutschland...?* szerzője szintén felelevenítette Voltaire csipős megjegyzését, sőt mélységesen egyetértett vele: szent nem lehet, hiszen a birodalom tele van eretnekekkel, és a skizmát is törvények szentesítették; római sem, hiszen a régi római kultúra nyomait felfedezni nem lehet benne, és ahogy a

⁹⁰ „Meine Absicht ist, ich wiederhohle es, den Gesichtspunkt festzusetzen, aus welchem man urtheilen muß; die Sachen selbst, die zu beurtheilen sind, überlasse ich Männern, die bessere Einsichten in die innere Verfassung der Sachen haben, als ich, ein Fremder und Abwesender, haben kann.” *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 91.

⁹¹ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 16.

⁹² *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 46–47.

⁹³ „..... ce beau système été trouvé dans les bois”, *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 38. Vö. MONTESQUIEU, 2000, 260.: „Ezt a szép rendszert tehát a germánok erdőségeiben találták ki.”

⁹⁴ I. Tahmásp perzsa sah (1524–1576).

⁹⁵ „Wollte man daher nach Art des berühmten Montesquieu einen reisenden Persianer über Deutschlands Verfassung schreiben lassen, so würde er vermuthlich seinem Freunde in Isphahan erzählen, daß Deutschland zween Oberhäupter habe, die sich einander das Gleichgewicht zu halten suchten, wovon der eine die Oesterreichischen Staaten beherrsche, und der andere die Preußischen, und die beyde mehrere Truppen auf die Beine halten, als Thamas Kulikan, da er bis nach Delhy drang.” *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 35.

földrajz és még inkább az egyes német államokban létező saját érdekek mutatják, birodalomról sem lehet beszélni.⁹⁶ A francia szerzők közül Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) és Denis Diderot (1713–1784) neve kerül elő, illetve egy helyen a szerző utal Saint-Pierre abbé (1658–1743) 18. század eleji örökbéke-tervezetére is. A röpirat végén olyan itáliai filozófusok kerülnek elő, mint Cesare Beccaria (1738–1794) vagy Antonio Genovesi (1712–1769).

A szerző jártas volt továbbá az európai történelemben. A pártoskodás káros hatásait a görögök és a rómaiak bukásával illusztrálja, az első miniszterek, politikusok rossz befolyására pedig XIII. Lajos (1610–1643) és Richelieu (1585–1642), I. Károly (1625–1649) és William Laud (1573–1645) érsek példáját hozza fel. Saját kora, a 18. század meghatározó politikai eseményeivel és személyeivel is tisztában volt. Dicsérte II. Frigvest, de rosszallóan szólt I. Frigyesről (1701–1713), aki szerinte miniszterei befolyása alatt kormányzott. Nem volt jó véleménnyel sem a portugál Pombal márkiról (1699–1782), sem a szász Heinrich von Brühlről (1700–1763), de a francia pénzügyeket helyreállítani próbáló Jacques Neckerről (1732–1804) sem. Rendelkezett ismeretekkel az Európán kívüli világról is, a despotizmus illusztrálására I. Abbász perzsa sahót (1589–1629) és Aurangzeb indiai nagymogult (1658–1707) hozza fel, akik mindketten családtagjaik lemészárlása árán biztosították hatalmukat. Érdeklődéssel figyelte az amerikai eseményeket, a születőben levő köztársaságot, amelyről úgy vélte, példaként szolgálhatna Németország számára, ha a birodalom általa haszontalannak ítélt köteléke felbomlana.

A *Warum soll Deutschland...?* két fő részben vizsgálja a címében feltett kérdést. Az első rész a fennálló alkotmány kialakulásával és jellemzésével próbálja megválaszolni azt a kérdést, vajon mit nyer Németország a jelenlegi alkotmányával, a császár létével? Miután megállapítja, hogy az anarchián kívül semmit – hogy válaszát itt kissé sommásan összefoglaljam –, a második részben az alkotmány felszámolásának előnyeit igyekszik bizonygatni. Az első rész, amely az alkotmány kialakulásának történeti előzményeit veszi végig, majd a császári méltóság és a birodalom szükségességét elemzi, jóval terjedelmesebb a második résznél. A szerző nagyon alaposan, a királyválasztás, a birodalmi gyűlés, a *Corpus Evangelicorum*, a két legfelsőbb bíróság elemzése révén igyekszik bizonyítani a császári méltóság és a császárság intézményének feleslegességét.

A birodalmi alkotmány hasznát elemző rész – a felvilágosodás korához híven – abból indul ki, hogy a császárnak az alapvető feladata az lenne, hogy az emberek egyéni

⁹⁶ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 20.

boldogságát és a birodalom államainak virágzását, vagyis az emberek és az állam javát előmozdítsa. Az előmozdítandó dolgok közé a „tisztá vallás”, a tolerancia, az erkölcs a szokások, a felvilágosodás, a filozófia, a tudományok, a művészetek, az ipar, a kereskedelem és az államok közötti barátságos viszony tartoznak, amelyek fejlődését, illetve kialakítását a szerző szerint a császár és a császárság intézménye folyton gátolta.⁹⁷

Az írás szerint Németország rossz alkotmányának gyökerei a barbárság állapotába (lényegében a természeti állapotba) nyúlnak vissza, amikor a tudatlanságban élő emberek hagyták, hogy kialakuljon a feudalizmus rendszere. Az ennek nyomán tapasztalt erőszak és elnyomás despotikus rendszert alakított ki az országban, idővel azonban az emberek, elsősorban a német fejedelmek közötti viszálykodások anarchiához vezettek a birodalmon belül. Így despotizmus és anarchia elválaszthatatlanul összekapcsolódtak, a császárság és a fejedelmek küzdelme során egymás mellett éltek. A végeredmény az lett, hogy a német népeket elnyomták azok a fejedelmek, akik eközben folyamatosan függetlenedtek a császártól, vagyis lényegében a „császárság kötelékét” feloldották.⁹⁸ A szerző a folyamatot történeti példákkal szemlélteti: Nagy Károly annak idején karddal „művelte és térítette” a szászokat, majd jött IV. Károly, aki az *Aranybulla* kiadásával lényegében a voltaképpeni *Reichsabschiedot*⁹⁹ alkotta meg, mert innentől kezdve indult meg a fejedelmek önállósodása, amelyet a vesztfáliai béke tetőzött be. Németország története ily módon tehát szerencsétlenségek láncolata – vonja le a következtetést –, amelyeket a német alkotmány idézett elő.¹⁰⁰

Az író úgy gondolta, az anarchia és despotizmus dualizmusán való túllépésre a reformáció adott volna lehetőséget. Éppen ezért nagyon dicséri a szász és a hesseni fejedelmet, akik a legnagyobb és legfüggetlenebb német fejedelmekként elsőként mutattak példát, hogyan kell a népek állapotát megjavítani. Hamarosan brandenburgi és braunschweigi fejedelmek is csatlakoztak a reformációhoz, és ezzel megnyitották országukban a felvilágosodáshoz vezető utat. Természetesen meg kellett küzdeniük a császári hatalommal, amely mindent megtett a reformáció megfékezésére. V. Károly – aki a röpirat szerint csak Németországon kívül tekinthető jelentős uralkodónak – uralkodása idején a reformáció-

⁹⁷ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 6.

⁹⁸ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 9.

⁹⁹ Magyarra nem lefordítható szójáték. A *Reichsabschied* a „birodalom” és a „búcsú” szavak összetételéből állt össze, és alapesetben a birodalmi gyűlések végén kiadott dokumentumot jelentett, amely a gyűlés során megalkotott törvényeket tartalmazta. A gyűlésen szimbolikus formában jelenlevő birodalom ezzel a dokumentummal vett búcsút (a következő birodalmi gyűlésig). Röpiratunk szerzője a kifejezéssel arra utal, hogy IV. Károly *Aranybullája* teremtette meg a császárság alapjainak feloldását, vagyis búcsút mondott a birodalomnak.

¹⁰⁰ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 8–10.

ellenes fellépésével egy 130 éves nyomorúság magvait hintette el, majd jött a Ferdinándok kora, amelyben az ostobaság a kegyetlenséggel, az értelmetlenség az erőszakossággal, a nevetséges a véressel párosult. Mindez a császárok bigottsága és becsvágya miatt. Ez nemcsak azért volt káros, mert akadályozta a felvilágosodás megjelenését, hanem azért is, mert oda vezetett, hogy vallási kérdésekben nem a józan megfontolás, hanem a tombolás és a háború lett meghatározó. A császárság tehát a reformáció és az arra szervesen ráépülő felvilágosodás kerékkötője.¹⁰¹ Mindebből a röpirat azt is levezeti, hogy minél kisebb befolyása van egy államban a császári hatalomnak, és minél kevésbé veszi figyelembe ez az állam a közös németországi köteléket, „*annál szabadabban és könnyebben jelenik meg a reformáció vagy – ami ugyanaz – az egészséges értelem felvilágosodása.*”¹⁰²

Itt szeretnék egy rövid kitérőt tenni a szerző által használt reformáció-fogalommal kapcsolatban, amelynek tisztázásával egyébként írásának 65. oldaláig lényegében adós marad. Bár a munka elején egyszer utalt arra egy félmondat erejéig, hogy a reformációt nemcsak teológiai, hanem politikai szempontból is kiemelkedően fontosnak tartja, a következő oldalakon az utóbbi aspektus nem válik eléggé hangsúlyossá. A protestáns államok (Szászország, Hessen, Brandenburg, Braunschweig) és fejedelmek dicsérete, a császári hatalommal zajló küzdelmeik leírása, a vallásháborúkra és vallási konfliktusokra történő utalások pedig inkább reformáció hitújításként való emlegetésének benyomását keltik. A protestáns fejedelmek császársággal szembeni dicséretét pedig fel lehetne fogni úgy is, hogy a szerző valamelyik protestáns államból származik, így természetes, hogy a protestánsokkal szimpatizál. Ebben a megközelítésben azonban zavaró, hogy Luther, Kálvin és Zwingli a kereszténységre nézve káros szekták alapítóiként jelennek meg.¹⁰³ Később a *Corpus Evangelicorum* bemutatása során pedig a testületet csak annyiban tartja hasznosnak, hogy ellensúlyt képez a császárral szemben, de ettől eltekintve egy „másik császárságot” lát benne, amely semmivel sem különb az elsőnél. Szintén különösnek hat, amikor a reformáció a felvilágosodás alapjaként vagy azzal egyenértékű fogalomként jelenik meg. A munka kétharmadánál kerül elő végül az a mondat, amelyből kiderül, pontosan mit is takar jelen esetben a sokat dicsért reformáció: „*A reformáció definíciója – amelyet joggal nem tudunk eleget magasztalni – pedig nem egy megjavított egyházi tanítás vagy tudomány felvétele,*

¹⁰¹ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 11–13.

¹⁰² „...desto freier und leichter das Licht der Reformation, oder welches einerlei ist, der Aufklärung der gesunden Vernunft, ausbrach.“ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 14–15.

¹⁰³ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 15.

*hanem az egészséges értelemre alapozott javítás alapjainak lefektetése.*¹⁰⁴ Így már érthető, hogy a röpirat olvasása során a reformációnak egy jóval szélesebb, inkább politikai tartalmú értelmezésére kell gondolni, amely abban rokon a felvilágosodással, hogy mindkettő a józan ész elsőségét hangsúlyozza.

A birodalom alkotmányának kialakulásáról szóló történeti áttekintés alapján az ismeretlen szerző arra a következtetésre jut, hogy a Szent Római Birodalom valamennyi bajáért a birodalom alkotmánya, vagyis a császárság a felelős. Az egyetlen lehetőség a birodalom igájának (egyelőre nem *de iure*) lerázására az értelmén alapuló reformáció és felvilágosodás „bevezetése” (*Einführung*). Erre igazán csak azok a fejedelmek képesek, akik a leginkább tudták függetleníteni magukat a császártól, mivel a *nexus imperii*, vagyis a császárság befolyásának mértéke az egyes német államokban fordítottan arányos a felvilágosodás mértékével.¹⁰⁵

Az első fejezet második két paragrafusa a császári címet és a császárság tartalmát járja körbe. Első lépésként azt kifogásolja, hogy az államnak és az állam fejének az elnevezése nem megfelelő vagy ellentmondásos. Korábban már esett szó arról, hogyan vezeti le Voltaire munkájára támaszkodva azt, hogy a Szent Római Birodalom elnevezés minden elemében sántít. A hivatalosan alkalmazott „választott római császár” elnevezéssel sincs kibékülve – már csak azért sem, mert nem hivatalosan mindenki csak simán római császárnak nevezi a birodalom fejét. De valójában ki is ez a császár? „*A németek egy római királyt választanak, aki ha a pápa Rómában megkoronázza, a cézári vagy császári címet viseli. A pápai koronázás már évszázadok óta elmarad, így a németeknek nincs többé császáruk, hanem csak egy római császárrá választott királyuk.*”¹⁰⁶ A római király, a római császár és a választott római császár titulusok kavalkádját illusztrálja, amikor azt írja: „*Érthetetlen, hogyan lehet egy fejedelmet császárrá választani anélkül, hogy császár lenne, hogyan választanak a németek római királyt, és hogyan lesz ez a választott császár a pápai koronázással igazi császár, és a pápa nélkül hogyan létezhet mégis választott császárként.*”¹⁰⁷ Bár a három fogalom összefüggésének megértése valóban időt vehet igénybe, talán nem túlzás azt állítani, hogy a

¹⁰⁴ „Die Definition der Reformation, die wir mit Recht nicht genug preisen können, ist nicht die Annahmen einer verbesserten Kirchenlehre und Disciplin, sondern die Grundlegung einer in der gesunden Vernunft gegründeten Verbesserung.“ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 65.

¹⁰⁵ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 18.

¹⁰⁶ „Die Deutschen wählen einen Römischen König, der, wenn er vom Pabst in Rom gekrönt ist, den Titel eines Cäsars oder Kayzers erhält. Die päbstliche Krönung unterbleibt schon seit Jahrhunderten, und nun haben die Deutschen keinen Kayser mehr, sondern blos einen zum Römischen Kayser erwählten König.“ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 21.

¹⁰⁷ „Man begreift nicht, wie ein Fürst zum Kayser erwählt seyn könne, ohne Kayser zu seyn, wie die Deutschen einen Römischen König wählen, und dieser erwählte Kayser durch den Pabst wirklicher Kayser werden, und doch auch ohne den Pabst als erwählter Kayser bestehen kann.“ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 21–22.

szerző szándékosan sarkítja ki ennyire a problémát. A titulusok tartalmát és viszonyát jóval bonyolultabbnak állítja be a szükségesnél, hiszen a fogalmakhoz és a jelzőkhöz mindig pontos jelentéstartalmak társultak, és – legalábbis jogi berkekben – mindenki tisztában volt például a római császár és a választott római császár közötti különbséggel.

„Minél fontosabb a tárgy, amelyet le akarunk írni, annál szükségesebb és fontosabb, hogy a megnevezés illjék a dologra”¹⁰⁸ – indokolja a szerző a római császár elnevezést illető további kifogásait. A római császári cím nem volt jó másra, minthogy a császárok addig próbálták Itáliára kiterjeszteni a hatalmukat, míg végül Németországot elvesztették. Úgy véli, hogy egy német állam uralkodóját nem lehetne a római jelzővel illetni, hiszen egy római császárnak semmi kapcsolata nincs Németországgal, így sokkal indokoltabb lenne egy német jelzővel ellátott uralkodói címet használni. Végül a császár megnevezést is pontatlannak tartja, mert – mint írja – ez nem fejezi ki annak a személynek a feladatát, aki a méltóságot viseli. Dicsérendő példának az antik Rómát említi, ahol a tisztségek nevei pontosan kifejezték viselőjük feladatát: „*rex qui regit, interrex qui interdum regit, imperator qui imperat, dux qui ducit, comes qui comitat, eques qui equitat*”.¹⁰⁹ Ezzel szemben a német méltóságnevek, a császár, a király stb. egyáltalán nem utalnak a feladatra. Ebbe az enyhén szörszálhasogató indoklásba csak egy hiba csúszott – amelyre esetleg örömmel csaphattak le azok, akik nem osztották a szerző véleményét –, mivel a felsorolásba a választófejedelmek is bekerültek, akiknek német elnevezésükben, a *Kurfürst*-ben a „*Kur*” előtag éppen hogy választást jelent, ami pont a legfontosabb feladatokra utal. Ráadásul a *kühren* (kiválaszt) igével szépen megalkotható az ókorból vett példák alapján, hogy választófejedelem, aki választ – *Kurfürst ist, wer kührt*. Mindenesetre a fejezet végén az író megállapítja, hogy a római császár elnevezés hibás, majd elkezd megvizsgálni, hogy a hibás elnevezés tartalma vajon mennyire helytálló.

A következő vizsgálandó kérdés tehát az, hogy mennyire van a császárnak tekintélye és hatalma, és ennek következtében mennyiben van szüksége a *nexus imperi*-nek arra, hogy császár álljon az élén. A szerző bodini alapokról indulva úgy véli, hogy az egyetlen szempont, amelyből ez vizsgálható, az a császárnak a törvényhozásban betöltött szerepe. A korona igazi jellegét és értékét ugyanis az mutatja meg szerinte, hogy a császár hatalma és tekintélye mennyiben tudja fenntartani a birodalom alkotmányát és orvosolni annak hiányosságait, mennyiben ad erőt a törvényeknek, védelmet a fenyegetetteknek. Ha a vizsgálat során ez a

¹⁰⁸ „Je wichtiger der Gegenstand ist, den wir bezeichnen wollen, desto nothwendiger und wichtiger wird es, die Benennung der Sache anzupassen...” *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 23.

¹⁰⁹ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 24.

hatalom és tekintély csekélynek mutatkoznék – és a szerző ezt az eredményt már rögtön az elején megelölegezi –, akkor a császár és a császárság tulajdonképpen nem más, mint egy árnyék, egy kiméra.¹¹⁰

Igazán beszédes és érdekes, hogy a szerző a kimérához hasonlíttja a császári címet és a császárság intézményét. A kiméra az ókori görög mitológiában szereplő különös lény volt, amelynek első említése Homérosz *Iliász*ának 6. énekében olvasható. Eredetileg egy oroszlánfejű, kecsketestű és kígyófejben (Devecseri Gábor fordításában sárkánytestben) végződő szörnyeteget értettek rajta. A kimérához a 18. századra átvitt értelem is társult, és így tévképzetet, érzékcslódást, csalóka elképzelést értettek rajta. A német és az angol nyelvben a kimérának a főnévi mellett melléknévi alakja is meggyökeresedett: *chimäراتisch* (német), *chimeric(al)* (angol), ezeknek jelentése csalfá, megtévesztő. A magyarban a melléknévi változat azonban nem alakult ki, így – az erőltetett megoldásokat leszámítva (pl. kimérai) – gyakorlatilag nem lehet egyetlen szóval visszaadni ennek a jelzőnek a tartalmát. Pedig a *chimäراتisch* jelző éppen azért érdekes, mert a császár és Német-római Birodalom vonatkozásában mindkét jelentés (szörny, tévképzet) helytálló lehet. Régóta megtalálható az államtan kora újkori szerzőinél, hogy a birodalom nem alkot „tisztá” államformát, hanem a monarchiából, arisztokráciából és demokráciából gyúrták össze, akárcsak a mesebeli szörnyet az oroszlánból, a kecskéből és a kígyóból (sárkányból). Elég csak Pufendorf toposzá vált fordulataira, a szabálytalan államtestre, szabálytalan monstrumra gondolni (és persze arra, hogy a *monstrum* szó a latinban szörnyeteget, rettenetes tüneményt is jelent).¹¹¹ A tévképzettel kapcsolatos jelentéstársítások pedig akkor kerülnek elő elsősorban, amikor a császári hatalom jelentéktelenségét, a birodalom létének feleslegességét próbálja egy-egy szerző bizonygatni: a császári hatalom, maga a császárság nem több pusztá érzékcslódásnál. A *Warum soll Deutschland...?* című röpiratban inkább a jelzős forma fordul elő, de helyenként a szörnnyel való azonosítás is belefér az értelmezésbe.

A szerző a császári jogkörök vizsgálatában szándékosan nem mélyedt el, arra hivatkozva, hogy akkor elemeznie kellene az egész alkotmányt, a birodalom tagjainak egymáshoz és a császárhoz való viszonyát, az alaptörvényeket, különösen az *Aranybullát*, a vesztfáliai békét és a választási kapitulációkat, ráadásul további, a gyakorlatban létező korlátozó tényezőket is figyelembe kellene vennie. Mivel ezzel lényegében a német államjog történetét írná meg ismételtelen, csak a megmaradt kevéske jogosítványok egyikének a

¹¹⁰ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 26.

¹¹¹ PUFENDORF, 106. A *Schon wieder ein Kaiser...?* című értekezés a Pufendorf-féle monstrumon túl a következők nem túl hízelgő jellemzéseket sorolja fel: a birodalom egy ellentmondás, egy elmagyarázhatatlan dolog, egy torzszülött. *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 2–3.

vizsgálatára szorítkozik, a rangemelésre. Úgy véli azonban, hogy ez is csupán egy látszólagos előjog, mivel a rangemeléssel a császár nem egy német nemeset kreál, hanem egy szászot vagy mecklenburgit, vagyis a német államok nemességét növeli. Ahhoz azonban, hogy az egyes német államok nemessége bővüljön, nincs szükség császárságra. Ráadásul például a fejedelmi rangra emelt személyekben – folytatja – a megnevezésen kívül többnyire semmi fejedelmi nincsen, így a császár ezekkel a rangemelésekkel pusztán egy színházi előadás szereplőjévé válik.¹¹² A rangemelés példájával a szerző bizonyítottan tekinti a császári hatalom jelentéktelenségét. Pusztán annyi érvet hoz még fel alátámasztásként, hogy a német államok belső életében, alkotmányában a császári hatalom befolyására utaló jelek nincsenek, sehol sem fedezhetők fel olyan elemek, amelyek azt sugallnák, hogy az államok a császárságra bármilyen szempontból tekintettel lennének. A szerző ezek után természetesen levonja a következtetést: a császár, a császári cím nem más, mint pusztá árnyék, kiméra, tartalom nélküli cím, amelyet úgy lehetne megszüntetni, hogy a birodalomnak abból semmi kára sem származna.

Egy röpiratnak, főleg ha egy állam felbomlásának gondolatával játszik el, szükségszerűen hatásvadásznak kell lennie. A császári cím tartalmára vonatkozó rész is ilyen, mivel úgy tűnik, hogy a szerző a császári hatalom jelentéktelenségéről szóló alapfeltevéséhez válogatott össze olyan jelenségeket, amelyek a korban a császári hatalom hanyatlását mutatták. Azzal azonban, hogy megspórolta a császári jogkörök vizsgálatát, és leegyszerűsítve annyit közölt, hogy császári jogkör alig van, két dolog mellett ment el – nyilván szándékosan. Egyrészt, a császár alkotmányjogi pozíciója egyáltalán nem volt olyan jelentéktelen, mint ahogy azt a röpirat szerzője – és sokáig a történetírás is – bemutatta. A röpirat szempontjából jó ötlet úgy beállítani, mintha császári jogkörök közül a ceremóniákkal övezett rangemelés lenne a legjelentősebb, de ez csúsztatás. A császári cím hanyatlását nem az okozta, hogy minden fontos jogkört elvontak tőle, hanem inkább az, hogy nem tudta megfelelően (ki)használni az alkotmány biztosította jogokat. A másik dolog tehát, amelyet részben figyelmen hagyott a szerző, az volt, hogy nem választotta ketté a császár által birtokolt jogokat és a császári jogérvényesítés hatékonyságát. Azért csak részben, mert az, hogy a császár mennyiben volt képes élni a jogaival függött természetesen olyan tényezőktől, mint a *Corpus Evangelicorum*, amelyeknek a korlátozó erejéről volt szó.

A császári méltóság felszámolásából tehát a röpirat szerint semmi baj nem származna, mert a *nexus imperii* annak megszűnése után is fennállhatna. Sőt, minthogy a császári hatalom

¹¹² A rangemelésről: *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 28–29.

teljes mértékben jelentéktelen, a *nexus imperii* már most is császár nélkül működik – állítja a szerző. A császár személyének szükségtelenségét azzal próbálja igazolni, hogy egyéb olyan szövetségek, amelyek több államból épülnek fel (és ebben a Német-római Birodalomhoz hasonlítanak), nem rendelkeznek egy közös fővel (*Oberhaupt*). Konkrét példaként Svájcot, az éppen formálódóban levő Egyesült Államokat hozza fel.¹¹³ Elismeri, hogy a hasonlóan szövetségi alapon felépülő Hollandiának ugyan van egy helytartója, ám ebben csak egy esetleges *Oberhaupt* pozitív jellemzőit fedezi fel, amelyeket röviden az állam működésének hatékonnyá tételében foglalhatunk össze. A szerző úgy véli, a fenti államok példája alapján a birodalomnak sincsen szüksége a császárra. Ezt azzal is indokolja még, hogy véleménye szerint minél hatalmasabbak egy államszövetség tagjai, annál kevésbé van szükségül egy *Oberhaupt* irányítására. Ráadásul minél nagyobb egy állam kiterjedése, annál nehezebben lehetne egy személy irányítása alá vonni, az összetartó erőt pedig nem ez a személy, hanem a tagállamok közös érdeke jelentené.

A szerző véleménye szerint a szövetségi államok összetartó ereje a tagállamok közös érdekében rejlik. Az általa igen nagyra tartott Svájcban szerinte a függetlenség megőrzése, Hollandia esetében pedig a tartományok gazdasági érdekeltségei jelentik a közös nevezőt. Véleménye szerint Németország *nexus imperii*jét az tartotta egyben, hogy a fejedelmeknek közös érdekük volt a császári hatalom befolyása elleni küzdelem. Ebben a harcban a nagyhatalmú fejedelmek jártak ugyan az élen, de tárgyalásaik során nem csak maguknak, hanem a gyengébb fejedelmeknek is kiharcolták a függetlenedéshez szükséges feltételeket. Mivel azonban a céljukat elérték, a függetlenség minden attribútumával rendelkeznek, eltűnt a *nexus imperii* összetartó ereje. Hiába hangzik el a birodalom célját illetően, hogy a birodalmi kötelék védelmet jelent a kisebb birodalmi rendek számára, mivel a nagyhatalmúaknak nem fűződik már érdeke annak fenntartásához. Ahhoz, hogy a *nexus imperii* továbbra is fennmaradjon új közös cél megfogalmazására lenne szükség, amelynek révén a nagyhatalmú birodalmi tagok ismét érdekeltté válnának a birodalom egybentartásában. Ennek kapcsán a szerző három lehetséges tényezőt vizsgál meg és vet el mint új összetartó kapcsolatot. Elsőként a

¹¹³ Az Amerikában éppen alakulóban levő államtól, bár elmaradhatatlan példa, keveset beszél a röpirat. Ennek az lehet az oka, hogy a röpirat keletkezésének időszakában talán annyit lehetett látni a születendő államról, hogy köztársaság lesz. A szerző óvatosan jegyzi meg, hogy majd az idő fogja megmutatni, hogy mivé válnak az észak-amerikai államok, és hogy szövetségük mennyire lesz tartós. (*Warum soll Deutschland...?*, 44.) Azt az állítását, amely szerint az új állam tagjainak nincs egy közös feje, annyiban lehet elfogadni, hogy az Egyesült Államokban 1781–1789 között kvázi alkotmányként számon tartott konföderációs cikkelyek csak formális kormányfői szerepet juttattak a kongresszus évente megválasztott elnökének. A röpirat megjelenésének időpontjában azonban már készen volt az új alkotmány (de még nem lépett életbe), amely alapján a köztársaságban a végrehajtó hatalmat az elnökre ruházták. Így végül is lett közös feje a tagállamoknak, de természetesen egyáltalán nem említhető egy lapon a Német-római Birodalom *Oberhaupt*jával.

vallás kérdését veszi elő, de Németország esetében ezt tartja a leggyengébb alapnak, mert – mint írja – a vallás csak vizsály forrása, a politikai konfliktusok oka. Felveti, hogy esetleg a kereskedelem szolgáltatná a közös érdeket, ám szerinte Németországban inkább a hobbes-i mindenki mindenki ellen alapelv érvényesül, így a tiltásokra tiltásokkal, vámokra vámokkal válaszolnak a német államok. Mindenki úgy akar kereskedni, hogy a hasznot csak ő főlözze le, hogy a bevételekért a lehető legkevesebbet kelljen nyújtania. A harmadik lehetséges találkozási pont – amelyet kissé homályosan vázol a szerző – az lehetne, ha az egyes német államok kormányzatai egy közös német államérdek megvalósításán dolgoznának, ilyen közös érdeket azonban a szerző szerint megint csak nem lehet megnevezni. Ha pedig közös érdek nincs és a császár sem tud kapcsolatot jelenteni, akkor a birodalom kötelékének fenntartására voltaképpen nincs szükség.

A *nexus imperii* szükségtelenségének igazolására a szerző a legerjedelmesebb, 6. paragrafusban az ahhoz társuló „ingadozó fogalmakat” (*schwankende Begriffe*) vizsgálja meg. Hét témát jár körbe több-kevesebb részletességgel: (1) a királyválasztást, (2) a birodalmi gyűlést, (3) a *Corpus Evangelicorum*ot, (4) a Birodalmi Kamarai Bíróságot, (5) a német anarchiát, (6) a Birodalmi Udvari Tanácsot és (7) a német államok örökösödési rendjét.

Hol is kezdhetné másutt a birodalmi alkotmány kritizálását, mint a már sokat kárhoztatott római király megválasztásánál? A birodalmi alkotmányos élet elsőrangú eseményét azonban nem tekinti többnek ünnepélyes szórakozási lehetőségnél. Az államélet legegyszerűbben elintézhető eseményének tartja, mivel annyira részletesen szabályozva van, hogy komoly politikai munkára, amelyben az államtudomány és a tárgyalások lennének meghatározóak, nincs lehetőség. Annál többet lehet azonban a ceremóniák pompájában gyönyörködni. Ezek közül a szerzőt egyébként legjobban az bosszantotta, amelynek során a birodalom örökös hivatalnokai szokásos feladataikat teljesítették az újonnan megválasztott és megkoronázott császárral / királlyal szemben. A jelenetet „legnagyobb csekélység” oximoronjával jellemezte, és nem értette, hogy komoly uralkodók hogyan vehetnek részt ebben a „frankfurti komédiában”.¹¹⁴ A birodalom oszlopaiként számon tartott választófejedelmek választási megfontolásait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a császári cím sorsáról Brandenburg és Ausztria döntenek, a többi szavazat pedig hozzájuk idomul. Az egyházi választóknak ugyanis a szerző meglátása szerint nincs lehetőségük önállóan döntést hozni, hiszen ha nem a pápa, akkor valamely – sokszor egy másik választói méltósággal rendelkező – dinasztia befolyása alatt állnak. Ezt a megállapítást igazolja

¹¹⁴ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 55–58.

egyébként, hogy a kölni választói méltóságot 1583–1761 között a bajor és a pfalzi választói címet is birtokló Wittelsbachok viselték, a röpirat keletkezésének idején pedig a kölni választó, Miksa Ferenc, Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc legkisebb fia volt, a trieri választói székben pedig Kelemen Vencel (1768–1803) ült, aki a Wettin-házból származó II. Frigyes Ágost szász választófejedelem (1733–1763; lengyel királyként III. Ágost 1733/1734/1736–1763) és a Habsburg Mária Jozefa (1699–1757) gyermeke volt. A szász választófejedelem (aktuálisan a trieri választó bátyja) helyzetét az tette különlegessé, hogy a személyében katolikus választó egy olyan állam élén állt, amely a birodalmon belül a protestáns „táborhoz” tartozott. A szerző szerint az angol trónon is ülő hannoveri választófejedelemnek (akkor éppen III. Györgynek) nem sok befolyása volt a választás menetére, mivel fizikailag is távol volt az eseményektől, és a brit trón miatt különben sem jutott ideje választófejedelemsége ügyeinek intézésére. Ezeket rá is bízta a hannoveri minisztériumra, így a királyválasztások alkalmával is gyakorlatilag azt teszi, amit a Hannoverból mondanak neki. A szerző szerint a bajor–pfalzi választót, Károly Tivadart a pártatlanul szavazók közé lehet sorolni. Végül a szavazatokat két csoportra osztja: Brandenburggal fog szavazni Hannover, Trier és Szászország, Ausztria mellett pedig Bajorország–Pfalz, Köln és Mainz. A „választási matematika” azonban kicsit különös eredményre vezetett ezúttal, mivel úgy látszik, hogy a felosztás alapvetően felekezeti alapon született (kivéve Trier helyét, amely nyilván a szász választóval való rokonsága miatt került a protestánsokkal egy csoportba), pedig a 18. század során szépen kirajzolódott, hogy a felekezeti egyezés nem feltétlenül sodorja azonos táborba a választókat. Mindenesetre a szerző véleménye, amely szerint a császári koronáról a két német nagyhatalom, Ausztria és Poroszország dönt, kiolvasható.¹¹⁵

A mindenkori császár személyéhez társuló toposz volt, hogy ő a birodalom és a kisebb birodalmi rendek védelmezője, jólétének letéteményese. A gyengébb birodalmi rendeket általában a császárpárti birodalmi tagok közé szokás sorolni, és a szakirodalom is őket tekinti a birodalom fenntartásában elsődlegesen érdekelt személyeknek. A szerző ezt a szerepet is kétségbe vonja, mivel szerinte a gyengébb birodalmi rendek jólétét csak akkor lehetne összekötni a *nexus imperii* fennállásával, ha maguk közül választhatnák meg azt, aki majd megvédi őket. Mivel azonban a császári cím a két nagyhatalom döntésén múlik, a császár mindig valamelyik oldal elkötelezettje, így aki a császár mellé áll, szükségszerűen annak a pártjának az alávetettjévé válik. Ebből azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a kisebb

¹¹⁵ A római király választásáról: *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 49–58.

rendeknek is inkább az állna érdekében, ha hagynák a császári méltóságot elenyészni, és más szuverén hatalmakhoz hasonlóan módjukban állana minden függőség nélkül megtenniük mindazt, amit országuk felvirágoztatása érdekében kell.

A *nexus imperii* szükségtelen elemei közül másodikként a Regensburgban ülésező birodalmi gyűléssel ismerkedhetünk meg,¹¹⁶ amely gyűlés azonban a szerző szerint nem emlegethető egy lapon más európai országok hasonló gyűléseivel. Az angol Parlamentnek, az amerikai Kongresszusnak vagy a holland *Generalstaaten*nek mind az általuk tárgyalt ügyek nagy hordereje kölcsönöz tekintélyt és teszi a létüket szükségessé. Ezzel szemben a birodalmi gyűlés – a röpirat fejtegetése alapján – naplopó küldöttekkel van tele, akik a ceremóniák formalitásai révén szeretnének jelentőségre szert tenni. A gyűlés mást sem tesz, mint haszontalan előjogokról vitázik, minden jobbító szándékú kezdeményezésnek elavult ostobaságok állnak az útjába. Ily módon ez az intézmény is célját veszítette, és a szerző elérkezettnek látta az időt arra, hogy a birodalmi gyűlést – haszontalan társaihoz, a császársághoz és a *nexus imperii*hez hasonlóan – véglegesen feloszlassák.

A birodalmi kötelék működésére hatással levő tényezők közül a harmadik, amelyet a röpirat elemez, a *Corpus Evangelicorum*.¹¹⁷ A szerző írása több pontján is kifejti, hogy a protestáns tömörülés a birodalom „jelenlegi” működésében szükséges elem, mert sikeresen tud ellensúlyt képezni a császári hatalommal szemben. Ebből a fejezetből azonban az is világossá válik, hogy a szerző szerint más funkciója nincs is, és jobb lenne, ha nem lenne szükség erre a tömörülésre. Meglátása szerint ugyanis a *Corpus Evangelicorum* nem más, mint egy *statum in statu*, és mivel felekezeti alapon szerveződik, lényegében ez egy újabb pápaság. Ahogy a császárság a pápasággal karöltve a katolikus német államok felett zsarnokosodik, a protestáns államokra a *Corpus Evangelicorum* igyekszik rátelepedni. Annak illusztrálására, hogyan próbál ez a testület még egyébként jószándékú fejedelmekre is nyomást gyakorolni, Lessing esetét hozza fel. Lessinggel állítólag – aki „természetesen” saját maga mesélte el szerzőnknek ezt a történetet – röviddel a halála előtt közölte a braunschweig-wolfenbütteli fejedelem, hogy regensburgi küldöttjétől kapott sürgönyében arról értesült, hogy a *Corpus Evangelicorum* szeretné, ha inkvizitóriusan járna el Lessinggel szemben. A fejedelem kérdésére, hogy mit tegyen ebben a helyzetben, a tudós állítólag keserűen csak annyit mondott: „Tegyen úgy, ahogy Ön szerint egy birodalmi rendnek cselekednie kell”.¹¹⁸ Az, hogy az inkvizitórius eljárás mit jelenthetett, nem derül ki a szövegből (talán egy

¹¹⁶ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 58–60.

¹¹⁷ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 60–70.

¹¹⁸ „Lessing antwortete bitter, handeln Sie, wie Sie als Reichsstand glauben handeln zu müssen.“ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 69.

vizsgálat lefolytatását), mindenesetre Lessing nem sokkal később bekövetkezett halála miatt nem került rá sor. A szerző szerint ez az eset is igazolja a *Corpus Evangelicorum* zsarnoki működését, éppen ezért a *nexus imperii* felbomlása nemcsak a katolikusokat szabadítaná meg a zsarnok terhéől, hanem a protestánsokat is.

Igen éles kritikával illeti a szerző a negyedik pontban a Birodalmi Kamarai Bíróságot: „*Ezt a bíróságot – ha ugyan megérdemli még ezt a nevet –, az elfogultság, a megvesztegetés, a fortély és a folyamatos jogviszataratás eme székhelyét, még mindig a német szabadság védszobrának tekintik.*”¹¹⁹ A röpirat szerint a „*beati possidentes!*” mottó jegyében működő legfelső bíróságon az ügyvédek saját érdeküknek megfelelően csűrök-csavarják az igazságot, és a legkevesebb szakértelmet is nélkülöző bírók következetlen ítéletei lottójátékká változtatták az igazságszolgáltatást – különösen a szegényebbek számára. „*Éppen elég toulouse-i parlamenterünk van, csak nem ismerjük meg őket, mert alig van, vagy sokkal inkább egyáltalán nincs Voltaire-ünk*”¹²⁰ – utal a toulouse-i parlament igazságtalan ítélete miatt kivégzett Jean Calas ügyére, akinek történetét Voltaire írta meg. A szerző itt magára vállalja Voltaire szerepét, és egy bizonyos Claus Harmsen hányattatásait meséli el, aki a történet szerint nemcsak egy életen át összekuporgatott pénzét veszítette el, miután a Birodalmi Kamarai Bíróságnál próbálta keresni az igazát, hanem a józan eszét is. Amikor ugyanis meghallotta a bírók elmarasztaló ítéletét, mérgében úgy kikelt ellenük, hogy a bírók azonnal a bolondok házába csukatták. Harmsen példája is azt igazolja – folytatja a szerző –, hogy a birodalmi igazságszolgáltatás egyáltalán nem megfelelően működik, az igazságügy komoly reformokra szorulna, de legfőképpen arra lenne szükség, hogy olyan személyek kerüljenek a bírói székekbe, akik tiszteletre méltóak, belátóak, veszik a fáradságot az ügyek kivizsgálására, hogy bármilyen visszaélést meg tudjanak akadályozni.

Amilyen hevesen és terjedelmesen ostromozza a szerző a rendi irányítású Birodalmi Kamarai Bíróságot, olyan mértékben mellőzi a másik legfelsőbb bíróságot, a Birodalmi Udvari Tanácsot, amelyen keresztül a császár mint a birodalom legfőbb bírója ítélkezett. Az alig tizenkét sorból álló összegzésből csak annyi derül ki, hogy a szerző ezt a szervet nem tartja valódi bíróságnak, és ha valaki Németország szabad alkotmányát ebből a szervből tudja bizonyítani, azzal nem fog vitába szállni. A szükséztűség annyiban meglepő, hogy a Birodalmi Udvari Tanács – akármilyen is volt a szerző személyes véleménye – a Birodalmi Kamarai Bírósággal konkurens szerv volt, és sokak körében nagyobb népszerűségnek is

¹¹⁹ „Dieses Gericht, wenn es anders noch diesen Namen verdienet, dieser Sitz der Partheylichkeit, der Bestechung, der Chikane, der endlosen Vorenthaltung des Rechts, wird noch immer für das Palladium der Deutschen Freiheit gehalten.“ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 70.

¹²⁰ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 73.

örvendett, mivel sokkal hatékonyabban működött a rendek által irányított kamarai bíróságnál, ráadásul a császár nevében hozott döntéseknek sokkal könnyebb volt érvényt szerezni.

„*Német anarchia*” a címe a következő fejezetnek,¹²¹ amelyen a szerző a birodalmi jogalkotás és törvényhozás, illetve a jogok és törvények érvényesítésének elégtelenségét érti. Többször megismétel korábban már vázolt problémákat: az igazságszolgáltatás működésének hiányosságait és azt, hogy a birodalomra érvényes törvényeket a kusza belső viszonyok miatt képtelenség végrehajtani, ezeknek még a császári tekintély sem képes érvényt szerezni. Hiába kellene a birodalmi béke megszegőit birodalmi átokkal sújtani, a császár és a birodalom nem képes olyan határozottsággal fellépni, mint annak idején V. Frigyes pfalzi választóval szemben. A kamarai bíróság és a birodalmi hadsereg fenntartására fizetendő adót nem lehet behajtani, az egyetlen, ami biztosan érvényesül, az ökljog.

A német fejedelmek egyetlen birodalmi iga alól nem tudják kivonni magukat, írja a szerző, ez pedig a hűbérjog. Ezen belül is az öröklési jog az, amely a legnagyobb terhet tudja jelenteni a fejedelmek számára, mivel egy uralkodócsalád kihalása esetén az öröklés rendezéséhez a császár beleegyezése szükséges, az adott állam lakóinak akarata egyáltalán nem számít. Nem tartja méltányosnak, hogy a fiúörökös nélküli uralkodóknak, akármennyire is jól, népük javára uralkodtak, nincs meg az a joguk, hogy a nemzettel (ami alatt nyilván a politikai jogokkal rendelkező nemesek értendők) együttműködve döntsenek arról, kinek a kezébe kerüljön a jogar. Erre vezeti vissza a sok véres örökösödési háborút.

A német államok öröklésének témájával záródik a röpirat első fejezete.¹²² A második egység, amely egyébként az egész írásmű alig több mint egytizedét teszi ki, címe szerint arra keresi a választ, hogy mi történne Németországgal, ha a „jelenlegi” alkotmányát eltörölnék. A szerző meglátása szerint a létező szuverén német államoknak a birodalmi alkotmány csak kárt okoz, de semmilyen előnyt nem jelent, így felbomlása megteremtené a lehetőséget, hogy a birodalmi rendek végre valóban önállóan, másokra való tekintet nélkül élhessenek. Egyrészt megszabadulnának azoktól a terhektől, amelyeket a két nagy birodalmi tömörülés (Brandenburg és a protestánsok, avagy Ausztria és a katolikusok) egyikének való kényszerű alávetettség, a vallási megosztottság és a birodalmi bíróságoknak való alárendeltség jelentett számukra. Másrészt megszerezhetnék a politikai függetlenséget és a polgári szabadságot. Szerzőnk értelmezésében a politikai függetlenség egyrészt a külső kötöttségektől való megszabadulást jelenti, másrészt a bölcsességen alapuló kormányzatok belső politikai függetlenségét. Véleménye szerint a legnagyobb veszély, amely minden esetlegesen létrejövő

¹²¹ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 88–91.

¹²² *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 92–96.

kormányzatra leselkedne, legyen az monarchikus vagy köztársasági, az arisztokratizmus, amelyet jelen esetben pártoskodásként, csoportok uralmaként lehet értelmezni. Az efféle csoportosulások ugyanis saját akaratuk keresztülvitele érdekében tevékenykednek, ami elnyomáshoz és szolgáshoz vezet. Arisztokrácián a szerző nemcsak azt érti, amikor bizonyos politikai csoportosulások versengenek egymással, hanem kegyencek vagy nagyhatalmú politikusok, mint például első miniszterek befolyását is. Így ebbe a kategóriába sorolja Franciaországban Richelieu tevékenységét XIII. Lajos idején, de arisztokráciának nevezi Heinrich von Brühl szászországi első miniszterségét is (1746–1763).

A szerző elképzelése szerint a birodalmi alkotmány felbomlása után a német államok úgy fognak békésen egymás mellett élni, mint Észak-Itália államai. Közülük is elsősorban Savoyát dicséri, amely a 16–17. század fordulóján sikeresen ellenállt a francia–spanyol rivalizálásnak, és a 18. század végi kormányzatát is kiválónak tartja. Az itáliai államok „titka” a szerző szerint abban rejlik, hogy itt érvényesül leginkább a felvilágosodás, amit ékesen bizonyít az innen származó tudósok sora: Cesare Beccaria, Antonio Genovesi, Pietro Verri (1728–1797) stb. Biztos benne, hogy amennyiben a német államok megszabadulva a birodalmi köteléktől a teljes szabadság birtokába jutnának, akkor hasonlóképpen a felvilágosodás vezető államaivá válnának.

* * *

A *Warum soll Deutschland einen Kayser haben?* megjelenése nem maradt visszhang nélkül, olyannyira, hogy 1788-ban egy válasz is született rá *Teutschland muß einen Kaiser haben* címmel. Ez a 40 oldalas írás is névtelenül jelent meg, csakhogy a szerző kiléte hamar kiszivárgott. Már a korabeli sajtóorgánumok is, amelyek a publicisztikai írásokat évről évre gyűjtötték és később a szakirodalom is egyhangúan Friedrich Julius Heinrich von Soden,¹²³ akkor éppen porosz szolgálatban álló titkos tanácsost és frank kerületi követet nevezi meg. Mondandóját Soden jóval rövidebbre fogta, mint az első vitairat szerzője. A felépítést tekintve követte a *Warum soll Deutschland...* szerkezetét, bár az írást pusztán cím nélküli paragrafusokra tagolta. A nagyobb egységek azonban jól elkülöníthetők: a birodalmi alkotmány kialakulásának vázolása után Soden a császári méltóság és a *nexus imperii* jelentőségét igyekszik bemutatni. Ezek után tér rá a birodalmi alkotmány egyes elemeinek

¹²³ Soden igen termékeny és sokoldalú író volt. Jogtudományi munkái (*Entwurf zu einem neuen peinlichen Gesetzbuch für die teutsche Nation* [1782]; *Ueber die Verfassungsurkunde des Königreichs Bayern* [1819]; stb.) mellett több történelmi (pl. *Die Spanier in Peru und Mexico* [1794–1796]) és filozófiai (pl. *Psyche, über Dasein, Unsterblichkeit und Wiedersehen* [1794]) tárgyú írása is megjelent. Miután 1796-ban kilépett a porosz szolgálatból Bajorországba ment, ahol élete hátralevő részét töltötte. Itt vált ismert közgazdasági szerzővé (pl. *Die Nationalökonomie* 1–7 [1805–1811]; *Die Theuerung vom Jahre 1816* [1817]), valamint drámaíróvá (*Anna Boley* [1794]; *Doktor Faust, ein Volksschauspiel* [1797]; *Virginia* [1805]).

vizsgálatára, végül leírja, szerintem milyen (természetesen rossz) következményekkel járna a birodalmi kötelék felbomlása.

Soden saját bevallása szerint nem az indította válasza megfogalmazására, hogy attól tartott volna, a birodalmi alkotmány felbomlasztására buzdító röpirat komoly befolyást gyakorolhatott volna a közvéleményre. Alkotmányát szerető patriótaként azonban aggasztónak vélte azt a tendenciát, amely a röpirat oldalain is megnyilvánult, vagyis a németek alkotmányukhoz való ragaszkodásának, nemzeti érzésüknek gyengülését, ami végül a közös német haza fogalmának elpusztulásához is vezethetne. „Hevenyészett rapszódiajában” (*flüchtige Rhapsodie*) azért kívánt reagálni, mert meg volt győződve a birodalmi alkotmány előnyeiről és arról, hogy eltörlése káros lenne a német államok számára. Úgy vélte, sokan félreismerték a *Reichsverfassung* igazi jellegét, és ez vezetett oda, hogy egy olyan szemléletű munka, mint a *Warum soll Deutschland...?* megszülethetett. Mint írja, az egész birodalom polgáraként és csak azt a szempontot szem előtt tartva szeretne reagálni, hogy vajon boldogabb lenne-e, nagyobb jólétben élne-e Németország, ha megválna a császártól.¹²⁴

A birodalmi alkotmány kialakulását Soden is megvizsgálta.¹²⁵ Ő azonban nem a despotizmus és anarchia szüntelen harcára vezette vissza, hanem a Montesquieu-nél¹²⁶ megtalálható éghajlat-elméletből vezette le. Az állam – mint írja – nem adja magának az alkotmányt, hanem a természettől kapja. Ahogy a tengerparton élő, kereskedői szellemmel megáldott hollandoknak a köztársasági, úgy a magas hegyek között élő svájciaknak a szabad alkotmányt adta a természet. Ezeknek az államoknak a területe azonban igen kicsi volt Németországhoz képest. A hatalmas kiterjedés miatt a birodalom területén sokféle klíma érvényesült, így a határokon belül élő népcsoportok is eltérő erkölcsökkel, érdekekkel és egyéb jellemzőkkel rendelkeztek. Mivel azonban északi népekről volt szó, jellemző volt rájuk a harciaság is. Soden szerint ezek a tényezők befolyásolták a német alkotmányt is: a sokféle nép egymás mellett élése miatt tisztán monarchikus kormányzat nem lett volna megfelelő, a harcias szellem és annak következményei azonban a köztársasági formának nem kedveztek volna. A természet ezért – bölcsen – arisztokratikus kormányzatot adott a németeknek, amelyet hiába próbáltak egyes császárok korlátlan monarchiává alakítani, illetve amelytől

¹²⁴ *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 4–5.

¹²⁵ *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 6–8.

¹²⁶ Montesquieu *A törvények szelleméről* című 1748-ban megjelent kötetében, annak a harmadik részében található 14–18. könyvben írt a törvények és az éghajlat kapcsolatáról. Abból a gondolatból indult ki, hogy mivel egy terület éghajlata befolyásolja az ott élők személyiségét és fizikumát, szükségszerűen a törvények jellegére is hatással lesz. Ezért az elméletért később sokat támadták mondván, hogy túlértékelte a klíma hatását a törvényalkotásra. A törvények és a klíma kapcsolatáról lásd MONTESQUIEU, 2000, 349–446.

egyes népek sem tudtak elszakadni. Soden sem tagadja, hogy a birodalmi alkotmánynak nagy ára volt, de szerinte mindenütt véres harcok után látják be a népek, miért is a természet adta alkotmány a legmegfelelőbb a számukra.

Annak vizsgálatához, hogy Németországban miért a monarchikus formában gyakorolt arisztokrácia a legideálisabb alkotmány, Soden a birodalom történetét két korszakra osztja. A határvonalat az állandó hadseregek (*stehende Heere*) megjelenésénél húzza meg, nagyjából a vesztfáliai béke megkötésénél. Az első, állandó hadseregek előtti időszakban alakult ki a birodalmi alkotmány, vagyis ekkor születtek meg azok a szabályozások, amelyek a természet által az éghajlati tényezők figyelembe vételével meghatározott, monarchikus formában gyakorolt arisztokráciát tartalommal töltötték meg. A *Warum soll Deutschland...?* szerzőjéhez hasonlóan elismeri, hogy ezekben a „korai” korszakokban gyakran pusztítottak belháborúk, de úgy véli, hogy éppen a császárság létének köszönhető, hogy ezek a fegyveres összecsapások nem taszították anarchiába az államot. A császár volt az, aki ezekben a zavaros időkben tekintélyével nyugalmat teremthetett, a gyengébbeket támogathatta, és ezzel a közös haza és a birodalmi tagok közös érdekének eszméjét megtestesítette. Soden véleménye szerint a háborúk sokkal gyakoribbak, hosszabbak, pusztítóbbak és kiterjedtebbek lettek volna császári közbelépés nélkül. Szintén a császári hatalom javára írja azt, hogy a korai időkben képes volt szükség esetén a birodalom területén élő népcsoportok vezéreinek, hercegeinek megzabolázására. Úgy véli, hogy Németország boldog periódusaiban a monarchikus és az arisztokratikus hatalom egyensúlyban volt egymással, a szerencsétlen fordulatokat pedig ennek az egyensúlynak a megbomlása, vagyis a túl gyenge vagy túl erős császári hatalom okozta. Az állandó hadseregek kora előtt Soden még egy fontos változásra hívja fel a figyelmet, amely szerinte elengedhetetlen az alkotmány értelmezéséhez, mégpedig a birodalom tagjainak három részre bomlása hatalmuk nagysága alapján.¹²⁷ Az első csoportba sorolja a nagyhatalmú birodalmi tagokat (például Poroszország és Hannover), amelyek a 18. század végére a birodalmon kívüli birtokaiknak köszönhetően lényegében a birodalomtól függetlenedtek, és túl erőssé váltak ahhoz, hogy a császári hatalmat érvényesíteni lehessen velük szemben. A második csoportba a közepes hatalommal rendelkező fejedelmek kerültek, akik megakadályozni nem tudják ugyan a császári akarat érvényesülését, de ahhoz elég erősek hogy jelentősen megnehezítsék azt. A harmadik csoportot értelemszerűen a kishatalmú birodalmi tagok alkotják, vagyis olyan grófok, bárók, városok stb., akikkel és amelyekkel szemben a császári hatalom korlátlanul érvényesíthető.

¹²⁷ *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 10.

Mint az előzőekben látható volt, Soden szerint az állandó hadseregek megjelenése előtt a császári hatalom egyfajta rendfenntartó, egyensúlyozó erő volt, amely lehetővé tette a birodalmi alkotmány kifejlődését és megakadályozta az anarchiát. Ebben az időszakban tehát tagadhatatlan a császári hatalom szükségessége. Mit nyer azonban a Németország, teszi fel a kérdést Soden, az állandó hadseregek korában a császári hatalom és a birodalmi kötelék révén? Kétségtelen – kezdi válaszáat –, hogy a leghatalmasabb birodalmi rendek nyernek vele a legkevesebbet. Az ő esetükben nemcsak a saját és a császári érdekek között mutatkozó eltérések okoznak problémát, hiszen a birodalmon belüli és kívüli birtokaik miatt saját érdekeik összehangolása is komplikált feladat lehet. Számukra az a hasznon származhat a birodalmi kötelékből, hogy a határon belüli birtokaik biztonságáért nem kell aggódniuk, hiszen az alkotmány minden birodalmi tagot egyformán véd. Éppen ez a kollektív védelem az, amely közben az ő vállukról is levesz némi terhet abban az esetben, ha a birodalom egy másik tagjának kell a segítségére sietni, ráadásul külföldi uralkodói szerepük is érdekeltté teszi őket a birodalom fenntartásában. A második csoportba tartozó fejedelmekre rátérve Soden úgy gondolja, őket a császári hatalom lényegében saját maguktól menti meg. Mivel ezek az államok már valamelyest belekóstoltak a hatalomba, Soden szerint hajlamosak lennének hatalmuk növelésének érdekében a birodalom más tagjainak elnyomására. Nemcsak a gyengébbek, hanem az azonos hatalmúak ellen is fegyvert fognának, kölcsönösen pusztítva egymás birtokait és alattvalóit. A császári hatalom viszont korlátot jelent számukra, amely nem engedi, hogy minden perpatvar belháborúvá szélesedjen. Az eddigiekből logikusan következik, hogy a császári hatalom és a birodalmi alkotmány legnagyobb haszonélvezői a legkisebb birodalmi rendek: *„Nélkülözhetetlen azonban a birodalom fejének léte a birodalmi tagok harmadik csoportja, Németország kis fejedelmei, grófjai, városai és szabad [polgárai] számára. Mivel egész létük tőle függ.”*¹²⁸ A császár az, aki megvédi őket a gonosz szándékkal közeledőktől, és a birodalom legfelsőbb bírójaként nemcsak fegyveres, hanem jogi ügyekben is támogatást nyújt nekik. Ebből a csoportból is különösen a kisebb államok lakói számára fontos a császár legfelső bírói hatalma, mivel itt érezhető legközvetlenebbül az államot vezető fejedelem hatalma, akinek lehetősége nyílik alattvalói életébe erősen beleszólni. Az ilyen helyzetekben hasznos nagyon, ha van egy fórum, amelyhez ezek a lakosok is bátran fordulhatnak.

¹²⁸ „Unentbehrlich ist aber das Dasein eines Reichsoberhauptes der dritten Klasse der Reichsglieder, den kleinen Fürsten, Grafen, Städten und Freien Deutschlands. Denn an ihm hängt ihre ganze Existenz.” *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 18–19.

Az alkotmány haszna – folytatja az előnyök sorolását Soden – azonban nemcsak a birodalom egyes tagjainak szintjén ragadható meg, hanem „összbirodalmi” szinten is.¹²⁹ A népek jóléte a megfelelő kormányformán nyugszik, márpedig Németország a szerző szerint kétségtelenül nagyobb jólétben él, mint sok más terület, amellyel kegyesen bánt a természet. Az ország a földkerekség legbarátságosabb részén fekszik, és a hatalmas terület igen nagy számú népesség eltartását teszi lehetővé. Sőt, Németország gyakran szolgált emberforrásként más országok elnéptelenedett területei számára, ahová szívesen hívták meg a példaértékű szorgalmukról híres német telepesekeket. Nem csekély büszkeséggel áradozik Soden arról, hogy valójában Németország a felvilágosodás legjobb talaja, hiszen innen származnak a legkiválóbb polihistorok, állam- és jogtudósok, természettudósok, akik kétségtelenül felülmúlják minden más nemzet tudósait.

Miután ily módon bizonyította a császárság és a birodalmi alkotmány hasznát a birodalom egyes tagjai és egésze számára, a *Warum soll Deutschland...?* szerzőjének azon állítását igyekszik megcáfolni, amely szerint a császár és hatalma nem több érzéksalódnál (kiméránál). A császári hatalom jelentőségének megítélésében Soden álláspontja közelebb van a korabeli *Reichspublizistik* szerzőinek véleményéhez, akik – mint a korábban láthattuk – viszonylag erős alkotmányjogi pozícióban tüntetik fel a mindenkori császárt. Soden vitatja, hogy a császár szerepe eltörpülne a törvényhozás és a végrehajtás területén, szerinte a törvények, a szerződések (amelyek a császári jóváhagyással nyerik el erejüket) éppen a császári hatalom valóságát és tartalmát bizonyítják. Úgy véli, amíg a birodalom tagjai a császárt elismerik a legfőbb bírónak és a birodalom fejének, addig nem lehet kimérához hasonlítani. Miközben hangsúlyozza, hogy a császárnak fontos jogkörei vannak, Soden rámutat arra is, hogy a császár személyének belső erősségétől és hatalmától függ, vajon mennyire teljesen, vagy korlátozottan, erősen, vagy gyengén képes gyakorolni a jogait. Kifejezetten szerencsésnek tartja, hogy nincs a császári címmel elválaszthatatlanul összefonódó fizikai hatalom, hanem ezt a megválasztottnak magának kell biztosítania, mert így muszáj olyan személyt megválasztani, aki képes ezt az ürt betölteni, és így a nemzeti gazdagság is csorbitatlanul megmarad. Ezzel összhangban később is megjegyzi, üdvösnék tartja a birodalomra nézve, hogy a császári méltóság költségei kizárólag a megválasztott személyt (és persze a dinasztiaját) terhelik.

Soden tehát nem ért egyet a császári cím fölöslegességével, ahogy a *nexus imperiit* sem tartja szükségtelenné. Úgy véli, csak az beszélhet ilyesmiről, aki csak a legnagyobb

¹²⁹ *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 20–24.

hatalmú, külföldi birtokokkal rendelkező birodalmi tagok érdekeit nézi, márpedig ők a birodalomban kisebbségben vannak (számukat tekintve mindenképpen), a nemzet nagy részének a birodalmi kötelék fenntartása áll érdekében. Bár a kisebb tagokkal szemben a legnagyobbaknak nem létérdek a birodalom fennmaradása, de akkora terhet sem jelenthet, hiszen csak a gonosz és önkényes cselekedeteket akadályozza meg, a császár azonban soha semmilyen üdvös intézkedés meghozatalában nem gátolta őket.

A *Warum soll Deutschland...?* szerkezetét követve Soden rátér az alkotmány egyes elemeinek vizsgálatára. Talán mondani sem kell, hogy – bár elismeri, nem tökéletesek – sokkal kedvezőbb képet fest róluk. Ugyanakkor míg az első röpirat bő fele foglalkozott a ezzel a témával, Soden lényegesen kevesebb teret szentel neki. Összességében szemére veti az anonim szerzőnek, hogy írásából hiányzik az átfogó szemlélet, vagyis nem képes az alkotmányt működő rendszerként látni, csak az egyes elemek fogyatékosságaival foglalkozik, az előnyös részekről viszont mélyen hallgat. Azt, hogy a római királyt választják, vagyis a cím nem örökletes, például az alkotmány kifejezetten jó elemének tartja, mivel az uralkodó személyéről a szabad választás dönt, és minden egyes választás alkalmával a nemzet jogait megerősítik. Azt sem tartja károsnak, hogy csak a választófejedelmek határoznak a császár személyéről, mert így megakadályozzák a monarchikus önkényt.

A birodalmi intézményeket illetően Soden elismeri ugyan a hibáikat, de úgy véli, ezeket orvosolni lehet. Nem tagadja, hogy a birodalmi gyűlés időnként jelentéktelen ügyekkel foglalkozik, és hogy a politikai szövetségek gyengíthetik az intézményt, de továbbra is a német szabadság támaszának és pajzsának tartja. A lassú ügymenetet azzal védi meg, hogy szerinte csak a nép általános boldogságának rovására lehetne felgyorsítani a működést – vagyis a gyorsaság kapkodásba torkoltna. Mint korábban volt róla szó, keményen ostromozta az anonim szerző a Birodalmi Kamarai Bíróságot, a Birodalmi Udvari Tanácsot pedig gyakorlatilag szóra is alig méltatta. Soden ezzel ellentétben a két legfelső bíróságban is a szabad alkotmány biztosítékát látta. Írásában levezeti, hogy a két legfelső bíróság az igazságszolgáltatás szintjén képezi le a monarchia és az arisztokrácia dualizmusát: a rendi irányítású, kissé lassú Birodalmi Kamarai Bíróság a monarchia önkényét hivatott ellensúlyozni, a Birodalmi Udvari Tanács pedig a császár legfelső bírói hatalmának megtestesítőjeként a hatékonyságot és az erőt képviseli, valamint akadályt képez a (rendi) anarchia kialakulásának útjában.¹³⁰

¹³⁰ *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 32–38.

Az utolsó néhány paragrafusban Soden a *Warum soll Deutschland...*? második fejezetében kifejtett elképzelésre reagál, amely szerint Németország tagjai sokkal boldogabbak lennének, ha a *nexus imperii* felbomlásával szabad államokká válhatnának. Soden természetesen éppen ellenkezőleg gondolta: a birodalom felbomlása a német államok sírját ásná meg.¹³¹ Úgy vélte, hogy a másik szerző által emlegetett terhek, amelyekről az államoknak meg kellene szabadulniuk – a két nagy pártnak, a két nagy felekezetnek és a birodalmi bíróságoknak való alávetettség –, pusztá fantomok, és pont ellenkezőleg történének a dolgok. A birodalmi tagok közül sokan, amelyek „most” a lehető legteljesebb függetlenséget élvezik, a birodalmi alkotmány biztosította keretek megszűnése esetén rákényszerülnének arra, hogy alávéssék magukat valamely nagyobb hatalomnak (ez főleg a kisebb tagokat fenyegetné). A birodalom továbbá elősegítette (például a *Német konkordátumok* révén), hogy tagjai lerázhassák a pápaság láncait. Soden szerint az, aki komolyan gondolja, hogy a német államok boldogabbak lennének, ha a birodalom megszűnne, biztos, hogy végtelenül tudatlan Németország belső viszonyait illetően, ráadásul az emberi természetet is félreismeri, ha azt hiszi, hogy a felbomlás után a nagy államok nem kebeleznek be rögtön a kicsiket. Kétkedik továbbá abban is, hogy Itália megfelelő példa lenne, mert véleménye szerint az ottani államok jó része csak azért lehet önálló, mert valamelyik európai hatalommal összeköttetésben áll. Az ő függetlenségüket is csak addig tartja lehetségesnek, amíg nem jön egy éhes nagyhatalom és be nem kebelezi őket. A felbomlás propagálása helyett – zárja eszmefuttatását Soden – inkább áldani kell az alkotmányért véruket adó ősokeket, és remélni, hogy az alkotmány tartós legyen.¹³²

* * *

A császár és a birodalom létének szükségességét illetően a *Warum soll Deutschland...*? szerzője és Soden egymással teljesen ellentétes álláspontot képviselt. Előbbi fel akarta számolni az érzékszalódnak titulált birodalmi köteléket és a császári hivatalt, utóbbi amellet kardoskodott, hogy Németország és a német államok csak a „jelenlegi” birodalmi alkotmány fenntartása mellett boldogulhatnak. Mindkét írásnak megvoltak a maga erős és gyenge pontjai is. A *Warum soll Deutschland...*? annyira szerette volna a császárság szükségtelenségét bebizonyítani, hogy a császár alkotmányos pozícióját egy mélyfűrásnak egyáltalán nem nevezhető elemzés után jóval gyengébbnek tüntette fel, mint az a korabeli jogtudomány eredményeit figyelembe véve indokolt lett volna. Erénye volt azonban a munkának, hogy több olyan problémára is felhívta a figyelmet, amely a 18. század második

¹³¹ *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 38–40.

¹³² *Deutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, 40.

felében a birodalmat belülről feszítette: az egymással szemben álló fejedelmi érdekekre, a felekezeti megosztottságra. Soden elemzésével a helyzet pont fordított volt: úgy tűnik jobban ismerte a birodalmi alkotmányt, mint a szerző akivel vitázott. Elismerte ugyan, hogy vannak benne javításra szoruló részek, de úgy vélte, ezeket a javításokat csak a fennálló alkotmányos keretek között lehet és szabad elvégezni. Írásából azonban hiányoznak azok a reálpolitikai meglátások – még csak a reagálás szintjén is –, amelyek miatt a *Warum soll Deutschland...?* a birodalom megszüntetését indokoltnak látta. A történelem úgy hozta, hogy alig húsz éven belül a birodalom megszűnt, „megvalósult” tehát a *Warum soll Deutschland...?* elképzelése. Az már egy másik írás témája lehetne, hogy vajon a német államok valóban boldogabbak lettek-e a *nexus imperii* eltűnésével.

6. A HABSBURGOK ÉS A CSÁSZÁRI CÍM A 18. SZÁZADI POLITIKAI PUBLICISZTIKÁBAN

Annak ellenére, hogy választott méltóság volt, a Habsburgok viselték a császári címet 1438–1806 között néhány rövid interregnumot és VII. Károly uralkodását leszámítva. A császári cím és a Habsburg-dinasztia összefonódása a kora újkorban is felkeltette a politikai szerzők figyelmét, és már a korai *Reichspublizistik* szerzői is próbálták megfejtetni a Habsburgok titkát, vagy legalábbis elemezni a jelenséget. A 18. században igen gyakran merült fel a politikai publicisztikában az a kérdés, miért sikerül az Ausztriai-háznak ismételten elnyernie a császári koronát, és népszerű téma volt ez a császárválasztások alkalmával is. Amellett, hogy ki lehetett fejteni, milyen hasznos a Német-római Birodalom számára a Habsburg-dinasztiából érkező császár, kiváló lehetőség nyílt a császári család imázsépítésére is. Bemutathatták a dinasztia áldásos tevékenységét II. Albertig (1438–1439), vagy akár I. Rudolfig (1273–1291) visszamenően, kiemelhették egyes tagjaikat, másokat pedig „tisztára moshattak”. A birodalom nyereségei mellett természetesen azt is elolvashatjuk a nyomtatványok oldalain, hogy Ausztriának milyen érdeke fűződött a császári cím folyamatos megszerzéséhez.

A 18. századi politikai publicisztika alapvetően Habsburg-pártinak bizonyul. Még az a röpirat is végeredményben az Ausztriai-ház pártját fogta, amelynek címébe – nyilván a figyelemfelkeltés céljával – a következő, provokatívnak tűnő kérdéseket zsúfolták össze: Már megint egy császár az Ausztriai-házból? Miért őt választották meg? Miért nem valaki mást? Mit nyer Ausztria a császári koronával?¹³³ Az elemzett nyomtatványok között több olyan van, amely racionálisan elismeri, hogy a dinasztiának nem minden tagja hagyott magáról pozitív emléket a történelmi köztudatban, de olyan, amelyek kifejezetten lebeszelné a birodalmat arról, hogy kitartson a dinasztia mellett, alig akad. A nyomtatványok azonban sokszor élnek a refutáció technikájával, ami azt igazolja, hogy a Habsburg-ellenes álláspont is létezett. Ez a tradíció elsősorban a korai *Reichspublizistik* képviselőire vezethető vissza, elsősorban Hyppolitus a Lapidéra és Samuel Pufendorfra, akikre szinte minden röpirat hivatkozik, ha az Ausztriai-házat illető vádakat akarják megcáfolni. A Habsburgokat rossz színben feltüntető írások és gondolatok forrásának, illetve terjesztőinek továbbá hagyományosan a franciákat

¹³³ *Schon wieder ein Kaiser aus dem Oesterreichischen Hause? Warum wählte man Ihn? Warum keinen Andern? Was gewinnt Oesterreich durch die Kaiserwürde?* 1790.

szokás tartani, mint akiknek leginkább érdekükben állt a Habsburgok glóriájának megtépázása.

A császárválasztások kapcsán elsősorban 1745-ben és 1790-ben jelentek meg olyan röpiratok, amelyek részben vagy egészben az Ausztriai-ház és a korona viszonyát taglalták. Szintén érintették a témát az 1750-es évek elején, amikor néhány évig napirenden volt a későbbi II. József római királlyá választása. Most is igaz, hogy elsősorban a Habsburg-párti szerzők írásait lehet górcső alá venni, az „ellenzék” álláspontját pedig a visszautasított vádak alapján lehet rekonstruálni. Ebben a fejezetben főleg ezekre a nyomtatványokra támaszkodva szeretném bemutatni egyrészt azt, hogyan jelent meg a választások kapcsán a röpiratokban a Habsburg-dinasztia, illetve az abból származó császárok. Másrészt azt az érvrendszert szeretném vázolni, amellyel a publicisztikában az Ausztriai-ház és a császári korona évszázados összefonódását indokolták, bemutatva először a birodalom számára előnyösnek tekintett szempontokat, majd pedig az Ausztriai-ház érdekeltségét a császári méltóság viselésében.

6.1. *Res gestae*

A császárválasztások kiváló alkalmat jelentettek a Habsburgoknak az imázsépítésre. A rendelkezésre álló források sajnos nem segítenek abban, hogy kiderítsük, milyen szerepet játszott a bécsi udvar a Habsburg-párti röpiratok megjelenésében. Nem találtam semmilyen utalást arra, hogy lett volna egy propagandáért felelős személy vagy hivatal a császári udvarban. A nyomtatványok szerzői is természetesen tisztán patrióta érzéseikre hivatkoztak, elutasítva, hogy Ausztria bértollnokai lennének, vagy hízelegni akarnának neki. Akár volt valaki, aki kezében tartotta a Habsburgokról kialakult kép formálását, akár nem, kétségtelen, hogy a császárválasztásokkor az Ausztriai-ház története valamilyen formában megelevenedett (1742-ben érthető okokból kevésbé). Hosszabb-rövidebb röpiratok, azoknak fejezetei foglalkoztak a Habsburgok felemelkedésével, előjogaikkal. Az írások sokszor arról is igyekeztek meggyőzni olvasóikat, hogy az Ausztriai-házzal kapcsolatban keringő becsmérlő vélemények csupán a birodalom ellenségeinek kohlományai. A szerzők ezentúl azon is fáradoztak, hogy az aktuálisan megválasztott császár köré glóriát vonjanak. Az Ausztriai-ház *res gestae*-jében fontos szerep jutott továbbá a korábbi századok császárainak is, akiket igyekeztek úgy bemutatni, hogy a birodalommal kapcsolatos jelentőségüket hangsúlyozzák. A dinasztia dicsőséges története mellett tehát a család legkiválóbb tagjait is bemutatták, így emelve még jobban az uralkodócsalád fényét. A következő fejezet is ezt a szerkezetet követi:

először a nyomtatványokból kibontakozó dinasztia-képet vizsgálja, majd pedig azt, hogy az uralkodócsalád mely tagjait és hogyan mutatták be az olvasóközönségnek.

6.1.1. Dicsőséges és barátságos dinasztia

Az Ausztriai-ház felemelkedését a Habsburg-párti szerzők egy évszázadokon átívelő, fantasztikus sikertörténetként ábrázolták. A történet a néhány svájci és elzászi birtokkal rendelkező, jelentéktelen Habsburg Rudolf gróftól indult, és az Európa első méltóságát 300 éven keresztül viselő, nagyhatalmú dinasztiahoz érkezett. A röpiratok az osztrák birtokkomplexum kialakulásának folyamatával és az Ausztriai-ház által élvezett privilégiumok felsorolásával egyrészt a dinasztia dicsőségét igyekeztek bemutatni, másrészt azt, hogy a Habsburgok hatalma nem jelent veszélyt a birodalom számára.

Egy dinasztia hatalmát jól mutatja, hogy mekkora terület felett uralkodik. A Habsburgok a 18. századra egy tekintélyes, a Német-római Birodalmon belüli és kívüli területeket egyaránt magában foglaló területkomplexummal rendelkeztek, Európa egyik leghatalmasabb és legrégebbi uralkodócsaládját alkották. Ilyen jelentős dinasztia ereje joggal kelthetett félelmet a kisebb államokban, az alacsonyabb rangú vagy a császári cím után csak sóvárgó uralkodócsaládok tagjaiból pedig irigységet válthatott ki.¹³⁴ Ennek elkerülése érdekében a dinasztia felemelkedését taglaló röpiratokba kulcsfontosságú elemként építették be azt, hogy a Habsburgok növekedése mindvégig békésen, vér nélkül és gyakran a szerencsének köszönhetően történt. A család hatalmának alapjait a dunai térségben egy teljesen törvényes adományozás vetette meg – írják –, amikor I. Rudolf király fiának, Albertnek adományozta az Osztrák Hercegséget (Ausztriát), Stájerországot és Krajnát. Szintén a békés területszerzést emelik ki a szerzők, amikor a 15. század közepétől fellendülő és a „*Tu felix Austria nube!*” jelszóval jellemzett Habsburg házassági politikát ismertetik. A későbbi I. Miksa volt az, aki a Burgundi Máriával (1457–1483) kötött házassága révén Németalföldet és Burgundiát megszerezte. A spanyol korona megszerzése szintén egy házasságnak volt köszönhető – és persze a jó szerencsének, hiszen „*ki láthatta volna előre, hogy Ausztriai Fülöp a Johannával kötött házassága révén megszerzi – az egyébként már a kezek közül kiengedett – Spanyolországot, hiszen még egy spanyol herceg és egy idősebb hercegnő is éltek, akik azután*

¹³⁴ *Germania Triumphans*, 1745, 10.

*mindketten váratlanul és örökösök nélkül elhaláloztak.*¹³⁵ Szintén egy frigy és Fortuna összjátéka volt Magyarország és Csehország megszerzése I. Ferdinánd (római király: 1531–1556, császár: 1556–1564) alatt, hiszen arra nem lehetett számítani, hogy II. Lajos (1516–1526) elesik Mohácsnál. Hasonlóképpen békésen lett a Habsburg örökség része Toscana, amelyet Lotaringiai Ferenc hozott a Mária Teréziával kötött házasságába. A terjeszkedés békés volta mellett a szerzők azt is hangsúlyozták, hogy ezek a birtokok a birodalomnak is hasznára voltak, hiszen segítettek ellenállni a keleti és nyugati határokon a birodalom *hostis naturalis*ainak.

Az Ausztriai-ház hatalmának szemléltetésére több nyomtatvány is terjedelmes listákat közölt a dinasztia által élvezett privilégiumokról és mentességekről.¹³⁶ Ezeknek nagy részét szerzők az 1156-os *Kis kiváltságlevélre* vezetik vissza, amelyet I. Barbarossa Frigyes császár (1152/1155–1190) az Osztrák Hercegség létrehozásakor adott ki. Több privilégiumot az 1358-ban kompilált *Nagy kiváltságlevél*ből eredeztetnek, vagy annak egyes darabjaiból. Kiemelik, hogy az osztrák főhercegek rangban közvetlenül a választófejedelmek után következnek, a császár jelenlétében rögtön mögöttük, a császár jobbján foglalhatnak helyet. Személyük jelentőségét jelzi továbbá, hogy ők a császár legtitkosabb tanácsadói, a főhercegi sapkát királyi diadémmal ékesíthetik, és a személyük ellen elkövetett bűncselekmény felségsértésnek minősül, amiért az elkövetőt fő- és jószágvesztéssel kell büntetni – akárcsak a császár vagy a választófejedelmek ellen elkövetett bűnök esetén. Ausztria a hűbéradományozás terén is jelentős kiváltságokat élvezett: területe örökös hűbér volt, tehát a császár vagy a birodalom nem vonhatta vissza, területén pedig nem lehetett újabb birodalmi hűbért kialakítani (vagyis Ausztria egésze a főherceg hűbéri fennhatósága alatt volt). A főherceg a hűbért saját területén vehette át a császártól, ráadásul lóháton ülve, és a hűbért minden ellentételezés nélkül kapta meg. A birodalommal és a császárral szemben a legtöbb kötelezettség alól, mint az adók és a katonai állítás mentes volt, csupán a Magyarországra vezetett hadjáratok idején volt köteles 12 katonát fegyverben tartani (ezt a középkorba visszavezethető kötelességet sosem hajtották be rajta). Bár a birodalom védelmére nem volt kötelezve, a birodalmi rendeknek ellenben segítséget kellett nyújtaniuk Ausztriának, ha fegyveres támadás érte. A többi birodalmi renddel szemben az osztrák főhercegnek joga volt részt venni a birodalmi gyűléseken, nem

¹³⁵ „Wer hätte voraus sehen können? daß Philippus Austriacus, durch seine Vermählung mit der Johanna, das nunmehr wieder aus Handen gelassene Spanien acquiriren sollen, da noch ein Spanischer Printz und eine ältere Prinzessin lebten, die beyde hernach ohnvermuthet ohne Erben mit Todt abgiengen.“ *Germania Triumphans*, 1745, 13.

¹³⁶ A Habsburg-dinasztia privilégiumainak listáit lásd: *Germania Triumphans*, 1745, 15–28.; *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 145–156. Érdemes összevetni a Pufendorf által felsorolt előjogokkal, PUFENDORF, 30–31. Egy rövidebb, hat elemből álló felsorolás található továbbá *Untersuchung*, 1752, 24–25.

pedig kötelessége, de még ott is privilegizált helyzetben volt a fejedelmi kollégiumban (Salzburggal felváltva) betöltött elnöki pozíciója révén.¹³⁷ A főhercegnek országain belül is fontos privilégiumai voltak, köztük több olyan, amely választófejedelmi előjognak számított, sőt olyan dolgokban is intézkedhetett, amelyben a birodalom többi államában a császár járt el, vagy a császár jóváhagyásához volt kötve. A főherceg Ausztria területén tetszése szerint vezethetett be és emelhetett meg adókat és vámokat, nemesíthetett, kiváltságokat és tudományos fokozatokat adományozhatott, törvénytelen gyermekeket törvényesíthetett. Befogadhatta a zsidókat, megvédelmezhetette a birodalmi átokkal sújtott személyeket – ugyanakkor azokat, akiket Ausztriában vontak átok alá, csak Ausztriában lehetett feloldozni. Ő volt a legfelső bíró, ítéletei ellen nem lehetett a császárhoz sem fellebbezni. Az öröklési rendben a primogenitúra érvényesült, illetve az Osztrák Hercegségben megalakulása óta érvényben volt a nőági örökösödés is. Továbbá ha a család fiú- és leányágon is kihalni látszott volna, az utolsó főherceg szabadon rendelkezhetett arról, ki legyen az utódja. A főherceget megillető kiváltságok minden uralma alá tartozó területen érvényesek voltak, sőt a később megszerzendő területekre is kiterjesztették őket.

Mivel az Ausztriai-ház erejét és tekintélyét ennyi birtok, kiváltság, nemzetközi családi és szövetségi kapcsolat mutatta, érthetőnek tűnik, ha ez a jelentős hatalom esetleg többekben félelmet keltett. Emiatt a szerzők egy része próbálta megvilágítani az olvasók számára, hogy a Habsburgok hatalma hiába ekkora, nem jelent veszélyt – a birodalomra nézve semmiképpen. A Habsburg hatalom ugyanis hiába a legerősebb a birodalmon belül, amelyet az egyes német államok meg sem tudnak közelíteni, nem ér fel azzal a hatalommal, amelyet a birodalom többi tagja együtt képvisel – érvelt a *Germania Triumphans* szerzője.¹³⁸ Szerinte ahhoz, hogy Ausztria veszélyt jelentsen a birodalom számára, az kellene, hogy hatalma valamennyi német állam összerejénél nagyobb legyen, amit lehetetlennek tartott. Nikolaus Hieronymus Gundlingnak (1671–1729) az európai államok állapotát¹³⁹ elemző munkájára hivatkozva állította, hogy az Ausztriai-ház akkor sem tudna ilyen potenciált felmutatni, ha Spanyolország is még mindig hozzátartozna. Arra sem látott esélyt, hogy az uralkodócsalád hatalma a jövőben növekedne meg olyan mértékben, hogy az fenyegetést jelentene a birodalom számára. Ezt egyrészt külpolitikai okokkal magyarázta: sem Franciaország nem nézné tétlenül fő ellenfele ilyen arányú megerősödését, de Európa többi állama sem, amelyek az európai

¹³⁷ Az előjogokkal kapcsolatban csak Pufendorf jegyzi meg, hogy Ausztriának jóformán semmilyen kötelezettsége nincs a birodalommal szemben, ellenben a birodalomnak több kötelessége is van Ausztria irányában.

¹³⁸ Az Ausztriai-ház hatalmának veszélytelenségére vonatkozóan lásd *Germania Triumphans*, 1745, 28–35.

¹³⁹ *Ausführlicher Discours über den jetzigen Zustand der europäischen Staaten*. A munka először 1733–1734-ben jelent meg Lipszében két kötetben, de később többször is kiadták.

hatalmi egyensúly fenntartásán fáradoznak. Másrészt a birodalom alkotmánya sem tenné ezt lehetővé, hiszen a választási kapitulációk és az alaptörvények olyan mértékben korlátozzák a császárt, hogy a rendek bármikor könnyűszerrel megakadályozhatják a császár hatalmaskodását. Elismerte, hogy volt két császár, V. Károly és II. Ferdinánd, akiknek a hatalma már-már a birodalomra is veszélyes mértékben megnőtt, de úgy vélte, ez csak azért történhetett meg, mert a vallási megosztottság és a gyakori háborúk miatt a birodalom ereje szétforgácsolódott, és ebben a két időszakban nem tudta megteremteni a császári hatalommal szemben szükséges egyensúlyt. Különben is, a császári teendők ellátása annyi időt és energiát emészt fel – teszi hozzá –, hogy a császárnak lényegében nincs is lehetősége saját családi hatalmának növelésén munkálkodni. Az Ausztriai-ház katonai erejével kapcsolatban többen leírták, hogy a birodalom számára ez is ártalmatlan, hiszen Ausztria csak azért kényszerül ekkora hadsereg fenntartására, mert nagyon erős szomszédai vannak, amelyek időnként ellenségesen tekintenek rá. Fegyvereit pedig sosem használta hódító szándékkal, hanem csak a már meglevő területek védelmére.¹⁴⁰ A legtöbb szerző abban is egyetértett, hogy az Ausztriai-háztól azért sem kell félni, mert tagjai már csak a birodalom iránti patrióta felfogásuk miatt sem használnák fel hatalmukat a Német-római Birodalom kárára. Sőt, a császárok mindig is a birodalom virágzásában voltak érdekeltek, saját országaik érdekét mindig szorosan összekapcsolták a birodalom érdekeivel.

Az 1790-ben publikált *Ueber die Lage und Bedürfnisse* című pamflet íróját azonban már nem lehetett ilyen könnyen meggyőzni az Ausztriai-ház hatalmának ártalmatlanságáról. Bár a nyomtatvány elvileg csak arról szól, hogy vajon kell-e hatalmas császár a birodalomnak általában, Habsburg-ellenes éle eléggé egyértelmű. Ez a szerző azonban tartózkodott attól, hogy olyan vehemensen támadja a Habsburgokat, mint tette annak idején az *Avis impartial*, nem mondja ki, hogy ne válasszanak Habsburg császárt, csak annyit, hogy a bajor–pfálzi választófejedelem, Károly Tivadar lenne inkább az alkalmas jelölt. Általánosságokban beszél, megadja a császároknak kijáró kötelező tiszteletet valamennyi Habsburgnak, érveivel mégis őket támadja. Elismeri ugyan, hogy nagyon régen, amikor az erős a gyengét elnyomta, a szomszédok egymás ellen küzdöttek, az alattvalók felkeltek fejedelmek ellen, nem tartották be a birodalmi békét, szükség volt a hatalmas császárokra,¹⁴¹ de már V. Károlyt is a császári önkényért kárhoztatja. Nehéz lenne félreérteni, melyik dinasztíáról beszél, amikor arról ír, hogy egyes császárok magánháborúikba vonták bele a birodalmat, vagy arról, milyen káros következményei vannak, ha egy császár jelentős birodalmon kívüli birtokokkal rendelkezik.

¹⁴⁰ *Raisonnement*, 1745, 13.

¹⁴¹ *Ueber die Lage und Bedürfnisse*, 1790, 3–4.

Nyilvánvalóan az Ausztriai-ház ellen szólt, amikor egy közepes hatalmú fejedelem megválasztása mellett érvelt: egy közepes hatalommal rendelkező császár nem lépne fel a gyengébb rendek ellen, akik nem félnének tőle, így szívesebben működnének együtt vele. Egy ilyen császár nem akarna kitörni a birodalmi keretek közül (mivel lényegében nem lenne elég erős hozzá), nem akarná áthágni a törvényeket, sőt a birodalmi alkotmány megőrzésén fáradozna, saját érdekeit pedig tökéletesen össze tudná hangolni a birodalom érdekeivel. Attól sem kellene tartani továbbá, hogy a birodalomra nézve káros hadi vállalkozásokba fogna, csak akkor nyúlna fegyverhez, ha országait vagy a birodalmat kellene megvédeni. Egy közepes hatalmú császár nem rendelkezne birodalmon kívüli tartományokkal, így nem kellene attól tartani, hogy tartósan távol lenne a birodalomtól, hogy a külföldi érdekeltségek miatt keveri háborúba a birodalmat, vagy hogy ezek miatt ne tudna megfelelő figyelmet fordítani a birodalom ügyeire. A szerző elismerte, hogy a birodalom köszönettel tartozik a Habsburgoknak azokért a nagyszerű dolgokért, amelyeket az addigi 300 évben véghez vittek, de úgy gondolta, már itt lenne az ideje, hogy egy másik dinasztia (ismét) kipróbálhassa magát a birodalom vezetésében. Nem vitatta, hogy II. József alatt a hatalom és az igazságosság tökéletesen egyesült az uralkodóban, mégis úgy vélte, Józsefnek nem jutott elég ideje arra, hogy saját országai mellett kellő figyelmet szenteljen a birodalomnak. II. Lipótot pedig megpróbálta finoman lebeszélni a császári korona elfogadásáról.¹⁴² Úgy gondolta, Lipót, aki pontosan tudja, milyen felelősséggel jár akár csak egy kis országban is uralkodni, azzal is tisztában van, hogy az átvett, hatalmas kiterjedésű Habsburg-birtokok jóval több feladattal járnak majd. Miért akarná ezek mellé még a birodalom terhét is a vállára venni? A szerző szerint Lipót nemcsak saját magát kímélné meg, ha nem pályázna a császári méltóságra, hanem Ausztria kincstárát is, amelyből eddig is éppen elég pénzt vontak ki a császári hivatalhoz kötődő kiadások.

Annak ellenére tehát, hogy a legtöbben üdvösnek, hasznosnak és a többi államra nézve ártalmatlannak tartották az Ausztriai-ház uralkodását a birodalomban, létezett ellenpárt is, amelynek tagjai a Habsburgok hatalmának csökkenésében voltak érdekeltek. Bár a Habsburg-ellenes propaganda a választások idején nem volt annyira látványos, mint a császárpárti, több röpirat szerzője is kötelességének érezte, hogy az Ausztriai-házát ért, igaztalannak tekintett vádakot visszautasítsa, sőt a *Germania Triumphans* egész fejezetet szentelt a Habsburgokat ért vádak okainak kinyomozásának.¹⁴³ Az Ausztria-ellenes gondolatokat a Habsburg-párti szerzők két forrásra vezették vissza. Természetesen az egyik Franciaország volt, amely a

¹⁴² *Ueber die Lage und Bedürfnisse*, 1790, 51–53.

¹⁴³ *Germania Triumphans*, 1745, 41–49.

birodalom és Ausztria öselleneségként folyamatosan próbálta bomlasztani a birodalom egységét, és mindent megtett az örök rivális, az Ausztriai-ház hatalmának csökkentése érdekében. A röpiratok felvonultatják a franciák egész eszköztárát: többször hangoztatják, hogy a Habsburg-ellenes pamfletek vagy akár komolyabb munkák a franciák szorgalmazására születtek, az egyik szerző pedig tudni véli, hogy több francia király, köztük XIV. Lajos is kegydíjakat fizetett németországi és hollandiai tudósoknak, hogy rossz színben tüntessék fel az Ausztriai-házat.¹⁴⁴ Másik, igen hatásos módszerként írnak arról, ahogy állítólag a Párizsba látogató német utazókat „mérgezték meg a francia levegővel”, sok rossz gondolatot plántálva beléjük hazájukkal és a császári dinastiával szemben. Különösen olyan személyeket vettek célba – folytatja az író –, akikről tudható volt, hogy valamelyik német államban vezető pozícióhoz jutnak majd, és ha tervük sikerrel járt, akkor az Ausztria-ellenes gondolatok már állami szinten is megjelenhettek. A franciák tehát igyekeztek belülről is bomlasztani a birodalmat, ami nem járt volna eredménnyel, ha a birodalomban nem talál táptalajra az elhintett mag. A *Germania Triumphans* szerzője szerint a német fejedelmek irigységének is szerepe volt abban, hogy Ausztria ellen lehetett fordítani őket, és VII. Károlyt hozza fel példának mint aki sokáig megőrizhette volna barátságát a Habsburgokkal, ha nem hallgat a franciákra.

Az Ausztria-ellenesség másik gyökerét a 17. század császárellenes *Reichspublizistikájához* vezették vissza a pamfletek írói. A Habsburg-ellenes gondolatok egyik első megfogalmazója a Hyppolitus a Lapide álnéven író Bogislaw Philippus Chemnitz volt, aki a harmincéves háború alatt kezdte meg publicisztikai tevékenységét. A svéd katonai szolgálatban álló és később svéd udvari történészként tevékenykedő Chemnitz az 1640-es években jelentette meg igen nagy port kavarázó értekezését a Német-római Birodalom államérdekéről,¹⁴⁵ amelyben hevesen támadta nemcsak II. Ferdinánd császárt, hanem az egész Ausztriai-házat. Neki tulajdonítanak egy 1633 körül íródott másik munkát is, amely kifejezetten azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az Ausztriai-ház tagjait el kéne távolítani a császári méltóságból.¹⁴⁶ Annak ellenére, hogy Chemnitz írásai között vannak a kifejezetten Ausztria-ellenesek, a 18. századi publicisztika inkább Samuel Pufendorf mérsékeltbb kritikájából merített. Pufendorf a Német Birodalom alkotmányáról szóló könyvében a sors különös kegyének nevezte Ausztria felemelkedését: a jelentéktelen Habsburg Rudolf grófot a mainzi érsek szemelte ki királynak,

¹⁴⁴ *Germania Triumphans*, 1745, 42–43.

¹⁴⁵ *Dissertatio de Ratione Status in imperio nostro Romano-Germanico. In qua tum, qualisnam revera in eo Status sit; tum quae Ratio Status observanda quidem, sed magno cum Patria Libertatis detrimento, neglecta hucusque fuerit; tum denique, quibusdam mediis antiquis Status restaurari ac firmari possit, dilucide explicatur.* Első kiadás: h. n., 1640, második: Amszterdam, 1647.

¹⁴⁶ *Quaestio odiosa, sed notabilis, de remotione Austriacae Domus ab Imperiali dignitate.* H. n., 1633.

és mivel senki más nem törte magát, hogy az akkor nem sokra becsült német koronát megszerezze, mindenki elfogadta Rudolfot. Az élelmes Rudolf pedig arra használta fel a pozícióját, hogy családjá hatalmát birtokadományozásokkal megerősítse és ügyes házasságokkal a birodalom elitjébe emelje be.¹⁴⁷ Pufendorf szerint két oka volt annak, hogy az Ausztriai-ház ilyen hosszú ideig meg tudta tartani a császári méltóságot. Egyrészt az, hogy ezen az uralkodócsaládon kívül senki nem rendelkezett akkora vagyonnal, hogy a ranghoz kapcsolódó költségeket saját jövedelmeiből finanszírozza. Másrészt az, hogy a Habsburg császárok az évszázadok alatt annyi területet, privilégiumot és mentességet szereztek maguknak, hogy a fennhatóságuk alatt levő birtokok lényegében önálló államot képeznek a birodalmon belül, amelyet könnyen le tudnának választani a birodalomról, ha a választás egy másik dinasztia sarjára esne. Azt pedig mindenki belátja, hogy ha az Ausztriai-ház a korona elvesztését elszakadással bosszulná meg, akkor a jelentős területi veszteség mellett a birodalomnak azzal is szembe kéne néznie, hogy további államok, amelyek önállóan is életképesnek gondolják magukat, Ausztria példáján felbuzdulva szintén megpróbálnának leválni a birodalomról. Ennek a folyamatnak az eredménye az lenne Pufendorf szerint, hogy Németország egy Itáliához hasonló zavaros területté változna.¹⁴⁸ A 18. századi publicisták között akadt, akinek véleménye szerint Pufendorf ártalmas munkájának nyomán hangoztatták a Habsburg-ellenes írók azt a gyanújukat, amely szerint az Ausztriai-ház tagjai folyamatosan abban mesterkednek, hogy a császári koronát örökletessé tegyék dinasztiájuk számára. Arra, hogy a röpiratok miként utasították vissza azt a két vádat, hogy a Habsburgok a korona elvesztése esetén elszakadnának, illetve hogy örökletes monarchiává akarnák alakítani a birodalmat, *A birodalom haszna* című fejezetben részletesen kitérek.

A *Germania Triumphans* szerzője feltette azt a kérdést, vajon akkor is élne-e ez az ellenszenv a birodalom egyes tagjaiban, ha az Ausztriai-ház tagjai nem viselték volna a császári koronát olyan hosszú időn keresztül?¹⁴⁹ Arra a következtetésre jut, hogy valószínűleg nem. Ezt azzal indokolja, hogy sokan összekeverik a császári hivatalt a császári dinasztiával, és a hivatal miatti kellemetlenségeiket a dinasztia rovására írják. Nyilván nem lehet úgy ítélkezni, úgy jóváhagyni a törvényeket – írja a szerző –, hogy az minden félnek kedvezzen, mégis, helytelen dolog emiatt személyesen az uralkodót hibáztatni. Már csak azért is, mert a legfelső hatalom megszlik a császár és a rendek között, így a működési hibákért ők is felelősek. Ugyanez a hatalommegosztás az oka annak, hogy a birodalmi rendek hiába

¹⁴⁷ PUFENDORF, 1667, 28–29.

¹⁴⁸ PUFENDORF, 1667, 30.

¹⁴⁹ *Germania Triumphans*, 1745, 45–47.

szeretnék megszerezni államukban a teljes szabadságot, nem lehet – „cserébe” viszont a császárnak sincs ugyanilyen tökéletes szabadsága. Hasonlóképpen nem tartja szerencsésnek a szerző, hogy egyesek katolikus vallása miatt nem nézik jó szemmel a Habsburg-dinasztiát, és emlékeztet rá, hogy az alkotmány belsejéből fakad, hogy protestáns fejedelem nem emelkedhet a császári trónra. Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy az Ausztriai-házról szóló rosszindulatú előítéletek legtöbbször háborús helyzetben terjedtek el: az éppen zajló örökösödési háború, a régebbi vallásháborúk vagy éppen a harmincéves háború történései is ezt igazolják. Utóbbi kapcsán nem mulasztja el megemlíteni, hogy abban az időszakban alkotta leggonoszabb Ausztria-ellenes munkáit Hyppolitus a Lapede.

6.1.2. Dicsőséges és barátságok uralkodók

Azt, hogy az Ausztriai-ház tagjai alkalmasak és méltók is a császári cím viselésére a császárjelölt kiváló tulajdonságainak hangoztatása mellett azzal is lehetett bizonyítani, hogy a dinasztia sok kiváló császárt adott már a birodalomnak. Természetesen a Habsburg-családnak is voltak szép és kevésbé szép emlékü tagjai, és míg a Habsburg-párti szerzők a utóbbiakat próbálták mentegetni, addig az Ausztria-ellenes írók a legnépszerűbbeket is próbálták befeketíteni. A Habsburg-család egyes tagjairól közvetített kép vizsgálatok egyrészt a császárjelöltekről lehet beszélni, másrészt a korábbi korszakok császárainak megítéléséről. A 18. században azonban nem lehet elmentni Mária Terézia alakja mellett, bár ő természetesen csak császárnei méltóságig vihette. Az ő személye azért volt nagyon fontos, mert Mária Terézia jelentette az összekötő kapcsolatot a VI. Károlyral bezáróan uralkodó Habsburg-dinasztia és az I. Ferencsel trónra kerülő Habsburg–Lotaringiai-ház között. 1745-ben Mária Teréziát igazi német hősnőként kellett beállítani ahhoz, hogy megteremtse a kontinuitást a Habsburgok férfi- és nőága között, és hogy igazolják, a korábbi korok kiváló tulajdonságai az ő leszármazottaiban is továbbélnek.

A Habsburg-dinasztia dicsőségétábláján az első portré hagyományosan I. Rudolf német királyé. Bár a császári koronát nem nyerte el a pápától, a szerzők a birodalom és az Ausztriai-ház történetében is kiemelkedő szerepet juttattak neki. A Német-római Birodalom szempontjából azért volt jelentős, mert trónra lépése egy közel húszéves zűrzavaros időszaknak vetett véget 1273-ban. Mivel halála után is viszonylag gyorsan váltották egymást a királyok, ráadásul többször került sor ellenkirály választására, Rudolf közel húsz évig tartó uralkodását a béke és nyugalom szigeteként lehetett beállítani. Az Ausztriai-ház történetének szempontjából pedig azért fordulópont ez az időszak, mert 1282-ben Rudolf fiainak

adományozta Ausztriát, Stájerországot és Krajnát, vagyis az első birtokokat a későbbi Habsburg Birodalom területén, ezzel pedig a császári dinasztia házi hatalmának alapjait rakta le. Ezt a jelentős tettet a Habsburg-ellenes szerzők próbálták úgy értelmezni, hogy az Ausztriai-ház hatalmát a birodalom kárára növelte. Az *Avis impartial* szerzője szerint vele kezdődött a birodalom alkotmányának és jogainak lerombolása, mert megpróbálta örökletessé tenni a császári méltóságot, Németország forrásait bel- és külföldi háborúinak szolgálatába akarta állítani, arra törekedett, hogy saját dinasztiája érdekében kihasználja a birodalom rendjeit, stb.¹⁵⁰

A következő három Habsburg császár, I. Albert (1298–1308), II. Albert és III. Frigyes kevesebb publicitást kaptak. I. Albert talán azért, mert nem uralkodott túl hosszan, illetve – amint azt a Habsburg-ház szakértője, a *Germania Triumphans* szerzője is írta – ő volt az egyetlen olyan Habsburg, akivel kapcsolatban felmerült a vád, hogy örökletessé akarta tenni a császárságot. II. Albert kétéves uralkodása nem volt elég nagy tettek véghezvitelére. Őt elsősorban azért szokták emlegetni, mert vele kezdődött 1438-ban az Ausztriai-ház tagjainak 1740-ig megszakítás nélkül tartó uralma a trónon. III. Frigyes ugyan hosszan uralkodott, de nem tett semmi kirívóan jót vagy rosszat, így ő kicsit „unalmas” lehetett a szerzők számára.

I. Miksa viszont már igazán jó „reklámarca” volt a dinasztiának. Azon kevés császár közé tartozott, akiktől az Ausztria-ellenes publicisztika nem próbálta elvitatni az érdemeit, hanem inkább hallgatott róla. Rudolphhoz hasonlóan ausztriai és birodalmi szemmel nézve is fontos volt. 1477-ben Burgundi Máriával kötött házassága révén sikerült megszereznie a Habsburgok számára a burgund örökség nagy részét, a Burgund Szabadgrófságot és Németalföld jó részét (amelyek közül a 18. században már csak Dél-Németalföld volt Habsburg-kézen). Ebből a házasságból született Szép Fülöp (1478–1506), akinek révén Spanyolországot sikerült a 16. század elején a Habsburgok birtokaihoz csatolni. A birodalom szemszögéből Miksa azért volt kiemelkedő császár, mert az ő uralkodása alatt jöttek létre a birodalmi alkotmány első fontos elemei (az *Aranybullát* nem számítva). Az ő hathatós közreműködésével született meg az 1495-ös reformmunkálatok során a birodalmi béke, amelynek őrzésére rögtön fel is állították a Birodalmi Kamarai Bíróságot. Szintén Miksa uralkodása alatt alakították ki 1500-ban, majd 1512-ben a birodalmi kerületi beosztást. A Habsburgok önfeláldozásának emlegetésekor Miksa mindig klasszikus példának számított, több szerző is megemlíti, hogy saját vagyonából 10 millió guldent költött a Német-római Birodalom ügyeire. Más kérdés, hogy 1507-ben benyújtotta erről a számlát a birodalmi

¹⁵⁰ *Avis impartial*, [1745], 8.

rendeknek, az összegből azonban állítólag mindössze 400 000 guldent fizettek vissza neki.¹⁵¹ Bár a Németországot vallásháborúba sodró reformáció még Miksa idején vette kezdetét, a vallási viszályokból származó problémákért egyes szerzők már nem őt, hanem utódját tették felelőssé.

V. Károlyt hősieks küzdőnek ismerhetjük meg a nyomtatványokból. Már a császári korona megszerzéséért is keményen meg kellett dolgoznia, hiszen olyan ellenjelöltekkel nézett szembe, mint III. Frigyes szász választófejedelem (1486–1525), VIII. Henrik angol és I. Ferenc francia király. Károly nem sajnálta a pénzt és az energiát a korona megszerzésére, mert állítólag többre tartotta királyok felett uralkodni, mint az alázas spanyolok felett. „*Ezek a helyes gondolatok, amelyeket egy német császárnak vallania kell!*”¹⁵² – lelkenedett az egyik pamflet szerzője V. Károly szerinte patrióta felfogása kapcsán. Károlynak nemcsak a császári címért kellett szembe szállnia a francia királlyal, hanem a csatatéren is. V. Károly alatt kezdődött a francia–német ellenségeskedés, amely a Valois-k kihalása után a Bourbonok alatt is folytatódott. Károly azonban megvédte a birodalmat a francia hódításától, és még Itáliában is képes volt erőlesen képviselni a birodalom érdekeit. Nem mindenki értékelte azonban ilyen dicsőségesnek Károly uralkodását. A császárság felbomlasztása mellett érvelő *Warum soll Deutschland...?* például azt írta róla, hogy bár kétségtelenül sok ragyogó tulajdonsággal rendelkezett, a történelemben is nagy szerepet játszott, de nem Németországban. A szerző Károlyt hibáztatja a következő közel 150 év vallási konfliktusaiért. Szerinte Károly alatt alakult ki az a politika, amely a császárságban a mindenki számára üdvös reformációt mindenáron el akarta nyomni.¹⁵³ Érdekes módon Károlyt nem nagyon szokták összekapcsolni a birodalmi alkotmány fejlődésével. A jogtörténetben jártasabb szerzők megemlítik, hogy ő adott ki először választási kapitulációt, de sem a birodalmi matrikula, sem az augsburgi vallásbéke nem kerül elő. A „mulasztásnak” talán az lehet az oka, hogy – amint az több nyomtatványban is szerepel – saját, nehézkes császárválasztása után viszonylag hamar római királlyá választotta öccsét, a későbbi I. Ferdinándot, akinek át is engedte a német ügyek intézését. Ennek köszönhetően az augsburgi vallásbéke ugyan V. Károly alatt jött létre, ám Ferdinánd hozta tető alá.

I. Ferdinándnak a vallási ügyekben tanúsított türelmes magatartása mellett a felesége, Jagelló Anna (1503–1547) révén szerzett királyságokat, Magyarországot és Csehországot szokták a javára írni. Vele kezdődően azonban ismét szűkszavúbbakká válnak a szerzők a

¹⁵¹ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 43–44.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 6.

¹⁵² „*Dieses sind die rechten Gedanken, die ein teutscher Kaiser haben muß!*” *Untersuchung*, 1752, 21.

¹⁵³ *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 12.

császárok tevékenységét illetően. II. Miksát (1564–1576) ismét vallási türelméért dicsérik, II. Rudolfot (1576–1612) pedig egyszerűen azért, mert harminchat évig dicsőségesen uralkodott.¹⁵⁴ Arról természetesen nem szól a fáma, hogy Rudolf milyen igazgatási zűrzavart okozott azzal, hogy kettéválasztotta a kormány szerveket, amelyeknek egyik fele továbbra is Bécsben, másik fele a császár mellett, Prágában működött. A későbbi Mátyás császárral (1612–1619) zajló testvérviszályt sem említik, de Mátyás is súlytalan marad a dinasztia történetében. Az ő uralkodása idején azonban kezdetét vette a harmincéves háború, amely Németország kora újkori történetének legnagyobb megrázkódtatása volt. A háború időszakát néha a Ferdinándok korának is nevezik. Nemcsak azért, mert II. és III. Ferdinánd (1637–1657) volt akkoriban a császár, hanem azért is, mert – a szerzők szerint – nemcsak nevük, hanem politikájuk is nagyon hasonlított. A többség szerint nem jó értelemben, mivel uralkodásukat a vallási türelmetlenséggel és a császári hatalom erőszakos érvényesítésével kapcsolják össze. A *Schon wieder ein Kaiser...?* írója szerint II. és III. Ferdinánd annyira erőiesen próbálta alávetni a birodalmat, hogy végül a birodalmi rendek a vesztfáliai békében tovább korlátozták a császári hatalmat. A két Ferdinánd viszonylag negatív megítélését a *Germania Triumphans* szerzője azzal próbálja tompítani, hogy róluk sem gondolnának annyi rosszat, ha nem a háborús, vallási viszályokkal tarkított időkben kellett volna uralkodniuk. A vesztfáliai békét pedig mint a birodalmi alkotmány egyik sarkalatos elemét kifejezetten III. Ferdinánd javára írja.

A császári cím megszerzése I. Lipót számára sem volt zökkenőmentes. Neki XIV. Lajossal kellett szembenéznie, és végül három „patrióta” választófejedelem munkálkodásának hála, sikerült a császári koronát „Franciaország rabló karmai” közül kimenekítenie.¹⁵⁵ I. Lipót uralkodásából alapvetően a két ősellenség, a törökök és a franciák elleni háborúk maradtak emlékeztetéseket, illetve az is több helyen olvasható, hogy le kellett győznie a belső ellenségeket is. A Lipótot dicséző írások a háborúk közül a francia- és törökellenes hadjáratokra teszik a hangsúlyt, az *Avis impartial* azonban ezek helyett a spanyol örökösödési háborúra próbálja emlékeztetni az olvasókat, mondván, hogy ez a háború pusztán Lipót hatalmi ambícióit szolgálta, a birodalomnak ellenben semmilyen haszna sem származott belőle. Ez a szerző úgy állítja be Lipótot mint egyikét azon császároknak, akik saját hatalmuk növelésének érdekében próbálták felhasználni császári hatalmukat.¹⁵⁶ A birodalom érdekeivel és alkotmányával ellentétes lépésként értékeli a kilencedik választófejedelemi méltóság megkreálását, mivel

¹⁵⁴ *Germania Triumphans*, 1745, 8–9.

¹⁵⁵ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 97.

¹⁵⁶ *Avis impartial*, [1745], 8–9.

szerinte Lipót önkényes rangemelést hajtott végre, ráadásul az új választót az Ausztriai-ház érdekei mellett kötelezte el.

A 18. században uralkodó első császárok, I. József és VI. Károly ismét kevesebb szerephez jutottak a dinasztia dicsőségesen uralkodó császárainak sorában. „Természetesen” az *Avis impartial* őket is megvádolta minden rosszal, amivel már apjukat, I. Lipótot is. VI. Károly kapcsán természetesen elmaradhatatlan a *Pragmatica Sanctio* megemlézése, de a röpiratok inkább a haláláról, illetve az azt követő háborúról írnak.

Az osztrák örökösödési háború idején, különösen az 1745-ös választási időszak alatt Mária Terézia töltött be kulcsszerepet a Habsburg-dinasztia propagandájában. Mivel Mária Terézia dicsőítése szervesen beépült a Lotaringiai Ferenc császárrá választása mellett kifejtett propagandába, erre a kérdésre az 1745-ös választással foglalkozó fejezetben fogok hosszabban kitérni, most csak röviden foglalom össze a királynő jelentőségét a Habsburg uralkodók sorában. Mária Terézia kilóg a sokat méltatott császárok közül, hiszen őt nem lehetett császárrá választani, meg kellett elégednie a császárnei méltósággal. Talán nem túlzás mégis azt állítani, hogy az 1745-ös választás nem Lotaringiai Ferenc, hanem Mária Terézia férjének megválasztásáról szólt abban az értelemben, hogy akárki nyerte volna el a főhercegnő kezét, ő lett volna a Habsburgok következő császárjelöltje VI. Károly halála után. Lotaringiai Ferenc császári alkalmasságát amúgy is sokan vitatták, így a német hösnőként ábrázolt Mária Terézia népszerűsége férje megválasztására is előnyös hatást gyakorolt. A királynő jelentősége abban rejlett továbbá, hogy mint az utolsó Habsburg császár lánya, családi birtokainak egyetlen örököse és a császárjelölt felesége megteremthette a folytonosságot az Ausztriai-ház férfi- és nőága között. Hangsúlyozták, hogy örökölte apjától a Habsburgok összes kiváló tulajdonságát, amelyeket továbbörökít Lotaringiai Ferencel közös gyermekeiben.

A 18. századi császárokat már nem lehetett olyan egyszerűen beépíteni a propagandába azon egyszerű oknál fogva, hogy uralkodásuk túlságosan közeli volt, még nem tisztult le a kép. I. Ferenc császárságát itt is elhomályosította Mária Terézia alakja, II. József uralkodása után pedig ellentétes érzések kavargtak a birodalom tagjaiban. Azt, hogy a II. Lipóttal kapcsolatos nagy várakozások mennyire voltak reálisak, sosem tudták meg a birodalom lakói a császár korai halála miatt. II. Ferenc pedig megszüntette a birodalmat, az ő emlékét már az Osztrák Császárságnak kellett ápolnia. Ettől függetlenül röviden érdemes kitérni az 1790-es választásra, amikor megismerkedhetünk II. József uralkodásának értékelésével és a II. Lipót trónra lépését övező határtalan lelkesedéssel.

II. József uralkodásának megítélése minden olyan országban, amelyben uralkodott, ellentmondásos volt: bár számos intézkedését dicsérettel illették, nem volt olyan országa, ahol ne vívta volna ki alattvalói egy részének ellenszenvét. Megválasztásakor reményteljes ifjút láttak benne, aki anyja, Mária Terézia révén az utolsó Habsburg császár, VI. Károly leszármazottja volt. Uralkodása alatt azonban a birodalomban is több olyan lépést tett, amelyekkel alattvalói rosszállását váltotta ki. Nehezen is tudott elszámolni tetteivel anyjának azon röpirat szerint, amely a halottak birodalmában Mária Terézia, II. Frigyes és József közötti beszélgetést írta le.¹⁵⁷ *A Was war Joseph der II. und Was wird Leopold der II. seyn?* című röpirat meglehetősen tárgyilagosan értékelt ki József uralkodását, felsorolva gyermekkorának fontosabb elemeit – viszonylag terjedelmesen ismertette az 1741-es pozsonyi „*vitam et sanguinem*” jelenetet.¹⁵⁸ Bár alapvetően az előre mutató reformokra helyezte a hangsúlyt, megjegyezte, hogy ennyi újítást ötven év alatt, egymásra felépítve lehetett volna úgy bevezetni, hogy azok valóban a nép javát szolgálják. József intézkedései közül a szerzők elsősorban az egyház hatalmának csökkentésére és a babonaságok felszámolására vonatkozókat dicsérték.¹⁵⁹ Szinte kivétel nélkül leírták azonban azt is, hogy József túlságosan gyorsan és kissé erőszakosan próbálta boldogítani a népet. Az egyik nyomtatvány szerint – a jó érdekében ugyan, de – folyamatosan visszaélt a császári előjogokkal, ami sajnos egész uralkodását beárnyékolta.¹⁶⁰ Egy másik pamflet pedig csalódottságát fejezte ki, mert úgy tűnt, József egyáltalán nem tartotta fontosnak a császári koronát.¹⁶¹

II. Lipót uralkodásának nagy reménykedéssel nézett elébe a birodalom. Toscanai tevékenységét mindenfelé dicsérték,¹⁶² és hasonlóan nagy tetteket vártak tőle a birodalomban is. A Lipóttal kapcsolatos, messzemenően pozitív várakozások szemléltetésére különösen jó forrás Leopold Alois Hoffmann (1760–1806) *Für die Patrioten Österreichs, bei der Gelegenheit der Kaiser-Krönung Leopold II.* című, 34 oldalas pamfletje. Megjelenik Németország géniusza, letelepszik az Alpok hegycsúcsain, és onnan tekint végig a német államokon, miközben Józsefet siratja. A Német-római Birodalom további sorsán és Józseffel szembeni hálátlanságán töpreng. Úgy véli, még ha voltak is Józsefnek olyan lépései, amelyek a szükségesnél erőszakosabbak voltak, nem érdemelte meg, hogy a birodalom szövetségre

¹⁵⁷ *Gespräch im Reiche der Toden*, 1790.

¹⁵⁸ *Was war Joseph II...?*, 1790, 1–2.

¹⁵⁹ *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 18.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 171.; *Was war Joseph II...?*, 1790, 12–14.

¹⁶⁰ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 170–171.

¹⁶¹ *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 18.

¹⁶² *Was war Joseph II...?*, 1790, 53–60.

lépjen ellene.¹⁶³ Hálátlanság volt ez azok után, hogy az Ausztriai-ház milyen sok fontos szolgálatot és jó cselekedetet vitt végbe a birodalomért, hogy József a császár csillogó titulusát saját kincstára rovására viselte.¹⁶⁴ Ekkor feltűnik Ausztria géniusza, hogy megvigasztalja védőszellem társát azzal a hírrel, hogy II. Lipót személyében új császára van a birodalomnak. Részletesen be is mutatja Lipótot, a felvilágosult uralkodó mintaképét rajzolva meg. „*Lipót egyetlen országot sem akar meghódítani, hanem alattvalói szívét*”¹⁶⁵ – meséli az osztrák géniusz az új császár békeszeretét hangsúlyozva. Lipót tudja, hogy a háború csak a nép boldogításától veszi el az időt, ezért példaképének Nagy Sándor, Iulius Caesar és a Frigyesek helyett Marcus Aureliust, Vespasianust és Titust választotta. Nem zajos „reform-színjátékokkal” próbál alattvalói javára lenni, hanem átgondolt intézkedésekkel. Emberszeretéből fakad, hogy az alsó néprétegeknek megpróbál igazi apja lenni, az uralkodói címek viselése mellett igyekszik maga is ember maradni. Megbecsüli a nemeseit, de nem biztosít nekik despotikus hatalmat az alattvalóik felett, tiszteli a vallás szolgáloit, de nem hagyja, hogy babonaszágokat terjesszenek, az értelmet korlátozzák, fanatikus módjára égjenek az eretnekek elleni dühben, és a népet az évszázadokkal korábbi vallási zűrzavarokba vessék vissza. Érdekes ellentét, hogy Lipótról a történetírásban egy gyanakvó és számító uralkodó képe él, az 1790-ben megjelent nyomtatványok viszont nyílt és barátságos uralkodó portréját rajzolták meg. Hoffmann is ezt erősíti, főleg amikor arról ír, hogy Lipóthoz bárki, a legjelentéktelenebb kérvényező is elmehet, a császárnak négy szemközt öntheti ki a szívét, anélkül, hogy közben megfigyelnék őket. Lipót pedig segít, ahol csak lehet, felszárítja a panaszosok könnyeit.¹⁶⁶ A jellemzés után Németország géniusza megnyugszik, hogy jó kezekbe került a birodalom, Ausztria géniusza pedig boldog, hogy az Ausztriai-ház ismét egy méltó császárt adott a birodalomnak.

¹⁶³ Célzás az 1785-ös német fejedelmi szövetségre.

¹⁶⁴ HOFFMANN, 1790, 9–10.

¹⁶⁵ „*Erobern will LEOPOLD kein Länder, aber die Herzen seiner Unterthanen.*” HOFFMANN, 1790, 20.

¹⁶⁶ HOFFMANN, 1790, 26–27.

6.2. A birodalom haszna

„Az ausztriai császárok a legjobbak a birodalom számára.”¹⁶⁷ Választási kampány sem kezdődhetne magabiztosabb tételmonddal. A fenti állítás igazságáról, vagyis arról, hogy a birodalom jólétének érdekében áll, hogy a Habsburg-dinasztia tagjai közül válasszanak mindig császárt, igen sokan meg voltak győződve. Az egyik 1745-ös pamflet bevezetője rögtön azzal az „axiómával” kezdődik, hogy a birodalom boldogságához vezető út abban áll, hogy a császári korona visszakerül az Ausztriai-házhoz, amelynek vezetése alatt újra egyesülhetnének a birodalom rendjei. Az Ausztriai-ház császárai elválaszthatatlanok a Német-római Birodalom jólététől – folytatódik az írás –, ami egy általános igazság, és az is marad, amíg a birodalom fennáll. Ha ez megváltozik – következik a szomorú jóslat –, a birodalom szisztémája összedől.¹⁶⁸ A Habsburg-párti publicisztikában a birodalom fényének, erejének fenntartását és demonstrálását a Habsburgokhoz kötötték, ennek a dinasztiának a császárait tartották elég erősnek ahhoz, hogy biztosítsák a jólétet, az egységet és a biztonságot. A pamfletek alapján hat pontban kristályosodnak ki azok az érvek, amelyekkel a szerzők azt próbálták alátámasztani, hogy az Ausztriai-ház hatalma előnyös a birodalom számára. Egyrészt hatalmát és tekintélyét megfelelőnek tartották a császári cím viseléséhez, másrészt a dinasztia tagjainak személyes kiválóságát is hangoztatták. A Habsburgokat tartották továbbá a birodalom legfőbb védelmezőjének – fizikai és szimbolikus értelemben egyaránt. Gyakori érv volt, hogy az Ausztriai-ház és a birodalom „összeszokott párost” alkot, és ennek a gyümölcsöző együttműködésnek a megbomlása súlyos következményekkel járna a birodalomra nézve. Lássuk most részletesebben is, miért állt érdekében a Német-római Birodalomnak, hogy a Habsburgok közül válasszon magának császárt!

6.2.1. A császári tekintély fenntartása

Függetlenül attól, hogy sokan érezték a birodalom hanyatlását, a Német-római Birodalom korát, nagyságát és rangját tekintve Európa első számú államának számított. A császár így a legelőkelőbb világi uralkodónak tekinthette magát, az elsőséget azonban nem adták ingyen. Más uralkodók jelenlétében is a császári reprezentációnak kellett a leglátványosabbnak lennie, folyamatosan demonstrálni kellett a császári hatalmat és elsőséget.

¹⁶⁷ „Die Oesterreichischen Kayser sind die besten für das teutsche Reich.” *Untersuchung*, 1752, 20.

¹⁶⁸ *Raisonnement*, 1745, 3–4. Egy, a választás utáni helyzetet elemző pamflet a *Raisonnement*-t idézve ujjong, amiért a korona visszatért az Ausztriai-házhoz, és a rendek a közös fő alatt ismét egyesülhettek, és megismétli azt a gondolatot, hogy a birodalom szisztémája összedől, ha nem a Habsburg-dinasztiából választanak császárt. *Unpartheyische Betrachtungen*, 1745, 3–4., 6.

Azt, hogy a császári hatalom a külsőségekben is megnyilvánuljon, el is várták az uralkodótól, így a császári korona jelentős anyagi terheket rótt annak viselőjére. Ehhez jöttek hozzá az esetleges háborús költségek is, amelyekhez ugyan lehetett birodalmi segítséget kérni, de nem lehetett tisztán a birodalmi rendekre hagyatkozni. A mindenkor császár bevételei azonban elég csekélyek voltak, amiből az következett, hogy egy szilárd házi hatalommal rendelkező jelöltet kellett megválasztani, aki megengedhette magának a császári hatalommal járó fényűzést. Az Ausztriai-ház ebből a szempontból megfelelő volt a birodalom számára.

Annak szemléltetésére, hogy az Ausztriai-ház és jelöltjei rendelkeznek kellő anyagi háttérrel a császári korona pompájának finanszírozásához 1790-ben két nyomtatvány is rövid leírást adott a Habsburg Birodalom állapotáról. Bár az *Ist die teutsche Kaiserkrone...?* elvileg Mária Terézia „hagyatékát”, tehát az 1780 körüli állapotokat mutatja be, adatai gyakorlatilag megegyeznek a *Schon wieder ein Kaiser...?* című nyomtatvány 1790 körülre vonatkozó adataival.¹⁶⁹ A Habsburg Birodalom termékeny, különböző jogállású tartományokból álló területét mindkét munka akkorára becsülte, mint maga Németország, lakosságának számát is 20, illetve 19 millióra tették, ami szintén nagyjából megegyezett a birodalom lakosságának nagyságával. A népes tartományok hadseregének létszámát az egyik röpirat 300 000-re becsülte, a másik pedig – igen akkurátusan – békeidőben 293 063, háborúban pedig 363 395 főben „határozta meg”. A Habsburg állam bevételeit az egyik szerző 90 millió guldenre, a másik 60 millió tallérra becsülte, ami az átváltást elvégezve szintén nagyjából megegyezett. Kiemelték továbbá, hogy Ausztria a császári tekintély fenntartásához a birodalmon belüli és kívüli erőforrásokat is igénybe tud venni, és nagyhatalmú külföldi szövetségesei is emelik a dinasztia fényét.

Az Ausztriai-ház családi hatalmára, anyagi forrásaira egyrészt azért volt szükség, hogy fedezni tudja a koronával kapcsolatos kiadásokat: reprezentáció, hadi kiadások, a császári hivatal feladatainak ellátása. Szinte minden szerző kiemeli, hogy ha volt valami, ami miatt nem érte meg senkinek a császári címért versenyezni, az az volt, hogy gyakorlatilag a császári titulushoz nem kapcsolódtak jelentős jövedelmek. Bár I. Rudolf állítólag még évi 4 millió birodalmi tallér jövedelmet húzott az akkori koronabevételekből, utódai azonban a koronabirtokokat és egyéb bevételi forrásokat eladták, eladományozták vagy elzálogosították.¹⁷⁰ Egy, a császári jogköröket részletesen elemző nyomtatvány szerint ugyan a császárnak még a 18. században is voltak bevételei a korona jogán (*Römermonat*, birodalmi

¹⁶⁹ *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 9.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 25. és 99–100.

¹⁷⁰ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 40–41.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 6–7., amely nyomtatvány szerint a császári jövedelmeket a birodalmi rendek vették el a 13. századi interregnum alatt.

rendi befizetések, lovagok ajándékai, zsidók adói stb.), ám ezekből a szükségesnél jóval kisebb összegre lehetett igényt tartani, a rendek csak akkor fizettek, ha az érdekeiket szolgálta, ráadásul a pénz beszedése is igen bizonytalan volt.¹⁷¹ A birodalomban csak igen kevés uralkodóház engedhette meg magának, hogy Európa első méltóságának kiadásait lényegében saját kincstárából finanszírozza, de a szerzők egyetértettek abban, hogy az Ausztriai-ház képes erre – és hajlandó is meghozni ezt az áldozatot.

A Habsburg-család jelentőségét és tekintélyét – vélt vagy valós – anyagi háttere mellett a dinasztia tagjai által viselt magas méltóságok (és az ahhoz kapcsolódó privilégiumok) is biztosították. Ha a császári címet leszámítjuk, Magyarországon és a Cseh Korona országaiban királyok voltak, Csehország révén választófejedelmek, ők voltak Ausztria főhercegei, Stájerország hercegei, Tirol grófjai, a 18. század közepétől Toscana nagyhercegei stb. A sok rang és titulus egyrészt azért kellett, hogy a császári tekintélyt és elsőbbséget a külföldi államokkal, királyokkal szemben is fent lehessen tartani demonstrálva ezzel az „Európa első méltósága” szerepet. Egyesek szerint, ha egy dinasztia ezeket nem tudja felmutatni, akkor császárrá választott tagjait az európai uralkodók nem ismernék el maguk felett állónak.¹⁷² Ezt a problémát belföldi viszonylatban is felvetették, vagyis ha a császár nem elég hatalmas és tekintélyes, egyes birodalmi tagok – főleg például az olyan nagyhatalmúak, mint a választófejedelmek – nem ismernék el maguk felett a császárt. Az, hogy a császárnak kell a leghatalmasabb fejedelemnek lennie a birodalomban a szerzők szerint természetes is volt, hiszen a birodalom akkor működik harmóniában, ha a fej (a császár) hatalmasabb a tagoknál (birodalmi rendek).¹⁷³ Elegendő hatalom híján a császár nem is lenne képes a kisebb birodalmi tagokat szükség esetén megvédelmezni. Úgy vélték továbbá, hogy a birodalmi rendek méltóságon alulinak tekintették volna, ha egy velük egyenrangú vagy esetleg alacsonyabb rangú személynek kellett volna alávetniük magukat. Sokkal szívesebben és könnyebben ismerték el egy olyan személy felsőségét, aki rangban felettük állt, és a felmenői között generációkra visszamenően császárokat tudott felmutatni.¹⁷⁴ Az Ausztriai-ház tagjain kívül – érthető módon – mások nem is felelhetek volna meg az utóbbi elvárásnak.

¹⁷¹ *Unpartheyische*, 1790, 6–8.

¹⁷² *Unpartheyische*, 1790, 9.

¹⁷³ *Germania Triumphans*, 1745, 51–52.

¹⁷⁴ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 111–112., *Untersuchung*, 1752, 15.

6.2.2. „A német birodalmi jogar tüzes szerelmesei”

Az olyan objektív szempontokon kívül, mint elegendő hatalom, megfelelő anyagi háttér vagy akár a birodalom fizikai és szimbolikus védelme, a röpiratok a Habsburgokat személyes tulajdonságaik miatt is alkalmasnak tartották a császári korona viselésére. A korábbiakban láthattuk, hogy a dinasztia egy-egy tagja, többnyire az újonnan megválasztott császár köré igyekeztek glóriát vonni. A szerzők szerint azonban voltak olyan, minden Habsburgban felfedezhető tulajdonságok, amelyekből a Német-római Birodalom profitálhatott.

A Habsburgok mellett szólt az a szemmel látható buzgalom, amellyel a császári méltóság megszerzésén fáradoztak. A dinasztíának mindig volt megfelelő jelöltje a császári trónra és valóban sok áldozatot hoztak annak érdekében, hogy elnyerjék a koronát. Ahogy az egyik nyomtatvány fogalmazott: a német birodalmi jogar tüzes szerelmesei (*feuerige Liebhaber des teutschen Reichscepters*) voltak.¹⁷⁵ Míg más uralkodócsaládok beérték egy királyi címmel is, a Habsburgok törekedtek a császári cím megszerzésére annak ellenére is, hogy – amint azt több szerző ki is emeli – idővel egyre kevésbé volt kíváncs a megcsappant császári jövedelmek és az egyre korlátozottabb jogkörök miatt. Sosem kímélték a kincstárukat és milliókat költöttek a választásra. A korona megtartása érdekében tett erőfeszítéseik azonban nem merültek ki az anyagiakban: a főhercegeket a császári hivatal viseléséhez szükséges nevelésben, elméleti és gyakorlati oktatásban részesítették, és a birodalom történetében mindig rossz emlékü interregnumok elkerülése végett igyekeztek még a császárok életében megválasztatni a következő római királyt. Ha ez nem sikerült, mindig elsőként keresték fel a választókat és kérték jelöltük számára a koronát, és a megkapott szavazatokat mindig busásan meghálálták.¹⁷⁶

A trónra lépő császároknak – és nem csak a Habsburgoknak – *ab ovo* legalább három pozitív tulajdonsággal kellett rendelkezniük: jóság, igazságosság és hasznosság. A szerzők szerint a Habsburg császárok hatalmuknál és birtokaik elhelyezkedésénél fogva mindenképp hasznosak a birodalom számára, igazságosságukhoz sem férhet kétség, hiszen mindig nagyon szelíden és méltányosan járnak el. Jóságukat mi sem bizonyítja jobban, mint az a számtalan privilégium, amelyben a birodalom rendjeit részesítették az évszázadok során. A Habsburgok viselkedése sohasem volt kemény vagy kegyetlen, a választófejedelmekkel és egyéb birodalmi rendekkel is mindig nagyon udvariasan bántak. Az Ausztriai-ház tagjai továbbá

¹⁷⁵ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 114.

¹⁷⁶ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 114–116.

sohasem szerették a háborúskodást, nem voltak harciasak, de ha a szükség úgy kívánta, akkor mindig készek voltak fegyverrel megvédeni országaikat.¹⁷⁷ Azoknak a császároknak a kapcsán, akikről a köztudatban kedvezőtlen kép élt, sokszor hangoztatták, hogy csak a vallási megosztottság és egyéb tényezők miatt kirobbant, kényszerűségből vívott háborúk árnyékolták be uralkodásukat.

Az Ausztriai-ház tagjainak egyik kiemelt tulajdonsága volt az önzetlen áldozatkészség. Ez természetesen egyrészt az anyagi áldozatokat jelentette. Mondhatni, számolatlanul költötték el a pénzt, ha a császári koronát kellett megszerezni, és a választófejedelmektől kezdve a szavazat elnyeréséről szóló hírt meghozó futárig mindenkit bőségesen megjutalmaztak. Az sem kétséges, hogy – a császári koronajövedelmek elégtelensége miatt – saját zsebből kellett finanszírozni a császári feladatok ellátását: a birodalmi szervek működését, követségek és hadseregek fenntartását stb. Korábban már volt szó arról, hogy az önzetlen anyagi tehervállalásnál a szerzők általában I. Miksa esetét szokták emlegetni, aki – saját elszámolása szerint – 1507-ig összesen 10 millió guldent fordított saját vagyonából a birodalmi ügyek intézésére. A Habsburgok azonban nemcsak a kincstáruk rovására hoztak áldozatokat a birodalom érdekében, hanem szükség esetén tulajdon birtokaikat sem kímélték. A törökök ellen saját – igaz, birodalmon kívüli – országaik szenvedtek károkat, a nyugati határsávbán levő birtokaik pedig többször a franciák terjeszkedésének estek áldozatul. Ebben a vonatkozásban különösen sokat dicsérték Lotaringia Ferencet (habár az ő „Habsburgságát” többen vitatták), akinek Lotaringiáról történt 1736-os lemondását is próbálták úgy beállítani, hogy a birodalom békéjének és nyugalmanak szolgálatában tette ezt.¹⁷⁸ Az osztrák örökösödési háború idején Mária Terézia önfeláldozásáról is ódákat zengtek a pamfletek és dicsőítő versek, mivel – ahogy a nyomtatványokban írták – saját országainak szorongatott helyzetében is képes volt az egész birodalom megmentésén fáradozni. Ezt, vagyis hogy a Habsburgok saját birtokaik szempontjai elé helyezik a birodalom érdekeit, vagy legalábbis a kettőt szorosan összekötik, szintén erényeik között szokták emlegetni. A birodalom és Ausztria érdekeinek ilyen módon történő összekapcsolását több szerző is az Ausztriai-ház tagjainak patrióta felfogásával magyarázza, egyikük szerint a Habsburg császárok patriotizmus terén egymást múlták felül V. Károlytól kezdve.

¹⁷⁷ *Untersuchung*, 1752, 21.

¹⁷⁸ *Unpartheyische Betrachtungen*, 1745, 8.

6.2.3. A birodalom védőbástya

Azok között az előnyök között, amelyek miatt a birodalomnak érdemes megmaradnia az Ausztriai-házból származó császárok mellett, szinte minden szerző felsorolja a Habsburgok birodalmon belüli és kívüli birtokainak a birodalom számára kedvező fekvését. Mivel ezek nem a „birodalom szívében”, hanem annak határai mentén helyezkednek el, biztos védőfalat (*Vormauer*) képeztek a birodalom ellenségeivel szemben.¹⁷⁹ Keleti irányból egyrészt az egyik *hostis naturalis*, a törökök támadásaitól lehetett tartani, másrészt a 18. század folyamán sokáig veszélyes tényezőként tekintettek a németek Lengyelországra, mivel – nem alaptalanul – tartottak attól, hogy a franciák egy szövetségesüket segítik a lengyel trónra, így próbálják hátba támadni a birodalmat. A keleti határszakaszon azonban Magyarország,¹⁸⁰ Stájerország, Karintia és Krajna alkotta védővonal azonban megakadályozta az innen érkező támadásokat.¹⁸¹ Ausztriának ez a védőbástya szerepe a század végére már nagyjából megszűnt. Amikor 1790-ben a *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője a Habsburg területek fekvését elemezte, elismerte ugyan a birodalom peremén fekvő osztrák tartományok *Vormauer*-jellegét, de úgy vélte, ez a funkció inkább a korábbi évszázadokban volt jelentős, és az Erdély–Magyarország–Szlavónia–Horvátország–osztrák terület alkotta határsáv akkora már kisebb szerepet játszott a birodalom határainak védelmében.¹⁸²

A keleti védőfal mellett komoly jelentőséget tulajdonítottak az Észak-Itáliában található Habsburg-birtokoknak, Milánónak, Mantovának és Toscanának (amelyet jobbra Firenzeként emlegettek). Bár a birodalom fennhatósága az észak-itáliai területek felett lényegében már a középkorban megszűnt, a jogigényt a *Reichsitalien* területére továbbra is szorgalmasan hangoztatták. Azt azonban a szerzők sem állíthatták volna realisan, hogy a

¹⁷⁹ *Germania Triumphans*, 1745, 59.

¹⁸⁰ A *Raisonnement*, 1745 méltatlankodva számol be arról, hogy Magyarországot, amely mindig is a kereszténység és a birodalom védőbástya volt a törökökkel szemben, milyen méltatlanul rágalmazta meg egy VII. Károly uralkodása alatt megjelent röpirat. A pamflet az *Ermanhung an das Reich ihrem vergdrängsten Kayser beyzustehen* címet viselte, és Magyarországot a birodalommal szemben leghálátlanabb országnak tudta le. Ezt a röpiratot nem sikerült megtalálni, és sajnos a *Raisonnement* sem fejt ki, miért hálátlanok a magyarok. Amellett, hogy a magyarokról élt egyfajta rebellis-kép a köztudatban, a magyaroknak a leghálátlanabb népként való jellemzését talán úgy lehet levezetni, hogy a birodalom jelentős anyagi segítségével sikerült megszabadulniuk a török iga alól, és amikor a birodalom van bajban, nyíltan a Habsburgok mellé állnak a császárral szemben. Az *Ermanhung* szerzője kifejezett szerencsének tartotta, hogy nem kell többé birodalmi pénzeket áldozni a megsegítésére. A *Raisonnement* írja ezt a káros meglátást a francia gonoszszágnak tudta be, de az a gondolat, hogy Magyarország a birodalom szempontjából nem a leghasznosabb birtoka a császároknak, már Pufendorfnál is megtalálható. A *De Statu Imperii Germanici* című munkájában elismeri ugyan, hogy a Magyar Királyság fontos a török elleni védelem szempontjából, de azt is hozzáteszi, hogy a török fenyegetettség folyamatosan lehetőséget ad a császároknak, hogy a birodalomról ismételtlen pénzt „gomboljanak le” (*abknöpfen*). PUFENDORF, 1667, 29.

¹⁸¹ Ausztria keleti elővéd szerepéről *Germania Triumphans*, 1745, 60.; *Raisonnement*, 1745, 12–13.; *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 14–15.; *Untersuchung*, 1752, 22.;

¹⁸² *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 104.

terület a birodalomhoz tartozik, így diszkrétan csak annyit írtak, hogy a Habsburgok itáliai birtokai segítenek fenntartani a német tekintélyt ebben a térségben, és segítenek megakadályozni a francia és spanyol terjeszkedést.¹⁸³ A Bourbonok itáliai megerősödését azért tartotta különösen veszélyesnek az egyik pamflet szerzője, mert úgy vélte, hogy az itáliai befolyás révén a Bourbonok egy franciabarát pápát is trónra ültethetnek, aki császárrá koronázná a francia uralkodót, főleg ha azt is sikerül elérni, hogy a birodalomban folyamatosan gyenge császárokat válasszanak.¹⁸⁴ Igazság szerint ez inkább ijesztgetés volt, mint komoly fenyegetés, hiszen annak ellenére, hogy a pápa koronázhatott „igazi” császárt, a Német-római Birodalom fejének személyéről a választófejedelmek szavazatai döntöttek, így ha választófejedelmi kollégiumban nincs meg a francia király szavazattöbbsége, a pápa hiába koronázza meg.

A Habsburgoknak a birodalom nyugati részében is voltak birtokaik, bár ezeknek száma a kora újkor folyamatosan csökkent. Egyrészt apró, szétszórta elhelyezkedő birtoktestek voltak Svábföldön és a Rajna-vidéken, amelyek az Elő-Ausztriának nevezett örökös tartományhoz tartoztak. Földrajzi helyzetükből kifolyólag folyamatos francia támadásnak voltak kitéve, akárcsak a 18. század elején szerzett Osztrák-Németalföld, amely a másik nyugat-németországi Habsburg birtokot jelentette. A röpiratok szerint ezeknek a területeknek a védelme is az Ausztriai-háztól volt várható. Osztrák-Németalföldet azért is tekintették különösen fontosnak a század derekán alkotó szerzők, mert ez volt az a terület, amely révén Nagy-Britannia és Hollandia szövetségét meg lehetett szerezni. Ausztria előnye ebben a vonatkozásban tehát az volt, hogy németalföldi birtokai révén biztosította a tengeri hatalmak támogatását a birodalom számára az osztrák örökösödési háborúban és az utána következő néhány évben.¹⁸⁵ A 18. században az 1740-es évek császárválasztásai idején jelentett akut veszélyt a francia fenyegetés. Az 1742-es választási röpiratok azonban nem foglalkoznak a franciák jelenlétével, ami abból következik, hogy a trónra lépő VII. Károly a franciák szövetségese volt, sőt lényegében a franciáknak köszönhette császárrá választását is. Az 1745-ös választásnál azonban már más volt a helyzet, hiszen a legesélyesebb jelölt, Lotaringiai Ferenc egyértelműen a franciaellenes oldalról érkezett. A pamfletek egyrészt Ferenc öccse, Lotaringiai Károly (1712–1780) franciaellenes hadjáratairól és sikereiről írtak,

¹⁸³ Az itáliai birtokok hasznáról lásd *Germania Triumphans*, 1745, 61.; *Raisonnement*, 1745, 12., 13., 14., *Untersuchung*, 1752, 22.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 104.

¹⁸⁴ *Raisonnement*, 1745, 25.

¹⁸⁵ *Raisonnement*, 1745, 14. *Untersuchung*, 1752, 23. Utóbbi röpirat abból az időszakból származik, amikor a brit diplomácia Newcastle herceggel az élén azon fáradozott, hogy József főherceget római királlyá választassa, amivel a halódó angol-osztrák szövetségbe próbált életet lehelni. Erősen valószínű, hogy a nyomtatvány ennek a projektnek a propagálására készült, hiszen nemcsak József római királlyá választását javasolja (*Untersuchung*, 1752, 31.), hanem a tengeri hatalmak szövetségének megtartását rendkívül fontosnak tartja.

másrészt Ferenc megválasztásában látták annak zálogát, hogy a birodalom megszabaduljon végre a gall kakastól. (Mivel Ferenc megválasztását és a franciák legyőzését a szerzők folyamatosan összekötötték, a francia ösellenség elleni küzdelemlről a Lotaringiai Ferenc császárválasztásáról szóló fejezetben foglalkozom részletesebben.)

6.2.4. Az alkotmány, a jólét és a német szabadság biztosítói

A birodalmat nemcsak fizikai értelemben kellett megmenteni a franciáktól, hanem szimbolikus értelemben is: meg kellett óvni az alkotmányt, a jólétet és a német szabadságot. A fellelt forrásanyagban egyetlen olyan nyomtatvány található, amely a Habsburgokat tartotta a legkevésbé alkalmasnak erre a feladatra, az 1745-ös francia nyelvű *Avis impartial*. A nyomtatvány, miközben Lotaringiai Ferenc megválasztása ellen érvelt, kifejezetten negatív képet festett az egész dinasztiáról. Már I. Rudolf királyt is azzal vádolta, hogy a birodalmi alkotmány és a rendek jogainak lerombolására törekedett, amikor örökletes hatalmat akart kiépíteni és saját hasznára igyekezett felhasználni a birodalom államait.¹⁸⁶ Különösen ártalmasnak értékelte I. Lipót, I. József és VI. Károly uralkodását, mivel véleménye szerint még a választási kapitulációk sem tudták megfékezni ezt a három császárt abban, hogy személyes ambícióiknak rendeljék alá a birodalmat. A birodalmi rendek jogai és szabadságai ellen sorozatos merényleteket követtek el, és ennek a folyamatnak a betetőzése szerinte Lotaringiai Ferenc császárrá választása lett volna.¹⁸⁷ Az *Avis impartial*t az 1745-ben megjelent Ferenc-párti röpiratok mind a gonosz francia szándékok terjesztőjének tartották, és ha nem is hivatkoztak rá cím szerint, egyértelmű, hogy az abban foglaltakra reagáltak. A francia ihletettséget nem lehet elvitatni az *Avis impartial*tól – már csak azért sem, mert franciául íródott –, ugyanakkor figyelemre méltó a retorikája, amely lényegében negatív tükörképe a Habsburg-párti pamfleteknek. Ugyanúgy a német szabadságra, a birodalmi alkotmányra, a rendek jogaira hivatkozik, csak éppen az ellenkező végkövetkeztetésre jut: a Habsburgok támadják ezeket az értékeket, és ha továbbra is ők maradnak a trónon, a birodalom kétségtelenül össze fog omlani.

A szerzők többsége azonban nem tartotta ilyen veszélyesnek az Ausztriai-ház hatalmát a birodalom jólétére és a német szabadságra. Az Ausztriai-házat leginkább támogató *Germania Triumphans* szerzője is úgy vélte, hogy éppen ennek a dinasztiának a tagjai voltak azok, akiknek uralma alatt a német szabadság kiteljesedett és megerősítésre talált. A

¹⁸⁶ *Avis impartial*, [1745], 8.

¹⁸⁷ *Avis impartial*, [1745], 8.

Habsburg császárok voltak azok, akik a császári választási kapitulációk kiadásával önként osztották meg hatalmukat a birodalom rendjeivel. Nekik köszönhető a birodalmi alkotmány, az igazság- és vallásügy rendezése, a birodalmi rend és nyugalom megeremtése és megerősítése, ami olyan üdvös intézkedésekben nyilvánult meg, mint a világi és a vallási béke (vagyis a birodalmi örök béke és az augsburgi vallásbéke) bevezetése, a Birodalmi Kamarai Bíróság felállítása, a kerületi rendszer kialakítása, a vesztfáliai békemű létrehozása.¹⁸⁸ A Habsburgok tehát az alkotmány, „a Német-római Birodalom különlegesen megformált politikai testének”¹⁸⁹ kialakításában tevékenyen részt vettek, és az évszázadok során a legnagyobb nehézségek között, minden francia ármánykodás ellenére sikeresen védelmezték meg a fej és a tagok összhangjára épülő kivételes birodalmi berendezkedést.

Ezt a kivételes birodalmi szisztémát azért is tartották különösen jónak a szerzők, mert úgy vélték, hogy Ausztria és a Német-római Birodalom közös érdekein alapszik. Ez pedig újabb érv volt a Habsburgok mellett, hiszen a két állam érdekközössége miatt minden más dinasztinál jobbnak tekintették őket. A röpiratok oldalain gyakran olvashatjuk, hogy az Ausztriai-ház összekapcsolja saját országainak érdekeit a birodalom érdekeivel, tartományait csak úgy akarja felemelni, hogy közben a birodalmat is felvirágoztassa.¹⁹⁰ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az érdekközösség hangoztatása 1790 előtt figyelhető meg a pamfletek érvrendszerében: közös érdekeken a keleti és nyugati irányú védelmet, az itáliai német tekintély fenntartását és Németalföld révén a tengeri hatalmak szövetségének biztosítását értették. Az előző fejezetben láthattuk, hogy ezeknek a külpolitikai céloknak a megítélése jelentősen megváltozott a 18. század végére.

A birodalmi alkotmány kapcsán ki kell még térni arra a vádra, amely szerint az Ausztriai-ház megpróbálta volna örökletessé tenni a császári hatalmat, ami a birodalom alkotmányának alapvető megváltoztatását jelentette volna. Végignézve a Habsburg császárok során egészen a 15. század közepétől, érthető, ha ilyen nézetek is felbukkantak. Az egyik röpirat szerint ezt a gyanút Pufendorf munkája ültette el a köztudatban.¹⁹¹ Pufendorfnál a vád konkrétan nem olvasható, de a Habsburg-ellenes publicisztikában megtalálható. Az *Avis impartial* I. Rudolf királyról állította, hogy ő volt az első, aki örökletessé akarta tenni a császári címet, majd Lotaringiai Ferenc megválasztásánál írja, hogy amennyiben ismét az Ausztriai-házhoz kerülne a korona, az azt az érzetet keltené a dinasztia tagjaiban, hogy a

¹⁸⁸ *Germania Triumphans*, 1745, 66–67.; *Raisonnement*, 1745, 16.

¹⁸⁹ *Ist die deutsche Kaiserkrone...*?, 1790, 4.

¹⁹⁰ *Germania Triumphans*, 1745, 64.; *Ohnhintertreiblicher Beweis*, 1745, 44.; *Raisonnement*, 1745, 14.; *Untersuchung*, 1752, 30.

¹⁹¹ *Untersuchung*, 1752, 28–29.

császári korona is a Habsburg örökség része.¹⁹² A császári cím ténylegesen örökletessé tételére¹⁹³ azonban lényegében nem volt lehetősége a Habsburgoknak, amit a Habsburg-párti szerzők is jól tudtak. Egyrészt a birodalmi alkotmányból vezették le, hogy egy ilyen tervet nem lehetne véghez vinni. Ha ugyanis egy császár örökletessé akarná tenni a császári címet, először is a választófejedelmekkel találna szemben magát, akik nyilván nem mondanának le legfontosabb jogukról és kötelezettségükről, a királyválasztásról. Közülük is elsősorban a szász, a bajor és a pfalzi választókkal kellene megküzdeni, akik birodalmi vikáriusi funkciójuktól sem lennének hajlandók szó nélkül megválni.¹⁹⁴ Ráadásul – folytatódik az érvelés – a birodalmi rendek, amelyekkel az államügyek vitelében a császár osztozik és amelyek a 18. század közepére jelentősen megerősítették pozíciójukat a császárral szemben, szintén nem egyeznének bele a birodalom belső rendjének ilyen irányú megváltoztatásába.¹⁹⁵ Egy szerző azt is hozzáfűzi, hogy szükség esetén a rendek akár a franciákhoz is fordulhatnának segítségért.¹⁹⁶ A birodalmi alkotmányból azonban nemcsak a rendek ellenállása következett, hiszen az alkotmány 18. században legértékesebbnek tartott darabja, a választási kapituláció konkrétan tiltotta a méltóság örökletessé tételét. Mivel a választási kapitulációra minden császár – akinek egyébként a hivatalos rangja is *választott* római császár – felelős, maga vállalja azt, hogy nem tesz ilyen irányú kísérletet.¹⁹⁷ Azoknak, akik felvetették, hogy a római királyok *vivente imperatore* történő megválasztása is lényegében öröklést biztosító eljárások, azt felelték, hogy ezek a birodalom jólétét és biztonságát szolgáló aktusok voltak, amelyek mindig a választófejedelmek és a birodalom jóváhagyásával történtek.¹⁹⁸ A *Germania Triumphans* szerzője történeti példákkal is igyekezett igazolni, hogy az Ausztriai-ház tagjai soha nem veszélyeztették a császárválasztás intézményét és a választás szabadságát.¹⁹⁹ Egyedül I. Albertről olvasott olyat, hogy örökletessé akarta tenni a császári méltóságot, ám azt is megjegyzi, hogy a történészek szerint ez csak egy rosszindulatú pletyka, amelyet Albert ellenségei loptak be a történeti köztudatba. Az Ausztriai-ház uralkodói között nem találni azonban sem egy VI. Henriket (1169/1190–1197), aki valóban megkísérelte örökletessé tenni a méltóságot, sem pedig egy Sváb Fülöpöt (1197–1208), aki véres

¹⁹² *Avis impartial*, [1745], 6.

¹⁹³ Azzal, hogy a római királyt, jövőendő császárt még az előző császár életében meg lehetett választani, és a választás a kora újkorban mindig az egyik Habsburg főhercegre esett, a császári cím kvázi örökletes lett. Ettől függetlenül minden egyes Habsburg császár trónra lépését szabályos választás előzte meg, tehát *de iure* mindvégig választott méltóság maradt.

¹⁹⁴ *Germania Triumphans*, 36–37.

¹⁹⁵ *Germania Triumphans*, 1745, 37.; *Untersuchung*, 1752, 29.

¹⁹⁶ *Untersuchung*, 1752, 29.

¹⁹⁷ *Germania Triumphans*, 1745, 38.; *Untersuchung*, 1752, 28.

¹⁹⁸ *Germania Triumphans*, 1745, 38–39.

¹⁹⁹ *Germania Triumphans*, 1745, 38–41.

háborúkba kezdett a korona megszerzéséért. A szerző IV. Károlyt is azok közé sorolja, akik nem megengedett módon próbálták maguknál, illetve családjukon belül tartani a koronát. Azzal vádolja Károlyt, hogy megmérgeztette Günther von Schwarzenberg²⁰⁰ grófot, akit ellenkirálynak választottak meg vele szemben, később pedig úgy sikerült fia, Vencel (1376–1400) számára megszerezni a választófejedelmi szavazatokat, hogy mindegyikért egy tonna aranyat ígért cserébe, majd az összegeket a császári birtokok jövedelméből fizette ki. Ezzel szemben a Habsburg II. Albertet úgy kellett rábeszélni, hogy fogadja el a jelölést, később pedig I. Lipót nyilvánította ki, hogy nem kívánja örökletessé tenni a császári címet. Végül a „legutóbbi” idők történései is a választófejedelmi akarat szabadságát igazolják, hiszen választásuk 1742-ben a Habsburgok jelöltjével, Lotaringiai Ferenczel szemben a Wittelsbach-házból származó Károly Albert bajor hercegre esett.

6.2.5. *A szokás hatalma*

Sokat nyomott a latban az a tény is, hogy a Habsburg-dinasztia tagjai 1438 óta viselték a császári méltóságot – eltekintve a hosszabb-rövidebb interregnumoktól és VII. Károly rövid regnálásától. A politikai publicisztikában ezt egy jó értelemben vett állandósággként, biztonságként, kiszámíthatósággként értékelték, illetve a jó kormányzat jelének tekintették. Hiszen az, hogy a birodalom oszlopai, a választófejedelmek többsége évszázadokon át a Habsburgok jelöltjének adta a szavazatát, mi másra utalhatna, mint hogy ők voltak eddig is a legjobb választás a birodalom számára?²⁰¹ A hosszú uralkodás alatt a nép is hozzászokhatott az Ausztriai-ház tagjainak uralkodásához, megszokták őket a trónon, a Habsburgok pedig minden tekintetben elsajátíthatták a császári uralkodás minden csinját-bínját.²⁰²

A dinasztia állandósága többek szerint a birodalom belső stabilitásához, a császári méltóság megerősödéséhez is hozzájárult. Egyesek visszautalnak a 15. század előtti időkre, elsősorban a Nagy Interregnum körüli korszakra, amikor dinasztiaról dinasztíára járt a korona,²⁰³ és a jelentéktelen császárok a császári koronabirtokok és jövedelmek eladományozása révén próbálták megszerezni trónt. A császárok tekintélye igen változó volt, mivel jelentős mértékben függtek összeköttetéseiktől és támogatóik erejétől. A koronáért

²⁰⁰ Günther von Schwarzenberget 1349. január 30-án választották meg ellenkirálynak IV. Károlyal szemben. Károly, miután felszámolta Schwarzenberg híveinek pártját, fegyverrel is legyőzte ellenfelét. Schwarzenberg 1349. május 26-án az elville-i szerződésben lemondott a német királyi címről, majd két héttel később meghalt. Bár „hivatalosan” pestisben halt meg, a történészek nem zárják ki a merénylet lehetőségét.

²⁰¹ *Untersuchung*, 1752, 20.

²⁰² *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 11.

²⁰³ *Germania Triumphans*, 1745 68.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 108.

folyó küzdelem pedig rendetlenséghez, zűrzavarhoz, a birodalom sorozatos megrázkódtatásaihoz vezetett. Összességében a császári méltóság jelentősen leértékelődött a 15. század elejére. II. Albert trónra lépésével azonban megkezdődött az Ausztriai-ház tagjainak uralma, és folyamatos megválasztásuk biztosította a császári tekintély helyreállítását és megerősítését.²⁰⁴ A szerzők egy része emiatt a Habsburgok megválasztására mint egyfajta választási elvre tekintett, és különösen a rosszemlékű VII. Károly uralkodása után bizonygatták, milyen rossz hatása van a birodalom jólétére, ha a régi, jól bevált dinasztiától elfordulnak.²⁰⁵

A birodalomban való több évszázados uralkodást nemcsak azért tekintették üdvösnek, mert az alattvalóknak volt idejük megszokni, hogy az Ausztriai-ház tagjai viselik a koronát, hanem a dinasztiának is. Az államügyek vitelében a sok-sok év alatt a Habsburgok már számos tapasztalatot és nagy gyakorlatot szereztek, így az európai államok is hozzászokhattak már a birodalom külpolitikájához, tudják, hogy a birodalom nem jelent veszélyt a számukra, és belpolitikai téren pedig a birodalmi rendek is kiismerhették a császárok főbb működési elveit, amelyhez saját politikai tevékenységüket hozzáigazíthatták. Ahhoz, hogy a császárok képesek hosszú idő óta fenntartani a megszokott politikai irányt, ezzel egyfajta egyöntetűséget biztosítani a birodalom ügyvitelének, jelentősen hozzájárult a főhercegek neveltetése. Mivel annak reményében nevelték, különösen az elsőszülött fiúkat, hogy egyszer császár lesz belőlük, odafigyeltek arra, hogy megkapják a császári hivatal ellátásához szükséges ismereteket. Az elméleti okítás mellett a főhercegek korán bepillantást nyerhettek az ügyek gyakorlati részébe – hiszen a császár mindig „kéznél volt” –, így szó szerint minden lehetőség adott volt ahhoz, hogy elődeik nyomdokában járjanak. A pamfletek szerint az is előnyt biztosított a Habsburg főhercegek számára, hogy a birodalmi intézmények egy részének Bécsben volt a székhelye, így a hivatalok működésével is idejekorán megismerkedhettek a császárpalánták.²⁰⁶ Ezen helyzeti előny miatt is volt olyan szerző, aki előnyösebbnek tartotta az Ausztriai-ház uralmát, mert – mint írta – azok a fejedelmek, akik ezen helyzeti előny nélkül vállalnák magukra az uralkodás terhét, nyilván sokkal több idő alatt és több energia árán tanulnának bele a birodalom államügyeinek intézésébe, amelyek közül bizonyos feladatokat akár igen terhesnek is találnának.²⁰⁷

²⁰⁴ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 108–109.

²⁰⁵ *Raisonnement*, 1745, 22., 23.; *Germania Triumphans*, 1745, 69; *Glück Österreichs*, 1745, 15–16.

²⁰⁶ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 110.

²⁰⁷ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 111.

6.2.6. Nagyobb rossz elkerülése

Az olyan pozitívan megfogalmazható előnyökön túl, mint a birodalom védelme, a császári tekintély fenntartása, az államügyek stabilitása stb. léteztek a „negatív oldalról” megfogalmazható indokok is a Habsburgok megválasztására. Ezeket összefoglalóan úgy lehetne leírni, hogy azért volt jó az Ausztriai-ház uralma, mert így el lehetett kerülni bizonyos eseményeket, amelyeket a birodalomra nézve károsnak tartottak. Egyrészt felmerült, hogy amennyiben nem kapja meg a koronát, Ausztria elszakad a birodalomtól, másrészt a szerzők azoknak a zavaros és keserű időszakoknak a visszatérésével riogattak, amikor nem a Habsburgok viselték a császári méltóságot.

Korábban már láthattuk, hogy alapvetően Samuel Pufendorf írásából származó gondolat volt, amely szerint Ausztria úgy venne elégtételt a császári korona elvesztéséért, hogy hatalmas birtokkomplexumát önálló állammá alakítja, és teljesen kiválik a birodalomból. Ezt pedig további erős (vagy magukat erősnek gondoló) államok elszakadása követné, amíg végül a birodalom teljesen felbomlana. Ennek bekövetkeztét a röpiratok szerzői lehetségesnek érezhették, mivel Pufendorf ezen gondolatára többen is reagáltak. Általában ugyan nem tartották valószínűnek, hogy a Habsburgok valóban ki is válnának a birodalom kötelékéből, ha nem kapnák meg a császári koronát, de tisztában voltak vele, hogy ha akarná, Ausztria megtehetné ezt a lépést. Birtokai amúgy is a birodalom szélén fekszenek, anyagi háttére megvan hozzá. Azt is látták, hogy amennyiben ez az elszakadás bekövetkezne, nemcsak jelentősen megcsökkenne a birodalom területe, de igen erős és feltehetően némileg ellenséges szomszédot nyernének az Ausztriai-ház tagjaiban.²⁰⁸ Volt olyan szerző, aki úgy gondolta, hiába adott a lehetőség, Pufendorf jóslata nem válhat valóra. Egyrészt azért nem, mert az Ausztriai-ház lelkületével nem volna összeegyeztethető egy ilyen bosszúvágytól fűtött lépés. Másrészt pedig, azokat az előjogokat, amelyek az elszakadásra alkalmassá teszik Ausztriát, eddig is felhasználhatták volna a birodalom ellen, de nem tették, mivel az író szerint a Habsburgok abban a felfogásban kormányoznak, hogy saját országaikat is csak akkor tudják felemelni, ha eközben a birodalom is virágzik. Ráadásul Ausztria is tudja, hogy elszakadása a birodalom maradék részét a franciák szabad prédájává tenné, de patrióta felfogása miatt képes a saját érdekét, vagyis a korona megszerzését, a birodalom érdeke, vagyis a fennmaradás, mögé helyezni.²⁰⁹ 1790 körülre ez a maximális optimizmus némileg alábbhagyott, és a *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője – talán a franciaországi fejlemények ismeretében – meglehetősen higgadtan, egyszerű politikai realitásként utalt Ausztria és a vele szimpatizáló

²⁰⁸ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 107.

²⁰⁹ *Untersuchung*, 1752, 27–28, 30.

német államok esetleges elszakadására, megjegyezve, hogy II. Frigyesnek is voltak hasonló, az önállósodással kacérkodó elképzelései.²¹⁰

Elsősorban az 1740-es évek politikai publicisztikájában jelenik meg az a gondolat, hogy a Habsburg császárok azért is kellenek a birodalomnak, mert a tapasztalat szerint mindenki más rosszabb lenne. Ez a mindenki más alapvetően VII. Károly Albert volt. Természetesen előkerülnek a középkor azon időszakaira történő utalások is, amikor a különböző dinasztiák között vándorolt a korona, vagy a nagy Interregnum, amikor nemcsak Habsburg császára nem volt a birodalomnak, de császára sem.²¹¹ A sors különös játéka, hogy a birodalomban éppen az a VII. Károly nem örvendett különösebb népszerűségnek, aki olyan nagyra értékelte a császári koronát. A szerzők egyrészt természetesen a mindenkori császárnak kijáró tisztelettel írtak róla, dicsérték kiváló tulajdonságait: „*Ez a nagy fejedelem bőségesen birtokában volt azoknak a szép tulajdonságoknak, amelyek egy uralkodót tökéletessé tesznek. Bölcsesség, belátás, vallásosság, istenfélelem és minden hősiek erény egyesült benne, amelyek mestermunkává tették.*”²¹² A méltató szavak után következik a „de”: „*De milyen boldog lett volna ez az úr, ha választófejedelem maradt volna...*”²¹³ A legfőbb szemrehányás, amellyel VII. Károlyt illették, az a franciákkal kötött szövetsége volt.²¹⁴ Nyílt titoknak számított, hogy Károly Albert a franciák fegyvereinek köszönhetően nyerte el a koronát 1742-ben, amiért magas árat fizetett. A röpiratok folyamatosan felhánytorgatták, hogy a birodalom *hostis naturalis*ával szövetkezett és nem megengedhető eszközöket vett igénybe a császárság megszerzéséért. Mivel önerőből nem volt képes uralkodni, a régi jó kormányzati elveket káros francia maximákkal helyettesítette, ami akár a birodalom végét is jelenthette volna.²¹⁵ Uralkodása alatt a nagyobb birodalmi rendekkel szövetkezett a kisebbek elnyomására, amivel nemcsak megzavarta a birodalmon belüli egyensúlyt, de kilépett császári szerepköréből is, hiszen neki éppen a kisebb rendek védelmezése lett volna a feladata.²¹⁶ Károly Albert császársága tehát a szerzők szerint a birodalom történetének sötétebb fejezetei közé tartozott, és ha nem is örültek látványosan a halálának, az egyik röpirat azért megkönnyebbülését fejezte ki: „*Ily módon a Német Birodalom jelenlegi állapota rendkívül*

²¹⁰ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 107.

²¹¹ *Germania Triumphans*, 1745, 68.

²¹² „*Dieser grosse Fürst besaß alle schöne Eigenschaften in Ueberfluß, welche einen Monarchen vollkommen machen. Weisheit, Einsicht, Religion, Gottesfurcht, und alle heldenmüthige Tugenden hatten sich in ihm vereinigt, und aus ihm ein Meisterstück gemacht.*” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.

²¹³ „*Aber wie glücklich wäre dieser Herr gewesen, wenn er Churfürst geblieben...*” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.

²¹⁴ *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 5–7.;

²¹⁵ *Raisonnement*, 1745, 22.

²¹⁶ *Raisonnement*, 1745, 15.

bizonytalanul festene, ha nem állna már most rendelkezésre egy elégséges és már meglevő segédeszköz. Még az isteni gondviselés maga is nyújtja ezt; a birodalom az utóbbi haláleset nyomán megszabadult az eddigi terhes kötelekeitől...”.²¹⁷ Abból, ahogy a Wittelsbach császár uralkodott, egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy más dinasztiaiktól sem lehetne jobbra számítani, mivel az új uralkodóházak új elvek, új szempontok szerint kormányoznának, ami – ahogy 1742–1745 között is láthatták – a birodalomra nézve káros következményekkel járna.

6.3. Az Ausztriai-ház haszna

Az Ausztriai-ház uralmát propagáló röpiratok nem vitatták a dinasztia tagjainak önzetlenségét és önfeláldozását, amellyel a császári koronát viselték, de azt sem tagadhatták, hogy az uralkodócsaládnak is származtak előnyei a helyzetből. *Leonina societas* lett volna a Habsburgok szempontjából, ha úgy áldoznak tetemes összegeket és nem kevés energiát a birodalom működtetésére, hogy semmilyen hasznót nem remélhetnek cserébe. Efféle ostobaságot a szerzők sem feltételeztek róluk, és többé-kevésbé határozottan ki is mondták, bizonyára jó oka van arra az Ausztriai-háznak, hogy évszázadokon keresztül ragaszkodott a császári koronához. A röpiratokban különböző rendszerezettséggel ismertették a Habsburgok indokait a császári cím megszerzésére, volt olyan, amelynek írója egy tizennyolc elemből álló listát készített,²¹⁸ a legtöbben azonban elszórtan illesztették be ezeket írásukba. A szerzők által felhozott érveket négy nagyobb csoportba lehet rendezni: (1) a dinasztia felemelkedése és virágzása, (2) a császár Európa első uralkodója, (3) a császár a legkiválóbb nép ura, (4) gyakorolhatja a császári jogköröket.

6.3.1. A dinasztia felemelkedése és virágzása

„A legfontosabb okok, amelyekkel meggyőzően alátámaszthatjuk [a korona értékét], hogy a császári korona volt eredetileg a legfelségesebb főhercegi ház virágzásának és felemelkedésének forrása, nagyságának, hatalmának és tekintélyének támaszát jelentette ezidáig, és [a korona] megtartása nélkülözhetetlenné vált. A történelem mindenkinek megtanítja, hogyan nőtt fokozatosan a legfelségesebb főhercegi ház hatalma, és megmutatja, hogy a császári korona díszre ezt időről időre megerősítette.”²¹⁹ Ezekkel a szavakkal kezdte

²¹⁷ „Solchergestalt wurde die dermalige Beschaffenheit des Teutschen Reichs ungemein mißlich aussehen, wenn nicht noch ein genugsames und schon gegenwärtiges Hülfsmittel vorhanden wäre. Eben die Göttliche Vorsehung bietet solches anjetzo selbst dar; das Reich befindet sich durch den letztern Todesfall von seinen bisherigen beschwerlichen Banden entlediget...” *Raisonnement*, 1745, 9.

²¹⁸ *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 120–174.

²¹⁹ „Die wichtigste Beweggründe beyhanden, durch welche überzeigend dargethan werden kann, daß die Kaysercrone die Quelle des Flor- und Aufnahms des Durchl. Erzhaufes ursprünglich gewesen, dei Stütze deßen Gröse, Macht und Ansehen bishero abgegeben habe, und die Beybehaltung derselben dermalen untentbehrlich

Pergen annak indoklását, miért fontos az Ausztriai-ház számára, hogy a császári koronát magánál tartsa. Abban, hogy a császári korona jelentősen hozzájárult a Habsburg-dinasztia felemelkedéséhez, lényegében a politikai publicisztikában sem (vagy alig néhányan) kétkeltek.

Többen rámutattak arra, hogy I. Rudolf királynak nem sikerült volna megalapoznia a család hatalmát, ha nem választják meg Németország urává. Két fia nem jutott volna hozzá Ausztriához, Stájerországhoz és Krajnához, ha a birodalom – uralkodója iránti tiszteletből – nem járul hozzá ezekhez az adományozásokhoz. A szerzők azt is hangsúlyozták, hogy Rudolf jelentős rangemelkedése (grófból király) hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburg-család tagjai bekerültek a birodalmi nemesség elitjébe, és innentől kezdve mind a birodalomban, mind a birodalmon kívül jó partinak számítottak az osztrák (fő)hercegek és (fő)hercegnők. Az eredményes házassági politikához tehát a korona első megszerzése adta meg a lökést, és a gazdag hercegnőket mindig vonzotta a lehetőség, hogy császárnék lehessenek.²²⁰ Egyesek szerint Zsigmond császár (1411/1433–1437) büszke lánya, Erzsébet (1409–1442) is azért adta kezét a későbbi II. Albertnek, mert azt remélte, egyszer császárné lehet. A későbbi I. Miksát is azért tartották Burgundiában kíváncsian házaslárnak az egyetlen örökös, Mária számára, mert a császári cím várományosaként tekintettek rá. A Katolikus Királyok sem más okból adták lányukat, Johannát (1479–1555) a szépreményű Habsburg Fülöpnek, hanem abban a reményben, hogy egyszer a keresztény világ fejének oldalán állhat majd. Ezen szerző szerint még Jagelló Annát is császárnei ambíciói indították arra, hogy Habsburg Ferdinánddal házasságot kössön.

A szerzők arra is utalnak, hogy az előnyös házasságok nemcsak azért voltak fontosak a Habsburg-ház felemelkedésében, mert így a korabeli Európa legjelentősebb dinasztiáival, a Luxemburgokkal, Trastámarákkal és Jagellókkal kerülhettek rokoni kapcsolatba, hanem azért is, mert ezek alapozták meg az Ausztriai-ház területi gyarapodását is.²²¹ Az osztrák örökös tartományok közül a Karintiára, Görtzre és Tirolra vonatkozó örökösödési jogot I. Albert császár és Erzsébet (1262 k.–1313) házasságára vezetik vissza, II. Albert és Erzsébet frigyét pedig egyesek a cseh koronához vezető út első lépéseként értékelték. Miksa és Burgundi Mária házassága az értékes burgundi tartományokkal gazdagította a Habsburg birtokállományt. Bár Fülöp és Johanna házassága nem tartott sokáig Fülöp korai halála miatt,

geworden seye; die Geschihte belehret jedermanniglich, wie die Macht des Durchl. Erzhaüses stufenweise angewachsen, und zeigt, daß die Zierde der Kaysercrone soclhe von Zeit zu Zeit befestiget habe.” Pergen emlékirata, 1766, 123.

²²⁰ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 157–159.

²²¹ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 160–162.

de ebből a házasságból született Károly, akinek révén a Habsburgokhoz került Spanyolország a gyarmatbirodalmával együtt. Nemcsak Jagelló Anna volt érdekelt a Habsburg Ferdinánddal kötött házasságban – olvashatjuk az egyik nyomtatványban –, hanem Ferdinánd is, aki ennek révén próbált a cseh és a magyar trón közelébe jutni. Egyedül a *Germania Triumphans* szerzője az, aki azt próbálja bizonyítani, hogy ezeknek a házasságoknak nem volt közülük a császári koronához, hiszen mind jóval az előtt kötettek, hogy a fent említett Habsburgokat császárrá választották volna. Az pedig szerinte sokszor csak a (bal)szerencsének volt köszönhető, hogy a házasságok hatalmas területi gyarapodással jártak, konkrétan Szép Fülöp és II. Lajos korai és váratlan halálának.²²²

A nyomtatványok azt is a dinasztia császári koronából eredő előnyeként tartották számon, hogy a Habsburgok magánháborúikba (*Hauskrieg*) be tudták vonni a birodalom rendjeit, így újabb területeket szerezhettek, illetve a már meglévőket megvédehették. Egyedül a *Germania Triumphans* kardoskodott amellett, hogy az Ausztriai-ház sosem használta a birodalom erejét hódításra, pusztán a már meglévő területeinek – és így sok esetben a birodalom – megőrzésére.²²³ Egy helyen olvashatjuk továbbá, hogy azt a vádat, amely szerint Ausztria folyton a belekeveri a birodalmat saját ügyeibe, csak az ellenségek találták ki, hogy megosszák birodalmat. Az Ausztriával közösen vívott háborúkat pedig úgy értékeli, hogy a hűséges birodalmi rendek mindig szívesen áldozták fel magukat császáruk védelmében.²²⁴

Azt, hogy a Habsburgok saját dinasztiajuk érdekeinek szolgálatában használták fel császári tekintélyüket, a nyomtatványok a harmincéves háború hadjárataival és különösen I. Lipót háborúival illusztrálják. Szintén ebbe a kategóriába sorolják a 18. században gyakori örökösödési háborúkat. Különösen az *Avis impartial* győzködi olvasóit arról, hogy a spanyol, a lengyel, végül az éppen zajló osztrák örökösödési háborúk csak a császárok ambíciói miatt robbantak ki. I. Lipót és I. József törekvése a spanyol korona megszerzésére ezen pamflet szerint a birodalom számára teljesen idegen érdek volt, és VI. Károly is csak dinasztiaja Franciaországgal való konfliktusa miatt keverte bele a birodalmat a lengyel trónharcokba.²²⁵ A század végére a korábban szükségesnek tartott, a franciák és törökök ellen folytatott háborúk is devalválódtak: „Az 1702-es, 1734-es évek és a hétéves háború újabb példák arra, milyen erős befolyást tudtak a császárok saját érdekükben kifejteni. Mindig a törököket és a franciákat, a Német Birodalom úgynevezett ősellenségeit használták ürügyként, hogy

²²² *Germania Triumphans*, 1745, 12–13.

²²³ *Germania Triumphans*, 1745, 31.

²²⁴ *Unpartheyische Betrachtungen*, 1790, 37–38.

²²⁵ Itt érdemes visszautalni arra, hogy többen a birodalomra nézve veszélyesnek tartották Lengyelországot, mert attól tartottak, hogy ezen keresztül fogja Franciaország hátba támadni a németeket. Lásd „A birodalom védőbástyája” című fejezet.

ellenségeiktől vagy nyughatatlan, terhes szomszédaiktól megszabaduljanak, országaikat megvédjék, nehéz háborúkat megkönnyítsenek, stb.”²²⁶ Ugyanez a szerző közölt korábban adatokat azokról a *Römermonatok*ról, amelyeket VI. Károly császár efféle „magánháborúira” szavazott meg a regensburgi birodalmi gyűlés. Eszerint 1716-ban 50 *Römermonattal*, vagyis 4 189 200 gulddal, 1734-ben pedig 30 *Römermonattal*, azaz 2 518 920 gulddal támogatták a császár háborúit.²²⁷ A hadi vállalkozások kapcsán nemcsak anyagi előnyökkel járhatott a császári korona. Ennek révén Ausztria az egész birodalom területén toborozhatott, és csapatainak szabad volt az átvonulás a birodalom területén.

A Habsburg Birodalom nemcsak jelentős kiterjedésének köszönhetette kiváltságos szerepét, hanem a korábbiakban ismertetett tekintélyes előjogainak is. A *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője nem mulasztja el megemlíteni, hogy ezeket a kiváltságokat jórészt a Habsburg császárok adták vagy erősítették meg.²²⁸ Abban, hogy az Ausztriai-ház privilégiumai közül igen jelentőseket köszönhet annak, hogy tagjai a császári címet viselték, nem is lehet kételkedni. Elég csak a *Nagy kiváltságlevélnek* nevezett, IV. Rudolf herceg (1358–1365) által 1358-ban kompilált oklevélcsokorra gondolni, amely az osztrák hercegeket főhercegi rangra emelte, és a választófejedelmek utáni első rangot biztosította számukra a birodalmon belül. Amikor Rudolf a *Nagy kiváltságlevél* megerősítését kérte IV. Károlytól, a császár Francesco Petrarca (1304–1374) tanácsára, aki felismerte az oklevelek között a hamisítványokat, nem ismerte el a dokumentumot. A kiváltságokat később egy Habsburg császár, III. Frigyes viszont elismerte, így kétségtelen, hogy kiváltságai terén az Ausztriai-ház jelentősen profitált a császári méltóságból.

A császári korona az Ausztriai-ház tagjain túl, annak székhelyét, Bécsset is kiváltságos helyzetbe emelte. Mivel a császári család itt lakott és az osztrák kormányzések és a döntően birodalmi szervek egy részének székhelye is itt volt, Bécs jelentősége igencsak megnövekedett. „Ömlött a pénz is”: a császárvárosnak jelentős anyagi haszna volt a dinasztíából, amely rengeteget költött a reprezentációra. A városban palotákat fenntartó arisztokraták, az ide érkező külföldi követek fényűző életvitele is tekintélyes bevételeket

²²⁶ „Die Jahre 1702, 1734 und der siebenjährige Krieg, sind neue Beispiele mit welchem überwiegenden Einfluß es die Kaiser in ihr Interesse zu verwickeln verstanden. Immer brauchten Sie die Türken und Franzosen als so genannte Erbfeinde des deutschen Reichs zum Vorwand, um sich ihre Feinde, oder unruhige lästige Nachbarn vom Halse zu schaffen, ihre Länder zu beschützen, schwere Kriege zu erleichtern, u.“ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 163.

²²⁷ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 54. A szerző számítása nem pontos. Egy *Römermonat* összegét ugyanis 88 464 guldenben adja meg, amely alapján az 1716-os 50 *Römermonat*nak 4 423 000 gulddal kellett volna jelentenie. A szerző által megadott végösszeg alapján egy *Römermonat* 83 784 gulden volt. Az 1734-es évre is elvégezve a számítást: a végösszegnek 2 653 920 gulddal kellett volna lennie, és a megadott végösszeg alapján egy *Römermonat* értéke 83 964 guldenre tehető.

²²⁸ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 144–145.

jelentett. A hivatali apparátus tagjai is jó fizetést kaptak állítólag, amelyből költheztek. A hivatali ügyintézés is szépen hozott a konyhára, hiszen a nemesi leveleket, privilégiumokat, diszpenzációkat kérvényezők tekintélyes összegekkel a zsebükben érkeztek Bécsbe.

6.3.2. Európa első méltóságának birtokosa

Egyetértés mutatkozik a szerzők között abban, hogy a 18. században a német-római császár volt Európa első számú uralkodója. Mondhatnánk azonban, hogy *csak* Európa első méltósága, pedig korábban a világ urának is nevezték.²²⁹ A legtöbb koronás fő sem elsőségét nem vonta kétségbe, sem azt, hogy a római cézárak rangját viseli.²³⁰ Csupán az orosz cárokat emlegették úgy mint akik a német-római császárral egyenlő rangot követelnek maguknak.²³¹ Az Ausztriai-házból kikerülő császárok tehát nemcsak egy állam, hanem a kontinens első emberei voltak, ami a kora újkorban, amikor a rangok, címek, titulusok nagy jelentőséggel bírtak, fontos szempontnak számított. Ez az elsőség diplomáciai szinten is kifejeződött, hiszen a császári követek álltak a követi ranglista élén.

Mivel a császár volt az első számú méltóság, neki volt a legelőkelőbb udvara is. Ez leginkább a császárkoronázások alkalmával látszott, amikor a Rómer előtti ünnepségen a birodalmi főhivatalnokok feladatait a királyokkal egyenrangúnak tekintett választófejedelmek teljesítették. Tekintsünk most el attól, hogy a 18. században ezt a megtisztelő feladatot a választók örökös hivatalnokaiknak engedték át! Korszakunkra ez azt jelentette, hogy a birodalmi főpohárnoki hivatalt a cseh király, a birodalmi főmarsalli tisztet a szász herceg és egyben lengyel király viselte, a brandenburgi örgróf, aki ekkor már porosz király is volt, pedig a birodalmi főkamarási hivatalt töltötte be. A braunschweig-lüneburgi hercegnek, vagyis a brit királynak is járt volna egy főhivatal, de hogy melyik, sokáig vita tárgyát képezte. 1692-ben ugyan hivatalosan megkapta Hannover a főzászlótartói hivatalt, ám Württemberg, amely magának tekintette a főhivatalt, tiltakozott ellene. A 18. század elején, rövid időre megkapta a főkincstartói hivatalt, de miután vissza kellett adnia néhány év után, a főhivatal körüli vita folytatódott. Nyugvópontra csak 1777-ben jutott, amikor a bajor és a pfalzi választói méltóság egyesülése után véglegesen megkapta a főkincstartói tisztet. Mint a felsorolásból is látszik, a császár udvarában több választói méltóságot és egyben birodalmi főhivatalt is olyan személyek viseltek, akik egy másik európai államban királyként uralkodtak, vagyis a királyokkal nem pusztán egyenrangúak voltak. Az császári udvar fényét tehát azzal is

²²⁹ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 121.

²³⁰ *Ist die deutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 121.

²³¹ *Unpartheyische*, 1790, 9. I. Péter cár 1721-ben felvette az imperátor címet.

emelték, hogy külföldi uralkodókként voltak alávétve a császárnak. Ez is természetesen erősítette azt a toposzt, amely szerint a császár király a királyok között.

A választófejedelmek azonban nemcsak főhivatalnokokként voltak a császárnak alárendelve, hanem vazallusaiként is. A császár volt ugyanis a birodalom legfőbb hűbérura, és hivatalosan minden birodalmi tag tőle kapta a hűbért. Minden egyes császár trónra lépésekor a hűbéradományokat, így a választófejedelemségeket is, meg kellett erősíteni, és az ilyen adományozási ceremóniák még a régi, középkori külsőségek (térdelés stb.) szerint zajlottak. A 18. században a sok kis hűbéres a Birodalmi Udvari Tanácsnál is letehetette a hűbéresküt, ám a tekintélyesebb vazallusoknak, mint például a választófejedelmeknek, személyesen a császárnak kellett letenniük. A császár a birodalom legfelső bírójaként is a birodalom rendjei felett állt, ami egy újabb alá-fölérendeltségi viszonyt hozott létre a választófejedelmek irányába is.

A császár uralkodók közti elsőségét abból is eredeztették, hogy még a 18. században is ő számított a kereszténység legfelső világi urának, a pápa és a birodalmi egyház legfőbb védelmezőjének.²³² A császár nem szűnt meg a kereszténység és a birodalmi egyház fejének lenni a reformáció után sem, és így bizonyos szimbolikus védelmező funkciója a protestánsok irányában is volt. Ebben a minőségében pedig császár a birodalom leghatalmasabb egyházi fejedelmeinek is ura lett.

A 18. században azonban királynak lenni a királyok között már egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mint a korábbi évszázadokban. Mivel a szimbolikus cselekvéseknek továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítottak, elsősorban a királyi címmel is rendelkező választófejedelmek számára kezdett terhessé válni a sok ceremónia, amelyeken ország-világ előtt maguk felett állónak ismertek el egy másik uralkodót. A 18. században már egyáltalán nem volt divat, hogy a választófejedelmek maguk teljesítsék főhivatalnoki kötelességeiket a koronázáson, rábízták ezt örökös hivatalnokaikra. Arról pedig az egyik nyomtatványban is olvashatunk,²³³ hogy elsősorban a világi választók egyre inkább próbálták lerázni magukról a hűbéri adományozás ceremóniáinak terhet, igyekeztek kibújni az egyetlen aktus alól, amely még látványosan a császár alárendeltjeiként mutatta be őket. Pandóra szelencéjét II. Frigyes nyitotta ki 1742-ben, amikor az ő támogatásával is trónra lépő VII. Károlytól engedményeket csikart ki az adományozási ceremóniában. Akkortól kezdve heves viták alakultak ki a választófejedelmek között, mivel volt, aki megmaradt volna a régi ceremóniális szokásoknál,

²³² A császár mint a kereszténység és a birodalmi egyház védelmezője által élvezett jogokról lásd: *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 136–138.; *Unpartheyische*, 1790, 21–28.

²³³ *Unpartheyische*, 1790, 9–15.

az egyházi választók pedig folyamatosan hangoztatták, hogy a választófejedelmi adományozási ceremóniáknak egyformáknak kell lenniük, amivel tovább mérgesítették a vitát. A dologból végül a császárok jöttek ki a legrosszabbul, mert bár I. Ferenc és II. József is tettek kísérleteket az adományozási ceremóniák átalakítására, ezek zátonyra futottak, a torzskodás pedig összességében a császár legfelső hűbéri tekintélyének megtépázásához vezetett.

6.3.3. A legkiválóbb nép ura

Sokszor hangoztatott érv amellett, hogy a Habsburgoknak megéri küzdeni a koronáért, hogy ezzel a legkiválóbb európai nép uralkodójává válhatnak. Ahogy a császár a birodalom tekintélyét növeli saját hatalmával, dicsőséges uralkodásával, úgy a nemzet kiválósága is emeli a trón értékét. A szerzők szerint pedig Németországnál keresve sem lehetett volna jobb terepet találni az uralkodásra, hiszen szerintük kétség sem férhetett ahhoz, hogy a németek – származzanak bármely társadalmi csoportból – Európa első számú nemzetét alkotják.

Németországot több szerző előszeretettel nevezi az európai uralkodók anyjának.²³⁴ Ezzel arra próbálnak utalni, hogy az európai uralkodócsaládok gyakran választottak kiházasítandó tagjaik számára párt a német fejedelmi családokból, és lényegében nem volt olyan uralkodó Európában, akinek ne csörgedezett volna legalább egy kevés német vér az ereiben. Ennek illusztrálására több helyen írják, hogy Lisszabontól²³⁵ Pétervárig²³⁶ minden uralkodó felmenői között található német²³⁷ – azt már kevésbé hangsúlyozzák, hogy a német vonalat sok esetben a Habsburgok jelentették. Nem csoda, hogy az európai dinasztiák szívesen választottak a német fejedelmi családokból – írják a szerzők –, hiszen „*a régi német nemességnek nincs szüksége arra, hogy öreg családfák sűrűje mögé bújjon*”,²³⁸ személyes érdemeikkel is kitűnnek, megbecsülésnek örvendenek Európa-szerte.

²³⁴ „*Deutschland ist die Regenten-Mutter von Europa.*”, *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.; „*... Teutschland [...] die Mutter fast aller europäischen Beherrscher.*” *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 121–122.

²³⁵ III. Péter portugál király (1683–1706) a pfalzi választófejedelem lányát, Mária Zsófiát vette feleségül. Fiuk, V. János (1706–1750) I. Lipót császár lányával, Mária Annával kötött házasságot. A röpiratok keletkezésekor éppen az ő unokájuk, I. Mária ült a portugál trónon (1777–1816).

²³⁶ Utalás II. Katalin cárnőre (1762–1796), aki 1729-ben Sophie Auguste Friederike néven a németországi Anhalt-Zerbstben látta meg a napvilágot.

²³⁷ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 122.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.

²³⁸ „*Der alte teutsche Adel braucht sich nicht hinter das Dicke alter Stammbäume zu verstecken...*” *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.

Nemcsak a nemesség rendelkezett olyan tulajdonságokkal – bizonygatták a szerzők –, amelyek miatt büszke lehet rájuk a császár, hanem az egész nép is.²³⁹ A németek becsületesek, őszinték, bátrak, jószívűek, mértéktartóak és nagylelkűek. Hazaszeretők és hűségesek, amit az is mutat, hogy a háborúk idején azonnal és kérés nélkül mindig császáruk segítségére sietnek, és önként mentik meg a bajban. A kulturális virágzás és eredmények is bizonyítják, hogy nemcsak él bennük a tudásszomj, de fogékonyak is a tudományok iránt és igen találgényesek is. Fejlett a szépérzékük, de nem majmolják a külföldiek szokásait, különösen nem az itáliaiakét és a franciáikét. Utóbbiaktól csak a méregekeverést, a banditizmust, a zendülést és az orvgyilkosságokat lehetne eltanulni²⁴⁰ – írja az egyik szerző, talán a francia forradalom kevésbé barátságos jelenségeire reagálva.

Ezek a jó és hazaszerető emberek ráadásul igen nagy tömegben élnek Németország hatalmas területén. Olyan sokan vannak, hogy bőven jut belőlük más országokba is, ahol éppen népességhiány mutatkozik. Azzal, hogy a német telepesek a legtöbb európai országban megtalálhatók, sokszor találkozunk a röpiratokban. A német telepeseket mindenütt szívesen látott vendégekként festik le, amit azzal indokolnak, hogy szorgalmas és nagy munkabírási embereként ismerik őket. A német telepesek gyakori előfordulása miatt az egyik szerző a legtöbb jütlandi, magyarországi, oroszországi, Sierra Morena-i, amerikai, kelet-indiai kolónia kiválóságát a német telepesek jelenlétével indokolja.²⁴¹

6.3.4. A császári jogkörök előnyei

Több röpirat is az Ausztriai-ház császári koronából eredő hasznaként ír a császári jogkörök gyakorlásáról. Mivel a dolgozatban a császári jogkörök mibenlétéről és jelentőségéről igen sok szó esett, ezt az indokot csak röviden érintem. A császár jogosítványairól a korban azt gondolták – kissé leegyszerűsítve –, hogy sok tekintetben korlátozottak, de a császári prerogatívák még mindig jelentős pozíciókat tartanak fenn a birodalom feje számára akár a törvényhozásban, akár a bírászkodásban vagy a végrehajtásban. Abban is egyetértettek a témában jártasabbak, sok múlik azon, hogy az éppen regnáló császár mennyiben képes kihasználni ezeket a pozíciókat, mennyire tudja tartalommal megtölteni a címét. Az alábbiakban azokat a császári jogköröket gyűjtöttem össze, amelyeknek a gyakorlását a röpiratok szerzői jelentősnek tartották.

²³⁹ A német nép erényeiről: *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 121–125.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...*?, 1790, 12.

²⁴⁰ *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 123.

²⁴¹ *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 124.

A korábbiakban láttuk már, hogy a császári korona a hozzá társuló alacsony bevételek és hatalmas kiadások miatt ráfizetéses volt. A szerzők egy része azonban úgy vélte, a kicsit is meg kell becsülni, éppen ezért az Ausztriai-háznak mégis csak van némi jövedelme a császári koronajövedelmekből. Főleg a háborús időkben megszavazott *Römermonatok* kerültek elő mint olyan rendkívüli jövedelem, amely a Habsburgok számára szükséges volt területeik védelméhez, a császári méltóság nélkül azonban nem juthattak volna hozzá. Ennek ellenére a koronajövedelmek annyira elenyészőek voltak, hogy ezt többen inkább a korona hátrányaként emelgették, amely inkább eltántorítja azokat, akik a császárság gondolatával kacérkodnának.

Bár a történetírásban sokáig lebecsülték a császár törvényhozásban betöltött szerepét, a 18. században erről másképp gondolkodtak. A röpiratok kiemelték, hogy ő törvényhozó szerv, a regensburgi birodalmi gyűlés elnöke (*Chef*), még ha a császár sosem jelenik meg, csak a főmegbízotton keresztül képviselteti magát. Arra is felhívták a figyelmet, hogy bármilyen határozatot hozzon is a birodalmi gyűlés, császári ratifikáció nélkül nem emelkedik törvényerőre. Ezzel tehát a törvényhozásban alkalmazható császári vétőjog jelentőségét hangsúlyozták.

„A legfelső és az alsóbb birodalmi bíróságokon is magas előjogokkal rendelkezik a császár. Mivel ő a Birodalmi Udvari Tanács testületének elnöke...”²⁴² – érkezőnk el a következő, a szerzők által említésre méltó császári jogkörhöz. A Birodalmi Udvari Tanácsba saját maga nevezte ki a tagokat, a másik legfelső bíróságba is pedig jelölhette a kamaraelnököket. Volt, aki különleges megtiszteltetésként utalt arra, hogy a császár ítélkezhet a nagyhatalmú birodalmi rendek felett – más viszont éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a császár bírói hatalmának a nagy és erős rendek miatt nehéz érvényt szerezni, a gyengébb rendek esetében pedig az a gyakorlat akadályozhatta a császári akarat foganatosítását, hogy egy nagyhatalmú birodalmi rend oltalmába „menekültek” a császár elől.²⁴³

A császári jogkörökből végül a szerzők olyan kedvezményeket emeltek ki, mint a rangemelés, címeradományozás, jegyzők kinevezése, egyetemalapítás, tudományos címek és fokozatok adományozása, nagykorúsítás, kegyelmezés, különböző privilégiumok (például könyvkiadásra, posta működtetésére stb.) odaítélése. Megemlítették még, hogy a császár a birodalom területén bárhol toborozhat és serege átvonulhat. Telepítési joga folytán a birodalom lakosságával megelőzheti saját területeinek elnéptelenedését. A császári jogkörökből viszont úgy tűnik, csak akkor tudott valaki igazán profitálni, ha nem megengedett módon használta fel azokat.

²⁴² *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 138.

²⁴³ *Unpartheyische*, 1790, 20–21.

* * *

Ha egy mérleg egyik serpenyőjébe a birodalom előnyeit, a másikba az Ausztriai-házét tennénk, akkor láthatóvá válna, hogy a Habsburg-dinasztia több száz éves összefonódása a császári koronával inkább a Német-római Birodalom számára volt hasznos. Természetesen más lenne a mérleg állása V. Károly korában és II. Józsefében, és ha kellőképpen sok időpontot néznénk meg, akkor látható lenne, hogyan tolódik át lassan a mérleg súlypontja a birodalom hasznának oldalára párhuzamosan a császári korona értékvesztésének folyamatával. Azok a tényezők, amelyek a korona viselését korábban kívánatosá tehették a dinasztia számára, a 18. század végére praktikus okokból elvesztették a vonzerejüket. A birodalom hozta „a házasságba” Európa első méltóságának címét, de az Ausztriai-ház volt, amely a költségeit fizette. A kora újkor elején még megérte az anyagi áldozatot a császársággal összekapcsolódó sok hangzatos cím, de a felvilágosodás racionális világában már kevésbé, főleg úgy, hogy a császári korona minimális kézzel fogható hasznot hozott, és a folyamatosan önállósodó német államok is csak a gondokat szaporították. A források tükrében úgy tűnik, két dolog tartotta egymás mellett közel négyszáz évig a császári címet és a Habsburgokat: a közös érdekek és a megszokás. A birodalomnak olyan császárokra volt szüksége, akik megfelelően tudták reprezentálni Európa első számúnak tekintett államát és uralkodóját, és az Ausztriai-ház a primátusért cserébe hozta kincstárát és tekintélyét. A birodalmat meg kellett védeni a két öselleniségtől, erre a védelemre pedig fekvéséből kifolyólag a Habsburg Birodalomnak is szüksége volt, így az Ausztriai-ház birtokai képezte védőfalat a birodalom rendjei anyagilag és katonailag segítették. Idővel azonban a címek már nem voltak olyan kecsgetetőek, a törökök visszaszorulásával a Habsburg országok fokozatosan elvesztették védőbástya-jellegüket. Mivel azonban a dinasztia és a birodalom is hozzácsokott, a Habsburgok maradtak a trónon – bár néhány császár elgondolkodott azon, miért is tartják fenn ezt az „együttműködést”.

7. AZ 1745-ÖS CSÁSZÁRVÁLASZTÁS

A dolgozat utolsó fejezetében Lotaringiai Ferenc 1745-ös császárrá választásán keresztül szeretném felvázolni, milyen eszközök álltak a bécsi udvar rendelkezésére egy-egy jelöltjük megválasztásának előmozdítására. Először főleg a bécsi levéltári kéziratok anyagra támaszkodva mutatom be azokat a diplomáciai erőfeszítéseket, amelyekkel Bécs a választás sikerét igyekezett biztosítani 1745-ben. A fejezet második nagyobb egysége a Lotaringiai Ferenc személye körül kibontakozó röpiratháborút elemzi, amely kivételes volt a 18. századi császárválasztások történetében. Ennek segítségével illusztrálható, hogyan lehetett (volna) felhasználni a nyilvánosságot a császárjelölt ügyének támogatására.

7.1. Diplomáciai erőfeszítések

„*Hominem iustum, bonum et utilem*” – „*igazságos, jó és hasznos embert*” kell megválasztani római királynak, jövődő császárnak – instruíta a német *Aranybulla* a választófejedelmeket a 14. század közepén.²⁴⁴ Azt is kikötötte, hogy a választóknak csak a birodalom javát szem előtt tartva, minden külső befolyástól mentesen kell leadniuk szavazatukat a szerintük megfelelő jelöltre. Ez persze a későbbiekben sem tartotta vissza a császári címre pályázókat attól, hogy különböző pénzösszegekkel, adományokkal vagy más segédeszközökkel igyekezzenek meggyőzni a választókat igazságosságukról, jóságukról és hasznosságukról, és természetesen a választófejedelmek sem zárkóztak el az elől, hogy ily módon „segítsék őket” a helyes döntés meghozatalában. Nem ártott tehát, ha a császári méltóságra pályázónak jelentős anyagi források álltak rendelkezésére, és ha egy hatékony diplomáciai gépezet dolgozott azon, hogy a mellette szóló érvek kellőképpen nyomatékosak legyenek majd a választóknál. Nem volt ez másképp a 18. században sem, különösen nem az osztrák örökösödési háború időszakában, amikor a hadakozó felek és szövetségeseik katonai ereje, a hadszíntereken elfoglalt pozíciójuk is jelentős befolyással bírtak a választási folyamat kimenetelére.

²⁴⁴ *Aranybulla*, 2. capitulus 1. §. (Mivel a fejezetszámok kellőképpen eligazítanak, oldalszámra az *Aranybulla* esetében nem hivatkozom.)

7.1.1. Második esély

1745-ben már a második császárválasztás zajlott az osztrák örökösödési háború alatt, és Lotaringiai Ferenc István, a Habsburg-dinasztia jelöltje már másodszor pályázott a császári címre, miután 1742-ben nagy ellenfelét, a bajor Károly Albertet emelték a császári trónra VII. Károly néven. Ferenc újbóli jelöltsége nyomán ismét mozgásba lendült a Habsburg diplomácia, és igyekezett minél több választófejedelmet megnyerni Ferenc ügyének. Ez nem volt egyszerű feladat, hiszen a háborúban egyes választók Ausztriával vagy éppen egy másik választóval álltak szemben, és az osztrák diplomataknak jó érvekkel kellett rendelkezniük, hogy az előző választáson az ellenjelöltet támogató választófejedelmeket Ferenc mellé állítsák.

Az 1740 végén megürülő császári trónra négyen pályáztak 1741–1742-ben. Habsburg részről már akkor is Lotaringiai Ferencet támogatták a később megválasztott Károly Albert bajor választófejedelemmel szemben. Kevésbé volt komoly és támogatott II. Frigyes Ágost szász választófejedeleme, illetve V. Fülöp spanyol király (1700–1746) jelöltsége. Az 1724-es Wittelsbach-házi uniónak köszönhetően, amelyben a Wittelsbach-dinasztiából származó választófejedelmek léptek szövetségre egymással, Károly Albert – sajátjával együtt – legalább három szavazatra számíthatott: a bajor, a pfalzi és a kölni voksra.²⁴⁵ Az örökösödési háború menete, az erőviszonyok változása folyamatosan kihatott a választás alakulására. Ebben jelentős szerepe volt Franciaországnak, amely közvetetten, Károly Albert diplomáciai és katonai támogatásával volt képes befolyásolni a választás kimenetelét. Elsősorban a francia intrikának volt betudható, hogy 1741. június 4-én II. Frigyes porosz király és brandenburgi választófejedeleme egy titkos szerződésben kötelezte magát, hogy Frankfurtban Károly Albertre adja a szavazatát. Részben a francia nyomásnak engedve hamarosan Trier, Mainz és Szászország is a bajor jelölt mögött sorakozott fel, és szeptember elején Lotaringiai Ferenc már csak Hannover támogatásában bízhatott. A hadi helyzet kedvezőtlen alakulása azonban arra sarkallta II. Györgyöt, hogy szeptember közepén – francia közvetítéssel – semlegességi szerződésért cserébe Károly Albertnek adja a szavazatát. II. György pálfordulásának akadtak dicsőítői is: *„Most, hogy a brit oroszlán visszahúzta a mancsait, nem kétséges többé, hogy egyhangúság lesz [ti. a választófejedelmi kollégiumban], ami egyszerre*

²⁴⁵ Az 1724-es háziuniót négy Wittelsbach választófejedeleme kötötte: II. Miksa Emánuel bajor, Ferenc Lajos trieri (1716–1729, később mainzi is: 1729–1732), Kelemen Ágost kölni és III. Károly Fülöp pfalzi (1716–1742) választó, és csatlakozott hozzá a leendő bajor választó Károly Albert is. A felek politikai és katonai szövetsége azt célozta, hogy a Habsburgok és Hohenzollemek mellé harmadik jelentős dinasztivá emelkedjenek a birodalmon belül. Mivel 1742-ben a trieri érseki székben már nem Wittelsbach-sarj ült, Károly Albert a háziunió alapján csak három szavazatot vehetett biztosra. A háziunió szövegét és ismertetését l.: *Zeitalter des Absolutismus*, 1997, 176–184.

*vigasztaló és dicsőséges!*²⁴⁶ Az osztrák diplomáciának a kegyelemdöfést a választófejedelmi kollégium 1741. november 4-én hozott határozata adta meg, amelyben az adott választáson felfüggesztették a cseh választófejedelmi szavazatot, mondván, hogy nő (Mária Terézia) nem gyakorolhatja a választói jogokat.²⁴⁷ Végül a bajor választót 1742. január 24-én római királlyá választották, majd február 12-én VII. Károly néven császárrá koronázták.

Mivel VII. Károly a franciáknak köszönhette trónját, uralkodása alatt mindvégig ki volt szolgáltatva nekik. Halálakor a franciák elvesztették bábsászárukat, azt a tervüket azonban nem adták fel, hogy újfent egy ellenjelöltet támogassanak Lotaringiai Ferencsel szemben. Franciaország II. Frigyes Ágost szász választófejedelmet és lengyel királyt próbálta meggyőzni arról, jelöltesse magát (ismét) a császári címre, és Frigyes Ágost egy darabig kacérkodott is a gondolattal. Francia részről természetesen logikusnak tűnt volna az elhunyt császár fiát és új bajor választót, az ifjú III. Miksa Józsefet támogatni, ő azonban nem kívánt apja nyomdokaiba lépni. Belátta, hogy apja nagyhatalmi politikája kudarcot vallott, és ahelyett, hogy francia szövetségben a császári trónra pályázott volna, kiegyezett Ausztriával. Ebben nyilván szerepe volt annak is, hogy az osztrákok 1745 márciusában jelentősen benyomultak Bajorország területére. Következésképp a békétárgyalások folyamán az osztrákok voltak jobb pozícióban. Az 1745. április 22-én megkötött füsseni béke²⁴⁸ témánk szempontjából érdekes rendelkezései a következők voltak: Mária Terézia törvényesnek ismerte el VII. Károly császári, özvegyének császárnei címét, kárpótlási követelések nélkül visszaadta Miksa Józsefnek az elfoglalt bajor területeket, cserébe a bajor választó garantálta a *Pragmatica Sancti*ót, elismerte, hogy Mária Terézia jogszerűen gyakorolhatja a cseh választói jogokat, megígérte, hogy szavazatát a választáson Lotaringiai Ferencre adja. Elfogadta, hogy a császárválasztás befejeztéig Ingolstadtot semleges, Braunaut és Schärdinget pedig osztrák csapatok szállják meg. Kötelezte magát továbbá, hogy csatlakozik a birodalmi kerületek együttműködéséhez, amennyiben az a birodalom nyugalmanak fenntartását célozza, és hogy nem emel igényt a franciák által uralt elő-ausztriai területekre.²⁴⁹ A békeszerződéshez két külön cikkelyt is csatoltak. Az egyikben Miksa József vállalta, hogy igyekszik a kölni és a

²⁴⁶ „Nun der britisch Löw seine Franken eingezogen, ist nicht länger zweifelhaft, daß sich Unanimia ergeben, welches so tröstlich als glorreich.” Idézi HEIGEL, 1877, 187.

²⁴⁷ Érdekes adalék, hogy 1741. decemberben Károly Albert a francia csapatok támogatása mellett bevonult Prágába, ahol cseh királlyá is választották. Ezzel a birodalom történetében is kivételes alkotmányjogi helyzet állt elő, hiszen egy személy kezében két választófejedelmi méltóság összpontosult. Arra vonatkozó szabályozást, hogy ilyen esetben hogyan lehet (vagy éppen nem lehet) gyakorolni a választófejedelmi jogokat, egyelőre nem találtam. Ez azért is lenne érdekes, mert joggal merül fel a kérdés: vajon Károly Albert cseh királysága idején miért nem reaktiválták a cseh szavazatot, miért nem szavazott magára cseh királyként is?

²⁴⁸ A füsseni béke szövegét lásd: *Zeitalter des Absolutismus*, 293–298., vö. *Erbfolge-Krieg*, 1902, 651–657.

²⁴⁹ GHILLANY, 1865, 270–271.

pfalzi választót²⁵⁰ is megnyerni Lotaringiai Ferenc ügyének, a másikon Ausztria ígért jelentős szubvenciót a tengeri hatalmak részéről a bajor csapatok átengedésének fejében.²⁵¹

7.1.2. Brit szubvenciók

Itt érdemes tenni egy rövid kitérőt a háború alatti szubvenciók irányába, ugyanis a tengeri hatalmak – Nagy-Britannia és Hollandia – által folyósított pénzügyi segélyek nemcsak a bajor választó támogatásának megnyerését segíthették elő.²⁵² A szubvenciók jelentőségére a 18. századi európai diplomáciában sok történész rámutatott, de a szakirodalomban nem vizsgálták még a kérdést kifejezetten a császárválasztások szempontjából, csupán az 1749–1754-es választási tervezet esetében olvashatunk közvetlen összefüggésről.²⁵³ Ennek ellenére nem tűnik alaptalannak a feltevés, hogy a szubvenciók megszavazása, kifizetése vagy késleltetése 1745-ben nemcsak az angol–osztrák szövetség működésére, hanem a császárválasztás kimenetelére is hatással lehetett.

Nagy-Britannia a 17–18. század fordulóján felismerte, hogy a szövetségeseinek nyújtott segélyek révén jelentősen kiterjesztheti befolyását az európai nemzetközi kapcsolatokban, így a szubvenció egyik legfontosabb diplomáciai eszközévé vált.²⁵⁴ A 18. század folyamán radikálisan megnőtt a szövetségeseinek folyósított összegek mértéke: míg az 1690-es években a parlament még csak 322 165 fontot szavazott meg segélyezési célokra, az összeg 5 371 000 fontra nőtt az 1702–1712 közötti időszakban (lényegében a spanyol örökösödési háború időszakában), végül az osztrák örökösödési háború alatt már 11 187 190 fontot fordítottak szubvenciókra.²⁵⁵ Utóbbi háború alatt az egyik legfőbb kedvezményezett Ausztria volt, amely összesen 2 883 000 font segélyben részesült,²⁵⁶ ami a 11 milliós összegnek egynegyedét tette ki. Az 1740–1748 között szubveniált államok között ott találunk még öt választófejedelemséget (Bajorország, Hannover, Köln, Mainz és Szászország), kisebb-

²⁵⁰ A kölni érsek, Kelemen Ágost és a pfalzi választó, Károly Tivadar a Wittelsbach-dinasztia tagjaiként III. Miksa József rokonai voltak. A közbenjárás egyébként Károly Tivadarnál nem vezetett eredményre, aki sem a füsseni békét nem ismerte el (majd csak az 1745-ös drezdai békében), és a császárválasztáson Ferencet sem támogatta.

²⁵¹ POOR, 2006, 174., vö. *Erbfolge-Krieg*, 1902, 658. Érdekes módon a béke szövegének kiadásai többnyire nem tartalmazzák a két külön cikkelyt, sem a *Zeitalter des Absolutismus*, 1997 nem tesz említést róluk, sem az annak alapjául szolgáló Wenck-féle szerződésgyűjtemény.

²⁵² Míg Ausztriát és szövetségeseit Nagy-Britannia támogatta szubvenciókkal, a szembenálló felek Franciaországtól számíthattak hasonló pénzügyi segélyekre.

²⁵³ BROWNING, 1967.

²⁵⁴ KOVÁCS, 2004/b, 109.

²⁵⁵ KOVÁCS, 2004/a, 97.

²⁵⁶ DICKSON II, 1987, 390.

nagyobb német államokat (pl. Braunschweig–Wolfenbüttel, Hessen–Kassel), és további osztrák szövetségben levő államokat (Szárd Királyság, Oroszország).²⁵⁷

A szubvenciók összegeit összegyűjtő Dickson munkájából tudjuk, hogy Nagy-Britannia tizenhárom alkalommal folyósított segélyt Ausztriának 1741–1748 között. 1745-ben két szubvenció szerződés is született Nagy-Britannia és Ausztria között: az első április 2-án, amelyben Anglia 500 000 font összegű segélyt folyósított Ausztriának, és amely összegből 200 000 fontot hannoveri katonák felfogadására kellett fordítani. A június 8-i megállapodásban 8000 osztrák katonát vettek brit zsoldba a németalföldi hadszíntéren egy év időtartamra.

Dickson táblázatainak éves bontásából látható a további segélyezett német államok listája is. Érdekes módon 1745-ben három új tag tűnik fel a tengeri hatalmak által támogatott államok sorában: a mainzi, a kölni és a szász választófejedelemség.²⁵⁸ Ezek a segélyek, összegüket tekintve, igen mérsékelték voltak összehasonlítva az Ausztriának vagy Hannovernek juttatott összegekkel. Mainz 8 620, Köln 24 299 font támogatást kapott, és ezek az összegek hamarosan éves támogatássá alakultak át.

A szászok 100 000 fontos segélyben részesültek, ez azonban csak egyszeri juttatás volt.²⁵⁹ Szászország segélyezésének hátterében az állhat, hogy II. Ágost választó 1745 januárjában belépett a varsói szerződésbe, amelyben Nagy-Britannia és Hollandia vállalta szubvenció folyósítását, cserébe a szászok továbbra is poroszellenes oldalon maradtak a háborúban. A tárgyalások azonban igen nehézkesen haladtak előre, legalábbis ahogy Ignaz Wasner és Anton von Zöhren²⁶⁰ londoni és hannoveri jelentéseiben olvashatjuk. Wasner még késő nyáron is utal az angol Harrington és a szász Königsfeld közötti tárgyalásokra a szubvenció szerződés ügyében.²⁶¹ Jelentésében arról is írt, hogy a szerződés megkötése jelentős nehézségekbe ütközött, és Harrington szerint a tárgyalások esetleges megszakadása végzetes következménnyel járhat a választás kimenetelét illetően. Szászország nem bizonyult tehát könnyű tárgyalópartnernek, és a britek később is folyamatosan hangot adtak a szász választóval szembeni bizalmatlanságuknak és a szubvenció szerződés megkötésének sikerével kapcsolatos kételyeiknek.²⁶²

²⁵⁷ DICKSON, 1987, II, 391.

²⁵⁸ DICKSON II, 1987, 391.

²⁵⁹ A szászok 1746 áprilisában már Franciaországgal kötöttek titkos szubvenció szerződést. eADB, 19. kötet, 215.

²⁶⁰ Anton von Zöhrenen, Londonba kiküldött követ 1745-ben. Megbízása arra az időszakra szólt, amíg Wasner Hannoverben tartózkodott.

²⁶¹ HHStA StAbt. Eng. B. 88, Wasner jelentése, 1745. augusztus 7., 14–29.

²⁶² HHStA StAbt. Eng. B. 88, Wasner jelentése, 1745. augusztus 16., 54–51.

A füsseni béke második külön cikkelyének ismeretében különös, hogy Bajorország nem szerepel az 1745-ben támogatott államok listáján. Ebben Mária Terézia vállalta, hogy amennyiben Miksa József osztrák szolgálatba állítja csapatait, folyamodni fog a tengeri hatalmakhoz, hogy jelentősebb összeggel támogassák az ifjú bajor választót.²⁶³ A kimutatás szerint Bajorország csak 1747-ben jelenik meg a britek által szubveniált államok sorában (egy 26 846 fontos összeggel). A bajorok hiánya azért is meglepő, mert a már említett követek jelentései alapján a szubvenciók szerződésével kapcsolatos tárgyalások nyár elején megindultak. A bajor szerződés körüli problémák felmerülése azért is volt veszélyes, mert Kelemen Ágost kölni választó (a bajor választó nagybátyja) júliusban közölte, hogy a saját szubvenciók szerződéséről szóló tárgyalások folytatását a bajorokkal való egyeztetés végkimenetelétől teszi függővé.²⁶⁴ Később, 1745 szeptemberében Ignaz Wasner londoni osztrák követ arról tudósított, hogy a bajor Haslang a szerződés aláírása végett Londonba érkezett.²⁶⁵

Mint a fentiekből kiderül, a brit szubvenciók jelentős szerepet játszottak az Ausztriával és további partnereivel kötött szövetség fenntartásában. A brit pénzügyi támogatás nélkül Ausztriának nem nagyon lett volna megfelelő eszköze arra, hogy ingadozó szövetségeseit maga mellett tartsa. Továbbá, ahogy azt a választófejedelmeknek 1745-ben juttatott segélyekről szóló kimutatások és a Wasner- és Zöhrern-féle jelentések elszórt utalásai is alátámasztják, a brit szubvenciók legalábbis igen erős meggyőző erővel bírtak a választók számára abban, hogy Lotaringiai Ferencre adják a voksukat.

7.1.3. *Khevenhüller Drezdában és Hannoverben*

Ahhoz, hogy Ferencből császár lehessen, meg kellett szerezni a választófejedelmek többségének szavazatát. Bár ahhoz, hogy valakit római királlyá válasszanak elég volt egyszerű többséget elérni (1745-ben tehát öt szavazatot) a választáson, a Habsburgok – tanulva az 1742-es esetből – igyekeztek minél több voksot szerezni. A helyzetet nehezítette, hogy a zajló örökösödési háborúban a választófejedelmek egy része a Habsburgok ellenfele volt, illetve Franciaország is különböző diplomáciai fogásokkal próbálta ismét megakadályozni Ferenc császárrá választását. Ennek ellenére Ferenc ügye nem állt rosszul. Az eddigiekben láthattuk, hogy Bajorország az áprilisi füsseni békében már neki ígérte a szavazatát, az új mainzi választó, Johann Friedrich Karl von Ostein (1743–1763) erősen

²⁶³ POÖR, 2006, 174.

²⁶⁴ HHStA StAbt. Eng. B. 88, Zöhrern jelentése, 1745. július 9., 41–48.

²⁶⁵ HHStA StAbt. Eng. B. 88, Wasner jelentése, 1745. szeptember 21, 31–33.

Habsburg-szimpatizáns volt (ráadásul kisebb összegű szubvencióban is részesült), a kölni választóval már folytak a szubvenciók tárgyalások, tehát az ő támogatásával is jó eséllyel lehetett számolni. Ferenc ugyan a cseh szavazatra mindenképpen számíthatott, félő volt azonban, hogy a rosszindulatú (*schlechtgesinnt*) választók addig intrikálnak, amíg ismét kicsikarnak egy olyan határozatot, amely felfüggeszti a cseh szavazat érvényességét. Mivel a hannoveri szavazat sorsa nem lehetett kérdéses ez alkalommal, hiszen II. György határozottan Lotaringiai Ferenc mellett állt, 1745 nyarának közepére Ferenc elvben bírta a szavazatok többségét. A pfalzi és a brandenburgi választók meggyőzésével Bécsnek még csak kísérleteznie sem lett volna érdemes, hiszen ők ketten eltökélték, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy ha megakadályozni nem is tudják, amennyire lehet, késleltessék Ferenc megválasztását. II. Frigyes többször lebegtette ugyan a brandenburgi szavazat ügyét, de az ár, amelyet kért volna érte – Szilézia megtartása –, Ausztria számára túl magas volt. A szász szavazat ügye sem volt még ekkor teljesen eldöntve, annak ellenére, hogy a szászok hajlottak a Habsburgokkal való együttműködésre. Így állt a császárválasztás ügye 1745 júliusának elején, amikor Johann Joseph Khevenhüller útnak indult a drezdai és a hannoveri udvarokba, hogy a választófejedelmek szavazatairól tárgyaljon.

Johann Joseph Khevenhüllert elsősorban Mária Terézia terjedelmes naplókat hátrahagyó főudvarmestereként szokták emlegetni, és kevesen tudják, hogy pályája kezdetén számos diplomáciai küldetést teljesített. Khevenhüller 1706-ban született Klagenfurtban, az egyik legjelentősebb osztrák arisztokrata család sarjaként. Mivel származása jelentős állami pozíciókra predesztinálta, ennek megfelelő neveltetésben részesült. Először Bécsben tanult jogot és bölcsészetet, majd a korban szokásos európai tanulmányi körútra (ún. *Kavalirtour*) indult. Ennek során a leideni és a strassburgi egyetemen tanult államjogot. Visszatérése után hamarosan elindult pályája a különböző állami hivatalokban: 1728-tól tagja lett az Udvari Tanácsnak, 1737-ben valódi titkos tanácsosi címet kapott. VI. Károly uralkodása alatt elsősorban diplomáciai küldetéseket teljesített: a lengyel örökösödési háború (1733–1738) alatt Dániában volt követ, az 1730-as évek végén pedig Párizsban teljesített diplomáciai szolgálatot. Birodalmi ügyekben is jelentős tapasztalatra tett szert, mivel 1736-tól ő volt a cseh választófejedelem képviselője a regensburgi birodalmi gyűlésben. Tanulmányaira, a nemzetközi és birodalmi ügyekben szerzett tapasztalataira építve 1741-ben a bécsi udvar kinevezte a Frankfurtba induló cseh választófejedelmi követség második küldöttének, és mint ilyen a birodalmi gyűlésben és a drezdai választói udvarban is egyaránt igyekezett előmozdítani Lotaringiai Ferenc császárrá választását. Az 1741–1742-es választás fiaskója után nem csoda, ha Khevenhüller nem fogadta különösebb lelkesedéssel, amikor 1745.

február 11-én a Mária Teréziánál tett audiencián a királynő ismét a választási követség második tagjának nevezte ki.

Khevenhüller naplóira gondolván azt hihetnénk, hogy a császárválasztással kapcsolatos élményeit is megtaláljuk bennünk. Csalódnunk kell! A két választófejedelmi követség időszakából egyetlen bejegyzést sem találhatunk. A naplók ugyanis 1742. júniussal, vagyis bőven a balul sikerült választást követően kezdődnek, és 1745 júliusa és 1746 januárja között jelentős hiátus van bennük. Khevenhüller 1745. július 3-án azt írta, hogy elfoglaltságai miatt nincs ideje naplóját folytatni, és az utazásairól készült jelentésekhez és levelekhez irányítja olvasóját. Tanácsát megfogadva így is teszünk, és az 1745 nyarán született követjelentései és levelei alapján próbáljuk meg rekonstruálni a drezdai és hannoveri választófejedelmi udvarban tett látogatásainak történeteit. A HHStA-ban, a választási és koronázási akták 53-as dobozban találhatóak meg Khevenhüller 1745 júliusában, augusztusában és szeptemberében Prágában, Drezdában, Hannoverben, Frankfurtban, valamint az egyes úticélok közötti állomásokon kelt német és francia nyelvű írásai. Mária Terézia számára két terjedelmes jelentést készített a drezdai és hannoveri tárgyalások eredményéről, utóbbihoz három részletes jegyzőkönyvet is csatolt a lefolytatott megbeszélésekről. Fennmaradtak továbbá részben német, részben francia nyelvű levelei, amelyeknek címzettjei Anton Korfiz Ulfeld (1699–1760) államkancellár²⁶⁶ és Georg Christoph von Knorr báró²⁶⁷ voltak. Elsősorban ezen jelentésekre és levelekre támaszkodva próbálom meg bemutatni, hogyan igyekezett Khevenhüller előmozdítani Lotaringiai Ferenc megválasztásának ügyét a szász és a hannoveri választófejedelmeknél.

Az éppen utazásból hazaérkező Khevenhüller 1745. január 25-én kelt naplóbejegyzésében a következőket olvassuk: *„Visszaérkezésünkkor már beszéltek, hogy az úgynevezett császár²⁶⁸ meghalt Münchenben; a hírt először egy Salzburgból érkezett levél tudatta. A minisztérium egy üzenetből értesült attól, hogy az említett úr reménytelenül szenvedett a visszatérő közsénytől, és már az utolsó kenetet is felvette. 24-én bekövetkezett haláláról a megbízható és részletes híradás azonban csak pár nappal később érkezett.”*²⁶⁹

²⁶⁶ Anton Korfiz Ulfeld gróf, az 1742-től működő Államkancellária vezetője, a külügyeket irányító személy. Az Államkancellária ekkor még csak névleg volt a külügyek irányítója, a döntéseket az uralkodó(nő) és legfelső tanácsadói testülete, a Titkos Konferencia hozta. (Ulfeld nevét számos formában találhatjuk meg a forrásokban és a szakirodalomban: Uhlfeld, Ulfeldt, Ulefeld stb. Itt a Khevenhüller által feltüntetett formában szerepel.)

²⁶⁷ Georg Christoph von Knorr báró, udvari tanácsos, akiről idáig nem sikerült megbízható életrajzi adatokat találni, az 1745-ös választófejedelmi követség titkára volt. Amikor Khevenhüller Drezdában és Hannoverben tárgyalt, ő már Prandauval Frankfurtban tartózkodott.

²⁶⁸ Az „úgynevezett császár” kitétel arra utal, hogy Bécs nem volt hajlandó elismerni VII. Károly császárságát a választáson őket ért – fentebb említett – atrocitás miatt.

²⁶⁹ „Bei unserer Zuruckkunft gieng schon die Rede, der sogenante Kaiser seie zu München Tods verbliehen; die Nachricht war erstlich durch Brieff von Salzburg anhero kommen. Das Minsiterium hatte durch Intercepta

VII. Károly váratlan halálával 1745 elején ismét megnyílt a lehetőség a bécsi udvar számára, hogy „hazahozza” a császári koronát, vagyis megpróbálja császárrá választatni Lotaringiai Ferencet. A bécsi diplomáciai gépezet hamarosan beindult, elkezdték összeállítani a frankfurti választásra induló követséget, amelynek vezetője Johann Wilhelm Wurmbrand (1670–1750) udvari tanácsos lett, harmadik követévé Karl Ludwig Hillebrand von Prandau bárót, a delegáció titkárává pedig Georg Christoph von Knorr bárót nevezték ki.

Khevenhüller 1745. február 11-én jegyezte be naplójába, hogy az éppen lábadozó Mária Terézia ismét diplomáciai megbízást adott neki: legyen a Frankfurtba, a római király választására induló követség tagja. Khevenhüller igyekezett finoman visszautasítani a felkérést, ám a királynő nem sokat törődött ellenvetéseivel. Khevenhüller vonakodva fogadta el a feladatot, mivel négy évvel korábban, 1741-ben szintén tagja volt annak a választási követségnek, amely végül nem tudta császárrá választatni Mária Terézia férjét, Lotaringiai Ferencet, és amelyet 1741. november 4-én a választófejedelmi küldöttek kizártak a választásból arra hivatkozva, hogy nő nem gyakorolhatja a választófejedelmi jogokat. A kellemetlen emlékek mellett 1745. május 6-án kelt naplőbejegyzésében azzal is indokolta a megbízással szembeni ellenérzéseit, hogy egyrészt egy ilyen út jelentős anyagi áldozatot követelt tőle, másrészt nem szívesen hagyta ott rövid időre sem Bécsben éppen meginduló főudvarmesteri karrierjét, a delegációban elfoglalt második helyét pedig rangon alulinak érezte.²⁷⁰ Khevenhüller nem sokkal később arra is utasítást kapott, hogy Frankfurt előtt látogasson el Drezdába, majd Hannoverbe, hogy a szász és a hannoveri választóval Ferenc megválasztásáról, illetve Szilézia visszafoglalásáról tárgyaljon. Röviddel indulás előtt, június 29-én feladatául kapta még, hogy ejtse útba a königgrätzi²⁷¹ tábornokot, és tegyen jelentést a hohenfriedbergi csatában²⁷² nemrég vereséget szenvedett hadsereg állapotáról és hangulatáról.²⁷³

Drezdai látogatásáról Khevenhüller harmincnégy oldal terjedelmű jelentést készített,²⁷⁴ amelyben részletesen leírta a választófejedelemmel és annak elsőszámú miniszterével, Heinrich von Brühl gróffal folytatott tárgyalásait. Khevenhüller nem fejtette ki különösebb reményeket a szász választói udvarhoz, mert amikor négy évvel korábban, 1741-

erfahren, daß gemelter Herr an zuruck geschlagenen Podagra ohne aller Hoffnung darnider lige, und bereits mit allen heiligen Sacramenten versehen worden sei. Die verläßlich- und umständige Nachricht aber dessen an 24. erfolgten Ableibenss bekamme mann erst nach einigen Tagen.” *Tagebuch Khevenhüllers*, 18–19.

²⁷⁰ *Tagebuch Khevenhüllers*, 51.

²⁷¹ Ma Hradec Králové, Csehország.

²⁷² 1745. június 4-én a Lotaringiai Károly tábornagy vezette osztrák sereg súlyos vereséget szenvedett II. Frigyes-től Hohenfreidbergnél (ma: Dobromierz, Lengyelország).

²⁷³ *Tagebuch Khevenhüllers*, 68.

²⁷⁴ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 115–129.

ben próbálta ugyanítt Lotaringiai Ferenc megválasztását előmozdítani, megtapasztalta a szász választó és miniszterei fonák magatartását és ingadozó természetét.²⁷⁵ Khevenhüller 1745. július 10-én este érkezett Drezdába, II. Frigyes Ágost lengyel király és szász választófejedelem udvarába. Másnap, július 11-én a szász választó délelőtt fogadta a külföldi követek érkezésével kapcsolatos formaságok elintézésére: Khevenhüller átadta megbízólevelét, és biztosította Frigyes Ágostot megbízója, Mária Terézia igaz barátságáról. A választó hasonlóképpen jóindulatáról biztosította, majd alaposan kifaggatta a Königrätznél állomásozó csapatok állapotáról és az ottani dolgok menetéről.²⁷⁶ Ezután Khevenhüller azonnal von Brühl grófhöz indult, hogy az esetleges poroszellenes katonai együttműködésről és a császárválasztás előmozdításáról tárgyaljon.

Nemcsak Brühl próbálta megnyerni Lotaringiai Ferenc császárrá választásának, hanem például Ferdinand Ludwig von Saul (1711–1766) szász tanácsost is. Drezdai tartózkodása alatt igyekezett hatni továbbá a királyi pár jezsuita gyónatójára, Ignaz Guarini atyára (†1748), aki vélhetően jelentős befolyással bírt a szász választó döntéseire. Thomas Carlyle angol történész a 19. század közepén, II. Frigyes uralkodásáról írt monumentális munkájában szemléletesen mutatta be Guarini (és Brühl) hatását a szász választó politikai döntéseire: Állítólag Guarini és Brühl minden nap hajnali négy órakor találkoztak, és Brühl részletesen kifejtette, szerinte mit kellene gondolnia Frigyes Ágostnak az aktuális ügyekről. Guarini reggel elbeszélgetett a választóval, akit lelki és egyéb ügyekben is jó tanácsokkal látott el. Az „útravaló” után pedig Frigyes Ágost már parancs formájában visszahangozta Brühl szavait a Titkos Tanács ülésein.²⁷⁷ A szász politikusokon túl Khevenhüller – utasításának megfelelően – tárgyalt a Drezdában tartózkodó külföldi követekkel is. Többek között beszélt a hannoveri Johann Friedrich Alvenslebennek (1714–1795),²⁷⁸ az orosz Alexej Besztuzsevvvel (1693–1768),²⁷⁹ akivel valószínűleg jól megértették egymást, hiszen Besztuzsev poroszellenes álláspontjáról volt ismert. Minden ellenszenvét legyőzve Khevenhüller röviden beszédbe elegyedett a holland Cornelius Kalkoennel is, akiről azonban kifejezetten rossz véleménynel volt, kétszínű, alattomos embernek tartotta. Úgy vélte, *„hogy igen gyenge belátással és egy hölgy befolyásának engedve intézi az ügyeket. Ez a hölgy mindig „jó francia” volt, ezért ő [ti. Kalkoen] abban bízik, hogy van Hoeyt [az akkori párizsi holland követ] felválthatja, ezért már*

²⁷⁵ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 127r.

²⁷⁶ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 115.

²⁷⁷ CARLYLE XV, <http://www.gutenberg.org/dirs/etext00/15frd10.txt>. (2007. október 25.)

²⁷⁸ Johann Friedrich Karl von Alvensleben: hannoveri államfő, hosszú ideig a Birodalmi Kamarai Bíróság ülnöke, 1745 nyarán hannoveri követ Drezdában.

²⁷⁹ Alexej Petrovics Besztuzsev-Rjumin: Erzsébet cárnő (1741–1762) poroszellenes minisztere volt, 1744 és 1758 között ő volt az orosz külügyek irányítója.

most megpróbálja az itteni francia minisztereken és az ottani udvar más partizánjain keresztül annak kezét megnyerni, és személyét minél kellemesebbé tenni.”²⁸⁰

Mivel Szászország bizonytalan szövetséges volt, Khevenhüller egyik feladata az volt, hogy a szász választót tartósan megnyerje az Ausztriával való szövetségnek, és a közös katonai fellépést sürgesse. Khevenhüller a megbeszélés elejétől kezdve hangsúlyozta, hogy csak Szászország és Ausztria egységes és összehangolt fellépésével lehetséges elérni, hogy a birodalom két nagy ellenfelét, Franciaországot és Poroszországot eredeti korlátai közé szorítsák. Elővezette, hogy amíg a Bourbon-ház ereje és nagysága megmarad, és törekvéseiben adott esetben a poroszok támogatására is számíthat, addig elképzelhetetlen, hogy tartós béke jöjjön létre. Azt is hozzátette, hogy Mária Terézia minden körülmények között kitart jelenlegi kötelezettségei mellett, és egyik fent nevezett hatalommal sem hajlandó különbékét kötni. A cselekvés ideje pedig azért is eljött, mert az „őreg Podewils”²⁸¹ szerint a hohenfriedbergi csata után a győztes porosz hadsereg annyira kimerült, hogy egy-két gyors győzelemmel komoly pszichológiai hatást lehetne elérni az osztrák katonáknál.²⁸²

Khevenhüller jelentése alapján rekonstruálható az osztrák udvar érvrendszere, amellyel II. Frigyes Ágostot együttműködésre szeretne volna bírni. A legfőbb cél Szilázia visszaszerzése, és ezzel együtt a porosz túlhatalom csökkentése volt, mert ezek nélkül Bécsben nem látták biztosíthatónak a tartós béke visszaállítását. Ehhez azonban feltétlenül szükségesnek látták a császárválasztás mielőbbi sikeres lebonyolítását. Úgy érveltek, hogy akkor lehet a legegyszerűbben és a leggyorsabban létrehozni a birodalmi kerületekkel való együttműködést, ha a birodalom ismét egy fő alatt egyesül, és minden visszakerül a régi mederbe. Ez a terv szerintük nem volt új, és VII. Károly is ezen fáradozott, de gyengesége miatt nem tudta megvalósítani, annak ellenére, hogy ő is elég segítséget kapott.²⁸³ Lotaringiai Ferenc azonban élvezné Ausztria támogatását, ami jelentősen megkönnyítené a terv kivitelezését. Így sikerülne a birodalmat szorosan hozzákötni a tengeri hatalmakhoz, és egységesen fellépni a franciák ellen, majd rögtön a poroszok ellen fordulni, hogy többet ez a két állam ne árthasson senkinek. Ily módon lehetne rövid idő alatt a mindenki által áhított

²⁸⁰ „Es ist aber mit diesem Mann nicht viel zu thun, dann zu geschweigen, daß Er von sehr schwacher Einsicht, und einer Dame dahier die Cour machet, welche immer gut französisch gewesen, so schmeichelt er sich annehmenst der Hoffnung, den von Hoey zu Paris abzulösen, und suchet mithin zum voraus, durch den hiesigen französischen Minister, und andere Partisans dortigen Hofes die Affection desselben zu gewinnen, und seine Persohn desto angenehmer zu machen.” HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 128v.

²⁸¹ Heinrich Graf von Podewils (1695/1696–1760) porosz hadügyminiszter, államférfi és diplomata. Jelentős szerepe volt az osztrákörökösödési háború alatt porosz részről is megkötött békeinek kidolgozásában (pl. 1742 Boroszló, 1745 Dreza).

²⁸² HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 116r.

²⁸³ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 119r.

általános és tartós békét elérni. Ha azonban – folytatódik a jelentés – sokáig húzódik a császárválasztás, akkor a szükséges katonai együttműködés is késni fog, sőt talán létre sem jön. Franciaország marad továbbra is az úr a birodalomban, a tengeri hatalmaknak pedig alkalmuk nyílna, hogy fenyegetéseiket beváltva különbékét kössenek Poroszországgal, ezzel elrabolva Ausztriától és Szászországtól mindazt a gyümölcsöt, amelyet a háborúból remélhetnek.²⁸⁴

A fentiek alapján Szászország beláthatja, hogy legfőbb céljait, vagyis a poroszok kiűzését a szomszédos Sziléziából és egyben a porosz hatalom gyengítését úgy érheti el legbiztosabban, ha Ausztriával teljes mértékben együttműködik, külföldön tartózkodó minisztereit pedig úgy utasítja, hogy állomáshelyükön mozdítsák elő az Ausztriával való együttműködést a közös katonai fellépés és a császárválasztás ügyében. Utóbbival kapcsolatban konkrétan három ügyben szerettek volna együttműködést elérni: egyrészt a cseh választófejedelmi szavazat érvényességének elismertetése, másrészt a cseh választófejedelmi követség hagyományos szállásának elfoglalása ügyében, végül abban, hogy a Lotaringiai Ferenc a parancsnoksága alatt álló hadsereg biztosíthassa Frankfurtot és környékét a választás idejére.²⁸⁵ (Utóbbival egyébként különösen a brandenburgi és a pfalzi választó nem értett egyet, mert úgy vélték, Lotaringiai Ferenc katonai jelenléte a választóváros környékén nyomást gyakorolhatna a választófejedelmekre.)

Khevenhüller családottan részletezte, hogy az egyébként a szász udvar céljaival szerinte teljesen egybevágó²⁸⁶ elképzelésekre milyen válaszokat kapott. A szászok ugyanis úgy gondolták, hogy nem sok eredményt lehet elérni a császárválasztás ügyében addig, amíg poroszok olyan helyzetben vannak, hogy az eljárást lassítsák vagy jelentősen megnehezítsék, ráadásul a franciák erős állásokat foglalnak el a Majna mentén és Frankfurt környékén. A katonai fölény a sziléziai területeken a poroszoknál van, Németalföldön és a birodalomban pedig a franciáknál. A szászok legelőször a poroszokra akartak volna csapást mérni, majd a csapatokat úgy megerősíteni, hogy Csehországból is ki lehessen űzni az ellenséget, végül a félbeszakadt sziléziai hadjáratot is be lehessen fejezni. Szerintük ennek kellett az elsődleges célnak lenni, és ha ez megvan, akkor a választáson minden ment volna magától. Azt a tervet vezették elő, hogy a kerületi hadseregekből, amelyekhez az angol zsoldban álló bajor csapatok²⁸⁷ is csatlakoznának, létre lehetne hozni egy semleges sereget (*Neutralitäts Armée*), amelyet a birodalom határainak védelmére küldenének, és amelyet a franciák nem mernének

²⁸⁴ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 120v.

²⁸⁵ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 121r–122r.

²⁸⁶ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 125r.

²⁸⁷ Lásd a füsseni béke első külön cikkelyét.

megtámadni. Az így nyert idő alatt döntő csapást lehetne mérni a porosz királyra, amely után „*Franciaország torkára állhatnának*”.²⁸⁸ Khevenhüller jelentésében „*rendszeretlennek, meglepőnek és ellentmondásosnak*”²⁸⁹ titulálta a tervezetet, és a drezdai udvar kivételes kishitűségének, ismert helytelen belátásának és gyenge gondolkodásmódjának tudta be a fenti nevelés elveket. Nem értette, hogyan gondolhatnak a szászok egy franciákat feltartóztató semleges seregre, amikor a franciák a határ mentén számos birodalmi rendet, közöttük két választófejedelmet is hatalmukban tartanak Ausztriának pedig nincs más célja a császárválasztás sürgetésével, minthogy a közös nyugalom és szabadság megtartásán túl azok két megzavaróját, Franciaországot és Poroszországot eredeti határai közé viasszorítsák.²⁹⁰

A szászok nemcsak más sorrendben képzeltek el a feladatokat, de erős kételyeik voltak az osztrákokkal közös hadsereg „életképességét” illetően. Brühl hangsúlyozta, hogy ura, a király egyáltalán nem szándékozik ugyan eltávolodni az Ausztriával való szoros köteléktől, és nem állna a poroszokkal egy oldalra, de a közös hadsereget nem tartotta megfelelőnek egy Poroszország elleni csapáshoz. Úgy vélte, a sikeres fellépéshez legalább 20 000 fővel meg kellene erősíteni a sereget, különösen mert az osztrák sereg létszáma nem érte el a 60 000 főt, annak ellenére, hogy 72 000 katonát ígértek. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a korábbiakban megígért erősítés is csak nagyon lassan akart megérkezni a táborba. Ilyen körülmények között pedig nem szabad kockázatot vállalni – érvelt Brühl.²⁹¹ Kifejezte továbbá kételyeit a füsseni békében ígért bajor együttműködést illetően is, mert úgy vélte, hogy az ifjú III. Miksa József túlságosan befolyásolható, és nem lehet tudni, megtartja-e a békeszerződésben vállalt kötelezettségeit.²⁹²

A mihamarabbi közös fellépés ellen szólt Brühl szerint, hogy egyik legkiválóbb hadvezérük Johann Adolf von Sachsen-Weißenfels herceg (1685–1746) gyengélkedésre hivatkozva éppen 1745 nyarán akart visszavonulni Karlsbadba egy gyógyfürdő-kúrára.²⁹³ Khevenhüller kétkedve fogadta ezt az információt, hiszen – mint írta – a hadseregnél tett látogatásakor a herceg egészségi állapota nem tűnt különösebben rossznak, ezért azt feltételezte, hogy fiatalabb beosztottjaival támadt nézeteltérése húzódnátott a karlsbadi kúra

²⁸⁸ „*daß man sodann auch Franckreich auf den Halß gehen könne.*” HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 122v.

²⁸⁹ „*ungeräumt, verwunderlich, und contradictorisch*”, HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 123r.

²⁹⁰ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 124r

²⁹¹ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 116v–117r.

²⁹² HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 127v.

²⁹³ A Sachsen-Weißenfels herceggel kapcsolatos információk: HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 117v–119r.

háttérben.²⁹⁴ Mivel a szászok sem szerették volna, ha Sachsen-Weissenfels távozik a táborból, július elején Brühl fivérét, a szász főistálló mestert küldték a helyszínre, hogy bírja maradásra a herceget. Khevenhüller az ifjabb Brühl utazásáról sürgősen értesítette a szintén a táborban tartózkodó Lotaringiai Károly herceget,²⁹⁵ mert úgy gyanította, hogy Brühl feladatuk kapta azt is, hogy a táborban uralkodó állapotokról tájékoztatást adjon. Brühl jelentéseiben később kedvező híreket küldhetett: Sachsen-Weissenfels herceg egészségi állapota – miután megérkezett az uralkodói bizalomról őt biztosító levél – rohamosan javult, és remélni lehetett, hogy a karlsbadi gyógyfürdőbe sem kell elutaznia.

A tárgyalások során Khevenhüller felhívta Brühl gróf figyelmét arra is, hogy nem veszi ki jól magát, hogy Szászország még mindig bizalmas kapcsolatot tart fenn a Bourbon-házzal. Ez elsősorban az Angliával való viszonyra (és az onnan esetlegesen folyósított szubvenciókra) lehet rossz hatással – érvelt Khevenhüller. Brühl azonban természetesnek találta, hogy Szászország jó kapcsolatra törekszik a Bourbon-dinasztiával, hiszen a szoros családi kapcsolat²⁹⁶ miatt magától értetődik, hogy spanyol és francia diplomaták tartózkodnak a választói udvarban. Velük ugyan megfelelő tisztelettel kell bánni, de ez korántsem jelenti, hogy velük is titkos megbeszélésekbe bocsátkoznának vagy más bizalmas ügyeket megosztanának velük. Ráadásul a francia követnek, Vaugrenant-nak, aki francia közvetítéssel próbált Szászország és Poroszország között békét közvetíteni, azt válaszolták, hogy mivel a két állam között nincs hadiállapot, nincs szükség a békeközvetítésre.²⁹⁷

A drezdai tartózkodás néhány napja alatt Khevenhüller megerősödött abban a hitében, hogy a szász politika kiszámíthatatlan, és nem lehet számítani rá. Az együttműködésekben a szászok csak akkor hajlandók részt venni, ha a cselekvés pillanatában éppen az válna előnyükre. Annyira rettegnek – jegyzi meg, nem alaptalanul – hatalmas szomszédjuktól, Poroszországtól, hogy semmi másra nem gondolnak csak az vele szembeni védekezésre. Bár a poroszok legyőzése Ausztria számára is kívánatos lett volna, a szászok – úgy tűnt Khevenhüllernek – jobban bíznak a Bourbon-ház (elsősorban Franciaország) támogatásában. Ez azonban a Habsburg-dinasztia másik ellenfelének lehetséges szövetségét jelenti.

²⁹⁴ Érdekes adalék, hogy az ősz folyamán a szász haderő éléről többször leváltották majd visszahelyezték Sachsen-Weissenfels herceget romló egészségi állapotára hivatkozva. Végül 1746 májusában – alig egy évvel a drezdai tárgyalások után – a herceg szívrohamban meghalt. Ezek ismeretében feltételezhető, hogy a herceg egészségével már 1745 nyarán is lehettek problémák.

²⁹⁵ Francia nyelvű levelének másolata csatolva a jelentés végéhez, HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 131.

²⁹⁶ II. Frigyes Ágost egyik lánya, Mária Amália Krisztina (1724–1760) 1738 óta a későbbi III. Károly spanyol király (1759–1788) felesége volt. 1747-ben egyébként Frigyes Ágost Mária Jozefa Karolina nevű lánya (1731–1767) XV. Lajos (1715–1776) fiának, Lajos dauphinnek (1729–1765) a felesége lett.

²⁹⁷ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 119r–v.

Khevenhüller július 15-én este beszélt még egyszer Brühl gróffal,²⁹⁸ aki megismételte, hogy a drezdai udvar támogatólag fog fellépni a választás ügyében, és választófejedelmi követeit, Johann Friedrich von Schönberg (1691–1762) és Christian von Loos (1697–1770) grófokat új követutasítással látják el, amelyben úgy instruálják majd őket, hogy támogassák Ausztriát a cseh választófejedelmi szavazat érvényességének, a cseh követség szokott szálláshelyének és a birodalmi katonai együttműködés kialakításának kérdésében. Khevenhüller szerette volna hinni, hogy Brühl gróf szépen csengő szavai mögött elhatározás is van, de az udvari szóbeszédből azt vette ki, hogy igazából a szászok túlságosan előkészítetlennek tartják a császárválasztást ahhoz, hogy valóban támogathassák az elképzelést. A katonai együttműködést pedig egy üdvös gondolatnak tartják, amelyhez azonban hiányzik a birodalmon belüli megfelelő hangulat, és az intézkedések is elégtelenek. Ily módon az osztrák tervek megmaradnak a jámbor óhajok (*pia desideria*) szintjén.²⁹⁹ A támadó hadműveleteket is kizárólag a poroszok ellen akarják indítani, a birodalom területén pedig inkább defenzív állásokat elfoglalni. Khevenhüller szerint a szászok mindig saját érdekeiknek megfelelően mondanak vélemény arról, mit kellene tenni, és nem ismerik fel teljes mértékben a helyzetet.

Khevenhüller szerint nem lehet mást tenni a szászokkal, mint folyamatos figyelmességekkel, az irántuk való bizalom hangoztatásával igyekezni távol tartani őket az Ausztria érdekeivel ellentétes elvektől, és megpróbálni kihasználni az adódó lehetőségeket, hogy az esetleges támogatást a kritikus pillanatban kihasználják. A birodalmi ügyekben azonban nem lehet Drezdára számítani, mert „*az egész itteni törekvés egyedül Poroszországra ellen irányul, amely nevének pusztá említése is félelmet kelt bennük, és amiért azt kívánják, bár a világ mind a négy tájáról hadsereget hozhatnának, hogy a fenyegető szomszéddal szemben fedezhessék és biztonságba helyezhessék magukat*”.³⁰⁰ Amíg tehát valamilyen jelentős katonai eredményt el nem érnek az osztrákok, addig semmi állandóságot és gyümölcsözőt nem lehet várni Drezdától.³⁰¹ Egyedül akkor vált bizakodóbbá Khevenhüller hangulata, amikor közvetlenül Drezdából való elindulása előtt hír érkezett Lotaringiai Ferenc előrenyomulásáról. A szászoknak ez elegendő volt ahhoz, hogy Ferenc támogatására

²⁹⁸ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 125r.

²⁹⁹ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 125v.

³⁰⁰ „Übrigens aber, so viel die Reichs-Sachen betrifft, keinen sonderlichen Staat auf sie zu machen, zumahlen ihr ganzes Objectum dahier lediglich auf Preussen gerichtet, dessen Namen allein sie erzitterend machet, und sie daher wünschten von allen vier Theilen der Welt Arméen herhohlen zu können, um nur für diesen so redoutablen Nachbarn sich zu bedecken und sicher zu stellen;” HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 126v.

³⁰¹ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 127r.

határozzák el magukat, és II. Frigyes Ágost végleg feladja a császárságról dédelgetett álmait, ha voltak még neki.

Khevenhüller 1745. július 20-án hagyta el a drezdai udvart és indult következő úticélja, Hannover felé, ahol II. György angol király, hannoveri választófejedelem töltötte nyaralását. Hogy elkerülje az ellenséges porosz területeket, a Meißen, Lipcse, Merseburg, Eichsfeld, Göttingen és Hannover útvonalat választotta.³⁰² Hannoverben Khevenhüller feladata kissé más volt, mint Drezdában, hiszen nem egy olyan választót kellett győzködni Lotaringiai Ferenc megválasztásáról, aki magát is el tudta volna képzelni a császári székben, hanem egy minden körülmények között biztos szavazat ellentételezését és a frankfurti választási tárgyalások során kivitelezendő együttműködés részleteit kellett megbeszélni. A választáson túl természetesen itt is kiemelt téma volt a hadműveletek összehangolása.³⁰³ A Hannoverrel, pontosabban II. Györggyel való tárgyalásokat bonyolította, hogy II. György nemcsak hannoveri választófejedelem volt, hanem angol király is, Ausztriának tehát több szempontból is szövetségese az osztrák örökösödési háborúban. A problémát az okozta, hogy igen nehéz volt összehangolni a brit és a hannoveri érdekeket és ehhez még az osztrák kívánalmaknak is megfelelni. Az anyagi támogatással, szubvenciókkal kapcsolatos tárgyalásokat az angol miniszterekkel kellett lefolytatni, birodalmi ügyekben viszont a hannoveri politikusok voltak illetékesek. Az angolokkal való együttműködés nehézségét, az Ausztriával szemben folytatott angol politika Janus-arcúságát találóan jellemzik a már említett Ignaz Wasner, londoni osztrák követ alábbi sorai, amelyeket egyébként éppen 1745 júliusában vetett papírra: „... egészen addig ugyanis, amíg *Őfelsége* [ti. Mária Terézia] és a közös ügy dolgai jól mennek, az említett [angol] minisztérium minden lehetségest el fog követni annak támogatására, ha azonban fordul a kocka, és a dolgok kellemetlen állapotba kerülnek, a mondott minisztériumra természetes félelme és gyakran emlegetett gondolkodásmódja miatt, még a legnagyobb állam sem számíthat...”³⁰⁴

³⁰² „Je suis parti cette apresdinée de Dresde, comme j'ai eu l'honneur de le marquer à V. E. par la poste d'hier, et suis venu coucher ici à Meissen, ou je continuerai demain matin mon voyage pour Hannover, prenant la route de Leipsic, Merseburg, Langsalsa, l'Eichsfeld et Göttingen, pour ne pas toucher au territoire du Roy de Prusse, et faire le second tome de Mr. de Belle-isle.” Khevenhüller levele Ulfeldnek, Meißen, 1745. július 20., HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Ulfeld, 217r.

³⁰³ Megemlítendő, hogy a tengeri hatalmakkal kötött szubvenciók szerződések végrehajtásáról és a szövetségesek számára igénylendő anyagi támogatásról nem Khevenhüller feladata volt tárgyalni, hanem Königsfeldé.

³⁰⁴ „... so lang nemlich Ew. Kgl. May. und der gemeinen Sache Angelegenheiten wohl geheten, besagtes Ministerium zu Unterstützung deresselben alles möglich beytragen würden, sollte sich aber das Blat ändern und die Sachen in einem mißlichen Stand verfallen, auf besagtes Ministerium wegen dessen natürliche Furcht und öftters angeführte Gedenkens-Art eben der größte Staat nicht zu machen seyn...” HHStA StAbt. Eng. B. Kart 88., Wasner jelentése, 1745. július, 56.

Ebben az időszakban a hannoveri ügyekért Gerlach Adolf von Münchhausen (1688–1770), vagy ahogy udvari körökben általánosan emlegették, a *Großvogt* (kb. helytartó) volt felelős. Ő volt az, aki a Hannoverbe érkező Khevenhüllerrel a választófejedelmi szavazatról és a frankfurti választási eljárás során kialakítandó együttműködésről tárgyalt. Münchhausen Jénában, Halléban és Utrechtben tanult, és elmélyült ismereteket szerzett az államjog és a birodalmi jog területén. Még I. György választófejedeleme (1698/1708–1727) idején lépett az udvar szolgálatába, ám jelentősége főleg II. György idején nőtt meg. Mivel a választó igen sokat tartózkodott Londonban, távolléte alatt gyakorlatilag Münchhausen vette át az irányítást Hannoverben. A hannoveri tárgyalásokon részt vett továbbá Philipp Christoph von und zu Erthal báró (1689–1748) mainzi főmarsall és kamarai alelnök, a mainzi választási delegáció tagja. Osztrák részről jelen volt még Ignaz Wasner is, aki szintén II. György kíséretében tartózkodott hannoveri látogatása idején.

Hannoverben két tárgyalásra került sor. Először 1745. július 29-én délelőtt Münchhausen rezidenciáján, ahol az osztrákok terjeszthették elő kívánságaikat a választással kapcsolatban.³⁰⁵ A második két nappal később, július 31-én zajlott le Khevenhüller szállásán, amikor a hannoveri fél ismertette kéréseit (*desideria*) a Lotaringiai Ferencre leadandó szavazatért cserébe.³⁰⁶ Az ekkor készült jegyzőkönyvhöz tartozik még egy korábbi, 1745. május 21-re datált memorandum, amely hosszasan sorolja az indokokat az egyik hannoveri kérelem, nevezetesen az Osnabrücki Püspökség Hannovernek történő végleges átengedése mellett.³⁰⁷

Ausztria és Hannover jelentősen eltérő elképzelésekkel érkezett arról, mik a fontos kérdések a császárválasztással kapcsolatban. Ez igen hamar oda vezetett, hogy a felek csak saját terveiket, kéréseiket akarták megvitatni és keresztülvinni úgy, hogy a másik elvárásait a lehető leginkább háttérbe szorítsák. Az első tárgyalási napon Ausztria nevében Khevenhüller vezette elő, milyen kérdésekben vár támogatást a hannoveri választótól, illetve delegációjától a frankfurti tárgyalásokon. Legégetőbb problémája a cseh választói szavazat érvényességének elismerése volt. Korábban volt már szó arról, hogy a választófejedelmi kollégium Ferenc megválasztását nem támogató tagjai szerették volna felújítani az 1741-es kizáró határozatot, Ausztria pedig mindent elkövetett, hogy ez ne történhessen meg még egyszer. Münchhausen és Erthal, ha nem is voltak meglepődve a felvetésen, nem sokat foglalkoztak ezzel a kéréssel,

³⁰⁵ A megbeszélés jegyzőkönyvét lásd HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit:A, 176–192.

³⁰⁶ A jegyzőkönyv megtalálható: HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit:B 157–175.

³⁰⁷ HHStA RK WKA, Khevenhüller an Kayserin, Lit:C (Actum Hannover), 146–156.

mert a cseh szavazat reaktiválását magától értetődőnek tekintették. Az ügyet rövidre is zárták azzal, hogy természetesen a cseh szavazatot figyelembe kell venni a választás során.³⁰⁸

Khevenhüller utasításában második témaként a választási kapituláció bizonyos pontjainak újratárgyalása szerepelt, amivel Bécsben az új császár pozícióit szerették volna megerősíteni a birodalmon belül. Szerették volna eltöröltetni azokat a pontokat, amelyek az 1741-es kapitulációban szűkítették a császár amúgy is csekély jogköreit a hadsereg felett és a Birodalmi Kamarai Bíróságon, továbbá korlátozni a birodalmi vikáriusok³⁰⁹ túlságosan kiterjednek ítélt jogköreit. Voltak ennél jóval jelentéktelenebb problémáik is: kifogásolták, hogy az 1741-es kapituláció Pármát és Piacenzát a Német-római Birodalom itáliai birtokai (*Reichsitalien*) között említette, holott ezek a Habsburg-család kizárólagos birtokait képezték. Azt is felvetették, hogy az előírás, amelynek értelmében a birodalmi ügyeket a császárnak a birodalmi kancellárral kell intéztetnie, megfosztaná Ferencet – megválasztása esetén – attól a lehetőségtől, hogy feleségével és tanácsosaival konzultálhasson.³¹⁰

Münchhausen csak nehezen egyezett bele a téma tárgyalásába, mert úgy vélte, nem kellene túl hosszan elidőzni a választási kapituláció kérdésénél a frankfurti tárgyalások során. Mivel fontos, hogy a választás a lehető leggyorsabban végbe menjen, a paragrafusok újratárgyalása csak húzná az időt, ami Ferenc ellenlábasainak malmára hajtaná a vizet. Ráadásul a mindenkori választási kapituláció birodalmi alaptörvénynek számít, így megváltoztatását nem kellene sebtében, megfontolatlanul elvégezni.³¹¹ A konkrétan előhozott pontokra pedig rendre azt reagálta – Erthal helyeslése mellett –, hogy mivel a választófejedelmek 1741-ben egyhangúan fogadták el a kapituláció pontjait, nem volna szerencsés „közakaraturk” ellen felszólalni. Az utolsó két kifogást nem is vette komolyan, udvariasan, de hamar elhárította változtatás lehetőségét. Münchhausen válaszaiból is kitűnik, hogy remek diplomata volt: gyönyörűen megformált, a Német Nemzet Szent Római Birodalmának érdekeit, szokásait és törvényeit hangoztató, következőképpen nehezen kifogásolható érveket hozott fel a kapituláció újratárgyalása ellen, és mindig hangoztatta Ausztria érdekeltségét egy gyors császárválasztásban. Ezekre Ausztria nehezen reagálhatott mást, minthogy „megadja magát”. Valószínűnek tűnik azonban, hogy Münchhausen helyiértéken kezelte a választási kapituláció jelentőségét. Bár a legújabb választási kapituláció mindig a birodalom alaptörvényei közé tartozott, és a birodalmi rendek komoly harcot vívtak a választófejedelmekkel, hogy tartalmába ők is beleszólást kapjanak, a kapituláció pontjait

³⁰⁸ HHStA RK WKA, Khevenhüller an Kayserin, Lit: A, 181r–v.

³⁰⁹ Interregnum idején két birodalmi vikárius (helytartó) gyakorolta a császári jogok többségét.

³¹⁰ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit: A, 185r–v.

³¹¹ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit: A, 180r.

minden következmény nélkül figyelmen kívül lehetett hagyni. Az is érthető, ha a háború közepén Münchhausen kevésbé ítélte súlyosnak az Ausztria által törölni vagy módosítani kívánt pontokat.

Nem járt azonban több sikerrel Münchhausen sem, amikor július 31-én Khevenhüller szállásán előterjesztette a hannoveri választófejedelem kéréseit, amelyeket a jegyzőkönyvben és a tárgyalások során összefoglalóan csak *desideriának* neveztek. II. Györgynek összesen nyolc, különböző fajsúlyú kérése volt: (1) támogatás a Lübeck és Hannover közötti jogvitában; (2) bizonyos kiváltságok a birodalmi posta területén; (3) a *privilegium de non appellando*³¹² kiterjesztése a hannoveri választó meglevő és a jövőben szerzendő valamennyi birtokára; (4) a birodalmi dokumentumokban a „Felséges” jelző használata; (5) az Osnabrücki Püspökség katolikusok és protestánsok által gyakorolt, váltott betöltésének (*alternativ successio*) megszüntetése Braunschweig–Lüneburg javára,³¹³ (6) mentesség az adományozási ceremóniák bizonyos részei alól; (7) Hildesheim elfoglalása kapcsán a választó jogainak támogatása; (8) a választó megadományozása Kelet-Fríziával.³¹⁴

Anélkül, hogy az egyes kérésekről folytatott tárgyalásokat részletesen bemutatnám, Khevenhüller (azaz Bécs) általában azzal a kifogással hátrította el magától II. György kívánságainak teljesítését, hogy – bár mélységesen egyetért a kérések jogosságával – azok messze túlmennének a császár hatáskörén. A birodalmi postával kapcsolatban egy császárjelölt nem tehet ígéretet, hiszen a birodalmi posta fővédnöke a mainzi főkancellár, így a postai kiváltságok ügyében ő mondhatja ki a végső szót. A *privilegium de non appellando* kiterjesztését sem lehetne véghez vinni a birodalmi gyűlés jóváhagyása nélkül, amelynek megszerzése azért is kétséges, mert választófejedelmi előjogot nem választói területekre (amelyek adott esetben még nincsenek is Hannover birtokában) kiterjeszteni nem nagyon szokás. Az Osnabrücki Püspökség betöltésére irányuló kérést – amelyről a már említett memorandum is készült – Khevenhüller azzal hátrította el, hogy egy ilyen ígéret ellentétes lenne a birodalmi alkotmánnyal. A vesztfáliai béke ugyanis kifejezetten tiltotta birodalom rendjeinek olyan szövetségeit, szerződéseit, amelyek a birodalmi törvények, különösen az

³¹² Választófejedelmi kiváltság, amelyet az *Aranybulla* rögzített a választófejedelemségek területére vonatkozóan. A *privilegium de non appellando* azt jelentette, hogy a területnek a választófejedelem volt a legfőbb bírója, alattvaló semmilyen ügygel nem fordulhattak a legfelső birodalmi bíróságokhoz vagy a császárhoz, és a császár sem vonhatta magához a választófejedelem alattvalóinak ügyét.

³¹³ A vesztfáliai béke (1648) osnabrücki szerződésének 13. paragrafusa Osnabrück püspöki székének betöltéséről úgy rendelkezett, hogy a katolikusok és az evangélikusok felváltva kövessék egymást (*Alternativ Succession*). Amikor a protestánsokon volt a sor, akkor a jelöltet Braunschweig–Lüneburg hercege állította, a katolikus püspököt pedig a kölni érsek jelölhette. Ezt a rendszert szerették volna úgy megváltoztatni, hogy a püspöki szék kizárólag a protestánsoké legyen, és így a jelöltet mindig a herceg állíthassa.

³¹⁴ A kérések felsorolását lásd HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 158r–159r.

alaptörvények megváltoztatására köttettek. Tekintve, hogy az osnabrücki püspöki szék betöltéséről a vesztfáliai béke, vagyis egy birodalmi alaptörvény rendelkezett, Hannover kérése a béke megváltoztatására irányulna, tehát alkotmányellenes lenne. Végül Khevenhüller emlékeztette Münchhausent arra, hogy Kelet-Frízia kérdése nem éppen időszerű, hiszen Hannovernek a kérdéses terület fölött Poroszországgal, legjelentősebb katonai ellenfelükkel van nézeteltérése.³¹⁵ A bizonyára Hannover által is ismert erőviszonyok fényében batorság lett volna újabb – esetlegesen fegyveres – konfliktust vállalni II. Frigyesel szemben.

Ahogy a Habsburg, úgy a hannoveri törekvések is elbuktak a tárgyalópartner ellenvetésein. A további tárgyalások során sikerült ugyan egyezségeket kötni, de ezek mind a frankfurti választási eljárás alatt követendő irányelvekre vonatkoztak. Megállapodtak abban, hogy a választófejedelmi delegációk az ülések között konzultálni fognak, hogy nem engedik meg a brandenburiaknak és a pfalziaknak, hogy különféle indokokból elnyújtsák a tárgyalásokat, és a háborús időre való tekintettel, amennyire lehet, visszafogják a reprezentációs költségeket. Kidolgoztak továbbá egy kívánatos forgatókönyvet a választás mozzanatait illetően (gyűlés megnyitásának napja, választás és a koronázás napja stb.). Bár ezek a technikai megállapodások sem tekinthetők jelentéktelennek, II. György valójában ismét „ingyen adta” a szavazatát, nem nyert semmit a tárgyalásokon. Az osztrákok a szavazaton túl szintén nem érték el a céljukat, a leendő császár pozíciójának megerősítését, de a szavazat birtokában talán annyira nem bántódtak emiatt.

Ha értékelni szeretnénk Khevenhüller drezdai és hannoveri látogatását, első ránézésre sikeresnek lehetne mondani azokat, hiszen mind a szász, mind a hannoveri választó együttműködött a Habsburgokkal a császárválasztás ügyében, Ferencet különösebb probléma nélkül római királlyá választották és császárrá koronázták. Mélyebbre ásva azonban kiderül, hogy a szászok és a hannoveriek támogatása mögött korántsem az osztrák diplomácia sikere húzódott meg. A szászok együttműködése – ahogy Khevenhüller is gyakran hangoztatta – mindig saját érdeküknek megfelelően alakult, és hogy a szász választó megmaradt osztrák szövetségben és Ferencre voksolt, abban is inkább a háborús helyzet alakulása játszott szerepet, mint a bécsi diplomácia. Összességében a hannoveri tárgyalások is kiábrándító végeredményt hoztak: bár a választási eljárást illetően számos technikai kérdéssel született megállapodás, nem sikerült szorosabbra fűzni a Ausztria és Anglia–Hannover szövetségét, aminek negatív következményeit Ausztria már 1745 augusztusában saját bőrén érezhette.³¹⁶

³¹⁵ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit:B, 163v–164r.

³¹⁶ Ez leginkább az 1745. augusztus 26-án Hannoverben megszületett angol–porosz egyezményben nyilvánult meg. A felek ugyanis megállapodtak abban, hogy Anglia segít előmozdítani a békét Ausztria és Poroszország

7.2. Propaganda pro és kontra

Bár egyes történészek hajlamosak (voltak) szimbolikusnak értékelni a római császár 18. századi szerepét, a kortársak számára nem volt mellékes, ki ül a Német Nemzet Szent Római Birodalmának trónján. Az ország lakói a mindenkori császárban a nyugalom és jólét letéteményesét látták. Ezen toposznak megfelelően tőle várták a birodalom felvirágoztatását, 1745-ben pedig elsősorban a pusztító háború lezárását. Szemléletesen tartalmazzák ezt a Ferenc megválasztását ünneplő versek,³¹⁷ amelyekben a császár nélküli időszak a jajgatás, nyomorúság, félelem és csüggedés korszakaként tűnik fel.³¹⁸ Ferenc megválasztása viszont lehetővé teszi, hogy felvegyék a harcot az országot dúló „machiavellistákkal” és „Brennus-sarjakkal”.³¹⁹ Az új császárral – hirdetik a versek – ismét beköszönt a béke időszaka, amely nyugalmat, jólétet, boldogulást és örömet hoz a birodalom valamennyi lakója számára.³²⁰ Minthogy a császár személyétől tették függővé a birodalom sorsát, a választási procedúrát sem tekintették pusztán formalitásnak, hanem egy olyan eljárásnak, „amelyen az egész Szent Római Birodalom jóléte múlik”.³²¹ Felelősségteljes feladat volt tehát császárt választani, gondosan meg kellett vizsgálni a pályázókat. A megfelelő jelöltben megállapodni néha csakugyan nem volt könnyű, bár a valóságban inkább a hatalmi politika érdekellentétei befolyásolták a választást, és nem annyira a birodalmi jólét hangzatos ideája. Akárhogy is, 1745-ben különösen látványosra sikerült a küzdelem Lotaringiai Ferenc személye körül, számos érv és ellenérv hangzott el megválasztása mellett és ellen.

közzött. A béke konkrétan azt jelentette volna, hogy Szilézia átengedéséért cserébe Lotaringiai Ferenc megkapja a brandenburgi választói szavazatot. Mivel ezt az árat Ausztria semmiképpen nem volt hajlandó megfizetni, és ezzel Anglia is tökéletesen tisztában volt, a hannoveri konvenciót joggal értékelték Bécsben minimum barátságtalan lépésnek Anglia részéről – ha nem árulásnak. 1745 nyarán azonban Anglia egyre érdekeltébbé vált abban, hogy a kontinensen zajló ügyleteire – így a császárválasztásra is – mihamarabb pontot teheszen. A jakobiták ugyanis igyekeztek kihasználni Anglia lekötöttségét a kontinensen, és az ifjabb trónkövetelő, Bonnie Prince Charlie vezetésével kísérletet tettek a Stuart-ház restaurációjára. A jakobiták kezdeti gyors előrenyomulása miatt II. György erős nyomást gyakorolt a császárválasztás gyors befejezése érdekében, majd Anglia időlegesen kivonult a háborúból magára hagyva ezzel osztrák szövetségését. Erről részletesebben lásd VAJNÁGI, 2007, 61–67.

³¹⁷ *Die unruhige Ruhe*, [1745], 693–697. CHARES, 1745, 699–702.

³¹⁸ A versek esetében nem az oldalszáma, hanem a versszakok számára fogok hivatkozni. *Unruhige Ruhe*, 1. vsz., 3. vsz., 6. vsz., *Gerettete Unschuld*, 1–2. vsz.

³¹⁹ *Gerettete Unschuld*, 4. vsz.

³²⁰ *Die unruhige Ruhe*, 2. vsz., 8. vsz., 9. vsz., 11. vsz., 13. vsz., CHARES, 1745, 1. vsz., 6. vsz., 10. vsz.

³²¹ „... worauf des gantzen Heil. Römischen Reichs Wohlfahrt bestehet.” *Wahl und Crönung*, 1745, 20–21.

7.2.1. Mária Terézia választófejedelemsége

Az 1745-ös választás részletes bemutatása előtt röviden szeretnék kitérni egy olyan problémára, amely szorosan kapcsolódott a császárválasztáshoz és a politikai publicisztikában is jelentős figyelmet kapott, ugyanakkor kronológiailag megelőzte a választást. Ez pedig Mária Terézia választófejedelemségének kérdése. 1741 októberében ugyanis a választófejedelmi kollégium egy határozatban felfüggesztette a cseh választó szavazati jogát az aktuális császárválasztáson. A legfőbb indok az volt, hogy a cseh uralkodó, aki egyben választófejedelem is, Mária Terézia, és egy nő nem lehet választó, mert alkalmatlan a méltósághoz kapcsolódó jogok gyakorlására és kötelességek teljesítésére. Abban is egyetértettek, hogy Mária Terézia a jogokat át sem ruházhatja másra. A bécsi udvar, ha el is fogadta, hogy nő nem lehet választó, azt már nem látta igazoltnak, hogy Mária Terézia még csak át sem adhatja a méltósággal járó feladatok elvégzését (és át is adták Lotaringiai Ferencnek). A vita kapcsán a bécsi udvar már 1741-ben is próbálta a nyilvánosság előtt megvédeni álláspontját, és vaskos kiadványt nyomtatattatott, amely egy elemzést tartalmazott a cseh választójog érvényességéről, és az elemzést kapcsolódó levelek, iratok, pamfletek közlésével próbálta megtámogatni.³²² Az ügy nagy port vert fel, és terítéken volt 1745-ben is, hiszen a cseh trón betöltésében nem történt változás. Ekkor már azonban a választófejedelmi kollégium tagjai már inkább a cseh szavazat érvényessége mellett álltak ki, csak Brandenburg és Pfalz próbálta ismételten felfüggesztetni a cseh választójogot. A vita ismét zajlott a röpiratok oldalain is, de ez alkalommal már a cseh szavazat „diadaláról” lehetett beszámolni végül.³²³ A cseh választójog gyakorolhatóságának kapcsán egy igazi vitának is „szemtanúi” lehetünk. A *Schreiben eines Professoris*³²⁴ című vitairatban egy – saját bevallása szerint – közjogi professzor fejtegetését olvashatjuk a cseh szavazat felfüggesztésének indokoltságáról. Ezt igyekszik tételesen megcáfolni a *Wiederlegung*³²⁵ című ellenirat névtelen papírra vetője. Az alábbiakban elsősorban erre a két vitairatra támaszkodva szeretném bemutatni a vitában résztvevő felek álláspontját.

Az elődleges ellenvetés tehát az volt, hogy bár a cseh törvények megengedik, hogy a trónon királynő üljön – és ha azok nem is, lehetővé teszi ezt a *Pragmatica Sanctio* –, a választófejedelmi méltóságot nő nem töltheti be. Nem is volt rá példa – írja a professzor –, hogy valaha asszonyt engedtek volna a választófejedelmi kollégium összejöveteleire vagy

³²² *Acten-mässiger Unterricht*, 1741.

³²³ *Triumph des Böhmischen Chur-Rechts*, 1745.

³²⁴ *Schreiben eines Professoris*, 1745.

³²⁵ *Wiederlegung*, 1745.

akár a birodalmi gyűlésbe, ugyanígy nem engedték soha, hogy a választófejedelmi jogokat gyakorolja.³²⁶ Különbösen is, a német törvények kizárják a nőket a közhivatalokból, következésképpen a választófejedelemségből is.³²⁷ Jó lenne azonban, ha a professzor példákkal is szolgálna ezekre a törvényekre – mondja a vitapartner –, mivel ő még eddig egyetlen ilyen előírást nem talált.³²⁸ Annál több precedens van arra – folytatja –, hogy a régi császárok feleségeit igenis bevonták a kormányzati munkába, sőt az sem példa nélküli, hogy a császár helyett felesége igazgatta a birodalmat.³²⁹ Ezek pedig nem történhettek volna meg, ha nem engednek nők a birodalmi gyűlésbe. Voltak továbbá más hercegnők, grófnők, akik egész tartományokat irányítottak teljesen önállóan, és már a „hercegnő”, „grófnő” kifejezés is a hivatalukra utal, nem pedig arra, hogy egy hercegnek vagy grófnak a feleségei voltak.³³⁰ Ez a szerző tehát egyáltalán nem tartja kizártnak, hogy nő hivatalt, akár választófejedelmi méltóságot töltsön be. Nem oszlatja el a professzor azon félelmét sem, hogy az „aki választ, az választható” elv alapján legközelebb a nők már egyenesen a császári méltóságra fognak pályázni.³³¹ Ellenkezőleg, inkább megerősíti ezt a lehetőséget, mondván, a császárijelöltté válásnak nem előfeltétele, hogy valaki választófejedelem legyen, következésképpen bármely hercegnő pályázhat a császári trónra. Igen felvilágosultnak mondható álláspontját még azzal is kiegészíti, hogy nem is volna akkora baj, ha egy nő ülne a birodalom trónjára, hiszen amelyik nő alkalmas a királyi trónra, alkalmas a császárra is.³³²

A professzor hangsúlyozza, hogy az *Aranybulla* sem teszi lehetővé nők számára a választói méltóság gyakorlását, mivel választófejedelemségek örökléséről szóló szabályozásban kizárólag fiú örökösökről beszél. A szöveg egészen pontosan a választófejedelem első szülött, nem klerikus fiait nevezi meg örökösnek, és ahogy ez kizárja az egyháziakat a világi választói méltóságok örökléséből, implicite a nők számára sem engedi meg az öröklést.³³³ Természetesen ennek a kifogásnak is van „ellenszere” a másik szerző szerint. Ő azzal érvel, hogy az *Aranybulla* nyújtotta szabályozást kell ugyan figyelembe venni az öröklést illetően, csakhogy az osztrák főhercegek I. Frigyes császár óta rendelkeznek azzal a kiváltsággal, hogy női ágon is örökíthetik birtokaikat, címeiket.³³⁴ És mivel a kivétel éppen

³²⁶ *Schreiben*, 1745, 4.

³²⁷ *Schreiben*, 1745, 5.

³²⁸ *Wiederlegung*, 1745, 9.

³²⁹ Arról, hogy korábban is volt már arra példa, hogy nők vettek részt a birodalmi gyűlésen vagy gyakorolták a választófejedelmi jogokat, a legrészletesebb elemzést a *Reichspublizistikra* is sok helyen építő *Teutscher Fürstinnen-Saal*, 1745 adja.

³³⁰ *Wiederlegung*, 1745, 10.

³³¹ *Schreiben*, 1745, 13–14.

³³² *Wiederlegung*, 1745, 19.

³³³ *Schreiben*, 1745, 7.

³³⁴ *Wiederlegung*, 1745, 12.

a főszabálytól való eltérést teszi lehetővé, Mária Terézia öröklését nem akadályozza semmi. Már csak azért sem, mert a választófejedelmek is elfogadták a *Pragmatica Sanctiót*, vagyis azt, hogy mindent Mária Terézia örököl.³³⁵ Ha kifogásuk lett volna a választói méltóság miatt, amely a cseh koronával egybeforrva szintén az örökösnyt illeti, azt akkor kellett volna jelezniük. Azt az érvet, hogy az *Aranybulla* csak férfi örökösökről beszél, azzal hárítja el, hogy nőkről valóban nem tesz említést a szöveg, de a kizárás tételes deklarálásának hiányában, nem is rekeszti ki őket az örökösök sorából.³³⁶

Egy másik nyomtatvány, az *Altes und Neues* hoz még egy, ezúttal technikai ellenvetést a nők ellen: a cseh választónak kötelességeket is kell teljesítenie, például a császár koronázásakor. Ez azt jelenti, hogy lóra kell ülnie, nehéz jogart tartania a kezében. Ezek mind olyan feladatok, amelyek inkább a férfiakhoz illenek, nőkhoz pedig kevésbé. Mi több, kifejezetten illetlen dolog volna egy hölgy részéről, ha az előírásoknak megfelelően a koronázási menetben a császár és a császárné között haladna.³³⁷ A *Wiederlegung* szerzője azonban ezeket a technikai kifogásokat sem tartja meggyőzőnek; Mária Terézia tud lovagolni, jogart tartani is, innentől pedig nem kétséges, hogy a választói méltósággal járó „fizikai kötelességeknek” is eleget tud tenni.³³⁸

A cseh szavazat érvényesítését ellenzők nemcsak amellet érveltek, hogy nő nem lehet választó, hanem amellet is síkra szálltak, hogy Mária Terézia át sem ruházhatja a méltóságot, vagyis adott pillanatban a cseh választói jogokat nem lehet törvényesen gyakorolni. Ebben egyrészt a *Pragmatica Sanctio* az akadály, mivel előírja, hogy a birtokok egy kézen öröklődnek, tehát önmagában sem a választói méltóság, sem az ezzel szorosan összefonódó cseh királyi cím nem választható el Mária Teréziától.³³⁹ De ami még fontosabb, hogyan is ruházhatja át valamit Mária Terézia, amivel ő maga sem rendelkezik?³⁴⁰ Természetesen sehogy. Jogász professzorunk a választói szavazat átruházásának azon megoldását is elveti – nem meglepő módon –, hogy tekintsék úgy Mária Terézia uralkodását, mintha egy kiskorú király ülné a trónon. Kiskorúság idején ugyanis egy gyám gyakorolhatná a királyi és választói jogokat, vagyis az adott helyzetben Mária Terézia nevében érvényesíthetné a cseh szavazatot

³³⁵ *Wiederlegung*, 1745, 8, 14.

³³⁶ *Wiederlegung*, 1745, 15.

³³⁷ *Altes und Neues*, 1745, 75. Ferenc megválasztása esetén ez egyébként nem jelenthetett volna problémát. Egyrészt azért, mert Mária Terézia császárné is volt, így bajoson tudott volna férje és saját maga közé állni. Másrészt a választók a legkritikább esetben vettek részt személyesen a parádén, és a helyettesként megjelenő férfi ellen kifogás nem lett volna. A valóságban, 1745-ben Mária Terézia nem vett részt a koronázási menetben előrehaladott terhességére hivatkozva, a rossz nyelvek szerint viszont azért, hogy ne kelljen férjénél alacsonyabb rangban nyilvánosan megjelennie.

³³⁸ *Wiederlegung*, 1745, 10

³³⁹ *Altes und Neues*, 1745, 76.

³⁴⁰ *Altes und Neues*, 1745, 76.

– akárcsak egy kiskorú király esetén. A professzor úgy véli azonban, hogy míg a kiskorúság csak ideiglenes időbeli korlátozást jelent, addig a női nem „*defectus perpetuus*”,³⁴¹ tehát bizonytalan annak a határideje, amikor ismét „rendes” választófejedelem tölti be a méltóságot. Véleménye szerint nincs tehát mód a cseh szavazat aktiválására. Az ellenvetések megfogalmazója ezzel szemben azt a már sokat hangoztatott érvet hozza fel: Mária Terézia az osztrák főhercegek nőági örökösödést lehetővé tevő ősi privilégiumának köszönhetően megörökölte a választói méltóságot, rendelkezik vele, így probléma nélkül átruházhatja.³⁴²

Mint láttuk, a professzor nem látja azonosíthatónak a női uralkodó esetét a kiskorú választóéval, így elzárkózik azon megoldás elől is, hogy esetleg gyámként a cseh rendek delegálhatnának küldöttet a császárválasztásra. A cseh történelem példáival igazolja, hogy a rendek azért sem jöhetnek szóba a választói méltóság gyakorlóiként, mert nincs gyámi fennhatóságuk a kiskorú uralkodó felett. Azokban az esetekben – érvel –, amikor a cseh király még nem érte el a felnőtt kort, mindig az egyik közeli férfirokont nevezték ki mellé gyámnak, ő volt az, aki adott esetben a választói jogot is gyakorolhatta.³⁴³ A vitapartner szerint viszont ezek az esetek nem igazolják, hogy a cseh rendek ne lettek volna a gyámsági jog birtokában, amelyet inkább ők adtak tovább a fent említett férfirokonoknak. A cseh rendeket pedig Mária Terézia megerősítette privilégiumaikban, vagyis a gyámsági jogban is, így akár ők is megtehetnék, hogy képviselőket küldenek a frankfurti választásra. A cseh rendek gyámi jogairól egyébként felesleges tovább vitatkozni – folytatja –, hiszen Mária Teréziának és Lotaringiai Ferencnek van már örököse, a kis József.³⁴⁴ Mivel a professzor sem cáfolta, hogy Mária Terézia, ha nem is gyakorolhatja, de mindenképpen továbbörökíti a választói méltóságot, az átháramlik Józsefekre, akinek kiskorúsága idején egy gyám, például Lotaringiai Ferenc küldhetne követeket a császárválasztásra. Ez egészen jó megoldásnak tűnne a kérdés rendezésére, hiszen ismét férfi lenne a választói székben. A szerző azonban sajnos nem fejt ki részletesebben ezt a gondolatot, pedig érdekes lett volna azért, mert elgondolásában van egy homályos pont. Újabb nézeteltérésekhez vezethetne ugyanis az, hogy nem tudjuk, mikortól lép életbe József öröklési joga a választófejedelemi méltóságra. Ha ugyanis a cseh királyi cím és a választói titulus együttesen öröklődnek, nem pedig külön, akkor az is elképzelhető, legalábbis vitatható, hogy Józsefet előbb esetleg cseh királlyá (a *Pragmatica Sanctio* alapján pedig gyakorlatilag a teljes Habsburg Monarchia urává!) kellene tenni ahhoz, hogy élhessen a jogaival. Ez azonban nem történt meg, még mindig Mária Terézia volt a királynő. Kérdéses

³⁴¹ *Schreiben*, 1745, 15.

³⁴² *Wiederlegung*, 1745, 12 és 19.

³⁴³ *Schreiben*, 1745, 17.

³⁴⁴ *Wiederlegung*, 1745, 21.

tehát, hogy vajon ilyen módon szét lehet-e bontani két külön személyre a cseh királyi és a cseh választói méltóságot, hogy amire az első képtelen, azt megtehesse a másik?

Az utolsó kifogás a cseh rendek választójogát illetően az volt, hogy így nem volna szabad és pártatlan a leadott szavazat. A Habsburgok nyilván „manipulálnának”, saját érdekében használnák fel a voksot, ahogy megtették már ezt Braunschweig–Lüneburg esetében, amikor 1692-ben, egy titkos szerződésben rávették a hannoveri választót, hogy mindig az ő akaratok szerint szavazzon.³⁴⁵ A vitapartner ellenvetése ezúttal gyengére sikerült: ha a titkos szerződés valóban létezne, a professzor – amilyen „inkvizítori módon” érvel a cseh szavazat ellen – nyilván nem mulasztott volna el idézni ebből a dokumentumból, amelyben a Habsburgok állítólag megvásárolnak maguknak egy szavazatot. Bizonyára azért nem tette, mert nincs is ilyen.³⁴⁶ (A szerző rosszul tudta: a hannoveri választó tényleg ígéretet tett a fenti időpontban, hogy választóként mindig a Habsburgok jelöltjére fog szavazni.³⁴⁷) Az már sokkal helytállóbbnak tűnik, hogy a választói követségek szavazata nem is lehet más, mint előre meghatározott, hiszen a küldöttségeknek megbízójuk utasítása alapján kell eljárniuk, nem pedig saját belátásuk szerint voksolni valamelyik jelöltre. Érdeemes emlékeztetni itt arra, hogy a választói szavazatok egyébként sem voltak „szabadok”, minden érdektől mentesek. A jelöltek gyakran próbálták némi pénzzel vagy birtokkal bebiztosítani megválasztásuk sikerét, és amint az előző fejezetben láthattuk, egy-egy császárválasztást igen komoly diplomáciai előkészítő munka előzött meg.

Munkája utolsó részében a professzor beszámol arról, hogy a legújabb hírek szerint a mainzi érsek meghívta a cseh választót, azaz Mária Teréziát az esedékes választásra, és ezt ő erősen helyteleníti. Elismeri, hogy a választók 1741-es határozata csak az akkori választásra (Károly Albertéra) érvényesen függesztette fel a cseh szavazatot minden jövőbeli következmény nélkül, mivel azonban a cseh uralkodó személyében nincs változás, az 1745-ös választáson sem kellene figyelembe venni ezt a vétumot.³⁴⁸ Ellenfele azzal vág vissza, hogy mint a professzor is mondta, a szavazat „pihentetésének” nincs következménye az elkövetkező választásokra, így az 1745-ösre sem, tehát a mainzi választó nagyon helyesen tette, hogy a cseh választót is elhívta Frankfurtba.³⁴⁹ Bizonyára el lehetett volna vitatkozni azon, hogy 1745-ben aktiválódott-e a cseh szavazat, mindenesetre a választófejedelmi

³⁴⁵ *Schreiben*, 1745, 26.

³⁴⁶ *Wiederlegung*, 1745, 24.

³⁴⁷ Ez volt az ún. *Pactum Unionis perpetuae. Recht und Verfassung*, 435.

³⁴⁸ *Schreiben*, 1745, 30–34.

³⁴⁹ *Wiederlegung*, 1745, 24.

kollégium elfogadta a cseh küldöttek meghatalmazását, amelynek alján Mária Terézia neve és pecsétje szerepelt.³⁵⁰

7.2.2. A jelölt

Adam Wandruszka 1959-ben „az osztrák történelem egy nagy ismeretlenjeként” jellemezte Lotaringiai Ferenc Istvánt,³⁵¹ akiről igazán komoly biográfia sokáig nem született, személyét leginkább a feleségéről, Mária Teréziáról szóló munkákból ismerhettük meg. Természetesen készültek életrajzok Ferencről, már a 18. század *Reichsgeschichte*-i is foglalkoztak életével, uralkodásával, ám ezeknek tudományos értéke megkérdőjelezhető. Alois Schmid, a *Die Kaiser der Neuzeit* című kötetbe Ferencről író történész is megállapította, hogy az 1766-os, Seyfart által írt munka³⁵² nem mentes a korszak barokkos túlzásaitól, Hennings és Schreiber könyveit³⁵³ pedig a színvonalas ismeretterjesztő kategóriába sorolja.³⁵⁴ Schmid lényegre törő, informatív tanulmánya³⁵⁵ a fent említett kötetben és a hozzá készült kommentált bibliográfia ellenben jól használható a Ferencről szóló ismeretek, valamint a német nyelvű források és szakirodalom feltérképezéséhez. A 20. század második felében Hans Leo Mikoletzky foglalkozott komolyabban Ferencel, ám ő alapvetően kiváló pénzügyi érzékére és gyümölcsöző gazdasági tevékenységére hívta fel a figyelmet.³⁵⁶ Az 1980-as években kezdte meg Lotaringiai Ferencel kapcsolatos kutatásait az osztrák Renate Zedinger, akinek 1991-es doktori disszertációja Ferenc ifjúságát dolgozta fel egészen a Lotaringiáról való lemondásig.³⁵⁷ Néhány évvel későbbi monográfiájában Zedinger Ferenc és Mária Terézia házasságának történetét mutatta be a nemzetközi politika eseményeibe ágyazva.³⁵⁸ Ő volt továbbá a szerkesztője annak a reprezentatív kötetnek, amely a 2000-ben megrendezett „Lotaringia öröksége” című kiállításához kapcsolódott, és a kiállítási tárgyakon túl hosszabb-rövidebb tanulmányokon keresztül mutatta be, mit hozott magával Ferenc a lotaringiai évekből.³⁵⁹ Végül 2008-ban jelent meg Zedingertől a régen várt, széles levéltári anyagra épülő biográfia, amely Lotaringiai Ferencet mint uralkodót, gazdasági szakembert és mecénást mutatja be.

³⁵⁰ *Protocolla*, 199.

³⁵¹ SCHIDLING-ZIEGLER, 1990.

³⁵² SEYFART, 1766.

³⁵³ HENNINGS, 1961; SCHREIBER, 1986

³⁵⁴ SCHIDLING-ZIEGLER, 1990, 489–490.

³⁵⁵ SCHMID, 1990, 232–246.

³⁵⁶ Lásd MIKOLETZKY, 1960; MIKOLETZKY, 1961/a; MIKOLETZKY, 1961/b; MIKOLETZKY, 1963.

³⁵⁷ ZEDINGER, 1991

³⁵⁸ ZEDINGER, 1994.

³⁵⁹ *Lothringens Erbe*, 2000.

Bár Lotaringiai Ferenc életútjának magyar vonatkozásai is vannak, a magyar történészek nem szenteltek különösebb figyelmet Ferenc személyének. Általában Mária Terézia férjeként és súlytalan társuralkodóként találkozhatunk vele, bár több történeti munka kitér Ferenc magyarországi manufaktúra-alapító tevékenységre.³⁶⁰ Részletesebben csupán magyarországi helytartóságát (1732–1741) kutatták,³⁶¹ amely tisztségnek jelentőségét a kutatók abban látják, hogy erősítette a szegény férj pozícióját a bécsi udvari körök szemében.³⁶² A „mellőzöttség” oka az lehet, hogy Ferenc személyét elhomályosítja Mária Terézia alakja, ami életükben is igaz volt, hiszen Ferenc a kormányzásban is hamar háttérbe szorult feleségével szemben.

Volt idő azonban, amikor Ferenc nagyon is az érdeklődés középpontjában állt. A figyelmet VI. Károly császár irányította rá azzal, hogy 1723-ban udvarába vette az akkor tizenöt éves fiatalembert, ahol kezdettől fogva Mária Terézia, az osztrák birtokok egyetlen örökösének férjjelöltjeként tekintettek rá. VI. Károlynak nem volt fiúörököse, egy fia született ugyan, ám még egyéves kora előtt meghalt. Felmerült tehát a veszély, hogy kihal az osztrák Habsburgok férfiága, és Károly szertett volna gondoskodni a család birtokairól és címeiről. Uralkodását annak szentelte, hogy a birodalmon belül és kívül is elismertesse a *Pragmatica Sancti*ót, a nőági öröklést és a birtokok egy kézen történő örökítését kimondó Habsburg házitörvényt. A császári cím megtartása több fejtörést okozott, mert annak ellenére, hogy a megelőző háromszáz évben a Szent Római Birodalom trónjára a Habsburg-család tagjait választották meg, a méltóság nem volt örökletes, és fiúgyermek hiányában kizárt volt, hogy a trón továbbra is a dinasztia birtokában maradjon. Károlynak azonban volt jelöltje, vejét, Lotaringiai Ferencet szemelte ki erre a méltóságra. Ennek fényében joggal merülhet fel a kérdés: miért nem választatta és koronáztatta római királlyá, amíg megtehetette volna? A „mulasztás” okait valószínűleg már nem fogjuk megtudni. Nem tartom teljesen meggyőzőnek azt a magyarázatot, amely szerint Károly fiúnoka születésére várt, hogy ily módon mégis egy leszármazottja kerülhessen a trónra, akit inkább tekintett volna Habsburgnak, mint Ferencet.³⁶³ Ha arra gondolunk, milyen tudatosan szervezte meg a családi birtokok nőági örökítését (most tekintsünk el a sikertelen végeredménytől), komoly taktikai hibának tűnik ez a „hazárdjáték” a császári címmel.

³⁶⁰ A magyar szakirodalomban – teljesség igénye nélkül – többek között az alábbi könyvekben olvashatunk hosszabb-rövidebb szövegeket Ferencről: IFJ. BARTA, 1988, 32–43; IFJ. BARTA, 2000; GONDA–NIEDERHAUSER, 1978; *Magyarország története tíz kötetben*. IV/2.; MARCZALI, 1997.

³⁶¹ Ferenc helytartói tevékenységére vonatkozóan lásd: BAKÁCS, 1984, valamint KULCSÁR, 2002.

³⁶² KULCSÁR, 2002.

³⁶³ ARNETH, 1863, 52.

Ferenc könnyedén beilleszkedett a bécsi környezetbe, anyjától örökölt jó megjelenése és megnyerő modora révén hamar megszerette magát új otthonában.³⁶⁴ Kedvelte a társasági életet, főleg hölgyek társaságában időzött szívesen, gyakorta rendezett hatalmas lakomákat. Sokat játszott, biliárdozott, és gyakran kísérte el VI. Károlyt vadászataira. Úgy tűnt, több időt fordít az élvezetekre, mint komoly dolgokra, nevelői többször panaszolták, hogy még az írás és olvasás készségét sem sajátította el alaposan. Hiába riogatta apja, Lotaringiai Lipót (1679–1729), hogy úgy fog járni, mint II. Károly spanyol király (1665–1700), aki állítólag annyira nem tudott olvasni, hogy halála előtt „véletlenül” a Bourbon-család javára írta alá végrendeletét, és akinek ily módon műveletlensége vezetett a spanyol örökösödési háborúhoz.³⁶⁵ Sikertelenül szorgalmazta továbbá, hogy fordítson gondot a jogi tanulmányokra, Ferencet az sem érdekelte, mint ahogy a kormányzati feladatok általában. Sokkal fogékonyabbnak bizonyult a gazdasági és pénzügyi ismeretekre, később számos manufaktúrát alapított, és politikai mellőzöttségével párhuzamosan tisztos magánvagyonot halmozott fel. Kipróbálta magát hadvezérként is, de csúfos kudarcot vallott az 1736–1738-as török háborúban.

Az 1736-os esztendő két szempontból volt fontos Ferenc életében. Ekkor zajlottak egyrészt a lengyel örökösödési háború lezárására irányuló tárgyalások, amelyek során Franciaország Lotaringiát követelte a béke fejében. Ferenc komoly dilemmába került: anyja hosszú levelekben kérte, ne váljon meg az apai örökségtől, ám Johann Christoph von Bartenstein tanácsos(1689–1767)³⁶⁶ hamar világossá tette számára: vagy Lotaringiáról mond le, vagy a főhercegnőről.³⁶⁷ Ferenc meghozta a nehéz döntést, átadta Lotaringiát. Az év másik jelentős eseménye a Mária Teréziával kötött házasság volt – a menyasszony mesés hozománya (és a Lotaringiáért kárpótlásul ígért és később megkapott Toscanai Nagyhercegség) bizonyára enyhítette az atyai örökség elvesztése miatt érzett fájdalmat.

VI. Károly abban a szilárd meggyőződésben hunyta le szemét 1740 októberében, hogy lánya öröklése teljesen rendben van, ám mégsem békés hatalomátvétel következett, hanem az osztrák örökösödési háború. Nemcsak az osztrák birtokok kerültek veszélybe, hanem a császári méltóság is, amelyre Lotaringiai Ferencen kívül többen is pályáztak.³⁶⁸ Legveszélyesebb ellenfélnek Károly Albert bajor választó bizonyult, aki a teljes Habsburg-örökségen túl a császári címre is igényt tartott. A trónért folyó küzdelemből végül Károly

³⁶⁴ Ferenc jellemzésére lásd: ARNETH, 1863, 9–13, MIKOLETZKY, 1961, 9–15.

³⁶⁵ MIKOLETZKY, 1961, 15.

³⁶⁶ Johann Christoph Freiherr von Bartenstein: osztrák miniszter, a Titkos Konferencia tagja, VI. Károly tanácsadója, a külügyek irányítója.

³⁶⁷ A Lotaringiáról való lemondáshoz lásd: ARNETH, 1863, 24 és 29–33.

³⁶⁸ Károly Albert bajor választó, II. Frigyes Ágost szász választó, lengyel király, V. Fülöp spanyol király.

Albert került ki győztesen, aki – hathatós francia támogatással – 1742. január 24-én császárrá választatta magát. 1745-ben bekövetkezett halála után azonban Ferenc előtt ismét megnyílt a lehetőség a trón megszerzésére. Újbóli jelölése után heves vita alakult ki arról, megválasztható-e Ferenc császárnak.

1745-ben gyakorlatilag egyértelmű volt, hogy Lotaringiai Ferencet meg fogják választani, hiszen komoly ellenjelöltek nem voltak a színen. Egy feltételezhetően legkésőbb április első felében³⁶⁹ megjelent pamflet azonban közelebből is megvizsgálta a „kérdést, amely a németek szívét nyomta”, vagyis azt, hogy kiknek van esélye a császári korona megszerzésére. Az Amszterdamban kinyomtatott röpirat alapvetően a választófejedelmek esetleges jelölésének gondolatával játszott el, de végül mégis arra jutott, Lotaringiai Ferenc lenne a legjobb választás. Reális ellenfélnek egyedül a szász választófejedelmet tartotta, akinek szerinte megvan a tehetsége, sok kiváló tulajdonsága, valamit a tekintélye is ahhoz, hogy a Német-római Birodalom koronáját a megfelelő ragyogással viselje.³⁷⁰ Annak ellenére, hogy a szász választófejedelmet elsősorban a franciák akarták rávenni arra, hogy császárrá jelöltesse magát, a szerző szerint nem kellene félni attól, hogy II. Frigyes Ágost VII. Károly példáját követné, és nem hagyná, hogy a franciák mérgező hízelgése, a franciák és spanyolok által ígért aranyak megnyerjék őt. Szerinte a szász választó nem is igazán gondol arra, hogy a császárságra pályázzon, mivel a bécsi udvarral éppen nagyon harmonikus viszonyban van, és hajlik arra, hogy a választáson Lotaringiai Ferencet támogassa. Felvetette azt is, hogy a bizonytalan lengyel belpolitikai helyzet miatt meggondolandó a lengyel és a császári korona összekötése. Valószínű tartotta a veszélyt, hogy II. Frigyes Ágost megválasztása esetén a franciák azon kezdenének mesterkedni, hogy a választás után a lengyel mánások segítségével letaszítsák Frigyes Ágostot a trónról, és a Bourbon-dinasztia egy tagját ültessék a helyére. Azt pedig láthattuk az előző fejezetekben, hogy egy franciabarát lengyel királyt a birodalomra igen veszélyesnek tartottak.

A pamflet szerzője a többi világi – bajor, pfalzi, brandenburgi, hannoveri – választófejedelmet is alapvetően alkalmas jelöltnek tartotta a trónra, de az ő esetükben is mindig talált valamit, ami miatt nem tartotta lehetségesnek a megválasztásukat.³⁷¹ Úgy vélte, III. Miksa József bajor választófejedelmet kegyes és istenfélő természete, az ereiben folyó nemes vér alkalmassá teszik, hogy a császári címre pályázzon. Csakhogy – folytatta az író –

³⁶⁹ A szerző csak mint egy lehetőséget említi az új bajor választófejedelelem és Ausztria kiegyezését (*Wer wird Kayser werden?*, 1745, 26–27.), így még a füsseni béke előtt írhatta munkáját. Az nem valószínű, hogy a békekötés után ne tett volna említést a sokat ünnepeelt békéről.

³⁷⁰ A szász választófejedelelem jelölésére vonatkozóan lásd: *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 13–16.

³⁷¹ A többi választófejedelelem jelölésére vonatkozóan lásd: *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 25–30.

megválasztása után számos nehézséggel és „majdnem áthághatatlan akadállyal” kellene szembenéznie. A háború végigpusztította Bajorországot, kincstárát kiürítette, és a szerző azt jósolja, hogy az országnak jó egy évszázadra lesz szüksége ahhoz, hogy magára találjon. Ebben a helyzetben félő, hogy a Miksa József ismét a franciákhoz és a spanyolokhoz fordulna segítségért, és ennek a káros szövetségnek a hatásait már mindenki ismeri. Szintén Franciaország közelsége miatt nem tartotta szerencsésnek a szerző a pfalzi választófejedelem, Károly Tivadar megválasztását. Ha ez megtörténne – érvelt –, ismét a francia intrikák és a francia politika „ülne” a birodalom trónjára. Röviden érintette csak a röpirat a hannoveri és a brandenburgi választót, akiket az addig felsoroltaknál – köztük Lotaringiai Ferencnél is – alkalmasabbnak írt le a császári trónra. A probléma természetesen protestáns vallásukkal volt, amely a birodalom alaptörvényei szerint nem jelentett ugyan kizáró okot, de a jelöltségig mégsem jutott el egy protestáns fejedelem sem. A szerző szerint a három egyházi választó biztos tiltakozna egy protestáns császár ellen, akit sokan nem is tartanának alkalmasnak arra, hogy a birodalmi egyház és a kereszténység (és főleg a pápa) legfőbb védelmezőjének szerepét magára vállalja. Pedig – sajnálkozik a szerző – ki is lehetne alkalmasabb a császári címre, mint II. Frigyes, aki nemcsak előrelátó és óvatos, de másra sem vágyik jobban, mint hogy nagygyá tegye magát, ráadásul a politikának is mestere. Nem volt alaptalan az az érv sem Frigyes mellett, hogy tőle reálisan elvárható lett volna a franciák kiűzése a birodalom területéről. A szerző azt is megjegyezte, nem biztos, hogy Frigyesnek a legkisebb ambíciója is lett volna a császári cím megszerzésére.

Szintén ebben a pamfletben olvashatunk arról hosszabban, hogy már ekkor felmerült egyesekben, hogy az akkor mindössze négyéves Józsefet kellene megválasztani.³⁷² Bár nem lett volna példa nélküli egy kiskorú megválasztása, a kiélezett helyzet azonban „*egész embert kíván, aki mind karjával, mind tanácsával támogatni tudja Németország hanyatló szabadságát*”.³⁷³ Hiába venné át az irányítást a császár nagykorúságáig a szász választófejedelem mint birodalmi vikárius, ez csak komplikáltabbá tenné a helyzetet, és semmi biztosíték nincs arra, hogy a szász választó önként vissza is adná a kormányrudat az ifjú császárnak, amikor a megfelelő kort eléri. A birodalom állapota tehát a szerző szerint megkívánta, hogy egy felnőtt álljon az élén, és hangsúlyozta, József kiváló tulajdonságai apjában is éppen úgy fellelhetők.

³⁷² József megválasztására vonatkozóan lásd: *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 23–24.

³⁷³ „*Sie [ti. a körülmények] erfordern einen gantzen Mann, der sowohl mit seinem Arm, als mit Rath die sinkende Freyheit Deutschlands unterstützen kan.*” *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 23.

E röpirat levezetése alapján sem maradt talpon egyetlen jelölt sem Lotaringiai Ferencet leszámitva. Bár Ausztria ellenfelei – elsősorban Franciaország, Pfalz és Poroszország – tudták, hogy Ferenc császárrá választását megakadályozni nem tudják, mindent megtettek annak érdekében, hogy a választást ameddig csak lehet, halogassák, és így törjenek borsot a bécsi udvar és Mária Terézia orra alá. A pfalzi és brandenburgi választófejedelmi követek Frankfurtban igyekeztek lassítani az eseményeket, a publicisták pedig megpróbálták nyilvánosan kétségbe vonni Lotaringiai Ferenc választhatóságát. Természetesen a Habsburg-párti pamfletek rögtön reagáltak a helyzetre, és igyekeztek a kifogásokat megcáfolni. Az 1745-ös röpiratháborúnak elsősorban a Ferenc-párti röpiratait lehet megtalálni. A Ferenc-ellenesek közül teljes egészében egyet sikerült fellelni, a már sokat idézett *Avis impartial*. Ezen kívül még a *Lettre d'un Hollondois*³⁷⁴ című pamflet az, amely nem feltétlenül támogatja Ferenc császárságát, mivel ez azonban már a választás után keletkezett, nem agítált Ferenc ellen, de ironikusan festette le az egész frankfurti császárválasztást, és kételkedését fejezte ki Ferenc alkalmasságát illetően. Ezekon kívül két további nyomtatványról tudok, amelyek a Habsburg-ellenes publicisztika részeként Ferenc megválasztása ellen érveltek. Az egyik a *Lettre D'un Magistrat*,³⁷⁵ a másik pedig a szintén francia *Lettres A Un Provincial*³⁷⁶ című röpirat. Ezekre mint Ferenc-ellenes nyomtatványokra hivatkozott a *Germania Triumphans*,³⁷⁷ előbbire pedig az *Ohnhintertreiblicher Beweis*³⁷⁸ is. A két nyomtatványból részleteket és azokról tartalmi kivonatot közölt Erich Fromm,³⁷⁹ így tudható, hogy a két pamfletben felvonultatott Ferenc-ellenes érvek lényegében megegyeznek az *Avis impartial*-ével. Mindkét oldal nyomtatványainak elemzése után a következő főbb vitapontok kristályosodnak ki (amelyek egyben a további alfejezetek témáit is jelentik): (1) Jó lenne-e ismét a Habsburg-dinasztiát segíteni a császári trónra? (2) Német-e Ferenc, és ha nem, választható-e? (3) Elég tekintélyes-e a császári címhez? (4) Megfelel-e az *Aranybulla* által támasztott elvárásoknak? (5) Képes-e megvédeni a birodalmat a francia ősellenségtől? Most lássuk, milyen válaszokkal szolgáltak a vitázó felek!

³⁷⁴ *Lettres d'un Hollondois*, 1745.

³⁷⁵ *Lettre D'un Magistrat D'Augsbourg A un Bourgue mestre de Basle Sur l'opinion , que les Princes étrangers ne peuvent étre élus Empereurs d'Allemagne*. A Augsburg, 1745.

³⁷⁶ *Lettres A Un Provincial Sur la justice des motifs de la Guerre, er sur les conjuntures présentes de l'Europe Avec Les Responses*. Neuchatel, 1745.

³⁷⁷ *Germania Triumphans*, 1745, 77. A *Germania Triumphans* szerzője szerint ezek a pamfletek az *Avis impartial*-al együtt 1745 áprilisában jelentek meg. Ennek részben ellentmondani látszik, hogy Fromm ismertetője szerint a *Lettres A Un Provincial* című nyomtatvány húsz levélből áll, amelyek közül az utolsó dátuma 1745. augusztus 5. (FROMM, 1883, 105.)

³⁷⁸ *Ohnhintertreiblicher Beweis*, 1745, 3.

³⁷⁹ FROMM, 1883, 106–108.

7.2.3. Habsburgot a császári trónra!?

Ha volt valami, amiben minden szerző egyetértett – függetlenül attól, hogy éppen pártolták, vagy elleneztek a megválasztását –, az az volt, hogy Lotaringiai Ferenc császárrá választása valójában a Habsburgok visszatérését jelenti a császári trónra. Még akkor is így látták, ha néhányan nem tekintették „teljes jogú” Habsburgnak, csak később csatlakozott családtagnak. Nem fektettek különösebb energiát – vagy csak igen ritkán – Ferenc családfájának tanulmányozásába, amelyből rögtön kiderült volna, hogy bizony ő is számos Habsburg össel dicsekedhetett, sőt mivel nagyanyja, Eleonóra (1653–1697) III. Ferdinánd császár lánya volt, ugyanolyan fokon volt leszármazottja a császárnak, mint felesége – igaz, „csak” nőágon. Mindenesetre, akik csatlakozott családtagként tekintettek rá, úgy vélték, a Mária Teréziával kötött házasság,³⁸⁰ valamint a gyermekek olyan szoros kapcsolatot képeznek közte és a Habsburgok között, hogy őt is nyugodt szívvel lehet az előkelő dinasztiahoz sorolni. Ennél fogva a szerzők nemcsak Lotaringiai Ferenc személyével kapcsolatos szimpátiájukat vagy ellenszenvüket fejezhették ki írásaikban, hanem állást foglalhattak a Habsburg-dinasztia mellett, vagy ellen. Kifejthették, miért látták üdvösnek vagy károsnak a Habsburgok háromszáz éves regnálását a birodalomban, és mint láttuk, meg is írták az Ausztriai-ház *res gestae*-jét, természetesen saját céljaiknak megfelelően. Mivel az egyik korábbi fejezetben már volt szó arról, hogyan ítélték meg a politikai publicisztikában a Habsburg-dinasztia és a császári korona hosszú távú összefonódását, most csak röviden, összefoglaló jelleggel térek ki erre a kérdésre. Azért nem mellőzöm teljesen, mert ez a téma igen fontos volt 1745-ben, és itt lehetőség nyílik arra, hogy a Habsburg-ellenes álláspontot, amelynek érvei eddig elszórtan épültek be a dolgozatba, rendszerezettebben vázoljam. A fejezetben a hangsúly azon lesz, milyen szerepet töltött be Mária Terézia a választás időszakának propagandájában, illetve hogyan próbálta meg a császári udvar minél inkább „Habsburggá változtatni” Lotaringiai Ferencet.

A már többször idézett, címe szerint elfogulatlan véleményt megfogalmazó *Avis impartial* keményen bírálta a Habsburg királyokat/császárokat egészen I. Rudolf német királyig visszamenően. Tőle kezdődően datálta a szerencsétlenségeket, a folyamatos támadásokat a német alkotmány és a szabadság ellen. Szemére vetette Rudolfnak, hogy örökletessé és despotikussá akarta tenni a császári hatalmat, és a birodalmat sorozatos háborúskodásba sodorta. Különösen sötét képet festett az utolsó három Habsburg császárról, I. Lipótról, I. Józsefről és VI. Károlyról, akiket szerinte még a választási kapituláció sem volt

³⁸⁰ *Germania Triumphans*, 1745, 73.

képes megakadályozni ambícióik gátlástalan érvényesítésében. Lipót és Károly is saját hatalomvágyuknak, személyes érdekeinek engedve vitték bele a birodalmat előbb a spanyol, majd a lengyel örökösödési háborúba, ahol sok német vére hullt vállalkozásaik miatt. Az utolsó három Habsburg uralkodása sorozatos igazságtalanságok időszaka volt, az alkotmány elleni támadásoké. Ezek a császárok kihasználták a német államokat; hol a katolikusokat, hol a protestánsokat áldozták fel saját érdekeiknek megfelelően; a Birodalmi Udvari Tanácsot a császári akarat végrehajtójává tették.³⁸¹ Ezt köszönheti hát a Habsburgoknak a birodalom: a jog és a szabadság ellen elkövetett merényletek sorát. A szerző véleménye szerint ennek fényében Lotaringiai Ferentől sem várhatnak mást, mint elődeitől. Megválasztása egy új, szám szerint a harmadik Ausztriai-ház (*Maison d'Autriche*) megalapítását jelentené,³⁸² és ez adná a végső dőfést a német szabadságnak. Újabb háborúk kezdődnének, hogy Ferenc saját hatalmát növelje, és feleségének érdekeit érvényesítse. Veszélyesnek látta Ferenc megválasztását abból a szempontból is, hogy egy ilyen értelmű döntés azt az érzetet kelthetné az Ausztriai-ház tagjaiban, mintha a császári korona a birtokaikkal együtt öröklődne, és a cím a fiági örökösök apanázsává degradálódna (és ha fiú nincs, megörökölnék a trónt a lányok).³⁸³ Az üzenet egyértelmű: a német alkotmány és szabadság megőrzésének érdekében nem szabad Ferencet császárrá választani.

Ahogy a korábbiakban láthattuk, a Habsburg-párti nyomtatványok mindent megtettek annak érdekében, hogy a fenti, meglehetősen sötét képpel szemben sokkal pozitívabban mutassák be az Ausztriai-házból választott császárok uralkodását. Arról is esett már szó, hogy a pamfletek kifejezett törekvése volt, hogy minél szélesebb körben propagálják azt a gondolatot, amely szerint a birodalom csak az Ausztriai-ház császáráról várhatja a háború befejezését és sorsának jobbra fordulását. Számos nyomtatvány már címében is igyekezett megelőlegezni a Habsburgoknak a remélt diadalt. Az egyik azt hirdette, hogy Németország az ausztriai sas szárnyai alatt lehet diadalmas,³⁸⁴ egy másik azt, hogy az Ausztriai-ház győzedelmeskedik nevének ellenségei felett,³⁸⁵ egy harmadiké pedig azt bizonygatta, hogy Ausztriát ezekben a nehéz háborús időkben is a szerencse kíséri.³⁸⁶ A többi Ausztria-párti nyomtatvánnyal együtt ezek is hangsúlyozták, hogy Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc

³⁸¹ *Avis impartial*, [1745], 8–9.

³⁸² A szerző az Ausztriai-ház történetét három „háza” osztja fel: az első I. Rudolfig tart, a második Rudolftól VI. Károlyig (1273–1740), így megválasztása esetén Lotaringiai Ferenc lenne a harmadik osztrák dinasztia megalapítója. *Avis impartial*, [1745], 8.

³⁸³ *Avis impartial*, [1745], 6.

³⁸⁴ *Germania Triumphans*, 1745. (*Germania Triumphans sub aquila Austriae.*)

³⁸⁵ *Triumph des Ertzhauses*, 1745. (*Triumph des Allerdurchlauchtigsten Ertzhauses Oesterreich über Die Feinde seines Namens.*)

³⁸⁶ *Das Glück*, 1745. (*Das Glück bey den härtesten Fällen Oesterreichs in diesen Zeiten.*)

vállvetve küzdenek nemcsak saját országaikért, hanem a birodalomért is, és törekvéseiket hamarosan siker fogja koronázni. A pamfletek a birodalom aranykoraként igyekeztek lefesteni olvasóik számára a Habsburgok uralkodásának évszázadait: az Ausztriai-ház császárai voltak azok, akiknek köszönhetően létrejött a csodálatos birodalmi alkotmány, amelyet mindig kitartóan védelmeztek. Saját országaikat nem kímélve akadályozták meg, hogy a birodalom ösellségei, vagyis keletről a törökök, nyugatról a franciák betörjenek és elpusztítsák a birodalmat. Szintén saját jövedelmeiket áldozták fel annak érdekében, hogy fenntartsák és demonstrálják a császári tekintélyt. Mindent elkövettek azért, hogy jó és hasznos császárokká neveljék a főhercegeiket, és az egyes császárok személyes kiválósága is azt igazolta szerintük, hogy a Habsburgoknál rátermettebb császárokat keresve sem találának. Ennek alátámasztására előszeretettel utaltak vissza a Wittelsbach-dinasztiából származó és a francia *hostis naturaliss*szal szövetséző VII. Károly rosszemlékű regnálására. Azt is hangsúlyozták, hogy az Ausztriai-ház mindig összekapcsolta a birodalom érdekeit saját dinasztikus céljaival, és a birodalom többi tagjához képest jóval nagyobb hatalmát sosem használta fel nem megengedett módon. „Ezek mind az osztrák kezekben lévő császári jogar emlékművei és gyümölcsei”.³⁸⁷

Az eddigiekben megfigyelhettük, hogyan tekintettek vissza a szembenálló felek a Habsburgok addigi uralmára. Ahogy már utaltunk rá, abban egyetértettek, hogy Lotaringiai Ferenc megválasztása a Habsburg-dinasztia további regnálását jelentené. A korábbi császárok megítélését a szerzők kivetítették Ferencre, uralkodásától ennek megfelelően vártak jót, vagy rosszat. Jövőbeni cselekedeteit eleve üdvösnek, vagy károsnak tekintették, hiszen a család tagjaként nyilván elődei jól bevált módszereihez fogja tartani magát. Következésképpen az *Avis impartial* „jövendölése” szerint Ferenc saját, illetve felesége érdekeit szem előtt tartva, kizárólag saját dicsőségét keresve fogja kormányozni a birodalmat, a Habsburg-párti nyomtatványok viszont az ismét beköszöntő béke és jólét időszakát vetítették előre. Kivetítették tehát Ferencre a Habsburg-uralom minden negatívumát, vagy pozitívumát annak ellenére, hogy sokszor nem tekintették egészen Habsburgnak.

Elsősorban a Habsburg-párti röpiratok oldalain visszautasított kifogásokból tudható, hogy az Ausztia-ellenes szerzők komoly problémákat próbáltak előre vetíteni abból a tényből, hogy az uralkodópárból Mária Terézia volt a Habsburg és nem Ferenc. Ha ugyanis – érveltek – olyan szerencsétlenül alakulnának az események, hogy Ferenc mind feleségét, mind összes gyermekét túlélne, akkor számára elvesznének az osztrák birtokok, és őt, a

³⁸⁷ „Alles dieses sind Denckmahle und angenehme Früchte des in Oesterreichischen Händen gewesenem Kayserlichen Scepters.” *Germania Triumphans*, 1745, 67.

császárt nagy valószínűséggel elűznék Bécsből.³⁸⁸ És akkor mehetne vissza Toscanába vagy Falkensteinbe. A Ferenc-pártiak túlzónak tartották ezt az elképzelést: semmilyen jel nem utal arra, hogy Mária Terézia ne élne még sokáig, az addig is bőséges gyermekáldás pedig remélhetőleg folytatódni fog. Elég sok szerencsétlen véletlennek kellene egymást érnie ahhoz, hogy ez az abszurd helyzet előálljon. Mindenesetre bízni kell az isteni gondviselésben.³⁸⁹ Utóbbi szerzők nem osztották azt az aggályt sem, hogy idővel az akkoriban mindössze négyesztendő József herceg jelenthetne gondot apjának. Egyesek attól tartottak ugyanis, hogy „amikor József trónörökös nagykorú lesz, azt mondja majd: Apám, hagyd el az országomat”.³⁹⁰ Azt vetítették előre tehát, hogy József elzavarja majd az apját, és így a császár elveszti hatalmának támaszát, az osztrák tartományokat. Többen bíztak azonban József gyermeki szeretetében és tiszteletében, és abban, hogy jó neveltetése következtében felismeri, mennyi mindent köszönhet apjának, és nem vetemedik ilyen hálátlanságra.³⁹¹

Az 1745-ös császárválasztás a Habsburg-dinasztia szempontjából kivételes volt, jelöltjük ugyanis ezúttal nem az Ausztriai-ház férfiágából került ki. Hivatalosan nem a császárjelölt, hanem „csak” a felesége volt az Ausztriai-ház tagja, és normál esetben ilyenkor a férfi dinasztíájának neve lett volna az, amelyik továbbél. Ebben az esetben azonban pont fordítva történtek a dolgok, a nő családjának dominanciája érvényesült. Azt azonban, hogy továbbra is az Ausztriai-házat tekintsek császári dinasztíának, hogy a világ az utódokat is „teljes jogú” Habsburgnak tekintse, elő kellett készíteni. Ezt egyrészt úgy próbálták elérni, hogy Mária Teréziát méltatták, másrészt úgy, hogy Ferencet látványosan összekapcsolták Ausztriával és az Ausztriai-ház császáraival.

Most térnék vissza ahhoz a témához, amelyet rövidebben fejtettem ki az egyes Habsburg uralkodók megítéléséről szóló fejezetben, vagyis Mária Teréziának a császárválasztási propagandában betöltött szerepéhez. Mária Terézia ugyanis lépten-nyomon felbukkan a röpiratokban és ünneplő versekben, és nem csak azért, mert 1745-ben Ferenc ellenfelei ismét megpróbálták kétségbe vonni a cseh szavazat érvényességét. Mivel Mária Teréziát nem lehetett császárrá választani – bár egy röpirat még ettől a gondolattól sem idegenkedett –, ezért ahhoz, hogy az Ausztriai-ház továbbra is császári dinasztia maradjon, a férjét kellett trónra segíteni. Ebből a szempontból mellékes volt, hogy a férj éppen Lotaringiai Ferenc, akárki más lett volna, jó érv lett volna a megválasztása mellett,

³⁸⁸ *Germania Triumphans*, 1745, 83.

³⁸⁹ *Germania Triumphans*, 1745, 84.

³⁹⁰ „Wann der Cron-Printz Joseph majorenn wird, so wird er sagen: Vater, gehet aus meinen Staaten...” *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 6.

³⁹¹ *Germania Triumphans*, 1745, 85, *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 6.

hogy Mária Teréziát vette feleségül. Mária Terézia kettős „funkciót” töltött be: ő volt egyfelől az összekötő kapocs a „régí” Habsburg- és az új Habsburg–Lotaringiai-dinasztia között, másfelől pedig az igazi német hösnő, aki megvédelmezi a birodalmat.

Kézenfekvőnek tűnt, hogy ha sikerül az olvasókat meggyőzni arról, hogy az osztrák Habsburgok férfiágának leszármazottja elődei valamennyi kiváló tulajdonságával rendelkezik, és uralkodóként remekül megállja a helyét, akkor senki sem fog kételkedni abban, hogy a férj császársága idején is lényegében megmarad a régi Habsburg kormányzat, ami – mint láthattuk – a birodalom számára a legüdvösebb megoldás. Mária Terézia kiváló tulajdonságait azért is kellett hangoztatni, hogy tudatosítsák, ezeket a jellemvonásokat a császári pár gyermekei is örökölni fogják, és a Habsburg–Lotaringiai-ház uralkodói ugyanolyan megfelelőek lesznek a birodalom számára, mint a „régí” Habsburgok voltak. Mária Terézia összekötő szerepét igen jól megfogalmazta az egyik vers, amikor azt írta, hogy Mária Terézia a császári „trónról” született, egy császárnak a hitvese, és remélhetően sok-sok császár édesanyja lesz majd.³⁹² Azt, hogy Mária Terézia VI. Károly császár lánya volt, szinte minden nyomtatványba belefoglalták, az egyik vers pedig azt írta, hogy a csodálatra méltó királynő a Habsburgok örökös koronáit viseli.³⁹³ Ebben az asszonyban – folytatódik a vers – a hősök szíve és esze párosul a törekeny szépséggel.³⁹⁴ A későbbiekben azt is olvashatjuk benne, hogy a sors azért vette el a férfiakat az Ausztriai-háztól, hogy Mária Teréziát trónra ültethesse, akinek dicsőségéből pedig az egész világ megtanulhatja, hogy az Ausztriai-ház minden időben méltó a trónra, és mindkét nemben egyaránt nagy uralkodókat ad az országainak.³⁹⁵

*„A történelem mutat nekünk különböző királynőket, akik magasztalt különlegességeik révén elnyerték alattvalóik nagyrabecsülését és szeretetét. Soha nem uralkodott azonban még királynő, aki iránt a tisztelet és a szeretet olyan magas fokra hágott volna, mint amilyen ez iránt a leghatalmasabb királynő iránt megnyilvánul.”*³⁹⁶ Mária Teréziát pedig könnyű volt szeretni: fiatal, kisgyermekes anya volt, aki nem futamodott meg, amikor fél Európa örökségének felosztására törekedve megtámadta. A szerzők azonban nem érték be annyival,

³⁹² „Du bist vom Kayser-Thron geboren, / Dem Kayser zum Gemahl erkoren, / Und wirst, trift unser Wünschen ein: / Die Mutter vieler Kayser seyn!” *Die Vortreflichkeit einer Deutschen Heldin*, [1745], 10. vsz.

³⁹³ „Bewunderswerthe Königin / Die Habsburgs ewge Cronen trägt!” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 9.

³⁹⁴ „Bewunderswerthe Königin / Die Habsburgs ewge Cronen trägt: / Weib, das der Helden Herz und Sinn / In Gliedern zarter Schönheit heget!” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 8, 1. vsz.

³⁹⁵ „Die Vorsicht riß von deinem Haus / Mit Fleiß den Stamm der Männer aus, / Damit sie dich zum Throne brächte: / Dich, deren Ruhm die Völker lehrt, / Das Oesterreich allzeit Cronen werth, / Und groß in beyderley Geschlechte.” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 9., 2. vsz.

³⁹⁶ „Die Geschichte der Welt weisen uns verschiedene Königinnen, welche durch ihre gepreiste Seltenheiten sich bey ihren Unterthanen Hochachtung und Liebe erworben. Niemalen aber hat eine Königin geherrscht, gegen welche die Ehrfurcht und Liebe einen so hohen Grad erreicht hat, als sie sich gegen diese großmächtigste Königin äussert.” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 16.

hogy Ausztria és az Ausztriai-ház védelmezőjeként mutassák be, a német hősnő (*Deutsche Heldin*),³⁹⁷ a birodalom egyszemélyi megmentője³⁹⁸ szerepét osztották rá. A röpiratok dicsérték a háborúban mutatott állhatatosságáért és önzetlenségéért, hogy amikor saját birtokai is veszélyben forogtak, ő akkor is képes volt a birodalom segítségére sietni, annak megmentésén fáradozik, háttérbe szorítva saját érdekeit.³⁹⁹ Ő a németek utolsó reménysége, aki eddigi okos uralkodásával és kitartásával egész Európát ámulatba ejtette. Egyes szerzők még a háborúban elszenvedett osztrák vereségekből is igyekeztek előnyt kovácsolni Mária Terézia számára, amikor például II. Frigyes hohenzollerni győzelmét próbálták minél jelentéktelenebbnek feltüntetni, és a birodalom csodálatát hangsúlyozták, amiért a királynő a vesztes ütközetek ellenére is folytatta a harcot. Hatástalanok maradtak az állítólagos francia intrikák is, amelyek Mária Teréziát úgy próbálták beállítani, mint aki szövetségeseivel együtt számos szerződés megszegésével, minden jogalap nélkül akarja tartományait visszaszerezni.⁴⁰⁰ A füsseni béke megkötésében is Mária Terézia áldásos tevékenységét és nagylelkiségének bizonyítékát látták, amiért nem vett elégtételt a bajor választófejedelem, hanem „szó nélkül” visszaadta neki országát. Akik eddig csak szerették, most már bizonyára imádni fogják a nagy mű létrehozásáért, csodálják majd hősiességét, szerencsáját és kivételes nagyvonalúságát – lelkesedett az egyik pamflet szerzője.⁴⁰¹ Gyakorlatilag az összes röpirat beszámol arról, hogy Mária Terézia a birodalom megmentésén túl igen nagy erőfeszítéseket tett Lotaringiai Ferenc császárrá választásának érdekében, és a szerzők reményüket fejezték ki, hogy hamarosan láthatja majd munkájának gyümölcsét, vagyis férje fején a császári koronát.

Azt, hogy mennyire tudatosan törekedtek arra, hogy a Habsburg- és a Lotaringiai-dinasztia egybeolvadását és az Ausztriai-ház továbbélését tudatosítsák, valamint megalapozzák Lotaringiai Ferenc helyét az Ausztriai-ház császárainak sorában, jól illusztrálják azok a nyomtatványok, amelyek a Ferenc megkoronázása alkalmából emelt diadalépitményeket írnak le. Az alsó-ausztriai rendek például egy olyan állványzatot (*Triumph-Gerüst*) emeltek Ferenc visszatérésére, amelynek szélessége meghaladta a 45 métert (150 láb) és magassága helyenként elérte a 24 métert (80 láb).⁴⁰² Az állványzaton Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia Aeneas és Lavinia alakjában jelent meg, körülöttük pedig hét emblémát és tizennégy bronz képet helyeztek el, amelyeken az Ausztriai-ház erényeinek és

³⁹⁷ *Unpartheyische Betrachtungen*, 1745, 8.; *Die Vortreflichkeit einer Deutschen Heldin*, [1745].

³⁹⁸ *Das Glück*, 1745, 15.

³⁹⁹ *Raisonnement*, 1745, 28.; *Das Glück*, 1745, 15.

⁴⁰⁰ *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 13.

⁴⁰¹ *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 8.

⁴⁰² *Triumph-Gerüst*, [1745].

további virágzásának szimbólumait ábrázolták. A harcban való kitartására és bátorságára egy Herkules-kép utalt, azt pedig, hogy a rendek örökké tartó uralkodást kívántak a dinasztíának a birodalomban, a főhercegi sapka és a császári jogar fejezte ki, amelyek fölé az örökkévalóságot jelképező Szaturnusz-gyűrűt rajzolták. A bronzból készült „erényképek” (*Tugend-Bilder*) az Ausztriai-ház uralmához társítható pozitívumokat jelenítették meg, például az alattvalók szeretetét, a felségességet, bőkezűséget, termékenységet. Az ábrázolások azt hirdették, hogy a dinasztia hősi erényekkel rendelkezik, és egy gyermeket és egy fáklyát tartó alakkal szimbolizálták, hogy a kiváló tulajdonságokat a Habsburg főhercegek öröklik. Szintén erényképeken ábrázolták, hogy az Ausztriai-ház megfélemlíti az ellenségeket, miközben az alattvalók számára elhozza az aranykort és a boldogságot.

Míg a *Triumph-Gerüst*-ben leírt diadaléptmény leginkább Lotaringiai Ferenc és az Ausztriai-ház szoros kapcsolatát jelenítette meg, a *Pantheon Glorae Austriacae* című nyomtatványban szereplő diadaltemplom (*Ehren-Tempel*) ábrázolásai Ferencet már a Német-római Birodalom kiváló császárainak sorába is beillesztették.⁴⁰³ A *Pantheon Glorae Austriacae* kilenc számozatlan oldalon annak a diadaltemplomnak a leírását tartalmazza, amelyet Bécsben Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia Frankfurtból való visszaérkezésnek alkalmából készítettek. Ez egy körülbelül 21 méter széles és 15 méter magas építmény volt, amelyek oszlopokkal voltak alátámasztva. A diadaltemplom központi alakja természetesen Ferenc volt, akit egy antik diadalkocsiban győztes római hadvezérként ábrázoltak. Kocsiját ennek megfelelően négy ló húzta, amelyek az Irigységet, a Hamisságot és az Igazságtalanságot taposták el. A kocsi elején Fama, a hírnév ült, a hátulján pedig a győzelem, Victoria, és a győztes hadvezérnek járó babérkoszorút helyezte Ferenc fejére.⁴⁰⁴ A császár feje felett egy fekete sas repült, amely a császári koronát tartotta és egy feliratot, amely azt hirdette, hogy soha méltóbb személyé nem volt a korona. Ferenc lábainál egy párnán a birodalmi jogar és a birodalmi alma feküdt, és egy újabb felirat, amelynek szövege szerint Ferenc nem ajándékba kapta a méltóságot, hanem kiváló érdemeinek elismeréseképp. A birodalmi jelvényeket a Jámberság és a Bölcsesség örizte. Előbbinek pajzsán a Nap felé szárnyaló lotaringiai fehér sas volt látható jelezve a Lotaringiai-dinasztia felemelkedését. A Bölcsesség pajzsán pedig egy íbisz volt csőrében egy megölt kígyóval,⁴⁰⁵ ami azt jelképezte,

⁴⁰³ *Pantheon Glorae Austriacae*, 1745.

⁴⁰⁴ A koszorú a *Triumph-Gerüst* által leírt építmény szimbólumai között is megjelent, de ott arra is utalnak, hogy Lotaringiai Ferenc második keresztneve, az István a görög koszorú szóból ered.

⁴⁰⁵ Az ábrázolásnak az egyiptomi mitológiába visszanyúló gyökerei lehettek. Az ókori Egyiptomban ugyanis a bölcsesség istenének, Thotnak volt az egyik attribútuma az íbisz, sőt gyakran ábrázolták Thot istent íbiszfejú ember alakjában. A mitológia egyik története szerint pedig Thot isten mentette meg Hóruszt, amikor megcsípte egy skorpió.

hogy Ferenc győzedelmeskedik a birodalom ellenségei felett. A jelenet talapzatán egy győzelmi jelekkel díszített tábla volt, amelynek latin szövege Ferencet dicsérte. Amellett, hogy a haza szerető apjának nevezte, kiemelte, hogy ő az „imádott császárné, Mária Terézia imádni való férje”, valamint azt is, hogy Ferenc hozta vissza Ausztriának a császári koronát.

A dicsőségtemplom egyik funkciója az volt, hogy elhelyezze Ferencet a jelentős császárok sorában, másik pedig, hogy beilleszesse őt az Ausztriai-ház császárai közé. Ezt úgy oldották meg, hogy Ferenc két oldalán korábbi császárok (több esetben csak frank királyok) lovasszobraikat állították fel. Ferenc balján I. (Nagy) Károly (768/800–814), I. Lajos (813–840), I. Lothar (843–855), I. Henrik (919–936), I. Ottó (962–973) és I. Frigyes volt látható, jobbján pedig I. Rudolf, I. Albert, I. Miksa, I. Ferdinánd, I. Lipót és I. József. A tizenkét császárban és Ferencben elsősorban az volt a közös, hogy az adott néven elsőként uralkodtak, és ahogy a templom egyik feliratán olvasható volt, minden olyan császár, aki az adott néven elsőként uralkodott, mindig szerencsét hozott a Ausztriai–Lotaringiai-háznak. A lovasszobrok Ferenc két oldalán egymással szemben álltak, és mindegyikhez rövid felirat tartozott, amely az uralkodónak azt a tettet hirdette, amely vagy a császári cím, vagy pedig a Ausztriai-, illetve a Lotaringiai-ház történetében fontos volt.⁴⁰⁶ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezek a feliratok több esetben tartalmaztak csúsztatásokat a cél érdekében. Az első párost Nagy Károly és I. Rudolf alkotta. Károly a nyugati birodalom helyreállítójaként (*Restaurator*) jelent meg és tettei közül Ausztria avaroktól való megszabadítását emelték ki. Rudolf esetében azt hangsúlyozták, hogy a nagy interregnum után helyreállította (*Restaurator*) a birodalmat, Ausztriát pedig a cseh II. Ottokár igája alól szabadította fel. Mindketten tehát bizonyos szempontból „birodalomalapítók” és Ausztria megmentői voltak. I. Lajos és I. Albert nemzetségalapítóként kerültek egy párba: a felirat szerint Lajos az elzászi nemesi családok, következőképpen a Habsburg-család ősapja, Albert pedig az ausztriai uralkodók ősapja, illetve mivel hozzáadta lányát IV. Frigyes lotaringiai herceghez (1312–1328), a Lotaringiai-dinasztiának nőági felmenője. A következő I. Lothar és I. Miksa kettőse. A leírás szerint Lothar a Lotaringiai Királyság megalapításáért került be a panteonba, amit kicsit úgy lehet pontosítani, hogy Lothar lett a 843-as verduni szerződés után a frank birodalom középső részének királya, amelynek területéből később a Lotaringiai Hercegség kivált. A Miksához tartozó felirat szerint Miksa volt Ausztria első főhercege, és ő egyesítette Ausztriát Alsó-Lotaringiával (ezen a régi Lotaringia Németalföldre tartozó részeit, Flandriát és Brabantot értette a nyomtatvány, amelyek Burgundi Mária hozományának részei voltak). Az, hogy

⁴⁰⁶ A császárok nagy tetteire vonatkozóan lásd *Pantheon Glorae Austriacae*, 1745, 7–9. számozatlan oldalak.

Miksa lett volna az első osztrák főherceg, vitatható, hiszen a címet már az 1461-ben elhalálozott VI. Albert (1457–1461) is viselte. Miksa volt viszont az, akinek a kezében a középkori birtokfelosztások után ismét egyesült valamennyi Habsburg birtok, tehát ő volt az első, aki valóban az Ausztriai-ház valamennyi területének birtokában viselhette a főhercegi címet. I. Henrik a lotaringiai hercegek anyai ági őseként kapott helyet a dicsőségtemplomban, a vele szemben levő I. Ferdinánd pedig azért, mert szuverenitást adott a birodalmon belül Lotaringiának, és az Ausztriai-ház számára megszerezte a Magyar és a Cseh Királyságot. A Ferdinánddal kapcsolatos első állítás ismét sántít egy kicsit. A nyomtatvány szerzője nyilván az 1542-es nürnbergi szerződésre célt, amely valóban függetlenséget adott Lotaringiának a birodalom határain belül, ám a császár ekkor még nem Ferdinánd volt, hanem V. Károly, Ferdinánd még „csak” római királyi minőségben vett részt a birodalom ügyeinek intézésében. A negyedik párt egyrészt I. Ottó császár alkotta, aki Felső-Lotaringiát I. Frigyesnek, Bar hercegének adományozta (aki szintén anyai ági felmenője volt Lotaringiai Ferencnek), másrészt pedig I. Lipót, akiről azt hirdeti a felirat, hogy megszerezte az Ausztriai-háznak Erdélyt, Lotaringiát pedig a rijswijki békében visszajuttatta a lotaringiai hercegi családnak. Végül I. Barbarossa Frigyes császár következik, aki az Osztrák Hercegség létrehozásáért kapott helyet a panteonban, vele szemben pedig I. József „lovagolt”, aki a felirat állítása szerint hatásosan védelmezte volna az Ausztriai-ház örökösödési jogát a franciákkal szemben (nyilván a spanyol trónra vonatkozó jogra céloz). A dicsőségtemplom talapzatának domborművéhez még négy kiváló „első” gyűjtöttek össze az alkotók, akiknek a feltüntetését már igen erőltetetten sikerült csak megindokolni. I. Teoderiket (511–534) azért ábrázolták, mert az I. Klodvig (509–511) halála után létrejövő Austrasia részkirályság első uralkodója volt, és a későbbi Lotaringia is ennek a részkirályságnak a része volt. I. Siegbertnek (561–575) állítólag egyik ükunokájától vezetik le a Habsburg nemzetséget. I. Albertet, Habsburg grófját a Lotaringiából származó felesége, Imengard miatt vették a talapzatba, de ennek a házasságnak egyelőre nem találtam nyomát. Végül I. Miksa fia, I. Fülöp következik, aki egyébként kasztíliai királyként (1504–1506) számított elsőnek, és aki azért került a domborműre, mert neki tulajdonították, hogy az Ausztriai-ház számára megszerezte Kasztíliát.

Az, hogy Ferenc a sok nagy formátumú „első császár” között szerepelt, egyfajta jóslatot jelentett uralkodására vonatkozóan: mivel ő I. Ferenc, ő is fontos lesz az egyesülő dinasztiák számára. Tekintve, hogy Ferenc a két, lovasszobrokból álló lánc végén és egyben az egész kompozíció közepén helyezkedett el, a felépítés egyrészt azt sugallta, hogy ő lesz a következő jelentős császár, másrészt azt, hogy az Ausztriai-házból érkező császárok sorát

folytatja. Az Ausztriai-házzal való kapcsolatot nemcsak úgy hangsúlyozták, hogy Ferenc „szerepei” között a „birodalom apja” mellett a „Mária Terézia férje” szerep is helyet kapott, hanem a hat Habsburg császár alatti talapzat felirata révén is, amely szerint nagyon régóta az Ausztriai-ház az egyetlen császári dinasztia, és a atyai ősök erényei „most” Mária Terézia személyében virágoznak. A dicsőségtemplomot sok száz lámpával díszítették fel, amelyek lángjai azt a tüzet szimbolizálták, amellyel az alattvalók az uralkodópárt szerették.

7.2.4. Állampolgárság és a „francia vonal”

Sokszor hangoztatott kifogás volt Ferencsel szemben, hogy nem német, hanem külföldi, következésképpen nem választható császárrá. Ezt az ellenvetést kétféle módon támadták a Ferenc megválasztása mellett kardoskodók: az érvelők egyik csoportja kiállt amellett, hogy Ferenc igenis német, a másik csoport pedig azt cáfolta, hogy a választhatóságnak feltétele lenne a német származás.

A Ferenc németisége mellett hitet tevők egyrészt lotaringiai születésével támasztották alá álláspontjukat. Hangsúlyozták, Lotaringia a régi Austrasia központi királysága volt, mindig is németek lakták, a Német Birodalom szerves része volt egészen addig, amíg a *Pragmatica Sanctio* garanciájaként idegen kézre nem került 1736-ban. Mivel a terület Ferenc születésekor még kétségtelenül a birodalom része volt, Ferenc is egyértelműen németnek tekintendő.⁴⁰⁷ Hasonlóan a lotaringiai származás „legitimáló” erejét emelte ki egy másik értekezés, amely a jelentős német fejedelmi családok közös őseként a 6. században élt I. Leuthariót tünteti fel. Ugyanez a szerző érvel azzal, hogy a fiúk apjuk minden jogát, tehát adott esetben német állampolgárságát is megöröklik, és így teljes mértékben németnek tekintendők. Ennek megfelelően Ferenc, akinek apja német volt, és aki német földön (ráadásul a császári udvarban) nevelkedett, kétségkívül német.⁴⁰⁸

Több szerző is Ferenc birodalmi rendi státusához köti német állampolgárságát. A *Gründliche Widerlegungen* című röpirat a külföldi (*Ausländer*) fogalmával az állampolgárét állítja szembe (*Burger*). Az állampolgárt az adott állam polgárainak jogát (*Burger-Recht*) élvező személyként definiálja ellentétben a külföldivel, aki ezen jogot nem élvezheti. Mivel polgárjoga a birodalmi rendeknek is van, a közejük tartozók nem lehetnek idegenek. Így Ferenc, aki a birodalom rendje, szintén az állam polgárának tekintendő.⁴⁰⁹ A szerző logikája némileg megbicsaklik a fejtegetés során, mert következetlenül használja a rend és a birodalmi

⁴⁰⁷ *Germania Triumphans*, 1745, 77–79.

⁴⁰⁸ GERMANUS SINCERUS, 1745, 15–17.

⁴⁰⁹ *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 1.

rend fogalmát, nem világos, hogy számára a kettő ugyanaz, vagy különbséget tesz közöttük valamilyen szempontból.⁴¹⁰ A konklúzióból azonban kiviláglik a lényeg: Ferenc birodalmi rend, vagyis van polgárjoga, ezért nem lehet idegen. Germanus Sincerus írása szintén tartalmazza, hogy Ferenc a birodalom rendjeként választható, de emellett hangsúlyozza, választhatósága már meglévő német polgárjogából (*Bürger-Recht*) is következik (itt tehát nem a birodalmi rendi státusból, hanem egyéb területek birtoklásából következik a német polgárjog).⁴¹¹ Különben – érvel egy harmadik röpirat – Ferencnek még csak birodalmi rendnek sem kell lennie, hiszen az *Aranybullában* a „*hominem*” kifejezés szerepel, nem pedig a „*civem*” vagy „*Statum Imperii*”.⁴¹²

Ferenc birodalmi rendi státusa akkor vált kétségessé, amikor 1736-ban lemondott atyai örökségről, Lotaringiáról. Bár a lotaringiai területhez társuló birodalmi rendi jogokat elvesztette, megmaradt neki Nomeny örgrófsága és Falkenstein grófsága, amelyek révén még mindig ülési és szavazati joggal rendelkezett a birodalmi gyűlésben.⁴¹³ A Lotaringiáról való lemondás tényét és annak következményeit több nyomtatványban is megtalálhatjuk, egy azonban arra is kitér, hogy VI. Károly császár még 1736-ban nyilatkozatban erősítette meg Ferencet birodalmi rendi jogainak gyakorlásában. Két hónappal később a birodalmi gyűlés mindhárom kollégiuma elfogadott egy hasonló értelmű határozatot, így Ferenc birodalmi rendi jogai csorbitatlanul megmaradtak.⁴¹⁴

A külföldiséggel foglalkozó ellenérvek másik csoportja nem próbálja németnek elismertetni Ferencet. Az ide tartozó argumentumok lényege az volt, hogy a német állampolgárság nem előfeltétele annak, hogy valakit császárrá jelöljenek, majd adott esetben azzá válasszanak. Ezt egyrészt történeti precedensekkel igazolják. Egyik legnépszerűbb példa I. Ferenc francia király, aki szintén megmérkőzött a császári trónért, igaz, alulmaradt a későbbi V. Károllyal szemben. (Érdemes megemlíteni, hogy utóbbit is sorolták néha a külföldiként trónra kerülő császárok közé,⁴¹⁵ mivel jelölése idején a spanyol királyi méltóságot viselte.) Számos dokumentum hoz fel példákat arra nézve, hogy nemcsak idegen származású császárjelöltjei, hanem császárai is voltak már a birodalomnak, akiknél a külföldi eredet nem jelentett problémát. Ide sorolják Angliai vagy Cornwalli Richárdot (1257–1272)

⁴¹⁰ *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 1.

⁴¹¹ GERMANUS SINCERUS, 1745, 17–18.

⁴¹² *Beweiß*, 1745, 5.

⁴¹³ *Germania Triumphans*, 1745, 80. vö. *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 1, vö. GERMANUS SINCERUS, 1745, 19.

⁴¹⁴ GERMANUS SINCERUS, 1745, 20–21.

⁴¹⁵ GERMANUS SINCERUS, 1745, 2.

és Kasztíliai Alfonz (1257–1273).⁴¹⁶ Az összegyűjtött precedensek alapján a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a német származás semmiképpen sem kritériuma a választhatóságnak.⁴¹⁷

Ugyanez a meglátás tükröződik azokból a cáfolatokból, amelyek a vonatkozó törvényi szabályozás hiányát hangsúlyozzák. Ezek szerint sem a birodalmi törvények, sem a birodalmi hagyományok nem írnak elő ilyen feltételt a jelölt számára, és ami perdöntő, a császárválasztás bibliájának tekintett *Aranybulla* sem tartalmaz ilyen feltételt.⁴¹⁸ Egyetlen szerzőnél találhatunk hosszabb fejtegetést arról, hogy a „jogi irodalomban” milyen álláspontok léteznek erre vonatkozóan.⁴¹⁹ Tőle értesülünk arról, hogy a 16. században több jogi szerző, közöttük Johannes Cuspinianus (1473–1529)⁴²⁰ is tudni vélte, hogy III. Ottó császár (983/996–1002) uralkodása idején V. Gergely pápa (996–999) rendelte el a választófejedelmeknek, hogy csak német származású személyt választhatnak meg császárrá. A kijelentés később finomodik, és V. Gergely javaslatára mérséklődik, amely szerint III. Ottó olyan jó császára a birodalomnak, hogy példáján felbuzdulva a jövőben mindenképp németeket kellene választani erre a méltóságra. A szerző felhívja azonban a figyelmet arra is, hogy ez a „megállapodás” különös módon jó hatszáz évvel a történetek után került nyilvánosságra, így hitelessége erősen kétséges. Valószínűtlennek tartja, hogy egy ilyen jelentős szabályozás évszázadokra feledésbe merült volna. Amíg nincs meg az eredeti oklevél, kár is ezzel a „kitalált agyrémmel” (*ausgebüretes Hirn-Gespinsten*)⁴²¹ foglalkozni.

A törvényi szabályozás hiányában tehát a szerzők többsége úgy véli, üdvös lenne egy német származású herceget választani császárrá, ez azonban egyáltalán nem kötelező vagy szükségszerű. Megalapozatlannak tartják azt az állítást, hogy egy némettől inkább remélhető a birodalom jólétének megteremtése és fenntartása, mint egy idegentől. Van, aki ezen is tovább lép, és úgy érvel: az újabb publicisták egyértelműen bizonyítják, hogy külföldre is szabadon voksolhatnak a választók, mert az elsődleges szempont a Szent Római Birodalom jóléte. És ha

⁴¹⁶ *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 3, vö. *Germania Triumphans*, 1745, 77. Mindkettőjüket a nagy interregnum alatt választották meg, mivel azonban a koronázás elmaradt, mindketten „csak” német királyok voltak.

⁴¹⁷ Megjegyzendő, hogy amikor történeti példákat emlegetnek a szerzők, akkor gyakran összemosás a Birodalom *Aranybulla* előtti és utáni történetét.

⁴¹⁸ GERMANUS SINCERUS, 1745, 11. és *Germania Triumphans*, 1745, 77.

⁴¹⁹ GERMANUS SINCERUS, 1745, 9, 11.

⁴²⁰ Johannes Cuspinianus: humanista, költő, orvos, történetíró; többször teljesített diplomáciai küldetést Magyarországon és Lengyelországban; 1527/28-tól „Austria” címmel dolgozott egy történeti-földrajzi munkán, amelyből csak töredékek készültek el.

⁴²¹ GERMANUS SINCERUS, 1745, 9.

ez a legmagasabb szempont úgy kívánja, hogy külföldi kerüljön a trónra, akkor a választófejedelmeknek egyenesen kötelességük mellette dönteni.⁴²²

Szintén az idegen vagy német kérdéskörbe sorolható az a támadás, amely szerint Ferenc Bar hercegsége révén Franciaország vazallusa, és nem volna szerencsés olyan császárt választani, aki maga is alá van rendelve egy másik uralkodónak. A válasz erre az volt, hogy V. Károly is vazallusa volt a franciáknak Artois révén, mégis meg lehetett választani. A függőség különben is csak addig áll fenn, amíg Ferenc jónak látja, így a francia „fennhatóság” veszélytelen.⁴²³

A Ferenc megválasztását ellenzők azonban nem tekintették veszélytelennek a franciákat, épp ellenkezőleg. Nemcsak a vazallus császár rémképével riogattak, hanem újabb háborúkkal, amelyeket Ferenc indíthat császárrá választása esetén a franciák ellen, hogy visszaszerezze elveszett örökségét. Ettől Franciaország is tartott; nem is csoda, ha nem nézte jó szemmel Ferenc ismételt jelölését. Egy Lotaringiáért indított támadás lehetőségét a Ferencpárti szerzők sem tagadhatták, ám úgy gondolták, ez teljesen jogos háború lenne, hiszen Franciaország a *Pragmatica Sanctio* garantálásáért cserébe jutott hozzá a határ menti hercegséghez, de nem tartotta be ígétét. A bajor választóval szövetszerve, minden jögalap nélkül betörték a birodalomba, csapataik még mindig német földön vannak. Ferencnek azonban volna elég ereje, hogy kiűzze a franciákat Németországból, és ha úgy gondolná, vissza akarja szerezni szülőföldjét, az teljesen elfogadható volna. Egyesek – a török háborúk fiasokjára a jótékony feledés homályát borítva – már-már egy új Nagy Sándort véltek felfedezni benne.⁴²⁴ Talán a franciák ellen indított bármilyen háborút el lehetett volna fogadtatni, tekintve, hogy Franciaország és a birodalom viszonya régóta nem volt felhőtlen. A franciaellenesség régi keletű volt, és erre a szerzők is gyakran felhívták a figyelmet. Egészen a 16. századi Habsburg–Valois küzdelmekig vezették vissza a történet fonalát, és Franciaországot mint a Szent Római Birodalom ősellenségét emlegették. Komoly értekezések jelentek meg az 1740-es évek derekán, amelyek a franciák árulásainak történetét beszélték el, vagy éppen arra a kérdésre keresték a választ, Franciaországot vajon a birodalom *hostis naturalis*ának kell-e tekinteni. A két ország közötti vita természetesen a császári méltóság jogos „tulajdona” körül is zajlott, mivel mindkettő magát tekintette a Római Birodalom törvényes örökösének, és mindkettő váltig bizonygatta, hogy Nagy Károly révén szállt rájuk a császárság. Egyik nyomtatványunkban konkrétan is szerepel, hogy Nagy Károlyt ingelheimi

⁴²² GERMANUS SINCERUS, 1745, 11.

⁴²³ *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 2.

⁴²⁴ *Beweis*, 1745, 40.

születésénél fogva németnek kell tekinteni.⁴²⁵ Az ilyen megállapításokra a franciák azzal vághattak vissza, hogy Nagy Károly természete inkább franciás volt, és mivel a *Rex Gallorum* címet viselte, egyértelműen a franciák közé sorolandó.⁴²⁶ A teoretikusok századokon keresztül foglalkoztak a kérdés elméleti oldalával, a gyakorlatban pedig egyes francia királyok próbálták megszerezni „jogos jussukat”. Utoljára XIV. Lajos pályázott a császári trónra (1658-ban Mazarin bíboros még látványos sajtókampányt is indított az ügy érdekében).⁴²⁷

7.2.5. Ferenc tekintélye

Rövidebben érintem a Ferenc rangját feszegető vitát, mivel a rang, tekintély, előkelőség témája erősen összefüggött a védelmező hatalom problémájával, amelyről a későbbiekben még lesz szó. Mint korábban láthattuk, a császárjelölt rangja nem volt mellékes, mivel királyi rangú személyek felett is kellett uralkodnia, akik esetleg nem szívesen vetették volna alá magukat egy olyan császárnak, aki nem rendelkezett az övékhez hasonló magas címmel. Az Ausztriai-ház tagjainak esetében ebből nem lehetett probléma, ám Ferenc nem ebből a dinasztiából érkezett. A kérdés ez esetben az volt, vajon elég előkelő-e Ferenc ahhoz, hogy császárrá lehessen választani. Az ellenzők természetesen nemmel válaszoltak. Ezt azzal indokolták, hogy Ferenc legelőkelőbb rangja Lotaringia átadásával elenyészett, és bár Falkenstein Grófság révén rendelkezik ülési és szavazati joggal a birodalmi gyűlésben, ez nem elegendő a császársághoz.⁴²⁸ Nem mellékes továbbá az sem, hogy „alacsony” rangja révén, szükség esetén, Ferenc nem tudna megfelelő számú katonát kiállítani a birodalom védelmére.

Ferenc támogatói ezt a kifogást ahhoz hasonló technikával utasították vissza, amelyet már láthattunk a „külföldi vagy német” vitában. Azok, akik az állítást cáfolni akarták, arra helyezték a hangsúlyt, hogy nem Falkenstein Grófsága a legelőkelőbb címe, és nem szabad figyelmen kívül hagyni a magasabb rangokat. Ha Ferencre csak mint Falkenstein grófjára tekintenének – érvelnek –, az olyan volna, mintha II. Frigyesnél nem a porosz királyi, hanem a rupini hercegi címet használnák. Svédország királyát sem Pomeránia hercegeként emlegetik, és a bajor választót sem Mindelheim uraként.⁴²⁹ Hangsúlyozták, hogy Ferencé Nomeny Örgrófsága, és különösen nem szabad megfélekezni a Lotaringiáért kárpótlásként kapott

⁴²⁵ *Altes und Neues*, 1745, 7.

⁴²⁶ HARAN, 2001, 233.

⁴²⁷ HARAN, 2001, 232.

⁴²⁸ *Avis impartial*, [1745], 4.

⁴²⁹ *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 2.; *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 23.

Toscanai Nagyhercegségről, amely jóval nagyobb tekintélyt biztosít számára, mint Falkenstein. Ferenc titulátúrájában – amelyből a Lotaringia és Bar hercegét sem mindig vették ki – szerepelt a Jeruzsálem királya is, ami egyesek szerint azt jelentette, hogy Ferenc ez által a szintén kvázi királyi rangú választófejedelmekkel lett egyenrangú – és ki vonná kétségbe, hogy ez kellőképpen előkelő cím?⁴³⁰ Szintén mint Ferenc rangját emelő titulusra utaltak társuralkodói státuszára az osztrák tartományokban.⁴³¹ Úgy vélték, mindezek alkalmassá, vagyis jelen esetben elég előkelővé és tekintélyessé teszik ahhoz, hogy császár legyen.

A Ferenc rangjáról folytatott vitában is találkozhatunk olyan ellenérvekkel, amelyek gyakorlatilag azzal utasították vissza az alacsony rang kifogását, hogy az *Aranybulla* nem rendelkezik a jelölt rangjáról, hatalmáról. Sehol nem írja azt, hogy a jelöltnek önjelölt kellene megvédelmeznie a birodalmat, hiszen erre a birodalom más területeit is mozgósítani lehet, sőt kell is. Minden államnak akkorának kell lennie, hogy önjelölt meg tudja védelmezni magát, nem pedig egy, adott esetben többszörös kiterjedésű országot.⁴³² Ebben az esetben is felhasználtak történeti példákat annak igazolására, hogy az alacsonyabb címmel rendelkezők közül is nyugodtan lehet császárt választani: 1273-ban, Habsburg Rudolf német királlyá választásakor sem az előkelőséget tartották szem előtt, hiszen voltak nála jóval tekintélyesebb urak a birodalomban.⁴³³ Szintén a grófi méltóságból emelkedett a császári trónra Vilmos (1254–1256), Holland grófja, Adolf nassauai gróf (1292–1298), Jodocus morva őrgróf (német király: 1410–1411) vagy VII. Henrik (1308/1312–1313), aki korábban Luxemburg grófja volt.⁴³⁴ A tekintély és rang tehát nem mérvadó a császár személyének eldöntésekor.

7.2.6. „Hominem iustum, bonum et utilem eligere”

Sokat hallhattuk már, hogy Ferenc megfelelő jelölt a trónra. Az ezzel ellentétes álláspontokat nem támasztja alá az *Aranybulla*. Többnyire tehát negatív meghatározással találkozunk az *Aranybulla* előírásait illetően: a jelöltnek nem kell németnek lennie, nem kell hatalmasnak lennie. Mivel a szerzők túlnyomó többsége hivatkozik rá, érdemes megnézni kicsit részletesebben, mit is ír elő pontosan a jelölt számára az *Aranybulla*, a „császárválasztás bibliája”.

⁴³⁰ *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 23.

⁴³¹ *Natürliche Gedancken*, 1745, 4–5.

⁴³² *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 4, *Beweiß*, 1745, 27.

⁴³³ GERMANUS SINCERUS, 1745, 24.; *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 3.; *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 23.

⁴³⁴ *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 24.

A szerzők a biztonság és hitelesség kedvéért szinte kivétel nélkül idézik – hol latinul, hol németül – az *Aranybulla* vonatkozó szöveghelyét, azaz a II. capitulus 1. paragrafusát. Ez azt írja elő, hogy a választófejedelmek vagy küldötteik a frankfurti Szent Bertalan-templomban gyűlnek össze, hogy egy „*hominem iustum bonum et utilem eligere*”,⁴³⁵ azaz egy igazságos, jó és hasznos embert válasszanak meg római királynak és jövőendő császárnak. Egyes szerzők a „*pro salute populi christianii*”, a keresztény nép javára kitételt is hozzátesszük. A megkérdőjelezhetetlen *Aranybulla* tehát három követelményt támaszt a császárelőjelttel szemben: legyen igazságos, jó és hasznos. Egyes jogi szövegeknek, különösen az ehhez hasonló irányelveknek megvan az a „szépsége”, hogy tág teret hagy a szöveg értelmezői számára. Így fordulhatott elő, hogy szinte ahány szerzővel, annyiféle magyarázattal találkozhatunk a fenti három előírás – igazságosság, jóság és hasznosság – mibenlétét illetően. Azon sem lehet csodálkozni, hogy míg a Ferenc megválasztását ellenző szerzők ebből a rövidke idézetből Ferenc alkalmatlanságát vezették le, a megválasztása mellett kardoskodók ezzel szemben a fenti követelmények ideális együttállását fedezték fel személyében.

Az *Avis impartial* szerzőjének álláspontja az volt, hogy Ferenc nem felel meg az *Aranybulla* előírásainak. Az író hangsúlyozottan a hasznosság tulajdonságára koncentrált, mondván, a másik kettő, az igazságosság és jóság „pusztán” személyes érdem,⁴³⁶ azt sugallva, ezek szubjektív megítélés alá esnek. Köztudottnak tekintette azonban, hogy a hasznosságon a jelölt hatalmát (*puissance*) kell érteni, még pontosabban azt, hogy császárként képes legyen majd megvédeni a birodalmat az ellenségeivel szemben. Kiemelte, hogy a Habsburg császárok esetében mindig ez, a birodalmat megvédeni képes erő volt az elsődleges szempont a megválasztásukkor.⁴³⁷ Lotaringiai Ferenc „pillanatnyi” képességét tekintve e téren a szerző arra következtetésre jutott, hogy Ferencet ki kell zárni a jelölésből. Nemcsak azért, mert önerejéből képtelen lenne megvédeni országát, hanem azért is, mert itáliai birtokai és esetleges lotaringiai igényei újabb háborúba sodorhatják majd a birodalmat. Szerzőnk tehát a hasznosság fogalmát a védelmező hatalommal azonosította, és Ferenc csekélynek feltételezett hatalmának taglalásán keresztül bizonygatta alkalmatlanságát.

Ezt az elfogulatlannak nem nevezhető írást bizonynyal a Ferenc-párti szerzők is forgatták, egyesek lábjegyzeteikben cím szerint is hivatkoztak rá, és többen minden erejükkel igyekeztek megcáfolni a leírtakat. Rámutattak arra, hogy az *Aranybullában* szó sem esik semmiféle védelmező hatalomról, a francia nyelvű röpirat tehát önkényesen értelmezte

⁴³⁵ *Aranybulla*, 63. cap. 2. § 1. vö. *Avis impartial*, [1745], 4, *Germania Triumphans*, 1745, 75. *Gründliche Widerlegung*, 1745, 3.

⁴³⁶ *Avis impartial*, [1745], 3.

⁴³⁷ *Avis impartial*, [1745], 4.

hatalomként a hasznosság követelményét. A *Gründliche Widerlegungen* szerzője szerint a jelölt hatalmának és hadseregének akkorának kell lennie, hogy saját országát képes legyen megvédelmezni, a birodalom elleni támadások ellen pedig birodalmi hadsereggel kell felvenni a küzdelmet. Ha saját hatalom és erő valóban követelmény lenne, a franciák által jelentősen támogatott VII. Károlyt sem lehetett volna megválasztani – írja.⁴³⁸ Más, Ferencet támogató írások elfogadták, hogy a hasznosság fogalmába a védelmező hatalom is beletartozik, ám ezekben a szerzők a javára írták azt a katonai erőt, amelyet saját birtoka, Toscana (40 000 fő) és a Habsburg tartományok (150 000 fő) révén tud kiállítani.⁴³⁹ Az *Avis impartial* – bár számokat nem említett –, ezzel szemben kevesellte azt, és úgy vélte, a kellő erő hiányában Ferencet formai okok miatt kell kizárni a jelölésből.⁴⁴⁰

Bár gyakran elleneztek a francia röpirat szerzőjének önkényes interpretációját, az egyedi értelmezésekben a „másik oldal” sem szűkölködött. Az egyik szerző írásában el is ismerte, hogy az igazságosság-jóság-hasznosság hármassága nem kellőképpen konkrét, így más törvények rendelkezésére, és jobb híján a józan észre kell bízni a jelölt megítélését.⁴⁴¹ A tartalom bizonytalansága ellenére azért ő is állítja, hogy „mindhárom tulajdonság, igazságosság, jóság és hasznosság... ő Királyi Fenségeinek Legmagasabb Személyében a kívánatos módon egyesül”.⁴⁴² Az, hogy Ferenc támogatói is hajlamosak voltak saját szájuk íze szerint értelmezni a három alaptulajdonságot, látható már abból is, ahogy a *bonus* jelzőt németre fordították. Természetesen a *bonus* szó különböző kontextusban különböző formában fordítható, ennek ellenére a *gut* jelző lenne a legpontosabb a szó eredeti értelmének visszaadására. Ehelyett gyakran találkozunk forrásainkban a „*redlich*” (becsületes) jelzővel, hol rögtön így fordítva, hol a szövegben végezve el a két jelző azonosítását. Kukacoskodásnak tűnhet felhánytorgatni ezt a szerzőknek, hiszen a becsületesség fogalma szintén tágan értelmezhető, ugyanakkor a jóság és becsületesség csak részben fedik egymást. Mindenesetre ez a példa betekintést nyújt abba, hogyan próbálták a szerzők élesebbé tenni a három tulajdonság ködbe vesző kontúrjait.

Több szerző is kifejtette, miben nyilvánult meg az, hogy Lotaringiai Ferenc rendelkezett az *Aranybullában* megkövetelt igazságossággal, jósággal és hasznossággal. „Az igazságosság magas erényét Őfelsége ezidáig nemcsak saját országai és alattvalói feletti

⁴³⁸ *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 5.

⁴³⁹ A haderőkre vonatkozóan eltérő adatokkal találkozunk. A *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 5, Toscanának 40,000, a Habsburg birtokoknak 150,000 fős haderőt tulajdonít. A GERMANUS SINCERUS, 1745, 32. oldalán 30,000-es, illetve 160,000-es hadseregekkel találkozunk. A két sereg létszáma azonban mindig ugyanannyi.

⁴⁴⁰ *Avis impartial*, [1745], 3.

⁴⁴¹ *Germania Triumphans*, 1745, 75.

⁴⁴² „Jegleiche 3. Eigenschaften, Gerecht, Gut und Nutz... stehen in der Höchsten Person Ihro Königlichen Hoheit erwünscht beysammen”. *Germania Triumphans*, 1745, 75–76.

legdicőségesebb uralkodásával, hanem Legmagasságosabb Felesége, Ő Királyi Fenségével való társuralkodása során is bizonyította.”⁴⁴³ Az nem már nem derül ki a szövegből, hogy a bizonyítás milyen módon ment végbe. A jóság (illetve becsületesség) igazolására Lotaringia feláldozását hozzák fel a szerzők. Állításuk szerint Ferenc a lemondáskor saját érdekeit háttérbe szorítva, kizárólag a birodalom jólétét és nyugalomát szem előtt tartva hozta meg a fájdalmas döntést. Ez az önfeláldozás pedig – amelyet a birodalmi gyűlés birodalmi rendi jogainak csorbitatlan fenntartásával méltányolt – egyértelműen a jóság megnyilvánulása. Végül, de nem utolsó sorban a hasznosság kérdése következik. Korábban már láthattuk, hogy ezen kritérium alatt legtöbbször hatalmat értettek, olyan hatalmat, amely révén a császár a birodalom megvédelmezésére képes. A Ferenc-párti szerzők szerint Lotaringiai Ferenc toscanai és családjának ausztriai hatalma révén elég erős ahhoz, hogy szükség esetén megóvhassa a birodalmat a betörő ellenséggel szemben.

Érdekes külön szólni arról a nyomtatványról, amelynek szerzője – legalábbis a címe szerint – bizonyos Germanus Sincerus. Bárki is rejtőzött e név mögött, érdekes adalékkal szolgált a hasznosság kritériumának értelmezéséhez. Nála ugyanis ennek tárgyalásakor felmerült egy új szempont is, nevezetesen az, hogy a császárelőltnek jártasnak kell lennie különböző nyelvekben: a németben, „itáliaiban” és a vendben. Ezt az elvárást nem magától találta ki a szerző, hanem az *Aranybulla* 31. capitulusában olvasottakra hivatkozva állította.⁴⁴⁴ Az említett fejezet valóban előírja az előkelőbb fejedelmek, köztük tételesen a cseh király, a rajnai palotagróf, a szász herceg és a brandenburgi őrgróf fiai vagy örökösei és követői (tisztségben) számára, hogy a német mellett tanulják meg az itáliai és szláv nyelvet, amelyek hasznukra válhatnak a birodalom különböző népeinek igazgatásában. Mivel az örökösökre nézve tartalmaz előírást, a törvény implicit módon maguktól az előkelőbb uraktól is elvárja a fenti nyelvismeret megszerzését. A szerző bizonyára mint igen előkelő úrra terjeszti ki a nyelvtudás követelményét a német-római császárra – hiszen ki is lehetne előkelőbb nála? Bár új elvárás az *Aranybullából* szedettek sorában, szerzőnk szerint Ferenc a nyelvekben való jártasságnak is eleget tesz, hiszen fiatal korában tett utazásai, a kormányzati munkában szerzett tapasztalatai révén tökéletesen megtanulta mind a német, mind a latin nyelvet, ezeken felül pedig kifogástalanul ismeri a francia és a Germanus által *Welsch*-ként emlegetett nyelvet. Utóbbin a szerző nagy biztonsággal az olasz nyelvet értette, és az „itáliai” megfelelőjeként használta. A *Welsch* ugyanis francia vagy olasz nyelvet jelent, illetve erősen

⁴⁴³ „Die hohe Tugend der Gerechtigkeit haben Höchst-Dieselbe Zeithero nicht nur in der Ruhmwürdigsten Regierung ihrer eigenen Lande und Unterthanen, sondern auch in der Mit-Regentschaft Allerhöchst-Dero Frau Gemahlin Königl. Majet. Bewiesen.” *Germania Triumphans*, 1745, 76.

⁴⁴⁴ GERMANUS SINCERUS, 1745, 31.

tört németet. Akármelyikről volt is szó, ez a jelző arra utal, hogy használója nem különösen magas szinten beszéli a nyelvet, ma pedig kifejezetten pejoratív értelemben használják. Mivel a francia és német nyelveket már korábban említette a szerző, ezért tűnik megalapozottnak a feltételezés, hogy jelen esetben a *Welsch* jelző az itáliai (olasz) nyelvre vonatkozott. Ha jól figyelünk, feltűnik, hogy Ferencnél hiányzik a szláv nyelv ismerete, amit az *Aranybulla* előírt. Germanus – aki egyébként a szlávot egy laza tollvonással vandre módosította – ezt azzal magyarázza, hogy ez a nyelv az *Aranybulla* megjelenése óta már teljesen elveszítette jelentőségét, így nem kell vele foglalkozni. A nyelvi előírást taglaló rész ugyan enyhén zavaros, de a fő mondanivaló, hogy ti. Ferenc kiváló nyelvtudással rendelkezik, egyértelmű. Érdekes adalék, hogy a levelezését kutató történészek véleménye szerint Ferenc német nyelvű levelei olyanok, mintha egy francia anyanyelvű személy írta volna őket, francia levelei pedig azt a benyomást keltik, hogy a sorok egy német egyén tollából származnak.

Ugyanennél a nyomtatványnál maradvá, üde színfoltként jelennek meg további tulajdonságok, amelyeket Germanus nem az *Aranybullából*, hanem más előírásokból gyűjtött össze, és amelyeknek Lotaringiai Ferenc úgy is megfelel, hogy gyakorlatilag senki sem várta el tőle. A buzgó szerző először egy 1636-ból származó listát hoz elő a császártól megkívánt legfontosabb tulajdonságokról, amelyet az akkori választófejedelmek írtak össze. A felsorolás a következő hét elemet tartalmazza: 1. a császár legyen német származású, 2. selíd (*fromm*), 3. okos (*klug*), 4. szeresse a hazáját és a Német Birodalmat, 5. legyen tehetős (*bemittelt*), 6. nőszüljön jól (*wohl vermählet*) és 7. beszéljen nyelveket.⁴⁴⁵ Ferenc kétségtelenül birtokában van mindezen erényeknek, mint ahogy azoknak is, amelyet Germanus a *Szász* és a *Sváb Tükörből* ollózott ki. A két jogkönyv német nyelven, a 13. század első, illetve második felében keletkezett. Nem tekinthetők szigorú értelemben vett törvénykönyveknek, inkább a korabeli szokásjog összegyűjtésének és írásba foglalásának (hasonlóan például Werbőczy István *Hármaskönyvéhez*). Szerzőnk szerint a két ősi jogkönyv megkívánta, hogy az uralkodó egészséges legyen, ne legyen sánta, mert csak így képes katonáinak példát mutatva harcba vezetni őket. Szintén a két tükör írta elő, hogy az uralkodó ne legyen eretnek. Ferenc a fenti kritériumoknak is teljesen eleget tesz – véli Germanus –, hiszen kiváló egészséggnek örvend, és már több hadjáratban is bizonyította rátermettségét. (Anélkül, hogy ezt a finom csúsztatást számon akarnánk kérni egy propagandisztikus célú íráson, csupán emlékeztetünk rá, hogy Ferenc vajmi keveset örökölt nagyapja, a törökverő Lotaringiai Károly hadvezéri képességeiből.) Kétség sem férhet továbbá ahhoz, hogy a császárlélelt nem eretnek, mivel

⁴⁴⁵ GERMANUS SINCERUS, 1745, 35.

katolikus hitű, és ez a vallás szerepel a vesztfáliai békében bevettnek nyilvánítottak között.⁴⁴⁶ „Ilyenformán szemmel láthatóan és cáfolhatatlanul kiviláglik, hogy Ő Királyi Fensége Toscana nagyhercege... úgy az Aranybullában, mint a Szász és a Sváb Tükörben a jelölttel szemben megkövetelt elengedhetetlen tulajdonságokat együtt és külön, a tökéletesség kimagasló fokán birtokolja.” A választófejedelmek bölcs döntése pedig remélhetően az lesz, hogy Ferencet, „a legméltóbbat és leghasznosabbat emelik a megüresedett császári trónra”.⁴⁴⁷

7.2.7. Szabadulás a francia ősellenség markából

Az 1745-ös császárválasztás idején keletkezett publicisztikában minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott a birodalom és Franciaország küzdelme. Ez egyrészt az éppen zajló franciaellenes háborúnak volt köszönhető, másrészt pedig annak, hogy Franciaország azon törekvését, hogy hatékonyan befolyásolja a császárválasztás kimenetelét, 1742-ben siker koronázta. A francia „barátság” végső soron azonban sem VII. Károlynak, sem a birodalomnak nem volt kedvező, a császár viszont képtelen volt elszakadni a francia szövetségéstől. Károly halála éppen ezért sokakban megkönnyebbülést váltott ki, mert ezzel elérkezettnek látták az időt, hogy a birodalom végre kiszabaduljon a franciák szorongatásából. A következő császár egyik legfontosabb feladata tehát az volt, hogy kiűzze az ősellenséget a birodalom területéről, és elhozza a békét, a nyugalmat a birodalom számára. Az Ausztria-párti propaganda egyrészt szemléletesen tártá az olvasók elé a franciák gaztetteit, másrészt azt súlykolta, hogy ebből a helyzetből csakis az Ausztriai-ház, egészen konkrétan pedig Lotaringiai Ferenc vezetheti ki a birodalmat, akit a „a német szabadság megmentőjeként”⁴⁴⁸ igyekeztek bemutatni.

Az osztrák örökösödési háborút a propaganda igyekezett Franciaországnak a birodalom ellen elkövetett orvtámadásaként beállítani (és ebből a szempontból mellékes volt, hogy a kezdő lökést II. Frigyes adta meg Szilézia lerohanásával). A pamfletek hangsúlyozták, hogy Franciaország birodalom elleni mesterkedései nem új keletűek, hiszen a franciák évszázadok óta próbálták gyengíteni a birodalmat és a császári dinasztiát, sőt több olyan

⁴⁴⁶ GERMANUS SINCERUS, 1745, 36–37.

⁴⁴⁷ „Solcher Gestalt erhellet nun augenscheinlich und unwiederleglich, daß des Herrn Groß-Hertzen zu Toscana Königl. Hoheit... auch die sowohl von der gülden Bullen, als dem Sachsen, und Schwaben Spiegel, an einem Wahl-CANDIDATEN erforderte unentbehrliche Eigenschaften samt und sonders in einem ausnehmenden Grade der Vollenkommenheit besitzen....”; „...den würdigsten und nützlichsten auf den erledigten Kayser-Thron setzen.” GERMANUS SINCERUS, 1745, 37–38.

⁴⁴⁸ *Erretter der Deutschen Freyheit, Das Glück*, 1745, 3.

hosszabb-rövidebb nyomtatvány is született, amelyek a franciák árulásainak történetét dolgozták fel egészen Nagy Károly birodalmának 843-as felosztásáig visszamenőleg.⁴⁴⁹ A kora újkor századainak történetéről írva azzal vádolták a franciákat, hogy a reformáció idején próbálták intrikáikkal még inkább elmérgesíteni a birodalom vallási konfliktusok miatt amúgy is feszült belső helyzetét, majd a harmincéves háború után egyre nyíltabban léptek fel a birodalom és a Habsburgok ellen. Igyekeztek zavart kelteni I. Lipót megválasztásánál, majd megtámadták Németalföldet, Hollandiát, az angolok ügyeibe is bele akartak avatkozni, a birodalom megcsonkítására pedig felállították a reuniós kamarákat. Mivel az Ausztriai-ház védőszárnyai alatt a birodalom biztonságban volt, folyamatosan azzal kísérleteztek, hogy a dinasztia tagjait elűssék a császári koronától, ezért próbálták ellene hangolni a birodalmi rendeket és bomlasztani a választófejedelmi kollégium egységét.⁴⁵⁰

Volt olyan pamflet, amely szerint Franciaország egyik legfőbb célja az volt, hogy megismertesse a birodalommal azt a tengernyi szenvedést, amit a százéves háború (1337–1452) alatt kellett átélnie,⁴⁵¹ de a legtöbb szerző az *universalis monarchia* megteremtését tartotta a franciák végcéljának, amelynek elérésében az utolsó lépcső az éppen zajló háború lehetne.⁴⁵² A *Raisonnement* című röpirat az *universalis monarchia* fogalmát Johann Jacob Schmaußenre támaszkodva magyarázza meg, hosszan idézve az ő 1741-es, az európai egyensúly történetét feldolgozó munkáját.⁴⁵³ Schmaußen úgy vélte, az egyszerű emberek (*Pöbel*) hajlamosak – tévesen – azt hinni, hogy az *universalis monarchia* nem más, mint amikor egyetlen személy közvetlenül uralkodik valamennyi európai országban, a korábbi uralkodókat mindenhol elkergeti, az alattvalókat pedig mindenütt megfosztja jogaiktól, szabadságaiktól, törvényeiktől. Téves elképzelésükből kifolyólag arra gondolnak, nincs mitől tartaniuk, amíg Angliában, Spanyolországban, Hollandiában, Németországban stb. nem ugyanaz a király ül a trónon. Csakhogy – folytatja Schmaußen – fizikailag kivitelezhetetlen lenne az, hogy egy személy minden országban uralkodhasson, éppen ezért az *universalis monarchia* létrehozásához bőven elegendő, ha valaki azt el tudja érni, hogy az egyes országok királyai, kormányzatai politikájukat az övének rendeljék alá, és így lényegében közvetett módon sikerül biztosítani egy személy uralmát valamennyi európai országban. Annak bizonyítékaul pedig, hogy a franciák már régóta tervezik egy ilyen közvetett *universalis*

⁴⁴⁹ *Politische Betrugs-Historie von Franreich*, 1745.; *Kurzer Bericht*, 1745.

⁴⁵⁰ *Raisonnement*, 1745, 16–18.

⁴⁵¹ *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.

⁴⁵² *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 8.; *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.; *Raisonnement*, 1745, 18.; *Germania Triumphans*, 1745, 29.

⁴⁵³ SCHMAUBEN, 1741, 628–629.

monarchia létrehozását, IV. Henrik (1589–1610, de lényegében Sully [1560–1641] herceg) örökbéke-tervezetét⁴⁵⁴ hozta fel.⁴⁵⁵

Az osztrák örökösödési háborút illetően a publicisztika kiinduló tétele a következő volt: a sors VI. Károly halálával a birodalmat és az Ausztriai-házat is megfosztotta a „fejétől”, és a franciák ezt az alkalmat próbálták minden erejükkel kihasználni arra, hogy az addig gondosan szövögetett Ausztria és birodalomellenes terveiket megvalósítsák. A császár halála után, felrúgva a *Pragmatica Sanctiót*, saját országaikban támadták meg a Habsburgokat, hogy felosszák a birtokaikat. A francia támadás azokat az államokat sem kímélte, amelyek szerettek volna semlegesek maradni (vagy kényszerűen azzá váltak) a kibontakozó háborúban. Az egyik szerző még egy anagrammával is (*O Neutralite! = ruine total*) megpróbálta alátámasztani, hogy a semleges államok sorsa is csak a pusztulás lehetett.⁴⁵⁶ A pamfletek az egyes államokat fenyegető veszélyek mellett arra is felhívták a figyelmet, hogy a franciák az egész birodalmi alkotmányt veszélyeztetik: ha nem sikerül megszabadulni tőlük, szekularizálni fogják a birodalmi apátságokat, el fogják nyomni a birodalmi városokat és a kerületeket, a birodalmi rendeket meg fogják fosztani a területeiktől, a birodalom helyén új királyságokat hoznak majd létre, megfizethetetlen adókat vetnek ki, amelyeket erőszakkal fognak behajtani.⁴⁵⁷ A francia befolyás ártalmasságának illusztrálására mindig elő lehetett venni a „francia császár”, VII. Károly uralkodását, akinek az öslelenséggel kötött szövetsége is hozzájárult, hogy a birodalom sanyarú helyzetbe sodródott.

Az 1745-ös évet úgyesen be lehetett állítani a fordulat, az isteni beavatkozás évének, amelyben az Ausztriai-ház mint „hamvaiból feltámadó főnix”, visszaveszi a császári koronát és megmenti a birodalmat a franciáktól Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia vezetésével. Egyes pamfletek már az áprilisi füsseni békében is a kedvező előjelet látták, hiszen Franciaország minden mesterkedése ellenére – állítólag még Mária Terézia-ellenes röpiratot is nyomtattatott⁴⁵⁸ – a megegyezés létrejött Ausztria és Bajorország között. A franciák számítását ráadásul a szász választófejedelem is keresztülhúzta, akit hiába próbáltak rábeszélni, hogy jelöltesse magát a császári címre Lotaringiai Ferenc ellen, II. Frigyes Ágost kitarzott Ausztria mellett. A *Das Glück* című nyomtatvány annyira igyekezett meggyőzni olvasóit arról, hogy a hadi szerencse az Ausztriai-ház mellé szegődött, hogy a komoly osztrák

⁴⁵⁴ A tervezet Sully emlékirataiban található, aki azt állította, hogy ő csak lejegyezte IV. Henrik gondolatait. A kutatás később azt igazolta, hogy a terv Sully fejében fogant meg, és csak az elképzelés jelentőségének növelése érdekében próbálta IV. Henrikhez kötni. Erről bővebben lásd SAHIN-TÓTH, 1997.

⁴⁵⁵ SCHMAUBEN, 1741, 53–56.

⁴⁵⁶ *Raisonnement*, 1745, 6.

⁴⁵⁷ *Raisonnement*, 1745, 6., 22.

⁴⁵⁸ *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 13.

vereségeket is úgy tűntette fel, mintha valójában győzelmek lettek volna mondván, hogy a csaták, vereségek és vérveszteségek gyakran alapok egy biztosan álló diadalívhez.⁴⁵⁹ A vesztés fontényi csata (1745. május 11.) tulajdonképpen hasznos volt Ausztriának, hiszen felrázta a tengeri hatalmakat tétlenségükből, és most még elkötelezettebben fognak harcolni az igaz ügyért – állítja a szerző. A hohenzollerni vereséget (1745. június 4.) is igyekezett elbagatellizálni, mert szerinte az egyáltalán nem volt egy döntő ütközet, II. Frigyes pedig nem sokat nyert a győzelemmel. Kifejezett szerencse – folytatódik a röpirat –, hogy az oroszok által ígért katonai segítség még mindig késik, mert az orosz cárnő valószínűleg a franciákhoz hasonlóan azt várná érte cserébe, hogy beleavatkozhasson a birodalom ügyeibe.⁴⁶⁰

A háború megnyeréséhez, azonban az Ausztriai-ház felívelőben lévő szerencsecsillagán túl kézzel foghatóbb „bizonyítékra” is szüksége volt az olvasóknak. Ezért a nyomtatványok, ünneplő versek a jeles osztrák hadvezéreknek (Otto Ferdinand von Traun [1677–1748], Ludwig Andreas Khevenhüller[1683–1744]) is igyekeztek hírverést csinálni. A dicső hadvezérek sorába Lotaringiai Ferencet is be kellett valahogy illeszteni, hiszen meg kellett mutatni a birodalomnak, hogy a császárijelölt képes megfelelni a békehozó és a birodalom védelmezője szerepkörnek. Ha a szélesebb olvasóközönség nem is, de a bécsi udvar tisztában volt azonban azzal, hogy Lotaringiai Ferenc sosem jeleskedett a hadvezetés terén. Ez persze nem akadályozta meg a szerzők többségét abban, hogy Ferencet eredményes hadvezérnek állítsák be. A *Das Glück* című röpirat szerzője – aki, mint láthattuk, hajlamos volt sajátosan értelmezni a háború eseményeit – például úgy vélte, a szövetségesek tétlenkedésének pozitív hozadéka volt, hogy Lotaringiai Ferenc maga állta az osztrák hadsereg élére, hogy személyesen vezesse a franciák kiűzését. Ezért élvezte a német nép megbecsülését, és megérdemli a koronát.⁴⁶¹ Hangsúlyozták, hogy Ferenc tisztította meg az ellenségtől Frankfurt környékét, hogy így biztosítsa a választás szabadságát (persze a másik oldal éppen az osztrák csapatok jelenléte miatt kérdőjelezte meg a választás szabadságát).

Ahogy a Mária Terézia iránti rajongás segítette Lotaringiai Ferenc császárrá választását, a sikeres hadvezér képének formálásában Ferenc öccse, Lotaringiai Károly játszott szerepet. Károlyt egyrészt azért lehetett felhasználni a propagandában, mert egy fokkal valóban ügyesebben mozgott a csatatéren, mint a bátyja, bár ez korántsem jelentette azt, hogy átütő katonai találmány lett volna. Másrészt sokat nyomott a latban, hogy ugyanúgy hívták, mint híres nagyapját, a Bécs felmentésénél (1683) és Buda visszavívásánál (1686) is

⁴⁵⁹ „Schlachten und Blutvergiessen, Niederlagen und Verlust sind oft Gründe, auf denen ein Triumph-Bogen veste stehen kann.” *Das Glück*, 1745, 5.

⁴⁶⁰ *Das Glück*, 1745, 6., 8–10.

⁴⁶¹ *Das Glück*, 1745, 16.

jeleskedő Lotaringiai Károlyt (1643–1690). Jól hangzó neve miatt tehát könnyű volt az ifjabb Károlyt tehetséges és eredményes hadvezérnek beállítani, és mivel a császárlelőlt testvére volt, azt sem volt nehéz „bebizonyítani”, hogy a hadvezéri erények a család vérében van. Éppen ezért Lotaringiai Károly is gyakran felbukkan a nyomtatványok oldalain mint aki bátyjával karöltve nyomul előre és dolgozik a birodalom megmentésén.⁴⁶²

* * *

A vita arról, alkalmas-e Lotaringiai Ferenc császárnak 1745. szeptember 13-án zárult le, amikor a választófejedelmek római királlyá választották. Hamarosan, október 4-én a koronázásra is sor került: Ferenc immár teljes jogú császára lett a Német Nemzet Szent Római Birodalmának. A röpiratok oldalain folyó csatározás is véget ért.

Az 1740–1745 közötti időszak, és ezen belül a Ferenc személye körüli vita komoly tanulságokkal szolgált. Azok az érvek, amelyek akár Ferenc, akár a cseh választói szavazat mellett vagy ellen hangzódtak el, rámutattak a Német-római Birodalom alkotmányának és jogrendszerének vitatható pontjaira. Kiderült, hogy a császárválasztás szabályozásának origója, az *Aranybulla* számos kérdésre, nézeteltérésre nem ad választ, illetve előírásai értelmezési problémákat vetnek fel. Ennek egyik oka talán a kibocsátásától eltelt közel négyszáz évben, a megváltozott körülményekben keresendő. Megjegyzendő, míg a kora újkor folyamán a kortársak számos kérdésben (például lehet-e nő választó) konokul ragaszkodtak az *Aranybullához*, más esetekben (például új választófejedelemségek kreálása) kifejezetten rugalmasnak bizonyultak. A vita felhívta továbbá a figyelmet arra, hogy a császár választott méltóság. Ennek kapcsán a Habsburgoknak nemcsak azzal kellett szembesülniük, hogy közel háromszáz éves uralmuknak eltérő olvasatai léteznek, hanem azzal is, hogy van alternatívájuk a birodalomban: a császári trónra más uralkodóházak jelöltjei is sikerrel pályázhatnak. Bár a csatározás látszólag Ferenc körül zajlott, a lényegi kérdés sokszor az volt, maradjanak-e a Habsburgok a birodalom élén. Úgy tűnik, a trónért folyó küzdelemben a Habsburgok csak egy csatát vesztek 1742-ben, de a háborút végül megnyerték 1745-ben. Ferencből császár lett, ha nem is mindenki, de sokak meglegedésére.

⁴⁶² Például: *Das Glück*, 1745, 5.

8. ZÁRSZÓ

A Német-római Birodalomnak császár kell. Alapigazság volt ez a birodalom lakói számára a kora újkor évszázadaiban. Császár kell, hogy *diligens pater familiasként* békét, nyugalmat, jólétet teremtsen, biztosítsa a birodalmi alkotmány működését, megvédje a birodalmat a rátörő ellenségtől, és megregulázza a gyengébb társaikkal szemben hatalmaskodó birodalmi rendeket. A császár a birodalomban betöltött számos szerepe mellett Európa első uralkodója és a kereszténység legfőbb oltalmazója is volt. Mivel a Szent Római Birodalom fejének ebben a sok és felelősségteljes szerepben helyt kellett állnia, sok múlott a megfelelő személy kiválasztásán. Éppen ezért a császárválasztások a birodalom alkotmányos életének legfontosabb eseményei voltak.

Az már kevésbé számított alapigazságnak, de ennek ellenére népszerű gondolat volt, hogy a császári trón betöltésére a Ausztriai-ház tagjai a legalkalmasabbak. Mellettük szót, hogy megfelelő anyagi háttérrel rendelkeztek a császári tekintély és Európa első államának reprezentálásához, hogy birtokaik védőbástyát képeztek a birodalom keleti és nyugati ellenségeivel szemben, és hogy a legtöbben a birodalmi alkotmány védelmezőiként tekintettek rájuk. Ráadásul, mint azt I. Ferenc példája is mutatta, a Habsburgok minden lehetséges eszközt – pénzt, diplomákat, pamfletírókat – bevetettek, hogy a becses ékszer maguknál tartsák.

A 18. század második felére a fenti harmónia megbomlott. Bár a *Reichspublizistika* támaszkodó politikai publicisztika továbbra is kitartott amellett, hogy császárra és birodalomra szükség van, a század végén már megjelentek a birodalom berendezkedését és a császári hatalmat kritizáló, azoknak valamilyen átalakítását javasoló gondolatok, sőt egyesek a birodalom megszüntetését tartották volna kívánatos megoldásnak. Azt, hogy a birodalom akkori struktúrájában a felbomlás felé tendál, már a korszak több uralkodója is igen világosan látta. II. József császár pedig egyértelműen megfogalmazta, hogy a „birodalom csak a könyvekben létezik”, és a császárnak lényegében semmilyen lehetősége nincs arra, hogy állama javára uralkodjon. Nem csoda, ha Józsefen többen megérezték, hogy számára a császári korona nem jelentett olyan sokat, mint legtöbb elődjének.

A birodalom képtelen volt a változásra, önmaga reformjára, de még a 18. század második felében is állt és működött. Nem tett mást, csak létezett. Létét viszont igyekezett demonstrálni, amit leginkább a császárválasztások alkalmával tehetett meg. Ekkor a régi rituálék eljátszásával, szimbólumainak felvonultatásával ország-világnak megmutatta, hogy a császár és a birodalom egyaránt elismerik a birodalom rendjét, alkotmányát, amelyet a ceremóniák végrehajtásával mindig megerősítenek. Napra pontosan három évvel a Bastille eleste és a francia „rég rendszer” szimbolikus bukása után, 1792. július 14-én a németek „rég birodalmát”, az *Altes Reichot* a szokásos középkori rituálék eljátszásával megerősítették. Ez alkalommal utoljára.

9. RÖVIDÍTÉSEK

HHStA = Österreichische Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv

RK = Reichskanzlei

RHR = Reichshofrat

WKA = Wahl- und Krönungsakten

BK = Bücherkommission

Kart. = doboz

StAbt. = Staatenabteilungen

Eng. = England

10. BIBLIOGRÁFIA

1. Nyomtatványok

Acten-mässiger Unterricht, 1741 = *Acten-mässiger Unterricht, Die Chur-Böhmische Wahl-Stimme und deren Ausübung Betreffend*. H. n., 1741.

Allergetreuste Glück- und Freuden Wünsche, [1745] = *Allergetreuste Glück- und Freuden Wünsche Bey den Jubel-vollen Einzug in Wienn Beeder Allerhöchster Kayserlichen Majestäten Francisci, und Mariae Theresiae, &c. &c. &c. Aus einien leuchtenden Bildern des Lilienfelrischen Closter-Hofs in der Weyburg-Gasse entnommen, mit vorgehender Beschreibung der Bilder, und aus aller unterthänigster Ergebnheit zufolge allgemeiner Freude gemein gemacht Von P. C. H. P. C. Wienn, gedruckt bey Maria Eva Schilgin Wittib, N. Oe. Landschafts Buchdruckerin, é. n.*

Allerunterthänigst, 1745 = *Allerunterthänigst Devotest und Getreu Eyfers-volle mit Einstimmung des gesamt-Winnerisch-frolockenden Jubels-Geschrey, Über die Allerhöchst-beglückt-erwünschte-erfreulichste Zuruckkunft Beeder Ihro Röm. Kayserl. und Königl. Majestät Francisci I. Und Mariae Theresiae, von Allerhöchst Dero Glorwürdigsten Crönungs-Festivität Aus Franckfurt, Da Allerhöchst Beede Deroselbe Ihren Glorreich und Triumphs-vollen Einzug In Dero alt-beliebteste Haupt- und Residentz-Stadt Wienn gehalten, Und also Wienn auf das neue mit solch-Allerhöchsten Gegenwarten erfreuet worden. Wienn gedruckt und zu finden, bey Frantz Andre Kirchberger, Universitäts, Buchdruckern, auf dem alte Fleischmarkt am Kullmayrisch Haus. Den 27. Tag des Monats Octob. 1745*

Als Der Allerdurchlauchtigste, 1764 = *Als Der Allerdurchlauchtigste, Grosmächtigste und Unüberwindlichste Fürst und Herr, Herr Franciscus I. Erwählter Römischer Kayser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, in Germanien und zu Jerusalem König, Herzog zu Lothringen und Bar, Grosherzog zu Toscana, Herzog zu Calabern, Geldern, Montferrat, in Schlesien zu Teschen, Fürst zu Charleville, Marggraf zu Pont a Mousson und Nomeny, Graf zu Provence, Vaudemont, Blanckenberg, Züpten, Saarwerden, Salm, Falckenstein u. u. u. die herrliche Freude erlebte, daß Allerhöchst desselben Glorwürdigster Aeltester Prinz, Josephus II. als neu erwählter Römischer König höchst beglückt und erfreulich in Frankfurt am Mayn gecrönet wurde, hatten die allerhöchste Gnade Ihro Römisch-Kayserl. Majestät, Ihrem allergnädigsten Kayser und Herrn, Herrn, dieses öffentliche Zeugniß ihrer allertiefesten Ehrfurcht darzubringen Allerhöchstderoselben allerunterthänigst-getreueste Knechte, die sämtliche Bürgerliche Oberofficiers. Gedruckt, bey Johann David Schepern, 1764.*

Altes und Neues 1745 = *Altes und Neues der Deutschen Reichs-Verfassung, oder Kurtze doch gründliche Beschreibung der solennen Wahl und Krönung im Heil. Römischen Reiche Deutscher Nation. Darinnen sowohl dessen Ursprung, Verfall, Wachsthum und Fortgang, Sitten und Grbräuche, als auch die vorzüglichen Rechte seiner freyen Wahl, dessen Interims- oder Vicariats-Regierung, und gegenwärtige Suspension des Chur-Böhmischen Wahl-Voti, wie auch Art und Behauptung seiner Wahl-Capitulationen kurz doch gründlich beschreiben wird. Breßlau und Leipzig, Bey Daniel Pietsch. 1745.*

- An das Vaterland*, 1790 = *An das Vaterland als Leopold der Zweyte zvm deutschen Kaiser erwaeht wurde*. H. n., 1790.
- An des Kaisers Majestät*, 1792 = *An des Kaisers Majestät bey seiner Zurückkunft von der Krönung zu Frankfurt. Überreicht von dem Magistrate seiner Haupt- und Residenzstadt*. Gedruckt bey Ignaz Alberti, kaiserl. privilegirten Buchdurcker, 1792.
- Anmerkungen*, 1745 = *Anmerkungen über das Chur-Pfälzisches Pro-Memoria*, vom 7. Augusti 1745.
- Antwort*, 1745 = *Antwort welche die Regierung zu Hannover, auf die Vorstellung des Herrn Grafen von Büнау, wegen gefengennehmung des Marschalls von Bell-Isle ertheilet hat*. Hannover, 1745.
- Applausi*, 1745 = *Applausi alla sacra cesarea real maesta di Francesco pio felice augusto padre della patria per la sua faustissima elezione a imperadore de romani*. Firenze, Appresso Andrea Bonducci, 1745.
- Aufrichtige Wünsche*, 1790 = *Aufrichtige Wünsche und unpartheyische Gedanken eines deutschen Patriotens zur nächsten kaiserlichen Wahlkapitulation*. Frankfurt und Leipzig, 1790.
- Augustissimo*, 1745 = *Augustissimo, invictissimo, ac gloriosissimo, domino, domino Josepho II. neo-electo et in praesentia augustissimi patris sui romanorum imperatoris Francisci I. ab electore Moguntino Francofurti coronato Romanorum regi archi-duci Austriae, &c. &c. principi magnanimo. Sacrum emblema calcographice expressum cum profundissimo respectu d. d. d. Philippus Carolus Trummer. A. a. l. l. et Phil. in universitate Vindobonensi Dr. Jubilatus, nec non statuum inferioris Austriae quaestor, ac senior Anno Domini MDCCLXIV. Vindobonae, typis Joannis Jacobi Jahn, Typographi Academici. [1745]*
- Ausführliche Abzeichnung*, [1741] = *Ausführliche Abzeichnung des Churfürstlichen Wahl-Zimmers, Nebst einer accuraten Beschreibung, wie und in welcher Ordnung selbiges, bey dem in des Heil. Röm. Reichs-Stadt Franckfurt am Mayn auf dasigem Römer den 20ten Novembr. 1741. zu vorseyender Römischen Kaysers-Wahl eröffneten Wahl-Convent, auch nachgehends, von denen gegenwärtigen höchsten Herren Churfürsten in Person, und derer abwesenden höchsten Herren Churfürsten hochansehnlichen und fürtrefflichen Herren Botschafftieren, auch deren Churfürstlichen Herren Legations-Secretarien besetzt gewesen, alle mit ihren Titulen und Prädicaten*. H.n., é. n. [1741]
- Auszug der neuesten Weltgeschichte* (45), 1745 = *Auszug der neuesten Weltgeschichte*. Num. 45., 1745.
- Auszug der neuesten Weltgeschichte* (46), 1745 = *Auszug der neuesten Weltgeschichte*. Num. 46., 1745.
- Auszug der neuesten Weltgeschichte* (47), 1745 = *Auszug der neuesten Weltgeschichte*. Num. 47., 1745.
- Auszug der neuesten Weltgeschichte* (48), 1745 = *Auszug der neuesten Weltgeschichte*. Num. 48., 1745.
- Auszug der neuesten Weltgeschichte* (49), 1745 = *Auszug der neuesten Weltgeschichte*. Num. 49., 1745.
- Auszug der neuesten Weltgeschichte* (50), 1745 = *Auszug der neuesten Weltgeschichte*. Num. 50., 1745.

Avis impartial, 1745 = *Avis impartial d'un patriot Germanique, aux electeurs, princes & etats de l'Empire*. H. n., 1745.

Beschreibung der Ehrenpforte, 1764 = *Beschreibung der Ehrenpforte, welche wegen der höchsterfreulichen Zurückkunft Seiner Königlichen Majestät Joseph des Zweyten, Erwählten Römischen Königs, Zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, Erbkronprinzen zu Hungarn, Böhmeim, Dalmatien, Croatien, Sklavonien u. Erzherzogs von Oesterreich, Herzoges zu Burgund, Lothringen und Barr u. Großherzoges zu Toscana u. u. von de zu Frankfurt am Mayn vollzogenen Krönung Gesammte Kaisel. Königl. Hofbeferyte am Kohlmarkte errichten lassen*. Wien, gedruckt mit von Ghelischen Schriften, 1764.

Beschreibung Derer hohen Begebenheiten, 1742 = *Beschreibung Derer hohen Begebenheiten, Solennitäten und Ceremonien, Welche So wohl bey der höchst-ansehnlichst-prächtigtsten Crönung Eines Römischen Kayser Als auch Einer Römischen Kayserin geschehen. Ingleichen auch ein Umständischer Bericht Von denen Römisch-Kayserl. und Königl. Insignien und Reichs-Kleinodien So bey diesem allerhöchsten Crönungs-Actu gebraucht werden. Samt einer ausführlichen Nachricht von der Römisch-Kayser-Wahl*. Franckfurt am Mayn, 1742.

Beschreibung, [1712] = *Beschreibung, Was auf Ableben Weyland Ihrer Keyserl. Majestät Josephi, Biß nach vorgegangener Erb-Huldigung, Allerdurchleuchtigst-Großmächtigst- und Unüberwindlichsten Römischen Keyser, Carolo Dem Sechsten, zu Hispanien, Hungarn, und Böhmeim König, U. U. Als Erz-Herzogen zu Oesterreich, Die gesamte Nieder-Oesterreichische Stände Dem 8. Novembris A: 1712 In allertieffester Unterthänigkeit abgelegt, Sich Merckwürdiges hat zugetragen, Und auf Anordnung vorermelter Löbl. Ständen mit allen Umständen beschriben worden, Durch den Nieder-Oesterreichischen Land-Syndicum, Herrn Johann Baptist von Mairn, Edlen von Mairsfeld, deß Heil. Römischen Reichs Ritters. Gedruckt zu Wien in Oesterreich, Bey Johann Jacob Kürner, einer Hoch-Löbl. Ni. Oe. Landschaft Buchdrucker, é. n.*

Beweiß 1745 = *Beweiß daß das Durchlauchtigste Haus der Erz-Herzoge von Oesterreich wegen des Erz-Herzogthums Oesterreich Ein Jus Quaesitum auf eine Chur-Würde habe*. H. n. 1745.

Cantata, [1745] = *Cantata, welche bei dem wegen Ihro Maiestät Francisci I. höchstbeglückten Römischen Königs Wahl zu einem nächstkünftigen Kayser am 23. Septembris 1745. in der Heil. Röm. Reichs-Stadt Schweinfurth feierlichst angestellten Dankfeste in der St. Johannis Kirche frohlockend abgesungen der Chorus Musicus daselbst*. Schweinfurth, gedruckt mit Morchishcen Schriften, é. n.

CHARES, [1745] = *CHARES, Christian: Die gerettete Unschuld des Allerdurchlauchtigsten Ertz-Hertzoglichen Hauses Oe durch den Beystand des Himmels, und dessen Beweiß der Höchst-glückókich eingetroffenen Kayser-Wahl Francisci I. et Mariae Thersiae. An den Allerhöchsten Geburts-Fest Ihro Kayserlich- und Königlichen Majestät u. u. (toto Titulo) In tieffester Unterthänigkeit überrichtet, Und mit Patriotisch-Christlicher Feder entworffen von Ludwig gottlieb Christian Chares, Kayserl. Gecrönten Poeten. Anno MDCCXLV. Wienn, gedruckt und zu finden bey Jo. Jacob Jahn, untern Tuchländen im Pfeifferischen Haus*.

Chur-Brandenburgisches Pro Memoria, 1745 = *Chur-Brandenburgisches Pro Memoria die unumgänglich nöthige Vor-Berathschlagung verschiedener wichtigen Puncten vor wirklicher Angebung der Wahl eines künftigen Römischen Königs und Kayseris betreffend. Exhibitum Moguntino den 6. Augusti 1745. Communicationem per Eundem*

- den 7. dito. Franckfurt am Mayn, Gedruckt und zu finden bey Heinrich Ludwig Brönnern, 1745.
- Chur-Pfältzisches Pro Memoria*, 1745 = *Chur-Pfältzisches Pro Memoria. Exhibitum Moguntino den 7. Augusti & communicatum per Eundem den 9. ejusdem 1745.*
- Dankopfer Franz dem Zwayten*, [1792]= *Dankopfer Franz dem Zwayten, Kaiser der Deutschen, dargebracht von der S. E. zur Gekrönten Hoffnung im Oriente von Wien. Am 8/IX 5792. Eine Cantate von Br. G***E. Die Musik von Weil. Br. M***T. Wien, gedruckt bey Ignaz Alberti, é. n.*
- Das Glück*, 1745 = *Das Glück bey den härtesten Fällen Oesterreichs in diesen Zeiten.* H. n., 1745.
- Decretum des Chur-Fürstlichen Collegii*, 1742 = *Decretum des Höchst-Löblich Chur-Fürstlichen Collegii, wegen der zur Wahl nicht gehörigen fremden Personen.* Datum Franckfurt, den Januarii, Anno 1742. Bey Wolffgang Christoph Multzen.
- Diarium*, 1742 = *Vollständiges Diarium von den Merckwürdigsten Begebenheiten, Die sich vor-, in und nach der Höchst-beglückten Wahl- und Crönung, des Allerdurchlauchtigsten, Großmächtigsten und Unüberwindlichsten, Fürsten und Herrn, Herrn Caroli des VII. Erwehlten Römischen Kayzers, Zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, in Germanien und Böheim Königs, in Ober- und Nieder-Bayern, auch der Obern Pfaltz Hertzogs, Pfaltzgrafen bey Rhein, Ertz-Hertzogs zu Oesterreich, Landgrafen zu Leuchtenberg, u. u. u. Im gantzen Heil. Röm. Reich, Und sonderlich in dieser Freyen Reichs- und Wahl-Stadt Franckfurt am Mayn zugetragen; Nebst umständlicher Beschreibung der Ein- und Aufzüge, Freuden-Feste, und übrigen feyerlichen Handlungen, sammt vielen Urkunden, Portraits, und andern Kupferstichen; auch einem Angang von Beylagen, und ausführlichem Register. Mit Ihro Röm. Kayserl. Majest. allergnädigster Freyheit, wie auch derer Höchst-preißlichen Rheinisch- und Sächsischen Reichs-Vicariaten gnädigsten Privilegiis.* Franckfurt am Mayn, Verlegt von Johann David Jung, 1742. (URL: <http://www.borders.com/online/store/FreeDigitalTitleDetail?sku=urn%3Auid%3Ac921402a-1c87-464e-8bf4-f0e352e444be>, utolsó elérés: 2010. szeptember 11.)
- Diarium*, 1767 = *Vollständiges Diarium Von denen Merckwürdigsten Vorfällen Die sich Bey dem letzt gehaltenen hohen ChurfrüstenTag Und darauf Höchst-beglückt erfolgten Wahl- und Crönung Des Allerdurchlauchtigstn, Großmächtigsten und Allergnädigsten Fürsten und Herrn, Herrn Josephi des Andern Erwehlten Römischen Königs, Zu allen Zeinten Mehrern des Reichs, in Gemanien Königs, zu Hungarn, Böheim, Dalmatien, Croatien, Schlavonien, Königlichen Erb-Prinzes, Erz-Herzogs zu Oestreich, Herzogs zu Burgund, zu Lotharingen und Baar, u. u. Erb-Prinzes zu Toscana u. u. In der Freyen-Reichs- und Wahl-Stadt Franckfurt am Mayn Ergeben. Samt umständlicher theils auch schematischer Beschreibung aller feyerlichen Handlungen und vielen Unkunden. Erster Abschnitt Durch Franciscum Erwinum Serger, Churfürstl. Maynzisch. Regierungs- auch Revisions-Gerichts-Secretar, verfasst. Und Mit Römischen Kayserl. allerhöchsten Privilegio von einem Churfürstl. Sti Rochi Hospital selbstn zum Druck befördert und aufgelegt. Zu funden Maynz in obgedachter privilegirten Hostpials-Buchdruckerey, 1767.*

- Diarium*, 1791 = *Vollständiges Diarium Römisch-Königlichen Wahl und Kaiserlichen Krönung Ihro nunmehr allerglorwürdigst regierenden Kaiserlichen Majestät Leopold des Zweiten. Mit Kupferstichen geziert und mit allergnädigsten und gnädigsten Freiheiten aus Licht gestellt.* Frankfurt am Main, Im Verlag der Jägerischen Buchhandlung, 1791.
- Die Allgemeine Freude*, 1764 = *Die Allgemeine Freude Als in der Allerhöchsten Person des Allerdurchlauchtigsten Erz-Herzogs und Cron-Prinzens Josephi die Höchst-beglückte Wahl eines Römischen Königs, zum allgemeinen Wohl des Heil.Röm. Reichs den 27ten Mertz 1764. zu Franckfurt am Mayn einmüthig getroffen, und das Allerhöchste Crönungs-Fest den 3ten April gemelten Jahres mit feyerlichstem gepränge vollzogen wurde.* Coblenz, gedruckt in der Churfürstl. Hof-Buchdruckerey, é. n.
- Die Churfürstentage*, 1764 = *Die Churfürstentage und Römische Königswahlen bei Lebzeiten eines regierenden Kaisers aus Den Geschichten und den teutschen Staatsrechten betrachtet.* Frankfurt und Leipzig, 1764.
- Die Hohe Vortreflichkeit*, 1745 (*Die Hohe Vortreflichkeit eines von Gott erngesetzten Regenten, wurde an dem Wegen der den 13. September 1745. höchst beglückt vollzogenen Erwählung, des Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten und Unüberwindlichsten Fürsten und Herrn Herrn Francisci I. zum Römischen König und Kaiser, von Einem HochEdlen und Hochweisen Rath der uhalten des heiligen römischen Reichs Wahl und Handels Stadt Franckfurth am Mayn, verordneten Dank und Freuden Fest, welches Am XIV. Sonntage nach dem Fest der heil. Dreyeinigkeit den 19 Septembr. 1745. Hochfeyerlich begangen worden, aus den Zu den zweyten Morgen Predigten beliebten Text Worten Röm. XIII, I. Einer sehr volckreichen Gemeine, in der Hauptkirche zu St. Catharinen, zu einer andächtigen Betrachtung vorgestellt, von Franz Ludwig Wallacher, Evangelischen Prediger.* Franckfurt am Mayn, Bey Johann Friedrich Fleischer, 1745.
- Die Krönung Leopold des II.*, [1790] = *Die Krönung Leopold des II. zum Kaiser. Beschrieben von einem Augenzeugen.* Frankfurt am Main, 1790. bey Friedrich Eßlinger, auf dem großen Kornmarkt, Lit. K. No. 163.
- Die unruhige Ruhe*, [1745] = *Die unruhige Ruhe in denen Hertzen getreuer Unterthanen wurde vorgestellt bey glücklich erfolgter Wahl und Crönung deß Allerdurchlauchtigsten, Großmüthigsten und unüberwindlichsten Fürsten und Herrn Herrn Francisci de□ Ersten Erwählten Römischen Kaysers &c.&c. wie dann auch der Allerdurchlauchtigsten, Großmüthigsten Kayserin und Frauer Frauer Mariae Theresiae regierenden Königin zu Hungarn und Böheimb, Ertzhertzogin zu Oe &c. &c. Den unterthänigsten Gehorsam und Freude zu bezeugen Von einer evangelischen Gemeinde in Oedenburg in Nieder-Hungarn.* Gedruckt, bey Johann Phil. Rennauer Raaberisch. Bischöfl. Buchdrucker
- Die Vortreflichkeit Einer Deutschen Heldin*, [1745] = *Die Vortreflichkeit Einer Deutschen Heldin, Bewundert: In Maria Theresia Der Anvergleichlich- und Grossen Kayserin.* Wienn, zu finden bey Joh. Jacob Jahn, im Pfeifferischen Haus untern Tuchläden, é. n.
- Die Wahl eines deutschen Kaisers*, 1790 = *Die Wahl eines deutschen Kaisers. Zur allgemeinen Belehrung beschrieben.* Augsburg, bey Conrad Heinrich Stage, 1790.

Die Wirkungen der Majestät, 1745 = Die Wirkungen der Majestät, vor der Crönung, oder allerunterthänigste Gedanken auf das allergnädigste Bezeigen Ihrer Römischen Kaiserl. Maj. Maj. Francisci I. und Mariae Theresiae, welches von vielen tausenden bewundert und hiemit der curieusen Welt von einem Liebhaber der Teutschen Glückseeligkeit in dreyen Gedichten mitgetheilet wird. Nürnberg, zu finden in der Christoph Rieglschen Buch- und Kunst-Handlung unter der Vesten Anno 1745.

Dienstagige Extraordinaire (92), 1745 = Dienstagige Extraordinaire Kayserl. Reichs-Post-Zeitung, In Franckfurt am Mayn. No. 92. 1745. jünius 8.

Discours von Interregnis, 1744 = Discours von Interregnis und Reichs-Vicariaten, Den zwischen Beyden Durchleuchtigsten Chur-Häusern zu Bayern und Pfalz desgemeinsamen Reichs-Vicariats in denen Landen des Rheins, Schwaben und Fränkischen Rechtsens halber getroffenen und in Capitulatione Novissima Caesarea auf das reich ausgetellten Vergleich, das bereits in letzerm Interregno gebrauchte Exercitium und Actus Vicariatus, deren Selbst-Ständigkeit, und die Kayserl. Confirmation darüber, betreffend. Franckfurt am Mayn, In Verlag der Knodichsen Buchhandlung. 1744.

Dreyfacher Wunder-Flug, 1745 = Dreyfacher Wunder-Flug Des Allerdurchläuchtigsten Lothringischen Adlers Francisci I. Erwehltten Römischen Kayzers, Zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, Königs in Germanien und Jerusalem, Hertzogen von Lothringen und Barr, Groß-Hertzogen zu Florentz, Marchesen, Hertzogen von Calabrien, Geldern, Montferrat, Fürsten zu Teschen in Schlesien und Charlesville, Marggrafen zu Pont a Mousson und Nomeny, Garfen von Provence, Vaudemont, Montauban, Züpten, Sarwerden, Salm, Falckenstein u. Bey gehaltenen Hoch-eyerlichen Dank-Fest wegen der den 13. Herbstmonat glücklichst vollgezogenen Römischen Königs- und Kayzers-Wahl in dem Löblichen Exempten Stifft und Gottshauß des Heiligen Ertz-Engels Michael der Reguliren Chor-Herren des Heiligen Augustini zu den Wengen in Ulm auf öffentlicher Cantzel in einer Danck- und Lob-Predig den 16. Sonntag nach Pfingsten 1745. vorgestellt von R. R. D. Gregorio Trautvvein, gemeldten Gottshauß Professoren und Capitularen, Mit Erlaubnuß der Oberen. Ulm, 1745.

Egerie, 1764 = Egerie ein theatralisches Singfest aufgeführt an dem allerhöchsten Kaiserlich-Königlichen Hofe bey der glorreichen Krönung Seiner Königl. Majestät Josephs des zweyten Römischen Königs, allzet Mehrern des Reiches Im Jahr 1764. übersetzt in deutsche Verse von Fr. G. r. Wien, gedruckt von Ghelischen Schriften, 1764.

Eigentliche Beschreibung, [1711] = Eigentliche Beschreibung aller hohen Begebenheiten und Solennitäten, welche so wohl vor- in- und nach der Wahl eines Römischen Kayzers oder Königs, als auch bey dem Crönungs-Actu Denck- Schau- und Leßewürdig sich zuzutragen pflegen. Zu beliebiger Nachricht, bey bevorstehender, Gott gebe! in Einigkeit glücklich- und wohl!- ausschlagender Römischer Kayser- und Königs-Wahl. An den Tag gegeben Im Jahr 1711. Gedruckt in Franckfurt am Mayn, [1711.]

Első Ferencz romai felséges császár, [1745] = Első Ferencz romai felséges császár, jerusalemi király, Lotaringiai, Barri, és Hetruriai Nagy Herczeg, Mária Terésia Magyar, és Cseh Ország Koronás Királyné Aszszonyának, úgy mint valaha Salamontól Keresett Erős Aszszony állatnak Királyi Férje, azon Salamon mondása szerént nemes férj. kinen nemességét, midőn Romai Királyságra, és Császárságra választásáért Tekintetes Nemes Sopron Vármegye Lövő nevű Mező Városban 1745. Esztendőben, Karácson Havának 14. Napján, élő nyelvel hirdette. Most pedig Azon

- Tekintetes Nemes Vármegyének költségével világosságra bocsátotta P. Szabó István Jésus Társaságbeli szerzetes.* Sopronban, Nyomtatott Rennauer János Főlep., é. n.
- Entscheidung der Frage, 1745 = Entscheidung der Frage: ob der erwählte Römische Kayser vor der Crönung die Majestät-Rechte exerciren könne?* Berlin, 1745.
- Erläuterung Einiger Fragen, [1745] = Erläuterung Einiger Fragen, Welche das Impressum Triumph des Böhmischen Chur-Rechts bey der vorstehenden Kaiser-Wahl betreffen.* H. n., [1745.]
- Erläuterungen Einiger Strittigkeiten, 1745 = Erläuterungen Einiger Strittigkeiten Das Reichs-Vicariat betreffend.* H. n., 1745.
- Erörterung, 1745= Erörterung einiger das Teutsche Staats-Recht vornemlich die jetzige Kayser-Wahl belangender Fragen.* Freystadt, 1745.
- Etwas über ein kleines Denkmal, [1792] = Etwas über ein kleines Denkmal reinster Ehrfurcht ein Bild mit Wahlsprüchen und Sinnbildern gestochen von K. Schütz. Welches bey Gelegenheit der drey Krönungen des Monarchen, teutsch-hungarisch- und böhmischer Erbländer, nun römischen Kaisers Franz des zweyten Majestat u. allen dem Gesetz und der Religion getreuen Staatsbürger zugeeignet wird, von Ihrem wahren Verehrer J. B. Wien, gedruckt bei Joseph Hraschantzky, é. n.*
- Europäische Staats und Teutsche Reichs-Historie, 1746 = Europäische Staats und Teutsche Reichs-Historie unter der glorwürdigsten Regierung Sr. Kayserl. Majestät Francisci I. pragmatisch beschrieben und erläutert.* Jena, bey Christian Heinrich Cuno. 1746.
- Feierliche Kaiserwahl, [1790] = Feierliche durch die höchsterfreuliche Kaiserwahl des Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten und Unüberwindlichsten Herrn Herrn Leopold des Zweiten Königes von Ungarn und Böhmen u. u. u. u. veranlaßte an dem Namens- und Ungarischen Krönungstag Seiner Römisch-Kaiserlich-Königlich-Apostolischen Majestät dem 15. November 1790 in Hamburg gehaltene Rede von M. Johann Hinrich Vincen Nölting der Weltweisheit und Beredsamkeit Professor. Gedruckt von Carl Wilhelm Meyn, E. Hochedlen und Hochweisen Raths Buchdurcker, é. n.*
- Franckfurtische Berichte (13), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 13., 1742. jan. 22.*
- Franckfurtische Berichte (14), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 14., 1742. jan. 23.*
- Franckfurtische Berichte (15), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 15., 1742. jan. 26.*
- Franckfurtische Berichte (16), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 16., 1742. jan. 27.*
- Franckfurtische Berichte (17), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 17., 1742. jan. 29.*
- Franckfurtische Berichte (18), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 18., 1742. jan. 30.*
- Franckfurtische Berichte (19), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 19., 1742. febr. 2.*
- Franckfurtische Berichte (20), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 20., 1742. febr. 2.*
- Franckfurtische Berichte (21), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 21., 1742. febr. 5.*
- Franckfurtische Berichte (22), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 22., 1742. febr. 6.*
- Franckfurtische Berichte (23), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 23., 1742. febr. 9.*
- Franckfurtische Berichte (24), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 24., 1742. febr. 10.*
- Franckfurtische Berichte (25), 1742 = Franckfurtische Berichte, Num. 25., 1742. febr. 12.*

- Franckfurtische Berichte* (27), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 27., 1742. febr. 16.
- Franckfurtische Berichte* (29), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 29., 1742. febr. 19.
- Franckfurtische Berichte* (30), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 30., 1742. febr. 20.
- Franckfurtische Berichte* (31), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 31., 1742. febr. 23.
- Franckfurtische Berichte* (32), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 32., 1742. febr. 24.
- Franckfurtische Berichte* (33), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 33., 1742. febr. 26.
- Franckfurtische Berichte* (34), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 34., 1742. febr. 27.
- Franckfurtische Berichte* (35), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 35., 1742. márc. 2.
- Franckfurtische Berichte* (36), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 36., 1742. márc. 3.
- Franckfurtische Berichte* (37), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 37., 1742. márc. 5.
- Franckfurtische Berichte* (38), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 38., 1742. márc. 6.
- Franckfurtische Berichte* (39), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 39., 1742. márc. 9.
- Franckfurtische Berichte* (40), 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 40., 1742. márc. 10.
- Freimüthige Betrachtungen*, 1790 = *Freimüthige Betrachtungen über die Gesezgebung der Teutschen bey Gelegenheit der Wahl eines Kaisers*. H. n., 1790.
- Freudengesang auf das feyerlichst*, 1764 = *Freudengesang auf das feyerlichst zu begehende Danck u. Freuden-Fest wegen höchstbeglückt vollzogener Crönung Des Allerdurchlauchtigsten Gromächtigsten Herrn, Herrn Josephi Königlichen Majestät zu einem Römischen König, componirt, und am Sonntage Judica, den 8. April, 1764. in denen zwo Hauptkirchen zu Frankfurt am Mayn musicalisch aufgeführt durch Johann Christoph Fischer, Capell-Meister*. Gedruckt bey Johann David Schepern, é. n.
- Freudengesang über Leopolds II.*, 1790 = *Freudengesang über Leopolds II. glückliche Wahl und Krönung zum römischen Kaiser*. Den 30sten September und 9ten October 1790. H. n.
- Freudengesang*, 1764 = *Freudengesang, zur Verherrlichung des höchsterfreulichen Tages, an welchem des Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Josephi, Cronprinzens von Hungarn und Böheim, Erzherzogs von Oesterreich Königliche Hoheit zu einaim Römischen König erwählet worden, componirt und am Sonntage Lätare, den April, 1764. in denen zwo Hauptkirchen zu Frankfurt am Mayn musicalisch aufgeführt durch Johann Christoph Fischer, Capell-Meister*. Gedruckt, bey Johann David Schepern, é. n.
- Freuden-volle Ehren-Bezeugung*, 1745 = *Freuden-volle Ehren-Bezeugung der Stadt Franckfurt, An Maria Theresia, Königin zu Ungarn und Böheimb, Ertz-Hertzogin zu Oesterreich u. u. Vor das Wohlergehen Höchst-Deroselben Durchl. Ehe-Gemahls Des Groß-Hertzen von Toscana Königlichen Hoheit, u. u. In französischer Sprache dediciret Sr. Excellenz dem Herrn Grafen von Khevenhüller, Zu gegenwärtigen Wahl-Convent Allerhöchst-verordneten zweyten Chur-Böhmischen fürtrefflichen Wahl-Bottschaffter u. von einem Oesterreichischen Officier, Und hernach aus dem Frantzösischen ins Teutsche übersetzt*. Franckfurt am Mayn, Gedruckt und zu finden bey Joh. Bernhard Eichenberg dem Aelteren, 1745.

Freudenvollen Tage, 1764 = *An dem Freudenvollen Tage, an welchem der Allerdurchlauchtigste, Großmächtigste Fürst und Herr, Herr Josephus II. Als Neuerwählter Römischer König höchst beglückt und erfreulich in Frankfurt am Mayn gecrönet wurde, unterwandten sich Seiner Römisch-Königlichen Majestät dieses Denckmal der allertiefften und reinesten Ehrfurcht, dieses Freudenopfer teutscher Redlichkeit glückwünschend zu überreichen Allerhöchstderoselben allerunterthänigst-getreueste Knechte, die sämtliche Bürgerliche Oberofficiers*. Gedruckt, bey Johann David Schepern, 1764.

Gentleman's Magazine, 1778 = *Gentleman's Magazine and Historical Chronicle*. Vol XVIII. (1778) /Interneten elérhető a Google books gyűjteményében: URL: http://books.google.hu/books?id=nx49AAAAAYAAJ&pg=PA479&dq=Poitico+tritical&hl=hu&ei=cKWhTNWIMoPCswb0sIiLBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDYQ6AEwAw#v=onepage&q&f=false, utolsó elérés: 2010. szeptember 28.)

Germania Triumphans, 1745 = *Germania Triumphans sub aquila Austriae. oder Pragmatischer – und vornehmlich ex Ratione Status hergeleiteter Beweißthum, Daß es des Heil. Röm. Reichs-Wohlfahrt hochnothwendig erfordere, mit der freyen Wahl eines Röm. Königs und zukünftigen Kayzers, bey dem allerdurchlauchtigsten Ertz-Hause, Oesterreich, so lange die heutige Ratio Status Germanici fort dauern wird, zu verbleiben, und insonderheit, bey dermaliger Vacancz des Kayserlicher Throns, zu einem Röm. König und zukünftigen Kayser, Ihro des Hertzos von Lothringen und Groß-Hertzos von Toscana & c. Königliche Hoheit zu erwählen*. 1745.

GERMANUS SINCERUS, 1745 = [GERMANUS SINCERUS]: *Rechts-begründete Wahl-fähigkeit Sr. Königl. Hoheit, des S. T. Herrn Großhertzen von Toscana. u. Nebst dem ausnehmenden Vortheile, den das H. R. R. Teutscher Nation, aus der, auf höchst Dieselben gerichteten Kayser-Wahl unausbleiblich zu hoffen hat, aus denen Quellen der Teutschen Geschichte und der öffentlichen Rechts hergeleitet, auf einigen unbegründeten Beybringen übelgesinnter, entgegen stellt*, von Germano Sincero. H. n., 1745.

Gespräch im Reiche der Toden, 1790 = *Gespräch im Reiche der Toden zwischen weiland Kaiserin Maria Theresia, dem König von Preussen Friedrich dem Grossen, und Kaiser Joseph dem II. der General Schehl als Cammer Portier vor dem Elisäischen Saal*. Gedruckt zu Prag in der Neustadt, 1790.

Glücklich getroffene Römische Kayser-Wahl, 1745 = *Die glücklich getroffene Römische Kayser-Wahl, Welche in der hohen Person Ihro Königl. Hoheit Dem Groß-Hertzog von Toscana den 13. Sept. in des H. Röm. Reichs freyen Wahl-Stadt Franckfurth vor sich gegangen*. H. n., 1745.

Gratulatio ob electionem, 1764 = *Gratulatio ob electionem, et coronationem regiam, felicissimumque ab imperii comitis reditum serenissimo, ac potentissimo principi et domino Josepho II. dei gratia romanorum regi electo semper augusto, regi Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae &c. principi regio haereditario, archduci Austriae, duci Burgundiae, Lotharingiae, et Barri &c. magno hetruriae principi infimo venerationis affectu oblata a suae ragiae majestati devontissima et subjectissima universitate Vindobonensi per ejusdem p. t. rectorem magnificum Carolum ab Ehrenthall, s. r. i. equitem, j. u. doctorem, caes. nec non caes. regi aulae supremi marechallatus judicii consiliarium, et assessorem. Vindobonae, typis Joannis Thomae Trattner, caes. reg. aulae typographi et bibliop., MDCLXIV.*

Gründliche Widerlegungen, 1745 = *Gründliche Widerlegungen, über die Einwendungen, mit welchen einige die Wahl des Groß-Hertzogs von Toscana zum Kayserlichen Thron widererrathen wollen*. H. n., 1745.

Gründliche, doch gantz kurz, 1741 = *Gründliche, doch gantz kurz verfasste Beschreibung alles dessen, Was bey Absterben, Wahl- und Krönung eines Römischen Kayzers vorzugehen pflget*. Cöln am Rhein, 1741.

Hochgesang Sr. Maiestät Leopold, [1790] = *Hochgesang Sr. Maiestät Leopold dem Zweyten Kaiser der Deutschen Am Feste Seiner Krönung geheiligt von den sämtlichen Bürgerlichen Oberoffiziers zu Frankfurt am Main*. H. n., é. n.

HOFFMANN, 1745 = HOFFMANN, Sigismundo: *Der Berg der Ehren Bis zum Gipfel der Allerhöchsten Kaiserlichen Würde, und Majestät glücklich erstiegen; Das ist: Eine aus wol-meinenden Herzen hergeflossene, nach der Methode, und Richtschnur Teutscher Redlichkeit, und Treue verabfaste, und abgemessene, auf den 4. Tag des Monats Octobris dieses lauffenden Jahres gestellte panegyrische Lob- und Wunsch-Rede, Abzielend zu der auf gemeldten Tag ausgeschriebenen, und angesetzten höchst-feyerlichen Festivität der dazumals vorzunehmenden solennen Crönungs-Inauguration In der Kaiserl. des Heil. Röm. Reichs Freyen Wahl-Stadt Frankfurt am Main, Ihro Königl. Hoheit Francisci Stephani Regierenden Hertzogens zu Lothringen, und Barr, Groß-Hertzen zu Toscana u. Dero zu Hungarn und Böhheim Königlichen Majestät würdigsten Ehe-Gemahls, und Mit-Regentens u. zu einem Rechtmässigen, Höchst-würdigsten, Allerdurchleuchtigsten, Großmächtigsten, und Unüberwindlichsten Römischen Kaiser. Verfasset Von Sigismundo Hoffmann, bey einer alhiesigen Hoch-löblichen Universität saluberrimae Medicinae in annum quartum Auditore*. Wienn, gedruckt bey Johann Peter v. Gehlen, Ihro Röm. Kaiserl. Majestät Hof-Buchdruckern. 1745.

HOFFMANN, 1790 = HOFFMANN, Alois: *Für die Patrioten Österreichs, bei der Gelegenheit der Kaiser-Krönung Leopold II.* Gedruckt bei Johann Martin Weimar, MDCLXXX.

IKEN, 1745 = IKEN, Conrad: *Gottes Liebe gegen sein Volk, in Anstellung eines klugen und gerechten Oberhaupts, welche an dem d. 10. Octob. gefeyerten Dankfeste wegen glücklich ergangener Wahl und Krönung Ihro Römisch-Kaiserlichen Majestät Francisci I. bey Gelegenheit der Worte I Buch der Könige X. v. 9. seiner werthen Gemeine vortrug Conrad Iken her Heil. Schrift Doctor und Professor, der hohen Schule Rector, wie auch der Kirchen zu S. Stephan ältester Prediger und der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin Mitglied*. Bremen, Verlegt von Gerhard Wilhelm Rump, 1745.

In dem grossen Namen, [1745] = *In dem grossen Namen Ihro Königlichen Hoheit, Francisci Stephani, Gros-Herzoge zu Toscana, und Herzog in Lothringen, Vorlängstens beschlossene, aber, den dreyzehnden September des 1745ten Jahrs glücklich geschlossene Göttliche, und Zehende Wahl-Stimme zur Kayser-Cron*. H. n., é. n.

Ist die teutsche Kaiserkrone...?, 1790 = *Ist die teutsche Kaiserkrone für das Haus Oesterreich wichtig? und Wie verhält sich dabey das Interesse des teutschen Reichs? Freymühtig beantworteten von einem Patrioten*. Gedruckt im Vaterlande mit leserlichen Schriften, 1790.

Kaiserliche Krönungs Ceremonien, [1790] = *Kaiserliche Krönungs Ceremonien 1790. besteken in 12 Blat*. Joh. Georg Bullmman Aug. Vind.

- Kurtze doch Unpartheyische Gedancken*, [1745] = *Kurtze doch Unpartheyische Gedancken über das Gegenwärtige Betragen des Preußischen Hofes, Nebst untersuchung der Frage: Ob die Königin von Ungarn als ein Reichs-Feind anzusehen?* H. n., é. n.
- Kurtze und Bescheidene Untersuchung*, 1745 = *Kurtze und Bescheidene Untersuchung der Frage: ob die Herrn Chur-Fürsten ex-commissione toius Imperii, oder iure proprio ihr hohes Wahl- und demselben anklebende Rechte exerciren?* Mens- Mart. 1745.
- Kurtzgefaßte Geschichte*, 1742 = *Kurtzgefaßte Geschichte derer vornehmsten Begebenheiten, welche zur Zeit des nach Absterben weyl. Kayzers Carl VI. entstandenen Interregni im Römischen Reich sich zugetragen. Nebst einer ausführlichen Beschreibung der den 24. Jan. und den 12 Febr. 1742. geschehenen Wahl- und Crönung Des Allerdurchlauchtigsten und Großmächtigsten Caroli VII. Erwählten Römischen Kayzers. Entworfen von einem aufrichtigen Patrioten.* Franckfurt und Leipzig, 1742.
- Kurzer Bericht*, 1745 = *Kurzer Bericht was für Tort und Drangsalen Die Crone Franckreich Dem Reich und Teutschland angethan, ehe die Kaiser-Crone auf das Allerdurchlauchtigste Erz-Herzogliche Haus Oesterreich gekommen, woraus deutlich erhellen wird, daß die Franzosen abgesegte und ewige Feinde des Reichs und der Teutschen sind.* Gedruckt zu Prag 1745.
- Kurzgefaßter Bericht*, 1791 = *Kurzgefaßter Bericht von den bei der Wahl und Krönung eines römischen Kaisers gewöhnlichen Feierlichkeiten ingleichen über Deutschlands Reichsverfassung Kaiserwahl und Krönung aus der Geschichte und dem Staatsrecht gezogen. Nebst zwei Kupfertafeln mit dem Kaiserl. Ornat.* Frankfurt und Leipzig, 1791.
- L'avant-coureur* (129), 1745 = *L'avant-coureur, au nouvelles extraordinaires des diverses cours et avtres lieux principavx de l'Evrope. Avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 129. szám, 1745. aug. 13.
- L'avant-coureur* (13), 1742 = *L'avant-coureur, au nouvelles extraordinaires des diverses cours et autres lieux principavx de l'Europe.* Francfort, 13. szám, 1742. jan. 22.
- L'avant-coureur* (130), 1745 = *L'avant-coureur,avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 130. szám, 1745. aug. 14.
- L'avant-coureur* (131), 1745 = *L'avant-coureur,avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 131. szám, 1745. aug. 16.
- L'avant-coureur* (132), 1745 = *L'avant-coureur,avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 132. szám, 1745. aug. 17.
- L'avant-coureur* (28), 1742 = *L'avant-coureur, au nouvelles extraordinaires des diverses cours et autres lieux principavx de l'Europe.* Francfort, 28. szám, 1742. febr. 17.
- Les souhaits*, 1745 = *Les souhaits de la ville de Francfort pour Marie Therese; reine d'Hongrie, &c. en faveur. De son Auguste Epoux le Grand Duc de Toscane, &c. Par un Officier Autrichien, Dediés à Son Excellence Monsieur le Comte de KOEWENHULLER, Ambassadeur Plenipotentiaire de Sa Majesté.* A Francfort sur le Mayn, Chez Jean Bernhard Eichenberg, 1745.
- Lettres d'un Hollondois*, 1745 = *Lettres d'un Hollondois a un bourgeois de Francfort. Sur l'élection du grand duc de Toscane.* H. n., [1745]. ?Amsterdam?
- Lof-Bazuy*n, [1745] = *Lof-Bazuy*n, op de 4. Volkomen Texten, verklaard op de Verkiezing van den Groot-Hartog van Toscanen, tot Rooms Coning en Keyzer van Duytsland. Den 18. September 1745. Gekroond den 4. October. H. n., é. n.

Mémoires de la reine de Hongrie, 1745 = [C. A. B.]: *Mémoires de la reine de Hongrie*, ou les evenemens interessans arrivés dans le systeme de l'Europe apres la mort de l'Empereur Charles VII. jusqu'au tems l'élection de l'Empereur Francois I. Francfort et Leipsig, M D CC XLV.

Nachricht von einer Praenumeration, 1741 = *Nachricht von einer Praenumeration, welche auf das Neue Vollständige Diarium der Wahl- und Crönung eines Römischen Königs und künftigen Kayzers mit eines Höchst-preißlichen Rheinischen, wie auch Sächsischen Reichs-Vicariats privilegii, in der Zunnerischen oder Jonann David Jungs Buchhandlung in Franfurt am Mayn biß zu Ende der Januarii 1742. angenommen wird.* [Frankfurt], [1741.]

Natürliche Gedancken 1745 = *Natürliche Gedancken Ueber die Einwendungen als Widerlegungen wegen der Kayser-Wahl vor letzo.* H. n., 1745.

Niderschlaene Teutschland, 1745 = *Das Niderschlaene und wieder Aufgerichtete Teutschland Poetisch entworffen.* H. n., 1745.

NÖLTING, [1790] = NÖLTING, Johann Hinrich Vincent: *Ueber Volksregierung und Herrschbegierde. Eine Einleitung zu der durch die höchsterfreuliche Kaiserwahl Seiner Majestät Leopolds des Zweiten Königs von Ungarn und Böhmen u. u. u. u. veranlaßten und in Hamburg am 15 November 1790 gehaltenen feierlichen Rede.* Gedruckt von Carl Wilhelm Meyn, E. Hochedelen und Hochweisen Rathes Buchdrucker.

Ohnhintertreiblicher Beweisß, 1745 = *Ohnhintertreiblicher Beweisß, daß des Herrn Herzogs von Lothringen und Baar, Groß-Herzogens von Florenz, Königliche Hoheit, des kayser-Throns sowohl fähig als würdig, Zumahlen dessen Wahl dem gesammten teutschen Reich höchst-ersprißlich; ja zu Erhaltung der gemeinen Freyheit allerdings nothwendig, folgsam von allen Teutsch-Gesinntten zu wünschen seye.* H. n., 1745.

Ordnung des Stitzes, [1745] = *Ordnung des Sitzes in dem Churfürstlichen Wahl-Zimmer Bey dem in des Heil. Römischen Reics- und Wahl-Stast Franckfurth am Mayn auf dasigen Römer zu vorseyender Römischen Kayzers-Wahl Freytags den 20ten Augusti 1745. eröffneten Wahl-Convent, und denen darauf erfolgten Sessionen.* H. n., [1745.]

Pantheon Gloriae Austriacae, 1745 = *Pantheon Gloriae Austriacae, Der Oesterreichische Ehren-Tempel, Welcher Bey der glorreichen Zuruck-kunft Des Allerdurchleuchtigst-Großmächtigst- und Unüberwindlichsten Fürstens, und Herrn, Herrn Francisci, Erwählten Römischen Kaisers, zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, in Gemanien, und zu Jerusalem Königs, Hertzogens zu Lothringen un Barr, Groß-Hertzogens zu Toscana, u. u. u. Der Allerdurchleuchtigst-Großmächtigsten Römischen Kaiserin Mariae Theresiae, Von Hungarn und Böheim Königin, Ertz-Hertzogin zu Oesterreich, u. u. Glorwürdigsten Gemahls, und Mit-Regentens. Als Allerhöchst-Dieselbe von dero zu Franckfurt am Mayn vollgezogenen Kayserl. Crönung, am 27. Octobr. wiederum beglückt in Wienn anlangeten; Aus Allerunterthänigster Beystimmung des allgemeinen Frolockens Von Joseph de Sellier, Directore derer Kayserl. Königl. privilegierten Theatern zu der den 28. Oct. erfolgten Beleuchtung, in einem auf dem Michaeler-Platz nächst der Kayserl. Burg, aufgeführten Freuden-Gerüste vorgestellt worden, Entworffen von Friedrich Wilhelm Weißkern. Firmanatur juris Senium, priscamque refumunt Canitiem leges... Claud. de IV. Cons. Hon. Wien, gedruckt bey Joh. Peter v. Gehlen, Kaiserl. Königl. Hof-Buchdruckern, 1745.*

Patriotisches Gedencken, 1745 = *Patriotisches Gedencken über das wieder Vermuthen zum Vorschein gekommene Chur-Brandenburgische Pro Memoria.* H. n., 1745.

Politische Betrugs-Historie von Frankreich, 1745 = Politische Betrugs-Historie von Frankreich, Oder Die wening-aufrichtige Aufführung Des Französischen Hofes bey Kriegs- und Friedens-Geschäften, aus Den Kriegs- und Friedens-Handlungen, so seit etlichen hundert Jahren die Crone Frankreich mit den Mächten Europa, vornehmlich aber Mit dem gesammten Tuetschen Reich, Ingleichen mit ein und andern Reichs-Ständen, und in sonderheit Mit den Durchläuchtigsten Häußern Oesterreich und Lothringen gepflogen, Zur Nachachtung und Warnung bey den jetzigen Coniuncturen Der Europäischen Staats-Geschäfte biß auf gegenwärtige Zeit beschrieben, und mit gehörigen Beweißthümern ex actis publicis und aus den bewährtesten Schrifften erläutert. H. n., 1745.

Protocolla, [1745] = Protocolla, So bey der Wahl und Crönung Des Allerdurchleuchtigsten, Großmächtigsten, und Unüberwindlichsten Fürsten Und Herrn, Herrn FRANCISCI, Erwehlten Römischen Kayzers zu allen Sieten Mehreren des Reichs, Auch In Gemainam und Jerusalem Königs, Hertzogens zu Lothringen und Bar, Groß-Hertzogens zu Toscana Marchis Hertzogens zu Calabrien, Geldern, Montferrat, in Schlesien zu Teschen, Fürstens zu Charleville, Marggrafens zu Pont-à-Mousson und Nomeny, Grafens zu Provinz, Vaudemont Blanckenberg, Zütphen Saarwerden, Salm und Falckenstein u.u. Zu Franckfurt am Mayn im Jahr 1745. gehalten worden.

PURGOLD, 1789 = PURGOLD, Daniel Heinrich: Der erledigte deutsche Kayser Tron; Ein Traum. H. n., 1789.

Raisonnement, 1745 = Raisonnement über das neulich erfolgte Absterben des Kayzers und die bevorstehende Kayser-Wahl. H. n., 1745.

Reise eines Marsbewohners, 1791 = Reise eines Marsbewohners auf die Erde. Zur Zeit der Wahl und Krönung Leopolds des Zweiten zum teutschen Kaiser. H. n., 1791.

Scherzhafte Gedicht, 1790 = Scherzhafte Gedicht in Nürnberger Mundart über einige vorfallenhheiten bei der Feier der römischen Kaiserwahl. H. n., den 10ten October, 1790.

SCHMAUBEN, 1741 = SCHMAUBEN, Johann Jacob: Einleitung zu der Staats-Wissenschaft, und Erleuterung des von ihm herausgegebenen Corporis Juris Gentium Academici und aller andern seit mehr als zweyen Seculis her geschlossenen Bündnisse, Friedens- und Commerciens-Tractaten. Erster Theil, Die Historie der Balance von Europa, der Barriere der Niederlande, der Oesterreichischen Sanctionis Pragmaticae, und anderer dahin gehörigen Sachen und Tractaten in sich behaltend. Leipzig, 1741.

Schon wieder ein Kaiser...?, 1790 = Schon wieder ein Kaiser aus dem Oesterreichischen Hause? Warum wählte man Ihn? Warum keinen Andern? Was gewinnt Oesterreich durch die Kaiserwürde? oder freimüthige Aufklärung über die Kaiserwahl Leopolds II. H. n., 1790.

Schreiben eines Professoris, 1745 = Schreiben eines Professoris Juris Publici die Böhmishe Chur-Stimme betreffend. / Lettre d'un Professeur en droit public concernant La Voix de Boheme. 1745.

Securitas Germaniae, [1764] = Securitas Germaniae Iosepho II. Austrio coronato nuper Romanorum et Germaniae rege pio, felici, augusto redeuntibus feiciter patriae patribus adplausu musico celebrata in devoto n. m. q. eorum monasterio Mellicensi O. S. Benedicti anno ab restituta humano generi salute CICICCCCLXIV. die aprilis. Vindobonae, typis Joannis Thomae Trattner, caes. reg. aulea typographi et bibliop., é. n.

SEYFART, 1766 = SEYFART, Johann Friedrich: *Lebens- und Regierungs-Geschichte des Kayzers Franz I. Nürnberg*, 1766.

Sr. Majestät, 1790 = Sr. Majestät Dem alledurchlauchtigsten großmächtigsten unüberwindlichsten römischer Kaiser Leopold II. zu allen Zeiten Mehrern des Reichs in Germanien, Jerusalem, Ungarn, Böhmen u. u. Könige, Erzherzogen zu Oesterreich u. Großherzogen zu Toscana u. u. zur Feyer bey allerhöchst Dero Kaiserkrönung am 9ten October Germanien. H. n. 1790.

Tax-Ordnung, 1745 = Der Röm. Kayserl. Majestät, unsers Allergnädigsten Herrn, Tax-Ordnung, Wie es allhier zu Franckfurt am Mayn, nach glücklich vollbrachter Wahl und Cröunug, der Kayserlichen und Churfürstlichen Quartiere halber, mit deren Tax und Bezahlung in allen und jeden gehalten werden solle. Franckfurt am Mayn, Bey Wolfgang Christoph Multz. M D CC XXXV.

Teutscher Fürstinnen-Saal, 1745 = Teutscher Fürstinnen-Saal, Darinnen Fürstinnen, So die Kayser-Würde verwaltet, Reichs-Täge gehalten, Hertzogthümer in eigenem Namen beherrschet, Curis Imperialibus beygewohnt, auch bey der Teutschen König- und Kayser-Wahl Stimm geführt, und, gleich andern Fürsten, diesem höchsten Geschäft beygewürcket haben, anzutreffen seynd, Wormit folglich Die der Alldurchl. Großmächtigsten Fürstin und Frauen, Frauen Mairae Theresiea, Königin zu Ungarn und Böhmeim, ohnstreitig gebührende Böheimische Chur-Stimm aus der innersten Reichs-Verfassung und Herkommen erwiesen wird. Franckfurt am Mayn, In der Knochisch- und Eßlingerischen Buchhandlung, 1745.

Teutschland muß einen Kaiser haben, 1788 = [SODEN, Friedrich Julius Heinrich von:] *Teutschland muß einen Kaiser haben*. H. n., 1788.

Texte, Gesänge, 1764 = *Texte, Gesänge und Gebet auf das Dank- und Freudenfest, welches wegen Höchst glücklich vollzogener Wahl Des Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Josephi, Cron-Printzens von Hungarn, Böhmeim, Ertz-Hertzogs von Oesterreich, Königlichen Hoheit zu Einem Römischen König, in Franckfurt am Mayn, geliebt es Gott! am Sonntage Lätäre, den 1. April, 1764. ganz feyerlich begangen werden soll. Zu finden bey Heinrich Ludwig Brönner, é. n.*

Triumph des Böhmisches Chur-Rechts, 1745 = *Triumph des Böhmisches Chur-Rechts bey der vorstehenden Kaiser-Wahl*. H. n., 1745.

Triumph des Ertzhauses, 1745 = *Triumph des Alldurchlauchtigsten Ertzhauses Oesterreich über Die Feinde seines Namens*. Frankfurt und Leipzig, 1745.

Triumph-Gerüst, [1745] = *Triumph-Gerüst, Welches Die Hochlöbliche Nieder-Oesterreichische Herren Land-Stände, Wegen erwünschter und erfreulichster Kayzers-Wahl, dem Großmächtigst- und Unüberwindlichsten Herren, Herren Francisco Stephano, Des Teutschlands und zu Jerusalem König, Herzogen zu Lothringen und Barr, Groß-Herzogen zu Toscana, u. u. Als Höcht Derselbe seinen prächtigsten Einzug in die Kayserlich- und Königliche Residentz-Stadt Wienn den 28. Oct. 1745. hielte, Zur Bezeugung unterthänigster Pflicht und Ergebenheit, Vor dem Land-Hauß in der Herren-Gassen aufgericht, und mit ungemeinen Glantz illuminirter vorstellen*. Wienn, gedruckt bey Maria Eva Schilgin, Wittib., Ni. Oe. Landschafts-Buchdruckerin, é. n. [1745]

Ueber die Lage und Bedürfnisse, 1790 = *Ueber die Lage und Bedürfnisse des deutschen Reichs. Oder braucht Deutschland einen mächtigen Kaiser? Pro Patria*. H. n., 1790.

- UNGERGUNST, 1745 = UNGERGUNST, Adam Kilian: *Zur Reise der so hoch geliebten Kaiserin, wünscht Glück mit redlich Deutschen Sinn, da Nürnberg sie begleitet, und alles [...] heut, der Köbler ohnweit Poppenreuth, des Nahme ohne allen Dunst, ist Adam Kilian Ungergunst.* H. n., 1745.
- Unpartheyische Betrachtungen*, 1745 = *Unpartheyische Betrachtungen über Den gegenwärtigen Zustand Des Teutschen Reiches Nach vollzogener Kayserlichen Krönung.* H. n., 1745.
- Unpartheyische Betrachtungen*, 1790 = *Unpartheyische Betrachtungen über die Vorrechte und Vortheile der Kaiserkrone.* H. n., 1790.
- Untersuchung der Frage*, 1752 = *Untersuchung der Frage: Ob es Teutschland nützlich sey, daß das Hauß Oesterreich die Kayserliche Würde behalte?* Franckfurt und Leipzig, 1752.
- Unvorgreifliches Bedencken*, 1751 = *Unvorgreifliches Bedencken über die wichtige Frage: Was wegen der Wahl eines Römischen Königs, Bey Lebzeiten eines Römischen Kayzers, Dessen Hohem Wohlseyn, Bestem Alter, und würcklicher Gegenwart In dem Römischen Reich, Der Reichs-Versammlung, und dessen Gesetzen und Ordnungen gemäß seye?* H. n., 1751.
- Vollständige Beschreibung* = *Vollständige Beschreibung der feierlichen Zeremonien die bei der Wahl und Krönung eines römischen Kaisers zu Frankfurt jedesmal vorgehen und was für Aemter die Kurfürsten Fürsten und Stände des Reichs dabei begleiten.* H.n., é. n. [1790]
- Von der Tugend erfochtene Sieg*, 1745 = *Der von der Tugend wider den Neyd vollständig erfochtene Sieg In Francisco I. Und Maria Theresia, Beeder Allerhöchster Kayser- und Königlicher Majestäten, Als solche Ihren prächtigen Einzug hatten, Unter allgemeinen Frohlocken und Zuruffen Komme Gecrönter um gecrönt zu werden mit der Cron des Glück-Wunsches und Jubel.* Wienn, Gedruckt bey Franz Andre Kirchberger, Univ. Buchdruckern, 1745.
- Wahl und Crönung*, 1745 = *Die Wahl und Crönung Ihro Königlichen Hoheit Francisci I. Königs von Jerusalem u. Groß-Hertzogs von Toscana, auch Hertzogs zu Lothringen und Bar u. zum Römischen König und Kayser des Heiligen Römischen teutschen Reichs, so den 13. Sept. 1745. geschehen, wolten die ausführliche Nachricht, wie solche nach Inhalt der güldenen Bulle CAROLI IV. von den sämtlichen Churfürsten des Teutschen Reichs, vermöge ihrer obwaltenden Ertz- und Erb-Aemter, mit allen darbey eingeführten Ceremonien und Solennitäten, zu Franckfurt am Mayn, mit ausnehmender Pracht und Magnifienz vollzogen worden. in einem Gespräche, auf der Reise nach der Leipziger Messe, vorstellen Erasmus und George.* Erfurt, 1746.
- Wahl- und Krönungs-Feyerlichkeiten*, 1790 = *Wahl- und Krönungs-Feyerlichkeiten des erwählten Römischen Kayzers Leopolds des Zweyten, wie solche Anno 1790. den 30ten Sept. und 9ten Ocobr. zu Frankfurt am Mayn vorgefallen. Mit erläuternden Anmerckungen von den Rechten des Kayzers und Churfürsten. Nebst dem gut getroffenen Portrait Ihro Maj. der Kayserin Königin. Zweytes und letztes Stück.* Zittan, 1790.
- Wahrhaffter Bericht*, 1745 = *Wahrhaffter Bericht, von denen von dem feindliche Oesterreichischen und Sächsischen Trouppen, in Schlesien, gegen dessen Einwohner, begangenene grausahmen und enormen Excessen.* BreBlau, 1745.

Warum soll Deutschland...?, 1787 = *Warum soll Deutschland einen Kayser haben? Free thoughts and bold truths.* H. n., 1787.

Was war Joseph...?, 1790 = *Was war Joseph der II. und Was wird Leopold der II. seyn? Beantwortet von einem Denker.* Prag, mit Eisenwangerschen Schriften, 1790.

Wer wird Kaiser werden?, 1745 = *Die Frage die denen Deutschen am Hertzen liegt; Wer wird Kaiser werden? von einem Patrioten erörtert.* Amsterdam, 1745.

Wiederlegung, 1745 = *Wiederlegung des so genannten Schreibens eines professoris Juris Publici Die Böhmische Chur-Stimme berteffend, Darinnen dessen Urgrund deutlich bewiesen und dargethan wird.* 1745.

Wienerisches Diarium (75), 1745 = *Wienerisches Diarium*, 75. szám, 1745. szeptember 18. In ANNO, URL: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrt&datum=17450918&seite=1&zoom=1> (utolsó elérés: 2010. szeptember 14.)

ZEITMANN, 1790 = [ZEITMANN, Gottfried Thomas]: *Die Salbung Salomons zu seiner Königs-Würde an dem frohen und hochgryerlichen Danck- und Freuden-Fest, Wegen der den 4. October 1745. geschehenen Crönung, des Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten und Unüberwindlichsten Fürsten und Herrn Herrn Francisci I. Erwählten Römischen Kayzers, Zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, auch in Germanien und Jerusalem König, Herzog zu Lotharingen und Baar, Groß-Herzog zu Toscana, Marchis, Herzog zu Calabrien, Geldern, Montferrat, in Silesien zu Teschen, Fürst zu Charleville, Marggraf zu Pont à Mousson und Nomeny, Graf zu Provinz Vaudemont, Blanckenberg, Züphten, Sarwerden, Salm, Falckenstein, u. u. In einer zu St. Catharina in Franckfurt am Mayn nach Anleitung einiger vorgeschriebenen Textes-Worte den 10. October 1745. gehaltenen Predigt, Der Gemeinde des Herrn vorgestellt und dem Druck übergeben, Gottfried Thomas Zeitmann, Evangel. Prediger daselbst. Franckfurt am Mayn, Bey Johann Friedrich Fleischer, 1745.*

Zwey Lieder, 1790 = *Zwey Lieder von der zu Frankfurt am Mayn den 30. September 1790. Freudenvoll geschehenen Römischen Königswahl, und den 9. Oktober darauf folgenden Kaiserkrönung Leopolds II. dieß Namens.* H. n., 1790.

2. Kiadott források:

Aranybulla, 1356 = *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. 1356.* In: *Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands im Mittelalter.* Hrsg.: ALTMANN, Wilhelm – BERNHEIM, Ernst. Berlin, 1920. 56–85.

GOETHE, 1811 = GOETHE, [Johann Wolfgang]: *Életemből. Költészet és valóság.* Fordította SZÖLLÖSY Klára. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982.

II. Frigyes politikai végrendelete, 1752 = *Friedrich der Große über die Zukunft des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation (1752).* In *Zeitalter des Absolutismus 1648–1789.* Hrsg.: NEUHAUS, Helmut. Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 5) 110–113.

- II. Frigyes politikai végrendelete, 1768 = Testament Politique [1768]. In *Die politische Testamente Friedrich's des Grossen*. Hrsg.: VOLZ, Gustav Berthold. Berlin, 1920. 110–237.
- II. József emlékirata, 1767/1768 = Verfassung und politische Lage des Heiligen Römischen Reiches aus der sicht Kaiser Josephs II. (1767/1768). In *Zeitalter des Absolutismus 1648–1789*. Hrsg.: NEUHAUS, Helmut. Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 5) 130–140.
- Pergen emlékirata, 1766 = Über den Wert der Kaiserkrone (1766). In *Zeitalter des Absolutismus 1648–1789*. Hrsg.: NEUHAUS, Helmut. Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 5) 121–130.
- PUFENDORF, 1667 = PUFENDORF, Samuel: *Die Verfassung des deutschen Reiches*. Übersetzung, Anmerkungen und Nachwort von Denzer, Horst, Stuttgart, Philipp Reclam Jun., 1976. (Reclam Universal-Bibliothek, Nr. 966.)
- Recht und Verfassung*, 1964 = *Recht und Verfassung in der Zeit Maria Theresias. Die Vorträge zum Unterricht des Erzherzogs Joseph im Natur- und Völkerrecht sowie im deutschen Staats- und Lehnrecht*. Hrsg.: CONRAD, Hermann. Köln und Opladen, 1964.
- Quellen zum Verfassungsorganismus*, 1976 = *Quellen zum Verfassungsorganismus des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation: 1495–1815*. Hrsg.: HOFMANN, Hans Hubert. Darmstadt, 1976. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit)
- Tagebuch Kaiser Karl's VII. = Tagebuch Kaiser Karl's VII. aus der Zeit des österreichischen Erbfolgekriegs*. Hrsg.: HEIGEL, Karl Theodor. München, M. Rieger'sche Universitäts-Buchhandlung, 1883. (Forrás: Google Books, letöltés ideje: 2007. 03. 11.)
- VOLTAIRE, 1756 = Voltaire: *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*. In Voltaire Oeuvres complètes en ligne. (Voltaire Integral). URL: <http://www.voltaire-integral.com/Html/00Table/11.html>, utolsó elérés: 2010. 08. 18.
- Tagebuch Khevenhüllers = Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Grafen Johann Joseph Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Oberhofmeisters 1742–1776*. 2. kötet. Hrsg.: KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf – SCHLITTE, Hanns, Wien und Leipzig, 1907.
- Wahl und Krönung Leopolds II.*, 1790 = *Wahl und Krönung Leopolds II. 1790. Briefstagebuch des Feldschers der kursächsischen Schweizergarde, Johann Georg Schreyer*. Hrsg.: BERGER, Erna – BUND, Konrad. Frankfurt am Main, 1981.
- Zeitalter des Absolutismus = Zeitalter des Absolutismus 1648–1789*. Hrsg.: NEUHAUS, Helmut. Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 5)
- ZEUMER, 1913 = *Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Reichsverfassung im Mittelalter und Neuzeit*. Hrsg.: ZEUMER, Karl. Tübingen, 1913.

3. Szakirodalom:

ADB = *Allgemeine Deutsche Biographie*. Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1885. Elektronise Ausgabe. URL: <http://www.deutsche-biographie.de/index.html>

ARETIN, 1967 = ARETIN, Karl Otmar von: *Heiliges Römisches Reich 1776–1806*. 1–2. kötet. Stuttgart, 1967.

ARETIN, 1993 = ARETIN, Karl Otmar von: *Das Alte Reich 1648–1806*. 1–4. kötet. Stuttgart, 1993–2000.

ARETIN, 1995 = ARETIN, Karl Otmar von: *Das Alte Reich 1648–1806*. 2. kötet. Stuttgart, 1995.

BAKÁCS. 1984 = BAKÁCS Bernadett: Franz Stephan von Lothringen als Ungarns Statthalter 1732–1741. In: *Maria Theresia als Königin von Ungarn*. Hrsg.: MRAZ, Gerda. Eisenstadt, 1984.

IFJ. BARTA, 1998 = BARTA János, ifj.: Mária Terézia. Budapest, 1988. /Magyar História sorozat/

IFJ. BARTA, 2000 = BARTA János, ifj.: *A tizennyolcadik század története*. Budapest, 2000.

BEGERT, 2003 = BEGERT, Alexander: *Böhmen, die böhmische Kur und das Reich vom Hochmittelalter bis zum Ende des Alten Reiches. Studien zur Kurwürde und zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens*. Husum, 2003. /Historische Studien, Band 475./

BEGERT, 2010 = BEGERT, Alexander: *Entstehung und Entwicklung des Kurkollegs von den Anfängen bis zum frühen 15. Jahrhundert*. Berlin, 2010.

BERTRAM, 2003 = BERTRAM, Mijndert: *Georg II. König und Kurfürst*. Göttingen, 2003.

BROWNING, 1967 = BROWNING, Reed: The Duke of Newcastle and the King of the Romans Election Plan 1749-1754. In *The Journal of British Studies*, Vol. 7. (1967) No.1., 28–47. (JSTOR, URL: <http://www.jstor.org/stable/175379>, utolsó elérés: 2010. 01. 11.)

BROWNING, 1994 = BROWNING, Reed: *The War of Austrian Succession*. Phoenix Mill, 1994.

BUSCHMANN, 1993 = BUSCHMANN, Arno: Kaiser und Reichsverfassung. In *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit*. Hrsg.: BRAUNEDER, Wilhelm. Frankfurt am Main – Wien, 1993. 41–66.

CARLYLE XV = CARLYLE, Thomas: *History of Frederick II of Prussia, Called Frederick the Great XV. Second Silesian War, Important Episode int he General European One (15 August 1744–25 December 1745)*. H. n., 1858–1865. URL: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext00/15frd10.txt>. (Letöltés ideje: 2007. október 25.)

CONRAD, 1954 = CONRAD, Hermann: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Ein Lehrbuch. Karlsruhe, 1954.

- Der Mainzer Kurfürst*, 1997 = *Der Mainzer Kurfürst als Reichserzkanzler. Funktionen, Aktivitäten, Ansprüche und Bedeutung des zweiten Mannes im alten Reich*. Hrsg.: HARTMANN, Claus. Stuttgart, 1997.
- DICKSON, 1987 = DICKSON, P. G. M.: *Finance and government under Maria Theresia, 1740–1780*. I–II. Oxford, 1987.
- Die Kaisemacher*, 2006 = *Die Kaisemacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006.
- DÖLEMEYER, 2006 = DÖLEMEYER, Barbara: Reichsrecht, politische Propaganda und Festbeschreibung in den Wahl- und Krönungsdiarien. In *Die Kaisemacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 140–151.
- DÖLEMEYER, 2008 = DÖLEMEYER, Barbara: Zeremoniell und Politik. Die beiden letzten Kaiserkrönungen 1790 und 1792 im Spiegel der Diarien. In *Festschrift für Wilhelm Brauneder zum 65. Geburtstag. Rechtsgeschichte mit internationaler Perspektive*. Hrsg.: KOHL, Gerald – NESCHWARA, Christian – SIMON, Thomas. Wien, 2008.
- Erbfolge-Krieg*, 1902 = *Oesterreichischer Erbfolge-Krieg 1740–1748*. Band VI. Hrsg.: HOFMANN, Peter – MASSER, Franz – ZWIEDINEK, Ferdinand. Bécs, 1902.
- DUCHHARDT, 1969 = DUCHHARDT, Heinz: *Philipp Karl von Eltz Kurfürst von Mainz, Erzkanzler des Reiches (1732–1743)*. *Studien zur kurmainzischen Reichs- und Innenpolitik*. Mainz, 1969.
- DUCHHARDT, 1976 = DUCHHARDT, Heinz: *Gelichgewicht der Kräfte, Convenance, europäisches Konzert: Fridenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwig XIV. bis zum Wiener Kongreß*. Darmstadt, 1976. /Erträge zur Forschung, Band 56./
- DUCHHARDT, 1977 = DUCHHARDT, Heinz: *Protestantisches Kaisertum und Altes Reich. Die Diskussion über die Konfession des Kaisers in Politik, Publizistik und Staatsrecht*. Wiesbaden, 1977. /Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Band 87, Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches, Nr. 1./
- DUCHHARDT, 1991 = DUCHHARDT, Heinz: *Deutsche Verfassungsgeschichte 1495–1806*. Stuttgart – Berlin – Köln, 1991. /Urban-Taschenbücher, Band 417./
- DUCHHARDT, 1997 = DUCHHARDT, Heinz: *Balance of Power und Pentarchie: internationale Beziehungen 1700–1785*. Paderborn, 1997. (Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen, Band 4.)
- DUCHHARDT, 2007 = DUCHHARDT, Heinz: *Barock und Aufklärung*. München, R. Oldenbourg Verlag, 2007. /Oldenbourg Grundriss der Geschichte, Band 11./
- GHILLANY, 1865 = GHILLANY, F[riedrich] W[ilhelm]: *Europäische Chronik von 1492 bis Ende April 1865*. Band I. Leipzig, 1865.
- GIE, 1916 = GIE, S. F. N.: *Die Kandidatur Ludwigs XIV. bei der Kaiserwahl vom Jahre 1658 mit besonderer Berücksichtigung der Vorgeschichte*. Berlin und Leipzig, 1916. /Abhandlungen zur Neueren Geschichte, Heft 61./

- GONDA–NIEDERHAUSER, 1978 = GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1978.
- GOTTHARD, 1998 = GOTTHARD, Axel: *Säulen des Reiches. Die Kurfürsten im frühneuzeitlichen Reichsverband I–II*. Husum, 1998. (Historische Studien, 457/1–2.)
- GOTTHARD, 2006 = GOTTHARD, Alex: *Cardo Imperii – Das Kurfürstenkollegium im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reichsverband*. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 130–139.
- HARAN, 2001 = HARAN, Alexandre Yali: *A francia korona jogai a Német-római Császárságra a 17. században*. In *Századok*, 135. évf. (2001), 1. szám, 232–234.
- HARTMANN, 1985 = HARTMANN, Claus Peter: *Karl Albrecht – Karl VII. Glücklicher Kurfürst – unglücklicher Kaiser*. Regensburg, 1985.
- HARTMANN, 2005 = HARTMANN, Claus Peter: *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation in der Neuzeit 1486–1806*. Stuttgart, 2005.
- HARTUNG, 1911 = HARTUNG, Fritz: *Die Wahlkapitulationen der deutschen Kaiser und Könige*. *Historische Zeitschrift* 107. évf. (1911), 306–344.
- HEIGEL, 1877 = HEIGEL, Karl Theodor: *Der Oesterreichische Erbfolgestreit und die Kaiserwahl Karls VII*. Nördlingen, 1877.
- Heiliges Römisches Reich*, 2006 = *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation 962 bis 1806*. Band 1–5. Hrsg.: OTTOMEYER, Hans – PUHLE, Matthias. Dresden, 2006.
- HENNINGS, 1961 = HENNINGS, Fred: *Und sitzt zur linken Hand. Franz Stephan von Lothringen, Gemahl der selbstregierenden Königin Maria Theresia und Römischer Kaiser*. Wien – Berlin – Stuttgart, 1961.
- HERBERS–NEUHAUS, 2005 = HERBERS, Klaus–NEUHAUS, Helmut: *Heiliges Römisches Reich. Schauplätze einer tausendjährigen Geschichte, 843–1806*. Köln–Wien, 2005.
- HOKE, 1999 = HOKE, Rudolf: *Prokaiserliche und antikaiserliche Reichspublizistik*. In *Reichsständische Libertät und habsburgisches Kaisertum*. Hrsg.: DUCHHARDT, Heinz – SCHNETTGER, Matthias. Mainz, 1999. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Beiheft 48.)
- HORN, 1927 = HORN, D. B.: *The Origins of a Proposed Election of a King of the Romans, 1748–1750*. In *English Historical Review*, 42. évf. (1927), 361–370.
- KOVÁCS, 2002 = KOVÁCS Zoltán: *The Political Image of the Habsburg Monarchy in Mid-eighteenth Century England*. Diss. CEU (Budapest), 2002.
- KOVÁCS, 2004/a = KOVÁCS Zoltán: *Közeledés vagy elkülönülés? Az angol külpolitika és Európa, 1689–1789*. In *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Szerkesztette FRANK Tibor. Budapest, 2004. 89–106.

- KOVÁCS, 2004/b = KOVÁCS Zoltán: Vérszopó zsoldosok vagy szükséges szövetségesek? Adalékok a brit kontinentális szubvenciók történetéhez 1715–89. In *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára*. Szerkesztette BARTA János – PALLAI László. Debrecen, 2004. 109–130.
- KULCSÁR, 2002 = KULCSÁR Krisztina: A helytartói státus. In: *Aetas*, 2002, 1. sz. http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2002_1/2002-1-06.htm#P514_194849, utoljára látogatva: 2004. 11. 29.
- Lothringens Erbe*, 2000 = *Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie; Ausstellung Schallaburg, 29. April bis 29. Oktober 2000*. Hrsg.: ZEDINGER, Renate. St. Pölten, 2000.
- Magyarország története tíz kötetben* = *Magyarország története tíz kötetben*. IV/1–2. Főszerkesztő: PACH Zsigmond Pál. Budapest, 1989.
- MARCZALI, = MARCZALI Henrik: *Mária Terézia és kora. Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig. 1711–1815*. (Reprint, Budapest, 1997.)
- MIKOLETZKY, 1960 = MIKOLETZKY, Hans Leo: Franz Stefan von Lothringen als Wirtschaftspolitiker. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 13, 1960.
- MIKOLETZKY, 1961/a = MIKOLETZKY, Hanns Leo: *Kaiser Franz I. Stephan und der Ursprung des Habsburgisch-Lothringischen Familienvermögens*. München, 1961.
- MIKOLETZKY, 1961/b = MIKOLETZKY, Hans Leo: Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 14, 1961.
- MIKOLETZKY, 1963 = MIKOLETZKY, Hans Leo: Die privaten „geheimen Kassen“ Kaiser Franz’ I. und Maria Theresias. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte* 71, 1963.
- PELIZAEUS, 2000 = PELIZAEUS, Ludolf: *Der Aufstieg Württembergs und Hessens zur Kurwürde 1692–1803*. Frankfurt am Main, 2000. /Mainzer Studien zur Neueren Geschichte, Band 2./
- POÓR, 2006 = POÓR János: *Az osztrák örökösödési háború*. Budapest, 2006.
- POSCH, 1949 = POSCH, Josef: *Die Kaiserwahl Franz I. 1745*. Bécs, egyetemi doktori disszertáció, 1949.
- Római történeti kézikönyv*, 2001 = *Római történeti kézikönyv*. Szerkesztette NÉMETH György. Budapest, 2001.
- SAHIN-TÓTH, 1997 = SAHIN-TÓTH Péter: A nagy terv. In *Rubicon*, IX. évf. (1997) 5–6. szám, 30–34.
- SALAMON, 2007 = SALAMON László: *Az alkotmány két fajtája: a történeti és a kartális alkotmány*. Oktatási segédanyag. H. n., 2007. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék, URL: www.jak.ppke.hu/tanszek/alkotm/letolt/azalk2.pdf (utolsó elérés: 2010. szeptember 28.)

- SCHINDLING – ZIEGLER, 1990 = *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. Hrsg.: SCHINDLING, Anton– ZIEGLER, Walter. München, 1990.
- SCHMID, 1990 = SCHMID, Alois: Franz I. und Maria Theresia (1745–1765). In *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. Hrsg.: SCHINDLING, Anton– ZIEGLER, Walter. München, 1990, 232–246.
- SCHMÜCKER, 1951 = SCHMÜCKER, Lore: *Reichsrechtliche Probleme bei der Kaiserwahl Karls VII. 1740–1742*. Mainz, doktori disszertáció, 1951.
- SCHORT, 2006 = SCHORT, Manfred: *Politik und Propaganda. Der Siebenjährige Krieg in den zeitgenössischen Flugschriften*. Frankfurt am Main, 2006. /Europäische Hochschulschriften, Reihe II, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Band 1023/
- SCHREIBER, 1986 = SCHREIBER, Georg: *Franz I. Stephan. An der Siete einer großen Frau*. Graz – Wien – Köln, 1986.
- STIEVERMANN = STIEVERMANN, Dieter: Der Fürstenbund von 1785 und das Reich. In *Alternativen zur Reichsverfassung in der Frühen Neuzeit?* Hrsg.: PRESS, Volker – STIEVERMANN, Dieter. München, 1995. (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien, Band 23.) 209–226.
- STOLLBERG-RILINGER, 2005 = STOLLBERG-RILINGER, Barbara: Herstellung und Darstellung politischer Einheit: Instrumente und symbolische Dimensionen politischer Repräsentation im 18. Jahrhundert. In *Die Sinnlichkeit der Macht. Herrschaft und Repräsentation seit der Frühen Neuzeit*. HRSG.: ANDRES, Jan – GEISTHÖVEL, Alexa – SCHWENGELBECK, Matthias. Frankfurt – New York, 2005. (Historische Politikforschung, Band 5.) 73–92.
- STOLLBERG-RILINGER, 2006 = STOLLBERG-RILINGER, Barbara: *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806*. München, 2006. (C. H. Beck Wissen)
- STOLLBERG-RILINGER, 2008 = *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*. München, 2008.
- STOLLEIS, 1988 = STOLLEIS, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Reichspublizistik und Polizeywissenschaft 1600 bis 1800*. 1. kötet. München, 1988.
- VAJNÁGI, 2004 = VAJNÁGI Márta: A Szent Római Birodalom jólétének záloga. A német-római császár megválasztása és megkoronázása egy 1746-os nyomtatvány tükrében. In *Világtörténet*, 2004 tavasz-nyár, 3–30.
- VAJNÁGI, 2005 = VAJNÁGI Márta: Idegen a császári trónon? I. Ferenc (1745–1765) megválasztásának problematikája korabeli nyomtatványokban. In *Világtörténet*, 2005 ősz-tél, 29–45.
- VAJNÁGI, 2007 = VAJNÁGI Márta: *Great Britain and the Habsburg Monarchy int he Eighteenth Century. Imperial Election, 1745*. Szakdolgozat, ELTE, 2007.

- VAJNÁGI, 2008 = VAJNÁGI Márta: Drezda és Hannover. Kehevnhüller diplomáciai útja Lotharingiai Ferenc császárrá választásának ügyében. In *KÚT*, 2008/1., 83–101.
- VAJNÁGI, 2009/a = VAJNÁGI Márta: A Német Nemzet Szent Római Birodalma. In *A kora újkor története*. Szerkesztette POÓR János. Budapest, 2009. 167–190.
- VAJNÁGI, 2009/b = VAJNÁGI Márta: George II and the Mid-Eighteenth-century Imperial Elections. In *Hungarian Journal of English and American Studies*, 2009/1, 51–64.
- WANDRUSZKA, 1993 = WANDRUSZKA, Adam: "Was ist des Deutschen Vaterland?" Reichspatriotismus und Nationalgefühl vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Wiener Kongreß. In *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit*. Hrsg.: BRAUNEDER, Wilhelm. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1993. (Rechtshistorische Reihe, Band 112.) 161–168.
- WILLIAMS, 1962 = WILLIAMS, Basil: *The Whig Supremacy*. Oxford, 1962.
- WREDE, 2004 = WREDE, Martin: *Das Reich und seine Feinde. Politische Feindbilder in der reichspatriotischen Publizistik zwischen Westfälischem Frieden und siebenjährigem Krieg*. Mainz, Verlag Pilipp von Zabern, 2004. /Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Band 196./
- ZEDINGER, 1991 = ZEDINGER, Renate: *Franz (Anton) Stephan von Lothringen. Erbprinz, Herzog und Großherzog, und die Grande Affaire de Lorraine: biographise Studie zum Zeitraum 1708–1737*. Wien, doktori disszertáció, 1991.
- ZEDINGER, 1994 = ZEDINGER, Renate: *Hochzeit im Brennpunkt der Mächte. Franz Stephan von Lothringen und Erzherzogin Maria Theresia*. Wien, 1994.
- ZEDINGER, 2008 = ZEDINGER, Renate: *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Monarch, Manager, Mäzen*. Wien, 2008.